

“અસ્તુ” સાહિત્ય” એટલે “ઉંઘામાં ઉંચું” સાહિત્ય”

ગૌતમ બુદ્ધ

(ચરિત્ર, પદ્મપદ ને અયોક્તા શિક્ષાણેખા)

★

પ્રવેશક :

સ્વ. મણિલાલ નથુભાઈ દોશી

★

ભિક્ષુ અખંડાનંદની પ્રસ્તાવિ
અસ્તુ સાહિત્ય વર્ષક અર્વાલય
કે બદ્ધ પાસે અમદાવાદ અને કાલજાદેવી રોડ મુંજળ ૨

★

સવા રૂપિયે,

સં. : ૨૦૦૦

પ્રત : ૩૮૫૦

સર્વ હક્ક પ્રકાશક સંસ્થાને સ્વાધીન છે.

મુદ્રક અને પ્રકાશક :
ત્રિભુવનદાસ ક. ઠક્કર,
સરવં સાહિત્ય મુદ્રણાલય,
ડે. રાયખડ :: અમદાવાદ.

નિવેદન:

હાલવાન ગૌતમચુદ્ધનું ચરિત્ર તથા તેમના "ઉપદેશો બીજાંધર્મીનુયાયીઓ માટે જ ઉપયોગી હોય તેા પણ તે એકંદરે સર્વ મનુષ્યોને માટે ઉપકારક છે. આ ઉપદેશો ઉત્તમ જ્ઞાન અને સુદગુણોની વૃદ્ધિ તથા દૃઢતા કરનારા અને શુભ ધર્મ, કર્મ અને વિચારોમાં આમળ વધવાનું બળ તેમ જ ઉત્તેજન આપનારા અનુસવાયા વિના રહેશે નહિ.

ઉત્તમ ચરિત્રોના વાચનથી થતા હાલ સંબંધી સદ્ગત સ્વામી શ્રીઅખંડાનંદજીએ જે વિચારો સંવત ૧૯૬૮ માં આપી પહેલી આવૃત્તિના નિવેદનમાં જણાવેલા તે થોડા ફેરફાર સાથે નીચે અવતરણમાં આપ્યા છે:

"શરીરની કે ધનની, મનની કે વાણીની, વ્યવહારની કે પરમાર્થની કોઈ નહિ ને કોઈ પણ પ્રકારની શ્રેષ્ઠતા મેળવવાની શુભેચ્છા કયા મનુષ્યના હૃદયમાં નહિ હોય ? એવી ઇચ્છાવાળા દરેક મનુષ્યે વિવિધ પ્રકારની શ્રેષ્ઠતા મેળવી ચૂકેલાં અનેક મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં ચરિત્રો અવશ્ય વાંચવાં જોઈ એ.

"જગતમાં અગાઉ થઈ ગયેલાં અને વર્તમાન સમયનાં અનેક મહાન નરનારીઓની કયા અસાધારણ ગુણોને ક્ષીણે

મહાન જનોમાં ગણના થઈ, તે ગુણો તેઓએ કેવી રીતે મેળવ્યા, કેવી રીતે દર્શાવી આપ્યા અને અસાધારણ કસોટીના તેમ જ લાલચોના પ્રસંગોમાં તે કેવી રીતે ટકાવી રાખ્યા, એ વગેરે બાબતો તેઓનાં જીવનચરિત્રોમાં એવી રીતે ગૂંથાયેલી હોય છે, કે જેથી તે વાંચનારને તેમાં ઘણો રસ પડે છે અને તેઓ તરફ તેમ જ તેમના શ્રેષ્ઠ ગુણો તરફ પૂજ્ય ભાવનાથી તે આકર્ષાય છે. મનુષ્યમાત્રના હૃદયક્ષેત્રમાં થોડા મા-મણ અસાધારણ ગુણોનાં જે સૂક્ષ્મ બીજ ગુપ્ત રહેલાં હોય છે, તે એવા વાચન, શ્રવણ ને મનનરૂપી પ્રકાશ અને જળના સર્વોચ્ચ આરોઆમ ખીલવા માંડે છે, અને જેમ બીજમાંથી અંકુર, છાડ અને વૃક્ષ બની જઈ સુખદાયક ફળફૂલથી સુશોભિત થાય છે, તેમ તે સદ્ગુણોનાં બીજ ચરિત્રોના શ્રવણ અને વાચનમાંથી વિચારમાં, ઉચ્ચારમાં અને પછી આચારમાં પરિણામ પામ્યા વિના રહેતાં નથી. આ પ્રમાણે સદ્ગુણો આચારમાં યુકતાં, તેમાં જે કંઈ ન્યૂનતા કે ખેડાળપણ હોય છે, તે વિવિધ પ્રસંગોમાં ઘડાઈટિપાઈને દૂર થતાં, તે સદ્ગુણો સૂર્યપ્રકાશની પેઠે પ્રકાશીનીકળે છે. સદ્ગુણોની આવી વિશુદ્ધિ, એ જ તેની અસાધારણતા; અસાધારણતા એ જ સામાન્ય જનોની અગેશાએ વિશેષતા; વિશેષતા એ જ મહત્તા; અને મહત્તા એ જ મહાપુરુષોનું લક્ષણ હોવાથી, જીવનચરિત્રોનો ખરા શોખથી અભ્યાસ કરનાર સંજનમાં શુભ સંસ્કારોની સહજ સ્વભાવે વૃદ્ધિ થવા માંડે છે અને પરિણામે તે પોતે મહાપુરુષ જ બની રહે છે.

“જીવનચરિત્રોના સાહિત્યની એવી મહત્તા હોવાને લીધે જ તેની ગણના શ્રેષ્ઠતર સાહિત્યમાં થાય છે.

“જીવનચરિત્રોનું આવું ઉપયોગી સાહિત્ય લોકોમાં અને તેટલું વિશેષ ફેલાવવાની અગત્ય માટે મતભેદ હોઈ શકે નહિ. અંગ્રેજી ભાષામાં તો આ સાહિત્ય એટલા બહોળા પ્રમાણ પર.

જઈ પહોંચેલું છે કે, દુનિયામાંના કોઈ પણ શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય વા સ્ત્રીનું નાતું વા મોટું ચરિત્ર એ લાખામાં પ્રસિદ્ધ થયા વિના લાગ્યે જ રહ્યું હશે. ”

આ પુસ્તકના લેખક સ્વ૦ મહિલાલ નથુભાઈ દોશીને ઉપોદ્દયાત આ પછીનાં પાન ઉપર છપાયે છે, તે તરફ વાચક બંધુઓનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે.

કારતક શુદ્ધ ૧૫, } સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ વતી
સંવત ૨૦૦૦ } મનુ સુબેદાર (પ્રમુખ)

લેખકનો ઉપોદ્ધાત

પ્રયાસ કરોડ મનુષ્યો જે મહાત્માના નામનું પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી સ્મરણ કરે છે, તે ખુદ્દેવના 'દયા' અને 'આત્મસંયમ' નો ઉમદા પાઠ શીખવનાર ચરિત્રથી ગુજરાતી પ્રજા તદ્દન અજાત રહે એ કેવી ખેદની વાત છે ! નીચ-ઉચ્ચનો ભેદ નહિ ગણતાં સર્વત્ર પ્રેમભાવ રાખનાર અને વસુધાને ખરી માને (કેવળ શબ્દમાં જ નહિ) કુટુંબતુલ્ય માનનાર, આખા જગતના કલ્યાણ માટે રાજપાટ, મહેલ, વેસવ, સ્ત્રી અને પુત્ર આદિ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી સત્યને શોધી કાઢનાર અને તે પરમ સત્યનો ચારે બાજુએ ફેલાવો કરવા ભગીરથ પ્રયત્ન કરનાર, ખુદ મહાત્માના જીવનને સંપૂર્ણ રીતે આલેખી બતાવવાનું કાર્ય તો જો કે અશક્ય જ છે. કરુણાર્થી ભરપૂર તે દિવ્ય સ્વરૂપનું અખેદુલ્ય ચિત્ર આપવાને જો કે કોઈ કલમ તાકાત ધરાવતી નથી, તો પણ તેમની ભયતા જ એ રસ્તે ભાંગેશત્કો પ્રયાસ કરવાની સતત પ્રેરણા કરે છે અને એથી જ પશ્ચિમના તેમ જ પૂર્વના અનેક વિદ્વાન લેખકોના શ્રદ્ધાને આધારે એક રંક પ્રયાસ આદરવા હિંમત ધરી છે. આ નાનું પુસ્તક તૈયાર કરવામાં જે જે શ્રદ્ધાની સહાયતા સેવામાં આવી છે, તેમાં નીચે જણાવેલા મુખ્ય છે:—

ધી લાઈટ ઓફ એશિયા-લેખક: સર એડ્વિન આર્નોલ્ડ.
અશ્વમેધનું ખુદ્દચરિત્ર (સિમ્હુજલ ખેલના અંગ્રેજ ઉપરથી)
લેકચર ઓન ખ્રિસ્તીય-લેખક: એની ખિસેન્ટ.

ઈનવાઈએબલ હેલ્પર્સ-લેખક સી. ડબલ્યુ. લીડબિટર.

બુદ્ધિચમ-લેખક: રેઝ હેવિડ્સ.

કેટેચિઝમ ઓફ બુદ્ધિચમ-લેખક: ડા. લોનાલ એચ. એસ. ઓલ્કોટ.

ગોસ્પેલ ઓફ બુદ્ધ-લેખક: ડૉ. ગોલ કોર્સ.

એસેન્સ ઓફ બુદ્ધિચમ-લેખક: પ્રો. પી. એલ. નરસુ.

ધી લાઈટ ઓફ ધી ઈસ્ટ-લેખક: એડિથ વર્ડ.

બુદ્ધદેવચરિત્ર-લેખક: નારાયણ હેમચંદ્ર વગેરે.

એક બીજીધર્મનુયાયી જેવા ભક્તિભાવથી, ‘બુદ્ધ ભગવાન’નું જીવનચરિત્ર લખે તેવા ભક્તિભાવથી આ ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું છે. ડોઈ પણ ધર્મની જૂની સમજવી હોય તો એ જરૂરનું છે કે, આપણી પોતાની માન્યતાઓ ઘડી સર આજુએ રાખી બુદ્ધ તે ધર્મને માનનારાઓ તે ધર્મનું સ્વરૂપ કેવા રૂપમાં સમજે છે તે તરફ દૃષ્ટિ રાખવી; એટલે કે, પોતાની જાતને તે ધર્મના વાતાવરણમાં મૂકવાથી જ તે ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાય. કેવળ કટાક્ષબુદ્ધિથી અથવા દોષઅન્વેષણબુદ્ધિથી ડોઈ પણ ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવી શકે નહિ. આ બુદ્ધિથી-આ ભાવનાથી સર એડ્વિન આર્નોલ્ડે ‘એશિયાનો પ્રકાશ’ એ નામનું બુદ્ધ-દેવનું ચરિત્રકાવ્ય લખ્યું હતું અને તે જ ભાવનાથી (જે કે મુકાબલે ઘણી ઓછી શક્તિથી) આ ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું છે.

મહાત્મા બુદ્ધના સંબંધમાં અજ્ઞાન વર્ગના તેમજ કહેવાતા ભણેલાઓના મુખેથી એમ બોલાતું સાંભળવામાં આવે છે કે, બુદ્ધદેવે માંસાહાર કરવાની છૂટ આપી છે. એક ખવિત્ર પુરુષના નામ ઉપર આના કરતાં બીજું મોટું આજ ડોઈ હોઈ શકે જ નહિ. જેમના ઉપદેશથી બિંબિસાર (ત્રેલિક) રાજાએ તૈયાર કરાવેલા ચત્રકુંડ બુદ્ધાવી દીધો અને પોતાના રસોડામાંથી હંમેશને માટે માંસના ખોરાકને દેશવટો દીધો તથા દંડેરા પિટાવીને પોતાનાં તમામ પ્રજાજનોને માંસલક્ષણ અને યજ્ઞ કરતા અટ-

કાવ્યા; વંળી જેમણે ઉપદેશોલા 'પંચશીલમાં' 'હું પ્રાણીઓનો વધ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું'—એ પ્રથમ શીલ છે, તેમજ જેમનાં શિક્ષણ પ્રમાણે, સંઘ બહાર મૂકવા યોગ્ય અનેક દુર્ગુણોમાં પહેલું ખદ-જીવતા પ્રાણી પ્રતિ દયા નહિ જતાવવાના દુર્ગુણોને આપવામાં આણું છે, એવા તે વિશ્વવત્સલ દયાસાગરને માંસા-હારનો ઉપદેશ આપનાર તરીકે કરાવવાનો પ્રયત્ન કરવો તે સૂર્યને અંધકાર ફેલાવનાર તરીકે ગણવા બરાબર છે.

બીજે મોટા આરોપ એ મૂકવામાં આવે છે કે, 'આત્મા' એ નામની કોઈ વસ્તુ છે જ નહિ, એવો ઉપદેશ બુદ્ધદેવે આપ્યો હતો. આ બાબત પણ ગેરસમજથી ઊભી થયેલી છે. 'અહંકાર' કહો કે 'હુંપણું' કહો, અથવા શરીર, લાગણીઓ અને મનની બનેલી ઉપાધિ કહો, તે જ અસત્ય છે, તે જ ક્ષણભંજર છે, એમ બુદ્ધદેવ કહેતા હતા. પણ તે ઉપરથી એમ નથી ફલિત થતું કે, 'આત્મા' નામની કોઈ ચીજ નથી. જો એવો સિદ્ધાંત બુદ્ધદેવે આપ્યો હોત, તો પછી તેમના ઉપદેશમાં જગ્યાએ જગ્યાએ આવતા કર્મ અને પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતની સાર્થકતા જ શું? બુદ્ધદેવે બોધિજ્ઞાન મેળવ્યું તે વખતે પેદાતાના અને મનુષ્યજાતિના હજારો પાછલા લવ બેયા, તો તે હજારો લવમાં સ્થાપી રહેલું તત્ત્વ કયું? તે જ 'આત્મા.' 'આત્મા'ના અસ્તિત્વમાં સેશમાત્ર સંશય નહિ ધરાવતા ગ્રીમાન બુદ્ધદેવના પાછળના કેટલાકે અનુયાયીઓ જ્યારથી નીતિ અને તત્ત્વજ્ઞાનના પાયારૂપ આ સિદ્ધાંતનો અનાદર કરતા થયા, ત્યારથી જ બૌદ્ધધર્મને આર્યાવર્ત છોડવો પડ્યો; કારણ કે 'આત્મા' નથી, એવો સિદ્ધાંત કોઈ આર્ય માની શકે જ નહિ.

સિંહલદ્વીપ વજેરે દક્ષિણના દેશોમાં કેટલેક અંશે શલુક-વાદ દાખલ થવા પામ્યો છે; પણ ઉત્તર તરફના દેશોમાં—ખાસ કરીને ચીન, જાપાન અને તિબેટમાં આ આત્મવાદસંબંધી

માન્યતા હિંદના ડોઈ પણ ધર્મ જેવી ચોક્કસ અને નિર્વિવાદ છે.

ક્રિયાકાંડમાં અને યજ્ઞયાગાદિમાં રમી રહેલા તે વખતના સોડોને ખુદ્દેવે નીતિની પ્રધાનતાનો જે સચોટ ઉપદેશ આપ્યો છે અને આત્મસંયમનો તેમજ અપ્રમત દશાનો જે સુંદર બોધ આપ્યો છે; તેમજ મનુષ્યો અને પશુઓનું હિત કરવાની જે સંજ્ઞા હિમાયત કરી છે, તે સર્વની છાપ તેમના કાળ પછીના દરેક ગ્રંથમાં તેમ જ કાર્યોમાં ખુલ્લી જણાઈ આવે છે.

તેમને મનુષ્યો વચ્ચેથી ચાલ્યા ગયાને આજે ૨૫૦૦ વર્ષ થઈ જવા છતાં તેમનું નામ દરેક આર્યના મુખમાંથી માન અને ભક્તિપુરઃસર જ બોલાય છે. જે દેશમાં આ ધર્મ જન્મ પામ્યો હતો, તે દેશમાં તો હાલ તે ધર્મના અનુયાયીઓ સાથે જ શોધ્યા હાય લાગશે; તથાપિ તેમની વિચારશ્રેણીના ઉપાસકોને તો કશો તોટો પડવાનો નથી. અમેરિકા અને યુરોપમાં તો આજે સેંકડો મનુષ્યો પોતાને ખીજ્ઞધર્માનુયાયી ઠહેવરાવવામાં માન સમજે છે.

x

x

x

x

હિંદુ લોકોને જેવી ભગવદ્ગીતા પ્રિય છે, મુસલમાનોને કુરાન પ્રિય છે, ખ્રિસ્તી લોકોને બાયબલ પ્રિય છે, તેટલા જ આ ધર્મપદ ગ્રંથ ખીજ્ઞોને પ્રિય છે. આ ગ્રંથમાં જુદા જુદા ૨૬ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે અને દરેક વિભાગમાં કેટલાક જુદા જુદા શ્લોકો આપવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગના શ્લોકો એક સાથે બોલાયેલા નથી. શ્રીખુદ્દેવ પ્રાતઃકાળમાં ઊઠી પોતાના સવિધ્યજ્ઞાનદ્વારા એ વિચાર કરતા હતા કે, ‘આજ હું કોનો ઉદ્ધાર કરું ? આજે મારી મદદ મેળવવાને કોણુ યોગ્ય છે ?’ આ પ્રમાણે વિચાર કરી જુદેજુદે સ્થળે તે જતા અને જ્યાં જેને જેટલો યોગ્ય હોય, ત્યાં તેને તેટલો ઉપદેશ આપતા હતા.

આ પ્રમાણે જુદેજુદે સ્થળે શ્રીજીદેવે ઉપદેશેલા શ્લોકોનો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહ છે. દરેક શ્લોકને લગતું એક કથાનક છે. જ્યાં સુધી આ કથાનક આપણા જાણવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી તે શ્લોકનું ગૌરવ આપણા સમજવામાં ન આવે એ સ્વાભાવિક છે. માટે આ શ્લોકોમાં પૂર્વાપરસંબંધ ન દેખાય તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. શ્રીજીદેવે આ ગ્રંથ ઉપર વિસ્તારથી ટીકા લખેલી છે અને તે દરેક શ્લોકને લગતો ઇતિહાસ તેમાં આપેલો છે.

આ ગ્રંથ પાલિ ભાષામાં લખાયેલો છે. તે તે વખતમાં મગધ, કાશી, કાશલ વગેરે ખંગાળના પૂર્વભાગમાં ખેલાતી ભાષા હતી. હાલ તો આ ખૌદ્ધર્મના ગ્રંથોની પાલિ ભાષા જૈન ધર્મના ગ્રંથોની માગધી ભાષાની માફક ભાષ્યે જ વપરાશમાં આવે છે. આ બંને ભાષાઓને ઘણા નિકટનો સંબંધ છે અને બંને સંસ્કૃતની પુત્રીઓ છે. સંસ્કૃત ભાષા જ્યારે શિષ્ટજન વાપરતા, ત્યારે ખાળકો, સ્ત્રીઓ, મંદ બુદ્ધિવાળા નોકરો વગેરે પાલિ કે માગધી ભાષા વાપરતા હતા. સમગ્ર મનુષ્યોને આ ઉમદા સિદ્ધાંતોનો લાભ મળે, તેવી અનુગ્રહબુદ્ધિથી આ ભાષામાં ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હતો.*

આ પાલિ અને માગધી ભાષા સંસ્કૃતમાંથી જ ઉત્પત્ત થયેલી છે. જે સંસ્કૃતના જાણનાર વિદ્વાનો આ ભાષાઓના અભ્યાસ પાછળ લક્ષ આપે, તો ઘણા થોડા સમયમાં તે ભાષામાં નિપુણતા મળી શકે અને આ ભાષાઓનું જ્ઞાન પ્રાચીન ગ્રંથોનો ઉદ્ધાર કરવામાં ઘણું જ મદદગાર નીવડે.

* ચાલુકીમન્દમૂર્ત્તિનાં નૃપાં ચારિત્રકાંક્ષિણામ્ ।

અનુમદાર્યે તત્ત્વજ્ઞેઃ સિદ્ધાન્તઃ પ્રાદ્યુતઃ કૃતઃ ॥ ૧ ॥

૧૮૭૬માં પ્રોફેસર મેક્સમુલરે આ ગ્રંથનું અંગ્રેજી ભાષા-માં ભાષાંતર કર્યું, ત્યાર પછી જુદાજુદા રૂપમાં ઘણી ભાષા-ઓમાં તેનું ભાષાંતર થયું છે. ચીનની ભાષામાંથી સેમ્યુઅલ ખીસે પણ અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કર્યું છે. સને ૧૮૬૮માં દક્ષિણી જીર્જિસ્ટ ટેક્સ્ટ સોસાયટીએ જીર્જિયોની ટીકાસહિત આ ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો છે. જીજરાતીમાં પ્રથમ સ્વર્ગસ્થ નારાયણ હેમચંદ્રે આ ગ્રંથનું ભાષાંતર પ્રકટ કર્યું હતું. હિંદુસ્તાનીમાં મૂળ સુધ્ધા આરાધાન-નિવાસી લિશ્તુ ચંદ્રમણિએ તે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

આ ભાષાંતર કરવામાં પણ ઉપર જણાવેલાં ઘણાંખરાં ભાષાંતરોની મદદ લીધી છે અને તે માટે તે સર્વ લેખકોને હું આભાર માનું છું. સરલ અને સમજાય તેવી ભાષામાં આ મહાન જીજનાં વચનામૃતો રજૂ કરવાનો યોગ્ય પ્રસંગ મળ્યો, તે માટે યોગ્યતાની જાતને આ લેખક સાગ્યશાળી માને છે. જેના સમયમાં હિંદુનો સૂર્ય મધ્યાહ્નકાળે પહોંચ્યો હતો, તે પ્રતાપી ખીજ ભૂપતિ મહાન અસોકના શિલાલેખો પણ આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવેલા છે, કે જેથી ખીજધર્મના વિશાળ સિદ્ધાંતોની કેવી અસર થવા પામી હતી તેનો વાચકવર્ગને કંઈક ખ્યાલ આવે. વળી ‘શ્રીખીજનાં વિવિધ શિલેખો’ પણ આપવામાં આવ્યાં છે, કે જેથી લોકોને જુદીજુદી બાબતો ઉપર ખીજધર્મના વિચારો જાણવાનો પ્રસંગ મળે. આ ગ્રંથમાં લખવા યોગ્ય ઘણું છે, પણ હાલ તો જે કંઈ ઉપયોગી હાથ લાગ્યું તેટલું વાચકવર્ગ આગળ ધરી આનંદ માનું છું.

મણિલાલ નથુભાઈ દોશી

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	પ્રારંભિક	
૧	જન્મ ...	૧
૨	બાળ્યાવસ્થા ...	૯
૩	યુવાવસ્થા ...	૧૬
૪	અન્યાસની પૂર્વાવસ્થા ...	૨૭
૫	ગૃહસ્થાગની તૈયારીઓ ...	૪૧
૬	ત્યાગ (મહાભિનિક્ષેપ) ...	૪૬
૭	સત્યની શોધમાં ...	૫૬
૮	પ્રજ્ઞત્વની શોધમાં ...	૭૧
૯	ધર્મપ્રચાર (ધર્મચક્રપર્વત) ...	૮૭
૧૦	નિર્વાણ ...	૧૧૪
૧૧	પ્રજ્ઞ મહાત્માની ઉપદેશપદ્ધતિ ...	૧૨૦
૧૨	શ્રીપ્રજ્ઞનો ઉપદેશ ...	૧૨૪

શ્રીપ્રજ્ઞનો ઉપદેશ-ધર્મપદ

૧	યમકવર્ગ ...	૧૩૯
૨	અપ્રમતતા ...	૧૪૨
૩	ચિત્તવર્ગ (ચિંતાર) ...	૧૪૪
૪	યુગ્મવર્ગ ...	૧૪૫
૫	બાળવર્ગ (મૂર્ખ) ...	૧૪૭
૬	ખંડિતવર્ગ (ખરો જ્ઞાની) ...	૧૪૯
૭	અર્હતવર્ગ ...	૧૫૧
૮	સંહત્ત (હજાર)વર્ગ ...	૧૫૩
૯	પાપવર્ગ ...	૧૫૫

૧૦	દંડવર્ગ	૧૫૬
૧૧	વૃદ્ધાવસ્થા	૧૫૮
૧૨	આત્મવર્ગ	૧૬૦
૧૩	લોકવર્ગ	૧૬૨
૧૪	પુણ્યવર્ગ	૧૬૩
૧૫	સુખવર્ગ	૧૬૫
૧૬	ત્રિયવર્ગ	૧૬૬
૧૭	દોષ	૧૬૮
૧૮	મલ (અશુદ્ધિ)વર્ગ	૧૭૦
૧૯	ધર્મશીલવર્ગ	૧૭૨
૨૦	ધર્મભાગવર્ગ	૧૭૪
૨૧	પ્રકીર્ણવર્ગ	૧૭૬
૨૨	નિરયવર્ગ (અધોગતિના માર્ગ)	૧૭૮
૨૩	નાગ (હાથી)વર્ગ	૧૮૦
૨૪	તૃણાવર્ગ	૧૮૨
૨૫	સિંધુવર્ગ	૧૮૬
૨૬	બ્રાહ્મણવર્ગ	૧૮૮

શ્રીપુણનાં વિવિધ શિક્ષણો

ભૂતદયાધર્મ	૧૯૪
ધર્મિક સૂત્રમાં ગૃહસ્થધર્મ	૧૯૫
સિંધુઓના ધર્મ	૧૯૬
કર્મ	૧૯૭
સત્યવાણી	૧૯૮
મતાંતરો અને ધર્માનુયાયીઓ	૧૯૮
સુદૃઢ અને મિત્ર	૨૦૦
વિવિધ વચનો	૨૦૨

ખુદ્ધલોકની ઉચ્ચ ભાવનાઓ	૨૦૨
સદ્ધર્મનાં સાત રત્નો	૨૦૫
પાંચ નૈતિક શક્તિઓ	૨૦૬
ચાર સંપાદન અથવા પ્રયત્નો	૨૦૬
ધર્મ વિષે	૨૦૬

પ્રતાપી બૌદ્ધરાજ મહાન અશોકના શિક્ષાલેખો

૧ ભૂતકથા	૨૦૭
૨ મનુષ્ય અને પશુઓને સુખનાં સાધનો પૂરાં પાડવા વિષે	૨૦૮
૩ પંચવાર્ષિક સભા	૨૦૮
૪ ધાર્મિક જીવન	૨૦૯
૫ ધર્મ મહામાત્રા (ધર્મચરણની તપાસ રાખનારા)	૨૧૦
૬ કામકાજ ઘણી જ ત્વરાથી પતાવવા વિષે	૨૧૧
૭ ધર્મનું અનુષ્ઠાન	૨૧૨
૮ ધર્મયાત્રા	૨૧૩
૯ ક્રિયામાર્ગ	૨૧૩
૧૦ ખરી કીર્તિ	૨૧૪
૧૧ ખરી ઉદારતા	૨૧૫
૧૨ પરમ સહિષ્ણુતા	૨૧૬
૧૩ ખરો વિજય	૨૧૭
૧૪ ક્રોધસંહાર	૨૨૦

શુદ્ધિ પત્ર

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૨૩	પર્થકાસન	પર્થકાસન
૩	૩	કામદુષા	કામદુષા
૪	૨૫	કુમારને	કુમારનું
૧૧	૨૩	પહેલાં	પેલા
૧૫	૮	આશો	આ શો
૧૮	૧૫	અનાધાત	અનાધાત
૨૮	૧૦	હૃદયને	હૃદયને
૨૯	૨	ભવનોને	ભુવનોને
૩૩	૨૨	લલિતાંગિની	લલિતાંગિની
૩૩	૨૫	વૃદ્ધાવસ્થામાં	વૃદ્ધાવસ્થામાં
૩૪	૮	અ—	—
૩૬	૧૭	રંગ	રંક
૪૩	૨૫	સ્થિતિને	સ્થિતિને.
૫૦	૧૭	હૃદય	હૃદય
૫૧	૧૪	નિશ્ચય	નિશ્ચય
૫૪	૧૯	પેહેગારિને	પહેરેગારિને
૮૭	૬	જગતનું	જગતનો
૮૮	૨૬	ખડેરો	ખડેરો
૯૩	૬	વિચરો	વિચરો
૯૫	૨૦	રાજગૃહ	રાજગૃહીના
૧૦૨	૨૨	ક્રોધ	ક્રોધ
૧૦૩	૧૨	કેવ	કેવાં
૧૦૩	૨૬	આ	આજે
૧૧૯	૨૦	રાજગૃહના	રાજગૃહીના
૧૨૩	૧૩	લેતા	લેવી
૧૩૪	૧૭	આવશ્યકતામાં	આવશ્યકતામાં
૨૦૧	૧૫	નીચે	નીચું

શ્રીજીવદેવ સંબંધી ઐતિહાસિક સાલ

જન્મ—શ્રીજીવદેવનો જન્મ કલિયુગના ૨૪૭૮ વર્ષે કંપિલ-વસ્તું પાસે આવેલી હુમિની નામની વાટિકામાં વૈશાખ માસના શુક્લપક્ષની પૂર્ણિમા ને મંગળવારે ઈ. સ. પૂર્વે ૬૨૩ માં થયો હતો.

મહાભિનિષ્ક્રમણ—(ગૃહત્યાગ)—ઈ. સ. પૂર્વે ૫૬૫ માં ૨૮ વર્ષની વયે કંપિલવસ્તુથી નીકળી સિદ્ધાર્થકુમાર શાક્ય-મુનિ ખન્યા.

જીવદેવપ્રાપ્તિ—ઈ. સ. પૂર્વે ૫૮૮ માં ૩૫ વર્ષની વયે નિરંજના નદીને પશ્ચિમ કિનારે વિશાળ જોધિવૃક્ષ નીચે શાક્ય-મુનિએ જીવદેવ પ્રાપ્ત કર્યું. આ સ્થળ જીવદેવના નામથી હાલમાં પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રથમોપદેશ—(ધર્મચક્રપર્વતન)—ઈ. સ. પૂર્વે ૫૮૮ માં શ્રીજીવદેવે કાશીથી ત્રણ માઈલ દૂર આવેલા ઇંસીપતન (ઋષિપતન) નામના તપોવનમાં પ્રથમ ધર્મોપદેશ કર્યો.

નિર્વાણ—ઈ. સ. પૂર્વે ૫૪૩માં ૮૦ વર્ષની વયે શ્રીજીવદેવે કુશીનગરની પાસે આવેલા વનમાં શાલવૃક્ષ નીચે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યું.

જન્મ, જીવદેવપ્રાપ્તિ અને નિર્વાણ આ ત્રણ પવિત્ર (કલ્યાણ-કારી) બનાવો વૈશાખ માસના શુક્લ પક્ષની પૂર્ણિમાને દિવસે બનેલા હોવાથી ત્રણે પ્રસંગો એક સાથે તે જ દિવસે ઉજવાય છે.

+ આ ત્રણે તરી સિંહલદ્વીપમાં મનાવા બોદ્ધધર્મ પ્રમાણે છે. ઉત્તર તરફના બોદ્ધધર્મ આ બનાવ ઈ. સ. પૂર્વે ૫૬૬માં બન્યો હોવાનું જણાવે છે.



સુપ્રસિદ્ધ ઇક્ષ્વાકુ વંશથી ઊતરી આવેલા શાક્ય લોકો જ્યાં
 કૃષિથી પોતાનું ઉદરપોષણ કરતા હતા, એવું કપિલવસ્તુ નગર
 નેપાલની દક્ષિણે અને કાશીપુરીની ઉત્તરે ૧૩૦ માઇલ દૂર રા-
 હિણી નદીના કિનારા ઉપર આવેલું હતું. રાજા શુદ્ધોદનના વખત-
 માં આ નગર ક્રીતિના શિખરે પહોંચ્યું હતું. પ્રજા સુખી અને
 સંતોષી હતી. રાજમહેલ સર્વ સામગ્રીથી ભરપૂર હતો. યોદ્ધાઓ
 દેશાભિમાનનોજ દમ લેતા હતા. આ સર્વ અનુકૂળ સંજોગોનું
 મૂળ અને ખરું કારણ રાજા શુદ્ધોદનની ધાર્મિક વૃત્તિ અથવા
 પવિત્રતા હતી. જેના મનમાં પવિત્રતા હોય છે તેને બાહ્યસંયોગો
 પણ અનુકૂળજ મળી રહે છે; તે એટલે સુધી કે કુદરત અથવા
 પ્રકૃતિ પણ તેના કાયદામાંજ હોય છે. એ નિયમ અનુસાર રાજા
 શુદ્ધોદનનું પાટનગર કપિલવસ્તુ એક બાબુએ મગધ દેશ અને

ખીજી બાબુએ કૌશલ દેશ વચ્ચે આવેલું હોય, તથા એ એ રાજ્યો અન્યોન્ય લડી રહેલાં હોય, શુદ્ધોદનના રાજ્ય પર તરાપ મારવાનો રાજલોભ પેલા એ બળવાન રાજાએ પૈકી એકને પણ થવો સંભવિત ન હતો. આ કારણથી શાક્ય લોકો સ્વતંત્ર રહેવા પામી શક્યા હતા.

જે રાહિણી નદીને એક કિનારે શુદ્ધોદનનું પાટનગર હતું, તેના સામે કિનારે કોલી નામે એક નગર હતું, કે જ્યાંના રહેવાસીઓને 'કોલી' તરીકે ઓળખવામાં આવતા હતા. આ કોલી લોકો અને શાક્ય લોકો વચ્ચે રાહિણી નદીની માલિકી વાસ્તે અનેક યુદ્ધો થયાં હતાં, પરંતુ જે પ્રસંગને માટે આપણે હમણાં બોલવા માગીએ છીએ, તે પ્રસંગે તો એટલે કે ઈ. પૂ. ૬૦૦માં તો બન્ને વચ્ચે સારો સંપ હતો; કારણ કે કોલી રાજાની બે પુત્રીઓ મહામાયા અને ગૌતમીનું લગ્ન રાજા શુદ્ધોદન સાથે કરેલું હતું. મહામાયા અને ગૌતમી જેટલી સુંદર તેટલી નમ્ર અને તેટલીજ અન્યોન્ય (સહપત્ની હોવા છતાં પણ) પ્રેમાળ હતી, તેથી રાજા દરેક રીતે સુખી હતો; દૈવત પણ સંપૂર્ણ રાજબક્ષત હતી.

જે વખત લગ્ન કરવા છતાં રાજાને કંઈ સંતતિ ન હતી એ વાતનો તો ખેદ અલબત્ત તેને રહ્યાજ કરતો; પરંતુ તે ખેદ લાંબો વખત રહેવા માટે નિર્ભાયલો ન હતો.

એકદા આખા શહેરમાં દક્ષિણાયનનો મહોત્સવ ઉજવાઈ રહ્યો હતો, તેને સાતમે દિવસે રાણી માયાદેવીએ પોતાના શયનગૃહમાંના પર્યાકાસનમાં પડ્યા પડ્યાં એક દિવ્ય સ્વપ્ન જોયું. આ વખતે તેનું વય ચૂંવાળીસ વર્ષનું હતું.

આ અમાનુષી સ્વપ્ન એવી મતલબનું હતું કે, એક બબ્બ, ■ કિશ્કુવાળો, શુભાળ જેવો લાલ અને મોતી જેવો શ્વેત તારો આકા-

શમાંથી નીચે પડતો જોવામાં આવ્યો અને જમીનનો સ્પર્શ કરતાંમાં તો તે તારો બદલાઈને જરફ જેવો તથા કામદુગ્ધા ગાયના દૂધ જેવો થેત હાથી બની ગયો । તે હાથી ત્યાર બાદ પોતાની થેત સૂંઢમાં થેત પદ્મ ધારણ કરી રાણીના મહેલમાં આવ્યો અને ત્રણ વાર મસ્તક નમાવીને દક્ષિણ બાજુએથી ગર્ભમાં દાખલ થયો.

આ સ્વપ્ન જોવાથી સ્વપ્નાવસ્થામાં પંચ માયાદેવીને સામાન્ય માતાઓએ કદાપિ નહિ અનુભવેલો જેવો અપૂર્વ આનંદ થયો. સ્વપ્ન પૂરું થતાંજ તેની આંખ બિઘડી ગઈ અને હૃપંથી છલકાતા હૃદયે તેણે આ સમાચાર પોતાના પતિને નિવેદન કર્યા.

રાજા શુદ્ધોદને પ્રાતઃકાળ થતાંજ સ્વપ્નપાઠકોને બોલાવ્યા અને તેમને સ્વપ્નનું ફલ પૂછ્યું. તેઓએ ખુલાસો કર્યો કે, “સૂયં કકં રાક્ષિ-નો હોવાથી રાણી એક અલૌકિક બુદ્ધિવાળા પવિત્ર પુત્રની માતા બનશે, કે જે પુત્ર કાંતો ચક્રવર્તી રાજા થવો જોઈએ, અગર તો પૃથ્વી પરનો અજ્ઞાનતા અને પાપનો બોલો ઓછો કરનાર થઈ પડશે.”

આ ફલ સાંભળી રાજા, રાણી તેમજ રાજલક્ષ્મી નાગરિકોને ઘણાજ આનંદ થયો. પિસ્તાળીસ વર્ષની ઉંમરે રાણી ગર્ભવતી થઈ અને ઉત્તમ જીવ ગર્ભમાં આવવાથી તેને એક પછી એક ઉત્તમ દોહડ* થવા લાગ્યા, કે જે સર્વ પૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક પૂરવામાં આવતા.

એક ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પાળવા યોગ્ય સર્વ નિયમોનું ચથાઈ સેવન કરતી પ્રકુલિત ચિત્તવાળી રાણી દસમે મહિને પતિની સંમતિ મેળવીને પોતાના પિયર-કેાલીનગર તરફ જવા નીકળી. માર્ગમાં હુંગિની નામની વાટિકા આવતાં તેનું સૌંદર્ય જોવા અને ઘડીબર વિશ્રાંતિ લેવા રાણી ચોક્કસ; પરંતુ ત્યાંજ એક શાલવૃક્ષ નીચે પુત્ર-જન્મ થયો. ઈ. સ. પૂ. ૬૨૩ ની વસંતપૂર્ણિમાનો આ દિવસ

* દોહડ એટલે ગર્ભવતી સ્ત્રીને ઉત્પન્ન થતી ધ્રુષ્ણ.

પાછળથી દુનિયાના ઇતિહાસમાં સોનેરી અક્ષરથી લખાઈ રહ્યો; કારણ કે તે દિવસે ભવિષ્યમાં કરોડો માણસના 'તારનાર' તરીકે પ્રસિદ્ધિમાં આવનાર બુદ્ધ જન્મ્યો હતો.

આ બાલકના મુખ પર સૂર્ય સમાન તેજ બળકતું હતું, તથાપિ તેના તરફ આહ્વાદથી ભેઈ રહેનાર લોકસમૂહની આંખો કંઈ અંતર્ગત જતી ન હતી, જો કે ખુદ સૂતિકાગૃહ તો બાલકના તેજથી ઝળઝળાઈ ચક્ર રહ્યું હતું.

આ બુદ્ધબળર પિતૃગૃહમાં તેમજ શ્વશુરપક્ષમાં ઝડપથી ફરી વળતાં જ્યાંથી હજારો દાસ-દાસીઓ પ્રસવસ્થાએ આવી પહોંચ્યાં અને રાજકુમારને તથા રાણીને પાલખીમાં *બેસાડી કપિલવસ્તુ તરફ લઈ ગયાં. આ વખતે નગરી ઠેરઠેર બાંધેલાં તોરણોને લીધે તથા ખીજી અનેક તરેહની શોભાઓને લીધે સ્વર્ગતુલ્ય ખની હતી.

આ વખતે સઘળા દેવોમાં પણ આનંદ છવાઈ રહ્યો. દેવોએ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી, ગંધર્વો ગીતો ગાવા લાગ્યા, ત્રણે ભુવનમાં-સ્વ-ગંધોક અને મૃત્યુલોકની તો શી વાત કરવી, પણ ખુદ નરકમાંએ-એક ક્ષણ શાંતિ પ્રસરી રહી. નાગરાજા (એક પ્રકારના દેવો)એ પ્રથમના બુદ્ધોને માન આપ્યું હતું, તેવીજ રીતે આ બુદ્ધને માન આપવા અર્થે મંદાર પુષ્પની *વૃષ્ટિ કરી અને જગતનો ઉદ્ધાર

* બૌદ્ધધર્મશાસ્ત્ર એમ જણાવે છે કે, આ પાલખીના ચાર દાંડા ઉપાડનારા સામાન્ય મનુષ્યો ન હતા, પરંતુ ચાર દિશાના ચાર રક્ષપાત્ર દેવોએ મનુષ્યરૂપે પાલખી ઉપાડવાનું કામ કર્યું હતું. દેવો પણ મહાન ગુરુઓની ભક્તિ કરવાને ઇતેબર હોય છે.

* આ બધું વર્ણન (તેમજ આખા પુસ્તકમાંનું) કાંઈ પણ વર્ણન) કલ્પિત નથી—બૌદ્ધધર્મશાસ્ત્રોના ચળદોના આધારેજ લખેલું છે. તેથી જૈનશાસ્ત્રોમાંના આવા પસંગોનાં વર્ણનો સાથે આ કેટલું મળતાપણું ધરાવે છે, તે વિચારવાની સારી સગવડ મળે છે. ભક્તામર-

કરવા અવતરેલા આ મહાપુરુષને નમસ્કાર કરી આનંદ અને ભક્તિભાવ જણાવ્યો. વૈરવિરોધ ધરાવતાં પશુઓ પોતાનો સ્વાભાવિક વિરોધ બૂલીજ ગયાં! સઘળા રાગો અને પીડાઓનો, એટલા વખતને માટે લોપ થઈ ગયો! આમ ચોતરફ સઘળી રીતે શાંતિનું રાજ્ય છાઈ રહ્યું હતું; અસમાધિનું રાજ્ય ક્યાંય પણ હોય તો તે ફક્ત મારરાજ અથવા મોહરાજના હૃદયમાં હતું! જગ-હૃદયારક પુરુષનો જન્મ માત્ર તેનેજ દાવાનળરૂપે થઈ પડ્યો હતો!

જગતના આ નવા પરોણાનાં લક્ષણ જોઈને સામુદ્રિકશાસ્ત્રીઓએ રાજાને જણાવ્યું કે, “આ મોટો ચક્રવર્તી રાજા થશે. હજારો વર્ષોમાં આવો ચક્રવર્તી એકાદજ થાય છે. અમુક ચિહ્નો પરથી આ બાળક ભવિષ્યમાં અખિલ ભૂમંડલને તારનાર દેવી શુરુ થનાર છે, અગર તો જો તે સાંસારિક બાળતોમાં પડવું ઉચિત માનશે, તો તે એક મહાન ચક્રવર્તી રાજા થશે અને સઘળા રાજાઓને પોતાના પગે પાડશે. પર્વતોમાં જેમ સુમેરુ, ધાતુઓમાં જેમ સુવર્ણ, જળાશયોમાં જેમ સમુદ્ર, તારાઓમાં જેમ ચંદ્ર, તેમ મનુષ્યોમાં આ તથાગત થશે.”

આ ભવિષ્યકથન સાંભળવાથી રાજાના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. આજનો દિવસ આખા નગરમાં ઉત્સવના દિવસ તરીકે પસાર કરવાનો ઢઢરો પિટાવ્યો હોવાથી, રસ્તાઓ સાફ કરવામાં આવ્યા, જ્યાંત્યાં સુગંધી જળનો છંટકાવ કરવામાં આવ્યો, ઘેરેઘેર અને રસ્તાઓ ઉપર ધ્વજાઓ અને તોરણો તથા વાવટા લટકાવવામાં આવ્યા. સર્પના ખેલાડીઓના, તલવારથી ખેલ કરનારાઓના, દોરડાં પર નાચનારાઓના અને એવા અનેક પ્રકારના તમાશા

સ્તોત્રના ૩૩ માં શ્લોકમાં દેવોએ મંદાર-નગર-પારિજાત વગેરે પુષ્પોની વૃષ્ટિ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે.

જેવા લોકો શેરીએ શેરીએ એકઠા થવા લાગ્યા. શ્રીમંતો તેમજ ગરીબો રાજભક્તિ બતાવવા માટે આ શુભ પ્રસંગે પોતાના રાજ-ને નજરાર્ણ આપવાને ઉમંગથી દોડતા જતા નજરે પડવા લાગ્યા. રાજાએ બંદીવાનોને મુક્ત કર્યા, કેટલાક કરો માફ કર્યા, મોટી દક્ષિણાઓ આપી, સાધુસંતને જમાડ્યા અને રાજ્યમાં રહેનારાઓને જે જે વસ્તુની જરૂર હતી, તે તે રાજ્ય તરફથી પૂરી પાડી.

આ સર્વ ધામધૂમ ચાલી રહી હતી એવામાં અસિત (કાળદેવ) નામનો એક વૃદ્ધ સંન્યાસી તે બાલક પાસે આવ્યો. સંસારના માયાવી નાદ સાંભળવાને જેના કાન ખડેરા છે, એવા યોગીજનો સ્વર્ગીય નાદ સાંભળવાને તો ટેવાયલા હોય છે. આ વૃદ્ધ સંન્યાસીએ પણ બુદ્ધદેવના જન્મની વધામણી દેવોના અવાજથી જાણી હતી અને તેથીજ તે અહીં આવ્યો હતો. વિવેકી શુદ્ધોદન રાય આ યોગીને પગે પડ્યો અને માયાદેવીએ ઇચ્છ્યું કે, બાળકને આવા પવિત્ર પુરુષને પગે લગાડાય તો કેવું સારું! પરંતુ રાણી તે ઇચ્છા અમલમાં મૂકે તે પહેલાં તો વૃદ્ધ સંન્યાસી બોલી બોલ્યો: “મા, મા, મને એવા પાપમાં ન હડસેલથો.” એમ કહી પોતે કુમારને સાષ્ટાંગ ઠંડવત્ કર્યા અને કહ્યું: “પગમાં પદ, હાથમાં સ્વસ્તિક વગેરે બત્રીસ મુખ્ય અને એસી નાનાં લક્ષણો ધરાવતા હો બાલક! હું તને નમન કરું છું. હો બુદ્ધ! ધર્મનો ઉપદેશ કરી મનુષ્યમાત્રને દુઃખમાંથી મુક્તિનો રસ્તો સૂચવવા માટે જન્મેલા હો મહા-ભાગ! તમને નમન કરું છું.”

પછી તે સંન્યાસીએ રાજા તરફ જોયું અને કહ્યું: “હો ભાગ્ય-શાળી રાજા! આવા એક અતિ પ્રતાપી પુત્રના પિતા બનવા માટે હું તને અભિનંદન આપું છું. પૂર્વજવોનાં પવિત્ર કર્મોનું આજે તને ફળ મળ્યું છે. લાખો વર્ષે આતું એકાદ પુખ્ત જગી આવે છે; પણ જ્યારે તે ખીલે છે, ત્યારે આખી વસુધાને જ્ઞાનની

મુગધીથી અને પ્રેમના રસથી ભરી દે છે. ખરેખર પ્રતાપી કુળમાંજ આવા જગદ્ગદારકો જન્મ લે છે. ખરેખર, રાજાના તારું કુટુંબ બહુજ સાચ્યશાળી છે. પરંતુ તે સાચ્ય એક વાતે અપૂર્ણ છે; કારણ કે દેવો તેમજ મનુષ્યોને પ્રિય એવી આ માયાદેવી-વધારે વાર દુઃખ નહિ અનુભવવાને સરળયત્ની આ દેવી-સાત દિવસમાં કોઈ પણ પ્રકારની પીડા વિના 'પીડાનો અંત' પામશે."

આ શબ્દો બોલ્યા પછી યોગીની આંખમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં, જે ભેઈ રાજાને કોઈ અનિષ્ટ થવાનો ભય લાગ્યો. ઋષિએ તરતજ તે વિચાર તેના મોં ઉપરથી વાંચી લીધો અને ખુલાસો કર્યો: "હે રાજા! મેં જે કંઈ અગાઉ કહ્યું છે તેમજ બધું બનશે. તથાપિ કુમારની બાબતમાં તો કશી ચિંતા કરવાનું લેશ પણ કારણ નથીજ નથી. મને આંત્રુ ઢાળતો ભેઈ તમને કંઈ અનિષ્ટનો વહેમ આવ્યો; પરંતુ તેમ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. મારા રડવાનું કારણ ભુલુંજ છે. આ શરીર હવે વૃદ્ધ થયું છે અને તેનો સમય હવે સમીપ આવ્યો છે. હું મરીને દેવ થઈશ અને ત્યાંથી પુનઃ મનુષ્ય તરીકે જન્મીશ. જન્મમરણના ચક્રમાંથી મુક્ત થવાનો અમૂલ્ય બોધ આપના પુત્રના-આ ભાવી પુત્રના સુખકમળથી સાંભળવાનું મારા નસીબમાં લખાયલું નથી એજ મારા રડવાનું કારણ છે. = એમ કહી ઋષિ રસ્તે પડ્યો.

ઋષિના કહેવા મુજબ બરાબર સાતમે દિવસે માયાદેવી હસતી હસતી સૂતી અને તે ફરીથી જાગૃત થઈજ નહિ. * તે સ્વર્ગમાં એક દેવી થઈ. શુદ્ધોદન રાયની બીજી રાણી પ્રજાપતિ (અપરનામ ગૌતમી) કે જે આ પુત્રની મારી થતી હતી, તેણે હવે કુમારને લાલનપાલન કરવાનું કર્તવ્ય ઉઠાડી લીધું.

* પુત્રના જન્મ પછી (પ્રસાનો પ્રકાશ થયા પછી) માયાનું ટકવું સંભાળવુંજ નથી, એ વાસ્તવિક છે.

આ લાગ્યશાળી પુત્રના જન્મથી રાજાના સામંતો અને સ-
ગાંસ્નેહીઓ રાજા તરફ હુમેશ કરતાં વધારે ભક્તિભાવ બતાવવા
લાગ્યા. રાજ્યખજાનો વધુ ને વધુ તર થયો. હાથી, ઘોડા, ગાયો
વગેરે ઉત્તમ જાનવરોનાં ટોળાં પોતાની મેળે રાજ્યમાં આવવા
લાગ્યાં, લોકોમાંથી દ્રેષ અને વેર નાશ પામ્યાં. દરેક ઋતુનાં ફળ-
ફૂલો તે વખતે જિગી નીકળ્યાં. હુકાળનો તો સંભવ પણ અદૃશ્ય
થઈ ગયો. યોદ્ધાઓનાં શત્રોને કાટ ચડવા લાગ્યો. રાજાને ખોરાક
ન મળવાથી તેઓ તો જીવ લઈને નાહા. સામાન્ય મનુષ્યો પણ
પ્રમાણિકપણે આજીવિકા ચલાવવા લાગ્યા અને ઉદારવૃત્તિથી દાન
કરવા લાગ્યા. આ બધા આનંદદાયક દેરદારો જેને લીધે થવા
પામ્યા તે કુમારતું નામ, તે કારણથી 'સર્વાર્થસિદ્ધ' એવું પાડ-
વામાં આવ્યું; જે કે દૂંઠા નામ ખાતર લોકો સિદ્ધાર્થ એવા ના-
મથી પણ યોલાવતા. નામ પાડવાની ક્રિયા આનંદ અને ધામધૂમ
સાથે કરવામાં આવી. તે અવસરે નગરમાં કોઈ દરિદ્રી રહ્યું નહિ;
કારણ કે સર્વને તેની જરૂરિયાત પ્રમાણે રાજ્ય તરફથી દાન
છૂટથી દેવામાં આવ્યું હતું.





પ્રકરણ ૨ જું-વાલ્યાવસ્થા

ચંદ્રની જેમ સિદ્ધાર્થની કળા પ્રતિદિન ખીલતી જતી હતી. રૂપ-શુષ્કમાં તેમજ કળા-દૌશલ્યમાં તેની પ્રગતિ જોસખંધ વધતી જતી હતી. શુદ્ધોદન રાયના ખંડિયા સામંતો રાજકુમારને પ્રસન્ન કરવા માટે હરહમેશ નવાં સોના-રૂપાનાં રમકડાંની લેટ મોકલતા હતા. પરંતુ ભવિષ્યના મહાત્મા સિદ્ધાર્થ છેક આટલી નાની વયે પણ આ કીમતી લેટોનું નિર્માલ્યપણું અને ક્ષણભંશુરપણું જોઈ શકતા અને તેથી કરીને એ લેટોથી એમને કાંઈ આનંદ થતો નહિ. ખરેખર તે નાની વયના શરીરમાં એક મહાન આત્મા વસવા આંચો હતો. ઘણા જન્મો પૂર્વે લીધેલી, સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાની અને જગતને ઉદ્ધાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા પાળવાને તત્પર થયેલા આ સિદ્ધાર્થ કુમારને ક્ષણિક વસ્તુઓ સાથે કામ પણ શું હોય ?

અતુકમે કુમારનું શરીર ખીલતાં ખીલતાં આઠ વર્ષની ઉંમરે પહોંચતાજ તેને એક રાત્રને યોગ્ય કલાઓ તથા જ્ઞાન શીખવવા માટે શુદ્ધોદન રાયે શિક્ષક શોધવા માંડ્યો. વિદ્વાનોની સભા વચ્ચે સલાહ કરતાં સર્વે કેાઈએ સૂચવ્યું કે, “કુમારને શિક્ષણ આપવાને લાયક તો એક વિશ્વામિત્રજ છે, કે જે સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારંગત છે, વિદ્યામાં નિપુણ છે અને કલાઓમાં પ્રવીણ છે.” પછી વિશ્વામિત્રને રાજસભામાં બોલાવીને શુભ દિવસે તેમને કુમાર સુપરત કરવામાં આંચો. જેની કેારો હીરા-માણેકથી જડેલી છે એવી ચંદનની

પાટી અને રત્નની ધૂળ લઈને કુમાર ગુરુ પાસે ગયો. પ્રારંભ-
માં જ ગુરુએ નીચેનો ગાયત્રીમંત્ર ધીમેથી ઉચ્ચાર્યો અને તે
લખવા કુમારને ફરમાવ્યું:

ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

કુમારે વિનયપૂર્વક કહ્યું: “હા, હું લખું છું” અને તરત જ
તેણે તે જગાનામાં બોલાતી એવી સુમારે વીસેક ભાષાઓમાં તે
મંત્ર લખી કાઢ્યો!

આ જોઈ ગુરુ ઘણા અકિત થયા. તેમણે કહ્યું: “જો તમને તે
આવડતું જ હોય તો તો હવે હું સંખ્યા અથવા આંકડા શીખવીશ.
લો સંભળો. એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ,
દશ, સો, હજાર, દશહજાર; હવે તે બોલી જાઓ.”

કુમાર સપાટાળાંધ તે સંખ્યા બોલી ગયો; એટલું જ નહિ પણ
વિશેષમાં કહ્યું: “લાખ, કરોડ, અબજ, ખર્બ, મહાખર્બ અને છેક
પરાધં સુધી પણ બોલી જાઉં કે? તમે બધા અહીં સુધી તો ગણો
છોજ; પરંતુ તેની પેલી પાર પણ સંખ્યા છે ખરી.” એમ કહી
વળી આગળની ગણતરી કરી બતાવી.

ગુરુએ વધારે આશ્ચર્ય ધામી જણાવ્યું: “ઓહો! તમને તો
આ પણ આવડે ને! ત્યારે તો હવે વજનનું કોણિક વિચારીએ.”

કુમારે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો: “દશ પરમાણુનું એક પર-
સૂક્ષ્મ બને છે. દશ પરસૂક્ષ્મનું એક ત્રસરેણુ બને છે, સાત ત્રસરે-
ણુનું સૂર્યના પ્રકાશમાં જિડતું એક રજકણુ બને છે. એવાં સાત
રજકણો મળી જિંદરની મૂછના વાળનો અગ્ર ભાગ બને છે. દસ
વાળ બની એક લીંબ થાય છે. દસ લીંબ ભેગી થાય તો એક જૂ
બને. દસ જૂ મળી બાજરીના દાણા જેટલો ભાર થાય. એ રીતે
આગળ, હાથ, ધનુષ્ય, ભાલા વગેરેની લંબાઈ તથા ગાઉ-ચોળન

વગેરેનું માપ છે અને હે શુરો ! જો આપ ફરમાવો તો એક યોજ-
નમાં કેટલાં પરમાણુઓ રહેલાં છે તે ગણી બતાવું.” એમ કહે-
તાંની સાથેજ તે ગણતરી તેણે કરી બતાવી.

શુરુ એકાએક કુમારને પગે પડ્યા અને બોલી બિઘ્યા: “ હે
શિષ્ય ! તું શુરુઓનો પણ શુરુ છે. ખરેખર, હું નહિ પણ તુંજ શુરુ
છે. માટે હે કુમાર ! હું આપને નમન કરું છું. શુરુ કે પુસ્તકોની
મદદ સિવાયજ આટલું બધું જાણવા પામેલા હે કુમાર ! આપની
આ નમ્રતા અનુકરણીય અને પૂજ્ય છે. આપ શીખવાને નહિ પણ
મારી કિંમત વધારવા માટેજ અહીં આવો છો.”

પોતે ખીજાઓ કરતાં વિશેષ જાણવા છતાં કુમાર શુરુના સઘળા
મદદનીશો પ્રત્યે વિનય બતાવતો હતો. તેની વાણી નમ્રતાથી અને
ડહાપણથી ગર્જિત હતી. તેનો ચહેરો લબ્ધ અને તેનો સ્વભાવ
મુશીલ હતો. શૌચ અને ઘેચનો ખલ્લનથી હોવા છતાં, કુમારમાં
દયા અને કૌમળતાના શુભો સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતા હતા.

સિદ્ધાર્થ કુમારની દયા અનુકરણીય હતી. પોતાના મિત્રો સાથે
ઘોડા ઢોડાવવામાં તે જરા પણ રૂગે તેમ ન હતો; છતાં ઘોડાને
શ્વાસ ચડેલો જાણવામાં આવતાંજ, પોતાને છૂત મળવાની તૈયારી
હોવા છતાં, તે એકાએક ઘોડાને થોભાવતો. એકદા રાજના અગ્નિ-
ચામાં બેઠો બેઠો કુમાર કાંઈ વિચારમાં લીન થયેો હતો, એવામાં
પ્રેમમય નાદ કરતાં કરતાં હિમાલય તરફ બિડતા હંસ પક્ષીઓના
ટોળા તરફ સિદ્ધાર્થના કાકાના પુત્ર દેવદત્તે એક તીર ફેંક્યું અને
તે પહેલાં હંસની પાંખને વાગવાથી પોંછાંમાંથી લોહીની ધાર
વહેવા લાગી અને પક્ષી નીચે પડ્યું. સિદ્ધાર્થની દષ્ટિ તે તરફ
જતાંજ તેણે તેને ઊંચકી લીધું અને પદ્માસને બેસીને પોતાના જો-
ળામાં મૂક્યું. પ્રથમ તો તેને પંપાળીને તેની ધાસ્તી આપી કરી,

પછી તેને પોતાના પ્રેમથી ધકકતા હૃદય સાથે આંખુ' અને પછી એક હાથથી પકડી રાખી બીજા હાથથી પેલું તીર આસ્તેથી ખેંચી કાઢીને તે ઘા ઉપર ઠંડા પાંદડાં પાંધ્યાં.

કુમારને આજ સુધી ખબર પણ નહોતી કે, દુઃખ એ શું ચીજ હશે ? તેણે પેલા તીરની અણી પોતાના હાથમાં ભોંકી અને તેથી પોતાને 'દુઃખ'ની લાગણી થઈ; તે ઉપરથી આંખમાં આંસુ લાવીને તે પક્ષીને વિશેષ આશ્વાસન આપવા મંડ્યો.

એટલામાં દેવદત્તના નોકરે આવીને કહ્યું: “મારા સ્વામીએ એક હંસને તીર મારીને પાડ્યું છે, કે જે હંસ હમણાં આપના કબજામાં છે. કૃપા કરી તે મને સોંપ્યો ?”

સિદ્ધાથે કહ્યું: “હું તેમ કરી શકીશ નહિ. જો તે પક્ષી મરી ગયું હોત તો કદાચ તે પર મારનારનો હક પડેલો. પણ તે હજી જીવતું છે; માત્ર તેની પાંખોની ગતિને ઈલા થઈ છે.”

આ સંદેશો પોતાના નોકરદ્વારા જાણ્યા બાદ દેવદત્ત પોતે કુમાર પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો: “આ પક્ષીને જે પળે મેં નીચે પાડ્યું તે પળથી તે મારું થયું છે. તમારે તે મને આપવું જોઈશે.”

“જલા થઈ એમ જોલો મા.” દયાના સાગર તુલ્ય કુમારે કહ્યું અને કહેતાંની સાથેજ તે હમણાં આશ્રિત બનેલા નિરાધાર પક્ષીની ડોકને એક બાળકની માફક પોતાના ગાલસરસી દાખી. “એમ જોલો મા. જો પક્ષી તમારું નહિ પણ મારું જ છે. દયાને લીધે અને પ્રેમના સામ્રાજ્યને લીધે જે કરોડો ચીજો મારી થવાની છે તેમાંની આ પ્રથમ છે. મને મારું અંતઃકરણ જ હમણાં કહે છે, હું મનુષ્યોને 'દયા'નો પાઠ શીખવીશ, ગરીબ મૂંગાં પ્રાણી-ઓનો વક્રીલ થઈશ અને માત્ર મનુષ્યોનું જ નહિ પણ તે સાથે પશુ-પક્ષીઓનું પણ દુઃખ દૂર કરીશ, છતાં બાઈ! તારે હજી

તકરારજ કરવી હોય તો ચાલો રાજ્યસભામાં. કાદ્યા સભામંદો જે કહે તે આપણે બંને સ્વીકારીશું.”

તરતજ તેઓ રાજ્યસભામાં ગયા, જ્યાં બંનેના હક સંબંધી ભારે વાદવિવાદ થયો. કેટલાક કહે: “સિદ્ધાર્થનો હક છે,” જ્યારે બીજાઓ કહેતા હતા: “દેવદત્તે તે પાડ્યું માટે તેનો હક છે.” ગરમાગરમ વિવાદની મધ્યમાં એક વૃદ્ધ ઋષિ સભામાં આવી પહોંચ્યા અને બોલવા લાગ્યા: “જો જિંદગીની કંઈ પણ કિંમત હોય તો જેણે મારવાનો પ્રયત્ન કરીધો તેના કરતાં બચાવવાનો પ્રયત્ન કરનારનો તે છવતા પ્રાણી પર વધારે હક ગણાયો જોઈએ.” આ કથન સર્વને ન્યાયયુક્ત લાગ્યું; પરંતુ રાજા તે ઋષિનો સત્કાર કરવા બેઠો છે, એટલામાં તો ઋષિ અંતર્ધાન થઈ ગયા !

સિદ્ધાર્થ કુમારને દુઃખનો અનુભવ આજ પહેલપ્રથમજ થયો. પરંતુ તે અનુભવ ઝાઝી અસર કરી શક્યો નહિ; કારણ કે પક્ષી થોડા વખતમાં સાબુ થઈને પોતાના સોબતીઓ સાથે આનંદ કરવા આકાશી પ્રદેશોમાં બિડી ગયું હતું. પરંતુ ભવિષ્યના પુદ્ગલે અને હમણાંના સિદ્ધાર્થ કુમારની દયાને પ્રગટાવવા માટે બીજો એક બનાવ તરતમાંજ બનવા પામ્યો, કે જેણે તેના કેામળ હૃદય પર બાથુની છાપ પાડી.

એક દિવસ રાજાએ કુમારને કહ્યું: “વત્સ ! આજે હું તને વસંતઋતુની ચોલા દેખાડવા ઇચ્છું છું. મારી સાથે તને શહેર બહાર લઈ જઈને જેતરોમાં બિલરાઈ રહેલો પાક તથા ધરતીએ પહેરેલો લીલો આનંદી સ્વાંગ બતાવવા ઇચ્છું છું. તને તે જોઈને ખરેજ બહુ આનંદ થશે.”

કુમારે મસ્તક નમાવ્યું અને બંને જેતરોમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં ને તહીં પક્ષીઓ મધુર કલરવ કરી રહ્યાં હતાં. સફેદ બગ-

લાઓની હાર નહીકિનારે ધ્યાન ધરતી બિભી હતી. સમળીઓ આકાશમાં ગોળ કુંડાળામાં ગોઠવાઈ જઈને ગરબા ગાતી હતી. ચટાપટાવાળી ખિસકેલીઓ આડની ડાળીઓ ઉપર ફૂદાફૂદ કરી રહી હતી. ચીતરેલાં મંદિરનાં શિખરોની આસપાસ મથૂરો ટહુકા કરી રહ્યા હતા. કૂવામાં ઠખૂતરો ગેલ કરી રહ્યાં હતાં. શહેરમાંથી આવતો કોઈ લસમસંગના ઢોલનો અવાજ કાનના પડદા સાથે અથડાતો હતો. ચોતરફ શાંતિ અને આનંદનોજ પડયો પડતો હતો. પરંતુ આ સર્વ ક્ષણિક આનંદનાં સાધનોની અંદર છુપાયેલા દુઃખનો કુંગર કોણ જોઈ શકતું હતું ? ઉડ્ડાસના સઘળા દેખાવો વચ્ચે પશુ એ ભ્રમણાભય દેખાવોને નમ્ર કરી એવું આંતર સ્વરૂપ જોઈ શકનાર એક માત્ર બુદ્ધજ હતો, કે જેને હમણાં જણાયું કે, જીવનના ગુલાળ તળે દુઃખના કાંટા છુપાયેલા હોય છે. તેણે વિચાર્યું : “ આ ગામડિયાઓને પોતાનું પેટ ભરવા માટે આખો દિવસ કેવું સખત વૈતરુ કરવું પડે છે ! સખત ગરમીના વખતે પશુ પેલા જોડૂતોના પરોણાની આરે બાપડા અબોલ બગદની સુંવાળી આમડીને કેવી લોટે છે ! પેલી ગરોળી કીડીને કેવી ઓઢિયાં કરી જાય છે ! પેલો સર્પ તે ગરોળીને અને સમળી તે સર્પને કેવી રીતે લક્ષ્ય બનાવે છે ! પેલું સફેદ દેખાતું સાધુવૃત્તિવાળું બગલું આનંદથી કલ્લોલ કરતાં પેલાં માછલાંને દેખતાં-દેખતાંમાં ગળી જાય છે !

અને તે કુમાર પોતાના પિતા તરફ અર્થસૂચક આંખ કરી બોલી બોલ્યો : “ ઓ પિતાજી ! પિતાજી ! આજ શું તમારાં આનંદનાં ઠેકાણાં છે કે ? શું આ બતાવવાને તમે મને અહીં લાવવા શ્રમિત થયા હતા ? ખુનામરકી સિવાય અહીં બીજું હું શું જોઈ શકું છું ? પૃથ્વી પર જુઓ કે પાણીમાં નિહાળો, હવામાં નજર ફરો કે અંતરીક્ષમાં આંખો ખેંચો, જ્યાંત્યાં જીવનની મારામારી અને કલહ

લેવાય છે. આમાં જે મનુષ્યને આનંદ જણાતો હોય તે ખરેખર કંઈક કાળજીનો માણસ હોવો જોઈએ. પિતાજી ! મને હમણાં અહીં એકલોજ રહેવા દો, કે જેથી હું આ બધા જોયેલા દેખાવો ઉપર વિચાર કરી શકું.”

પિતાએ તેમ કયું. પુત્ર એકલો પડ્યો. તેણે જાણવું નીચે જોડીને પદ્માસન વાળ્યું.

“આશિ! જીવનનો કલહ ! આનું મૂળ શું હશે ? આનો ઉપાય શો હશે ?” આટલો મંત્ર મન સાથે જપતાં જપતાં કુમાર-માં દયા પૂર્ણ પ્રકાશ સાથે પ્રકટી નીકળી અને તે ધ્યાનના પ્રથમ પગથિયે ચડ્યો.

પ્રાતાઃકાળ પૂરો થઈ હમણાં મધ્યાહન થઈ ચૂક્યો હતો, છતાં ધ્યાન હજી અવિચ્છિન્ન હતું. સૂર્ય પશ્ચિમ દિશા તરફ પ્રયાણ કરતો હતો, છતાં બૌદ્ધધર્મગ્રંથો કહે છે કે, આ જગતનું કલ્યાણ શોધવા બેઠેલા દેવને છાંયડો કરી રહેલા જાણુવૃક્ષની છાયા હજીએ જેમની તેમજ કાયમ હતી !

એવટે સાંજ પડે છે અને પિતા પુત્રને સાથે લઈ રાજમહેલ તરફ જાય છે.





પ્રકરણ ૩ જું-યુવાવસ્થા

શુદ્ધોદન રાજા પોતાના પુત્રરત્નમાં અનુપમ દયા અને ચિર-કાલ સુધી ટકતી ધ્યાનઘસ્ત દશા જોઈ ભારે વિચારમાં પડ્યો. પોતાના પુત્રને યોગી બનતો જોવા કેયો પિતા ખુશી હોય? કેટલાક શુભો અને કાર્યો એવા છે કે જેમની પ્રશંસાજ થઈ શકે, અનુકરણ ન થઈ શકે. બર યુવાવસ્થામાં વૈરાગી બનનારની પ્રશંસા કરનારા ઘણા માણસો મળી આવશે; પરંતુ પોતાનો પુત્ર કે પોતે તે સ્થિતિમાં વૈરાગી બને એ વિચાર હજારો માંથી એકને પણ જાગ્યે જ ગમે છે. ‘માયા’નું આ શું જોણું પ્રાણદય છે?

માયાદેવીનેજ જેણે પોતાની અર્ધાંગના બનાવી હતી એવા શુદ્ધોદન રાજાએ કુંવર સિદ્ધાર્થને વૈરાગ્યના સોળતીઓની દોસ્તી કરતો જોઈ, એ થતી દોસ્તી તોડવાના ઈલાજ શોધવા માંડ્યા. “ત્યારે શું સ્વપ્નપાઠકોનાં વચનો આખરે ખરાંજ પડવાનાં કે? આત્મસંયમ અને દેહકલ્પના માર્ગથી મારા સુકુમાર કુમારને હું હજીએ ન રોકી શકું શું?” આવા આવા વિચારો તેના મનમાં હમેશા આવ્યા કરતા. છેવટે રાજાને એક યુક્તિ જડી. કુંવરનું મન સાહેબીમાંજ રોકી રાખવાથી, દેહકલ્પ સંજોગથી ખ્યાલ-વૈરાગ્ય સંજોગથી વિચારો તેનો સ્પર્શજ નહિ કરી શકે એમ ધારી, તેણે કુંવર માટે ઘણું જુદું જુદું ઋતુઓને અનુકૂળ ત્રણ મનોરંજક મહેલ બંધાવ્યા. શિયાળામાં ગરમી આપે તેવો, ઉષ્ણઋતુમાં

શીતળતા ઉપજાવે તેવો અને વર્ષોકાળમાં સમશીતોષ્ણ રાખે તેવો; એમ ત્રણ ભવ્ય મહેલ મોટે ખર્ચે તૈયાર કરાવ્યા અને તેમાં તે તે ઋતુઓને છાજતા શ્રેષ્ઠ ખાગ બનાવરાવ્યા. આ મહેલમાં કુંવરને રાખવામાં આવતો અને તેનું મન રોકવા માટે દર કલાકે કાંઈ નહિ ને કાંઈ નવીન ચીજ તેને પૂરી પાડવામાં આવતી. આવા આકર્ષક પદાર્થો તરફ બેદરકાર બનવું એ સામાન્ય મનુષ્ય માટે તદ્દન અશક્ય હોવા છતાં, સિદ્ધાંત કુંવર કે જે મનુષ્ય નહિ પણ દેવોના દેવ થવાને નિર્માયલા હતા, તેમને આમાંની કોઈ ચીજ ક્ષણભર પણ આકર્ષી શકતી નહિ. સુંદરતાઓ વચ્ચે રહેતા તે અદાર વર્ષની વયના રાજકુમારનું મન ખીજાને મન લુપ્ત જણાતા વૈરાગ્યમાંજ સુંદરતા લાળતું. ખાગમાં હવા ખાવાને બદલે માન-સિક્ક ખાગમાં-ધ્યાનવાટિકામાં તે કલાકોના કલાકો લીન થઈ જતો. દર કલાકે મળતી આકર્ષક બક્ષિસો ભેઈ એની સુંદરતા પાછળ ગાંડા થવાને બદલે તે તે પદાર્થની ક્ષણભંગુરતા પર ધ્યાન ધરવા માટે કલાકો સુધી તેના તરફ જોયા કરતો.

આથી પિતાની ચિંતામાં પ્રતિદિન વધારો થતો ગયો. છેવટે તેણે પોતાના સામંતો અને નગરના સુર મનુષ્યોને બોલાવીને તેમની સલાહ પૂછી. શાક્યોએ સર્વાનુમતે વિચાર જણાવ્યો:

“મહારાજ! અંધકારને દૂર કરવા માટે દીવો જોડો. ચોક્કસ ધલાજ છે, તેટલોજ ચોક્કસ ધલાજ વિરાગીને અનુરાગી બનાવવા માટે સી છે. કોમળ પ્રેમશૃંગલા સજ્જ લોહાની સાંકળ કરતાં વધારે તાકાતવાળી છે. મજબૂત બેડીથી ન ખાંધી શકાય એવા-ઓને સ્ત્રીની વેણી એક ક્ષણમાં ખંદીવાન બનાવી શકે છે.”

કુંવરને પ્રેમપાશમાં નાખવાનું ઠંડું. પરંતુ અહીં સવાલ એ આવીને ઊભો કે આપેલી ઠંડાથી કાંઈ આકર્ષણ થાય નહિ;

વરેલી કન્યાથીજ ઇન્ધન થાય. કુંવર જો પોતેજ કોઈ કન્યા પસંદ કરે તોજ તેમાં તે તલ્લીન બની શકે. આ સવાલ ગંભીર હતો; પરંતુ બુદ્ધિ આગળ કોઈ સવાલ મુશ્કેલ નથી. રાજાએ એક ઉત્સવનો આરંભ કર્યો અને નગરની સુંદર ગણાતી સઘળી કુમારિકાઓને રાજકુમારના હાથથી અપાતાં મણિકાંચનથી ભરેલાં સુંદર પાત્રો લેવા આમંત્રણ આપ્યું.

રતિની મતિને મૂંઝવી દે એવાં રૂપ-લાવણ્યવાળી કુમારિકાઓ રાજમહેલના લબ્ધ વિશાળ દીવાનખાનામાં એક પછી એક આવવા લાગી. નાગને લબ્ધવે એવી એમની વેણીઓ તરેહ તરેહની જાતથી ગૂંથેલી અને રંગબેરંગી પુષ્પોથી શોભીતી કરાયેલી હતી. હરણુને નીચું જોવરાવે એવી એમની આંખો અંજનથી વધારે આકર્ષક કરાયેલી હતી. આઠાશમાં અંદ્રની માફક તેમના વિશાળ બાલમાં તિલક શોભી રહ્યું હતું. ગુલાબના પુષ્પની જેમ તેમનાં સુખકમળ સ્વાભાવિક હાસ્યથી ખીલી રહ્યાં હતાં. અનાઘાત પુષ્પની જેમ તેમનાં વદનકમળમાંથી એક વિલસણ પ્રકારની સુગંધ ખડેકી રહી હતી. તેમનાં ઠોમળ અને સફાઈદાર અંગે ઉપરનાં બારીક વસ્ત્રો પ્રેક્ષકના મનને નાચવાનું શીખવવા માટે ફૂંદાફૂંદ કરી રહ્યાં હતાં.

અને હવે કુમાર દીવાનખાનામાં દાખલ થાય છે. કુમારિકાઓની પારદર્શક નાડીઓમાંનું સ્વચ્છ લોહી વધારે જોરથી ધડકવા લાગે છે. એક પછી એક કન્યકા પોતાના પગના અંગૂઠા તરફ નજર સ્થિર કરીને ગજગતિથી ચાલતી, લજવાતી લજવાતી, કુમારના આસન પાસે આવે છે અને પોતાનો કનકલતા સરખો હાથ લગાવે છે. કુમાર તેમાં સુવર્ણપાત્ર મૂકે છે અને કુમારિકા તરતજ વિદાય થાય છે. આહા! કેવો મોહક દેખાવ! અપ્સરાઓની સભા વચ્ચે બેસી તેમને બક્ષિસોથી પ્રકુલ્લિત કરી તેમની ખીલેલી કાંતિ જોવાની કેવી સરસ તક! પરંતુ તે કોણ જુએ છે? સિદ્ધાર્થકુમાર.

રનાં સઘળાં પાત્રો પૂર્ણ થતાં સુધી તેણે એક પણ કન્યા તરફ નજર કરી નહિ. એક પણ કન્યા તેનું આકર્ષણ કરી શકી નહિ.

પરંતુ હવે એકાદ પૂર્વજન્મમાં જુદની પ્રેમાળ પત્ની બનીને પાણીમાંની માછલી માફક જુદનેજ ઝંખતી ઝંખતી મૃત્યુ પામેલી (આ જન્મમાં જુદની માતા માયાદેવીના ભાઈ દંડપાણિની પુત્રી) યશોધરાનો વારો આવે છે. સઘળી કુમારિકાઓ સઘળાં સુવર્ણ-પાત્રો લઈ રસ્તે પડી ચૂકી છે અને એક પણ પાત્ર સિલકમાં રહ્યું નથી. સઘળાં પાત્રો ઉપર હક ધરાવતી, પરંતુ હમણાં જેને માટે એક પણ પાત્ર રહ્યું ન હતું એવી તે જુદની પૂર્વની અને ભવિષ્યની અધોગના, પોતાના હિસ્સાનું પાત્ર લેવા કુમાર સન્ધુખ આવીને બેસી રહે છે. પૂર્વના સંસ્કારો તાજ યર્ધ. બન્ને વચ્ચે આકર્ષણ થાય છે. જે સિંહથી સઘળાં પ્રાણીઓ છુપાતાં ફરે છે, તે સિંહ આગળ સિંહણ તો કરતી કે શરમાતી નથી; તેમ જેના નૂરથી સઘળી કુમારિકાઓ અંબાઈને નીચું જોતી હતી, એવા સિદ્ધાથ* સામે આ પ્રભાવશાલિની, દિવ્ય રૂઆળવાળી કુમારિકા નીકરપણે દષ્ટિ તાકે છે અને પૂછે છે: “મને કાંઈ હિસ્સો મળશે કે?”

“હિસ્સો?” કુમારે જવાબ આપ્યો, “અલગત તમને હિસ્સો મળવો જોઈએ છે. પરંતુ મુંઢરીઓની રાણી! હું તમને છેકજ ભૂલી ગયો હતો. એ ભૂલના દંડ તરીકે સુવર્ણપાત્રને બદલે લો. આ કંઠનો હાર!” એમ કહી પોતાના ગળામાંનો માણેકનો હાર કાઢી તેના કંઠમાં આરોપ્યો; અને એ હાર સાથેજ હેયું* પણ અપાંયું! ચાર આંખોના મેળાપમાંથી પ્રેમદેવ જન્મ પામ્યો. પૂર્વનો સંબંધ ફરીથી જોડાયો—તાજે થયો! x પણ તે આટલા પૂરતોજ. તત્કાળ તે

* જ્યારે સિદ્ધાથ ‘જુદ’ થયા, ત્યારે “એકાએક યશોધરા તરફ આપનો પ્રેમ કેમ ખેંચાયો હતો?” એ સવાલના જવાબમાં

મુખ્યા હાર લઈ પોતાને રસ્તે ગઈ અને કુમાર પોતાના કામે લાગ્યો.

રાજા શુદ્ધોદન હવે હરખાયો. તેણે કુમાર અને યથોધરા વચ્ચે થયેલા ટૂંક પ્રસંગની વાત બાણી કે તરતજ દંડપાણિ પાસે પુરોહિતને મોકલ્યો અને યથોધરાનું માથું કચું, પણ એ વખતમાં કંઈ કન્યા જેવું રત્ન માગ્યું તાગ્યું મળી જતું નહિ ! શાકચ હો-કાનો શિવાજ હતો કે, જ્યારે કંઈ કુલીન ઘરની કન્યાની માગણી કરવામાં આવે, ત્યારે તે કન્યાનું માથું કરનાર શખસે ખીન્ત સઘળા ઉમેદવારો સાથે હરીફાઈમાં ઊતરીને પોતાનું પાણી દેખાડી આપવું જોઈએ અને પોતે સર્વ સુદ્ધકલાઓમાં નિપુણ છે એમ બતાવી આપવું જોઈએ. શુદ્ધોદન જેવા રાજાના પુત્રોને માટે પણ આ નિયમ કાંઈ બદલાય તેમ ન હતો. તેથી દંડપાણિએ પુરોહિત સાથે રાકડા પ્રત્યુત્તર પાઠવી દીધો કે, “ઈક્ષ્વાકુ વંશનો સત્રિય કંઈ વીરત્વ જોયા સિવાયજ પોતાની કન્યા કોઈને આપશે નહિ. મરહાનગીના ખેલોમાં આપના કુમાર જો બધા ઉમેદવારોને હંફાવશે, તો તેઓ અવશ્ય મારા જામાતા બનશે; પરંતુ ઘરમાં બેસી રહેવાની એમની ટેવ જોતાં એમને માટે મોટી આશા બાંધવી એ આકાશમાં મહેલ બાંધવા જેવું કામ છે.”

આ ઉત્તર જ્યારે પુરોહિતે પોતાના રાજાને નિવેદન કર્યો, ત્યારે કુમાર સિદ્ધાર્થ પણ ત્યાંજ બેઠો હતો. પુરોહિતના શબ્દો સાંભળી રાજા તો શોક અને વિચારમાં ડૂબીજ ગયો. તેણે કહ્યું: “ધનુર્વિદ્યામાં દેવદત્ત જેવો કોઈ નિપુણ નથી, અશ્વવિદ્યામાં અન્ત્રન પ્રથમ પદ લોગવે છે અને તલવાર ખેલવામાં તો નંદ એકો છે. મારા સિદ્ધાર્થને આવી સખ્ત રૂપમાં વચ્ચે યથોધરા પ્રાપ્ત થવી

તેમજે લંબાણથી પોતાના પૂર્વબો કહી બનાવ્યા દત્તા અને જ્યોત્સુ દત્ત કે, તેઓ બન્ને પૂર્વલવમાં સાથે દત્તા અને તેમની દમખૂંતી મેત્રી કંઈ નથી નહોતી.

ખરેજ હુકર છે.”

“પિતાજીને ચિંતા કરવા જેવું અહીં કંઈ નથી. ક્ષત્રિયપુત્રને યુદ્ધકળા શીખવા જવી પડતી નથી; એ તો એનો જન્મ સાથેનો વારસો હોય છે. માત્ર આવી નિર્મોહ્ય જાળતો માટે હું એક પ્રેમ-પાત્રને શુભાવવા તૈયાર નથી; આપ ખુશીથી સ્પર્ધાનો સમય મુકરર કરાવો.” યોગી જેવા કુમારે ક્ષત્રિયવટ દાખવી.

પ્રતિસ્પર્ધી ઉમેદવારોને એક ઢંઢેરા દ્વારા ખબર આપીને એક મેદાનમાં એકઠા કરવામાં આવ્યા. કુમાર સિદ્ધાથ પશુ ઘોડેસવાર થઈ ત્યાં હાજર થયો અને મુંઢર પાલખીમાં યથોધરા પોતાની સખીઓ તથા પરિજનો સાથે આવી પહોંચી.

“આ રત્નને મેળવવા સર્વોત્તમ સિવાય બીજો કોઈ લાયક નથી.” સિદ્ધાથે યથોધરા તરફ નજર કરીને કહ્યું અને ઉમેયું: “તેને મેળવવાને પોતે લાયક છે એવું જતાવવા ઇચ્છતા દરેક નવજવાનને મારું આમંત્રણ છે કે, તેણે મારી સામે હરી-ફાઈમાં ઊતરી પડવું.”

આ આમંત્રણનો સ્વીકાર નહોતો પ્રથમજ કયો અને જવાબ વાળ્યો: “એમજ છે તો પકડો ધનુષ્ય અને તીરણાજીમાં મારી સામે આવી જાઓ.” એમ કહેતાંની સાથેજ તેણે છ ગાઉ દૂર મૂકેલા એક ઢાલને તીરથી વીંધી નાખ્યું. અર્જુને તે પછી તેટલે-જ દૂરથી તે ઢાલને વીંધ્યું અને દેવદત્તે આઠ ગાઉથી વીંધ્યું. લોકો સંઘળા આશ્ચર્યચકિત થયા અને યથોધરાએ પોતાના મુખ પર સાડી ઓઢી લીધી. હવે કુમાર સિદ્ધાથે રૂપેરી દોરીવાળું એક જળરત્નત ધનુષ્ય પકડે છે અને અસાધારણ જળવાળા માણસથી પણ મુશ્કેલીથી ખેંચાય એવું તે જાણી સહેજ ખેંચતાંજ કામઠાના બે દુકડા થઈ જાય છે! “અરે જાળકની રમત કરવાનું આ ધનુ-

ધ્ય અહીં લાવનાર કોણ છે? શું શાકચક્રમારને યોગ્ય ધનુષ્યને! છેકજ દુકાળ પડ્યો છે કે?” એમ કુમાર હસતે મુખડે વહે છે અને પ્રાચીન સમયનું સિંહહાનુનું ધનુષ્ય મંદિરમાંથી મગાવવામાં આવે છે. જેને વાપરનાર આજ સુધી કોઈજ જન્મ્યો નહોતો, એવા તે પોલાદના ધનુષ્યની સોનેરી દોરી ખેંચવાને ત્રણે હરીફા તન-તોડ મહેનત કરે છે અને આંચકા મારે છે; પરંતુ દોરી ખેંચાતીજ નથી! એઓ તરફ સ્મિતયુક્ત દષ્ટિ કરતો રાજકુમાર તરતજ તે ધનુષ્યને પકડી કાન સુધી દોરી ખેંચીને બાણને મુસવાટા કરતું મોકલે છે અને દસ ગાઉ પર મુકાયલા ઢાલને વીંધીને છૂટેલું તીર આખેથી દેખાય નહિ એટલે દૂર ચાલ્યું જાય છે!

થયું, એક સ્પર્ધા પૂરી થઈ. સિદ્ધાચંના જયથી અંખવાણા પડેલા પણ પ્રયત્ને હિંમતને એકઠી કરતા દેવદત્તે હવે તલવારની હરીફાઈ માટે ‘એલેન્જ’ આપી અને પ્રથમ પોતે ॥ ઇંચ જાડા વૃક્ષને તલવારના એક ઝટકે ઉડાડી દીધું. અર્જુને સાત ઇંચ અને નંદે નવ ઇંચ જાડા વૃક્ષને ‘દ્વિધાવિભક્ત’ કરી મૂક્યું! આવા એ સૂકાં વૃક્ષો એક જગાએ સાથેજ જાણેલાં જોઈ સિદ્ધાચં બંનેને આખના પલકારામાં કાપીને ફેંકી દીધાં!

હવે પાણીઠાર ઘોડા દોડાવવાની સ્પર્ધા ચાલી. ત્રણ વાર મેદાનની પ્રદક્ષિણા કરાવીને સવારોએ પોતાના અશ્વોને પૂરજોશમાં દોડાવી મૂક્યા. સિદ્ધાચંનો અશ્વ આગળને આગળજ જતો અને તે એટલી ઝડપથી દોડતો હતો કે, તેના મુખમાંથી નીકળતું ફીણ જમીન પર પડે તે પહેલાં તો વીસ ભાલા જેટલે દૂર તે પહોંચી જતો.

નંદે આ વિજયથી ઇર્ષ્યાનુ બની કહ્યું: “કન્તક જેવા ઘોડા પર સવાર થઈને મોખરે આવવું એ કાંઈ જહાડુરી ન દેવેવાય. એ ઘોડો જો અમને આપવામાં આવે તો અમે સીધી આગળ જઈ શકીએ. ખરી પરીક્ષા કરવી દોય તો નવો, વગર પલોટેલો ઘોડો

લાવો અને પછી જુઓ કે કોનું કેટલું સામર્થ્ય છે !” આ ઉપરથી ત્રણ સાંકળોથી બાંધેલો, વિકરાળ આંખોવાળો, વિશાળ નસ-કોરાંવાળો અને લગામ કે જીન વગરનો એક ઉદ્ધત ઘોડો તે જગાએ લાવવામાં આવ્યો. ત્રણે હરીફાએ તે ઘોડાની પીઠ પર ચડવાને ત્રણ-ત્રણ વાર પ્રયત્નો કર્યા; પરંતુ દરેક વખતે તે મઠો-નમત્ત અથ્થે તેમને ધૂળમાં પટકયા. તથાપિ અર્જુને તે ઘોડા પર સવાર થવામાં આખરે ફતેહ મેળવી. પરંતુ ઘોડેક દૂર જઈને તે હડીલા અને ઝનૂની ઘોડાએ પોતાના સવારને પથ્થર જેવી જમીન પર પટક્યો અને જો બીજાઓ મદદે ન દોડ્યા હોત, તો પણ તમે છૂંદી પણ નાખત. લોકો આ જોઈ ધાસ્તીમાં પડ્યા અને બોલ્યા: “ આ જૂલ (અશ્વ)થી સિદ્ધાર્થ કુમાર કામ ન પાડે તો ઠીક.”

પણ સિદ્ધાર્થે તરતજ તે ઘોડાને કાળૂમાં રાખવા બાંધેલી સાંકળો દૂર કરી અને તેની ચાળ પકડીને તેના કાનમાં કાંઈક શબ્દો ઉચ્ચારીને ઘોડાની આંખો ઉપર પોતાનો જમણો હાથ ફેરવ્યો, પછી તે હાથ તે ઘોડાના વિકરાળ મોં તરફ લઈ ગયો અને છેવટે તેની ગરદન ઉપર હાથ ફેરવીને પીઠ ઉપર ચડી બેઠો. તે જંગલી પ્રાણી ગાય જેવું થઈને પોતાના માલિકની આસા મુજબ ચાલવા લાગ્યું.

અને હવે સઘળા માણસો એકે અવાજે બોલી બેઠ્યા: “ ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! સિદ્ધાર્થ કુમાર સૌથી શ્રેષ્ઠ કરી ચૂક્યા છે. હવે વધુ પરિશ્રમની કાંઈ જરૂર નથી.” હરીફાએ પણ ખુદા દિલથી કુમારની શ્રેષ્ઠતા કબૂલ રાખી.

આ ઇચ્છિત પરિણામ જોઈ આનંદ તેમજ આશ્ચર્યની લાગ-ણીઓમાં દંડપાણિ રૂબડી ખાવા લાગ્યો. આનંદ એટલા માટે કે પોતાની પુત્રીએ મનથી પસંદ કરેલા પુરુષને પોતાના જમાઈ

તરીકે તે મેળવી શક્યો હતો; અને આશ્ચર્ય એટલા માટે કે, ગુલાબનાં પુષ્પોમાં અને વિચારનાં સ્વપ્નોમાં જિંદગીના તે યુવાનમાં આટલી મરદાનગી હોવાની તેણે આશા રાખી ન હતી. જ્યનાદના અવાજે હજી ચાલુજ છે, એવામાં પિતાના હાથના ઇશારામાન્યથી યશોધરાએ પોતાના મુખ ઉપર કાજો સોનેરી ધુરજો નાખી દીધો. અને તે આસન છોડીને હાથમાં મોગરાનાં પુષ્પોથી બનાવેલા મુગટ સાથે બધા રાજપુત્રો સંમુખ થઈને બલકલેર ચાલતી સિદ્ધાર્થ કુમાર નજદીક આવી પહોંચી.

“હે સુંદર, શૂરવીર અને સત્યપ્રેમી રાજકુમાર ! સ્વભુખા બળથી પ્રાપ્ત કરેલું—તારા હકનું આ રત્ન મફત કર અને સુખી થા !” હંડખાલિએ કુમારને ઉદ્દેશીને કહ્યું; અને તેજ પળે યશોધરાએ પોતાનું મુખકમળ ખુલ્લું કરી નીચે નમી કુમારને નમન કર્યું અને મોગરાનો પુષ્પમુકુટ સિદ્ધાર્થના શિર પર મૂક્યો. આ સમગ્રી મોન ક્રિયાઓ થઈ રહ્યા બાદ તેણે એ કુમાર તરફ પ્રેમથી જિભરાતી એક દષ્ટિ ફેંકી અને “મારા હૃદયના પ્રિયતમ ! મારા તરફ જો; હું આજથી તારી છું.” એવા એકજ વાક્યથી હૈયાનો જિભરો ખાલી કર્યો.

ત્યાર બાદ થોડે દિવસે મેવ સશિનો સૂર્ય હતો, ત્યારે તે બંનેનાં હાથ બાદે ધામધૂમથી જિજ્ઞવમાં આવ્યાં. અનંત આકાશમાં સ્વચ્છંદે વિચરતું પક્ષી હવે પીંજરામાં પુરાયું ! કુમારના સ્વતંત્ર પગોમાં હવે સોનાની બેડી જડાઈ !

‘રાગ’ રંગથી પોતાના પુત્રને રંગવાને તકથી રહેલા પિતાએ આ એકજ રંગથી અતોષ પકડ્યો ન હતો. તેણે તેને બહુરંગી ફાટાની નેમ રંગી કાઢવા ઇચ્છ્યું અને એટલા માટે કુમાર માટે પ્રીત્ત, વપો અને રેમંતકનુને અનુકૂળ નવ માળનાં, સાત માળનાં અને પાંચ માળનાં ‘મગોદ બવન’ તૈયાર કરાવ્યાં. નેટલી કપવતી તેટલીજ

સંગીતશાસ્ત્રમાં પ્રવીણતા ધરાવતી વારાંગનાઓને રાજકુમારનું મન 'રાગ' માં તહીન રાખવા માટે તે ત્રણે 'પ્રમોદભવન'માં રોકવામાં આવી હતી, કે જે ભવનો અથવા પ્રાસાદો, 'વિશ્રામવન' નામના-જેની જોડી આખા વિશ્વમાં ન મળે એવા મનોહર બગીચામાં બાંધવામાં આવ્યા હતા. અહીં અનેક જાતના ફુવારાઓ આંખ અને કાનને પ્રસન્ન કરવા માટે સદૈવ રૂપેરી ફિરજો વરસાવી રહ્યા હતા. અનેક પ્રકારનાં પ્રાચીન ઐતિહાસિક પુરુષોનાં પરાક્રમે સૂચવતાં સુંદર ચિત્રો પ્રત્યેક દીવાલ પર આલેખવામાં આવ્યાં હતાં. પોતાની-મેળેજ વાગતાં વાદ્યયંત્રો (વાજિંત્રો) કુમારના શયનગૃહમાં સ્વર્ગને ઉતારવા માટે માંહોમાંહે સ્પર્ધા કરી રહ્યાં હતાં. દૂકામાં એક જખરજસ્ત ચતિને સંસારાસક્ત કરવાને માટે જે જે કરવું જરૂરું હોય, તે તે સર્વ કરવામાં કોઈ જાતની કચાશ રાખવામાં આવી ન હતી. રાગમય ગીત, રાગમય વાદ્યયંત્રો, રાગમય વાતો, રાગમય ચિત્રો, રાગમય દેખાવો, રાગમય પત્ની સઘળું આ ભવનોમાં રાગમયજ હતું !

અને થોડા સમય સુધી તો ભવિષ્યના પુરુષનો-આજના સિદ્ધાર્થકુમારનો વિરક્ત આત્મા પણ યથોપરાના રાગમાં લીન થયો ! રાગના ખોળામાં પોઢેલો કુમાર એ મીઠા સ્વપ્નમાંથી રજોને ભગી જોડે એટલા માટે રાજાએ 'વિશ્રામવન'માં સર્વને એવો હુકમ કર્યો હતો કે, " એ હદમાં કોઈએ મરણ-વૃદ્ધાવસ્થા-દરદ-થોડ કે ચિંતાની કાંઈ વાત સરખી પણ ઉચ્ચારવી નહિ. " તેણે સખત દરમાશ કરી હતી કે, " સિદ્ધાર્થની રાગમય સલામાં જો કોઈ યુવતીની આંખની કાળાશ ઓછી જણાયે અથવા તો નાચવામાં તેનો પગ જરા પણ અચકાશે, તો તે સ્ત્રીને એકદમ 'વિશ્રામવન'ની બહાર કાઢી મૂકવામાં આવશે અને કંઈક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરનારને સુરકેટાટ બાંધવામાં આવશે. નાનુંમોટું દરેક કામ તાલ-

મય-સંગીતમય થવું જોઈએ, એ હુકમને ક્ષણભર વીસરનાર નો-
કરને તાડન કરવામાં આવશે. આડનાં સૂકાં પાંદડાંનો ખડખડાટ
પણ કુંવરના કાને પડશે તો વનરક્ષકોને દેશનિકાલ કરવામાં આવશે.”
આવા આવા વિચિત્ર હુકમો કાઢવા ઉપરાંત કુતૂહલ યાત્રી પણ
કુમાર ‘વિશ્રામવન’ બહાર જવા ન પામે એટલા માટે તેને ફરતા
ત્રણ કોટX કરવામાં આવ્યા હતા અને સૌથી છેલ્લા કોટના દર-
વાજા એવા તો મજબૂત કરવામાં આવ્યા હતા કે, સો માણસ
સિવાય તે ઊઘડી શકેજ નહિ અને ઊઘડે ત્યારે તેનો અવાજ
અડધા યોજન સુધી સંભળાય. અહીં વગી વિશ્વાસુ દરવાજાનો
મજબૂત પહેરો પણ રાખવામાં આવ્યો હતો. રાજાની પોતાની
રાજા સિવાય અંદર કે બહાર કોઈને પણ જવા દેનારને કેહાંત-
દંડની શિક્ષા કરવાનું રાજાએ કહી મૂક્યું હતું.

અહો ! પુત્ર પરમો રાગ શું નથી કરતો !



X આત્મારૂપી બુદ્ધને પણ એવાજ ત્રણ કોટ-રૂપ, તેજસ (મુદ્રા)
અને કાર્મણ (કારણ) નામનાં ચરીરરૂપી કોટની અંદર પૂરી
રાખવામાં આવ્યો છે, જેમનો છેલ્લો કોટ (સ્થૂલચરીર નામે) તો
એવો મજબૂત છે કે, સ્થૂલની પાર દષ્ટિ પણ જવી મુશ્કેલ જણાય છે !



પ્રકરણ ૪ શું-સંન્યાસની પૂર્વાવસ્થા

“હે જગત ! ઓ વિશ્વ ! હું સાંભળું છું, હું જાણું છું, હું આવું છું.” મૂંગા અંધકારમાંથી એકાએક ઉગ્યાર નીકળ્યા. યશોધરાએ ભરનિદ્રામાંથી જાગૃત થઈ ગલરાયલા વઢને ચોતરફ તપાસ કરવા માંડી, પણ પોતાના પ્રાણેશ સિવાય બીજું કોઈ માણસ ત્યાં જોવામાં આવ્યું નહિ. તે સુકુમાર અને સુંદર યુવાન ભારે મખમલના બિછાનામાં પોઢેલો છે, તેનું ભવ્ય કપાળ અગારા મારી રહ્યું છે; તેના મોં પર દયાના શેરડા પડી રહ્યા છે, મધ્યરાત્રિ પસાર થઈ છે અને શયનગૃહમાં તેમજ બહાર સર્વત્ર શાંતિનું સામ્રાજ્ય જામેલું છે. એક વાર ફરીથી તે શાંતિમાં જંગાણ પાડતો સ્વર સંભળાયો:

“હે જગત ! હું સાંભળું છું, હું જાણું છું, હું આવું છું.”

અને હવે યશોધરાએ પોતાના પ્રાણેશના મુખકમળ તરફ નજર કરી; કારણ કે તેજ કમળમાંથી પેલા હૃદયદ્રાવક શબ્દો નીકળતા હતા. તે નવોઢાએ પતિને પવન નાખવા માંડ્યો, આસ્તેથી કપાળ ઉપર પોતાના કોમળ હસ્તતલથી પંચાળવા માંડ્યું અને ડરતાં ડરતાં પૂછ્યું: “મારા પ્રાણેશ ! આપ શું સાંભળો છો? શું જાણો છો? કયાં જવાનું વચન આપો છો? આપને શું થાય છે?”

સિદ્ધાર્થ તરત જાગૃત થઈ જાય છે અને જાણે કે કાંઈ બન્યુંજ

નથી એવો ખ્યાલ પત્નીને આપવા માટે અને તેની શંકાલરી આંખોમાંથી વહેતાં અશ્રુને રોકવા માટે, પોતાની પાસેની એક વારાંગનાને કહે છે: “બાળઓ, અચ્છી રીતે બાળઓ; વીણાના સઘળા તારને એકજ સરખો ઉચ્ચાર કરતાં શીખવો અને મારી મધુરી મોરલી—યશોધરાને તે વાદના જોરથી ખૂબ નચાવો.”

વીણા બગી, ફૂદી, નાચી. પોતાના માલિકની આજ્ઞા અધર-થીજ ઉઠાવી લેવાનો જેને રાજ તરફથી સખ્ત હુકમ મળેલો છે, એવી તે વારાંગનાએ વીણાને એવી તો ખૂબીથી છેડી કે યશોધરાના કામળ હૃદયને વીંધીને તેમાંના ખેદને બહાર કાઢવો એ કામ તો એને કાંઈ હિસાબમાં પશુ નહોતું! તે વીણાના ચડતા ઊતરતા સૂરમાં દૂખવા લાગી અને અંતે તે પ્રવાહના ખોળામાં પોદી.

પરંતુ તે વીણા એકી વખતે એ કામ કરતી હતી. તેની વાણી યશોધરા માટે જુદો અર્થ ધરાવતી હતી અને સિદ્ધાથ માટે પશુ જુદોજ અર્થ ધરાવતી હતી; કારણ કે સિદ્ધાથે એમાં કાંઈ અલૌકિક—અમાત્યિક—દૈવી ગીત ગવાતું સાંભળ્યું. સિદ્ધાથના કાને સાંભળેલા ઉચ્ચારોનું ભાષાંતર તેનું હૃદય નીચે પ્રમાણે કરતું હતું: “હે માયાના પુત્ર! ન્યાં આંસુ વહેવડાવતી અનેક આંખો અમારા જોવામાં આવે છે અને ન્યાં દુઃખને લીધે હાથ ધસતા ઘણા મનુષ્યો અમારી નજરે પડે છે, તેવા આ વિશ્વમાં અમે મદદ કરવાની ઇચ્છાવાળા પશુ શક્તિ વગરના દેવો અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં ભટકીએ છીએ. જગતના ઉદ્ધાર માટે જન્મેલા એ મહાભાગ! અમને ભટકતા જોવા છતાં આપ કેમ કરી શુલાબી નિદ્રામાં પોદી શકો છો? દુઃખી જગત આપની રાહ જુએ છે. આંખો વગરનું, ઠાકરો ખાતું વિશ્વ આતુરતાથી આપનો હાથ માગે છે. ઊઠો, જાગૃત થાઓ અને આરામ શોધતાં પ્રાણીઓને આરામસ્થળ બતાવો. જરા, વ્યાધિ અને દુઃખથી પીડાતાં ત્રણે

ભવનોને જીવનનું રહસ્ય સમજાવે. અનાય થઈ પડેલા જનોના નાય થઈ જે જિંદગીને તેઓ હડીતાઈથી વળગી રહ્યા છે, તેની દાણજંજીરતા સમજાવી અમર જિંદગીમાં પ્રવેશ કરાવે. મનુષ્ય-લતિ પરના પ્રેમ સાટે રાજ્યનો ત્યાગ કરો; પીડાતી જનતાની દયા ખાતર રાગનો ત્યાગ કરો; છુટકારો ઇચ્છતા વિદ્યના કદ્યાણ ખાતર સર્વસ્વનો ત્યાગ કરો. અમો કે જેઓ આ વીણાના તાર-દ્વારા સંદેશો દહાવીએ છીએ તે દેવોના સાંત્વન ખાતર, ઓ ખુદ પરમાત્મનું જાગૃત થાઓ !

“ સહાય કરો, સહાય કરો, ઓ દેવ ! આપને પોટેલા જોઈ કાળદેવે કાળો ઠેર કરવા માંડ્યો છે. લાંબા આયુષ્યવાળા અમો દેવો પોતે પણ પુણ્યક્ષીણ થયે કાળદેવના શરણ થઈએ છીએ. માટે હે મૃત્યુન્જય ! કાળદેવ પર જય મેળવવાની વિદ્યા દુનિયાને શીખવો. હે વીર ! જીઠા, તૈયાર થાઓ, જગતનો ઉદ્ધાર કરવા માટે ઘણા સમય પૂર્વે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા યાદ કરો ! તે કામ માટે હમણાં અનુકૂળ વખત છે. સમય આવી પહોંચ્યો છે. * જીઠા, ચેતો, પ્રમાદને પરિહરો અને પૂર્વના છુદ્દોની માફક જગતની વહાર કરવા નીકળી પડો ! ”

વાદ્યમાંથી નીકળતું ઉપરના ભાવાર્થવાળું ગીત પૂરું થયું. કુમારની રંગે રંગે તે ગીતના શબ્દો જડાઈ ગયા. તેના જિગરમાં તે શબ્દો ઢોતરાઈ ગયા. તેના સૂતેલા પ્રાણ બાગૃત થયા. જીવનની પ્રથમ પ્રતિજ્ઞાનું તેને સ્મરણ થયું. તેના જીવનનો ઉદ્દેશ જ્વલંત મૂર્તિરૂપે તેની આંખ આગળ પ્રગટી નીકળ્યો અને તેના દરેક અંગમાં વૈરાગ્યભાવના બ્યાપી રહી.

* જોનોમાં પણ તીર્થ કરાને આજ પ્રમાણે લોકાંતિક દેવો શાસન પ્રવર્તીવયા અરજ કરે છે.

આ અગત્યની પળે સિદ્ધાર્થ કુમારે મન સાથે નિશ્ચય બાંધી લીધો કે, “પહેલીજ તકે મારે નીકળી પડવું, પ્રકાશ શોધી કાઢવો અને જગતને તે અપાંજી કરવો.”

પરંતુ આ સર્વ બનાવથી હુનિયાનું દરેક પ્રાણી-પ્રુદ તેની પ્રેમમૂર્તિ યશોધરા પણ અજાણજ હતી; કારણ કે હમણાં કૂકડો સૂર્યદેવની છડી પોકારવા લાગી ગયો હતો અને યશોધરા મધ્ય-રાત્રિના બનાવને તાણ નિદ્રામાં અને વીણાના મઢમાતા પ્રવાહમાં ડુબાડીને જાગૃત થઈ હતી.

દિવસ ઉપર દિવસ પસાર થવા લાગ્યા. પુનઃ એક પ્રસંગ કુંવરની વૈરાગ્યવૃત્તિને ચોષવા માટે આવી મળ્યો.

એક સાંજે વિવિધ વાતોથી કુમારનું મન રંજન કરવાને રાખવામાં આવેલી એક દાસી સુંદર શહેરોની, દેવતાઈ અશ્વની, રમણીય પર્વતોની, ધીમે ધીમે વહેતી નદીઓની અને જુદા જુદા રસ-લાવના મનુષ્યોની ચિત્તાકર્ષક વાતો સંભળાવતી હતી, જે સાંભળતાં કુમારને મહેલ બહારની હુનિયાની સુલાકાત લેવાની ઇચ્છા થઈ અને તેણે પોતાના સારથી અન્યને કરમાવ્યું કે, તેણે ખીજે દિવસે સવારે રથ બેઠી તૈયાર રાખવો.

અન્યએ આ બખર રાજાને પહોંચાડતાંજ રાજાએ નગરીમાં ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે, “આવતી કાલે સવાર પહેલાં દરેક લક્ષ્મી રસ્તા અને આંગણાં સાફ બનાવવાં, કેઈ પણ અમંગલ દેખાવ કે પદાર્થ નજરે ન પડે એવી કાળજી રાખવી, મકાનોનો આગલો ભાગ રંગી નાખવો, વૃદ્ધ-અપંગ-રોગીએ કાલે બહાર નીકળવું નહિ.”

રાજાના આ ઢંઢેરાને માન આપીને રસ્તા સાફ કરાવવામાં આવ્યા. લિસ્તી લોકોએ યજ્ઞાલો વતી રસ્તા ઉપર છંટકાવ કર્યો.

રાજ્યહુકમ વધારે સંપૂર્ણપણે અમલમાં મૂકવાને પ્રજાજનો

હરીદાઈ કરવા લામ્યા.

કુળવધૂઓએ ઘરને આગલે કુંકુમ વતી સાધિયા પૂયા.

ઘેર ઘેર નવાં તોરણો બાંધવામાં આવ્યાં. ઘરની દીવાલો પરનાં ચિત્રો ઉપર લાગેલી ધૂળ ખંખેરી નાખવામાં આવી અને આછા પટેલા રંગને ચળકતા કરવામાં આવ્યા. વૃક્ષો ઉપર વાવટા લટકાવવામાં આવ્યા. દેવમંદિરોને પણ શણગારવામાં આવ્યાં. ભેતભેતામાં શહેરને અમરાપુરીના એક ખંડ સમાન બનાવી દેવામાં આવ્યું.

ખીજે દિવસે રાજકુમાર બે ઘોડાવાળા રથમાં બેસીને પોતાના પિતાના નગરનું સૌંદર્ય જોવા બહાર નીકળ્યો. સઘળાના મુખ પર આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો. સર્વ મનુષ્યો રાજકુમારને હૃદયથી વધાવી લેતા હતા. સર્વ પુરુષોએ આજે નવા રંગબેરંગી પોશાક પહેયા હતા, તેથી શહેરની શોભામાં જોર ઉમેરો થયો હતો. આ બધું જોઈ કુમાર બોલી ઊઠ્યો: “અહા! આ દુનિયા ઘણી સુંદર છે; મને તે બહુ વહાલી લાગે છે. અહા! આ લોકો કેટલા બધા ખુશી દેખાય છે! મેં તેમને સારું જોવું શું કર્યું છે કે, તેઓ મારા પર આટલી બધી પ્રીતિ રાખે છે? આવા રાજ્યોમાં રાજ્ય કરવું તે કેટલું બધું સુખકારક છે? મારી પાસે ઘણી ક્ષતિ થીજે પડી છે, જો તે મળવાથી લોકો મુખી થતા હોય તો કેવું સારું! અથવા! રથ આગળ ચલાવ કે જેથી આવા સુંદર શહેરની વિશેષ શોભા આપણે નીરખી શકીએ.”

લોકો ટોળાબંધ રથ આગળ એકઠા થયા અને “જય! રાજકુમારનો જય!” એવો જયનાદ ગાણ રહ્યો. કેટલાકોએ કુમારને પુષ્પના હારથી વધાવ્યો. આ પ્રકારે ચારે બાજુએ આનંદના નાદ ઘડ રહ્યા છે અને કુમાર પણ આનંદમાં મગ્ન થયો છે, તેવામાં એકાએક એક વૃદ્ધ મનુષ્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે ગાભા જેવાં

વસ્ત્ર પહેર્યો હતાં અને તેની આમડીમાં કરચલીઓ પડી હતી. વૃદ્ધ થયેલો હોવાથી તેની પીઠ વળી ગઈ હતી. તેની આંખોમાં ખાડા પડી ગયા હતા. તેના મુખમાંથી દાંત જતા રહ્યા હતા. તેના અવયવો મૂંઝતા હતા અને તેમને પડતા અટકાવી રાખવાને તેણે હાથમાં એક લાકડી પકડી હતી, છતાં તે લથડિયા ખાતો હતો. તેના મુખમાંથી ટૂસકા નીકળતાં હતાં. આવી સ્થિતિવાળો તે વૃદ્ધ મનુષ્ય વચ્ચે આવ્યો બોલી બોલ્યો: “હે સાધુપુરુષો! મને બિદ્યા આપો, મને બિદ્યા આપો! આજકાલમાં હું મરવાનો છું.” આટલા શબ્દો બોલતાં બોલતાં તેના મોંમાં કદ આબ્યો, તેથી તે વધારે બોલી શક્યો નહિ. પોતાનો હાથ તો તેણે લંબાવેલોજ રાખ્યો. આસપાસના માણસોએ તેને સંતાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને બોલ્યા: “અરે બુદ્ધા! દૂર થા, દૂર થા! કુમાર સાહેબની દૃષ્ટિ આગળથી દૂર થા!”

કુમારની દૃષ્ટિ તેમજ કાન તે તરફ આકર્ષાયા; તેથી તેણે પોતાના સારથિને પૂછ્યું: “આ મનુષ્ય જેવો દેખાય છે તે કોણ છે? આ આટલો ગધેા વળી ગયેલો કેમ છે? આ દિલગીર કેમ દેખાય છે? શું મનુષ્યો કોઈ વાર આવા શરીર સાથે પણ જન્મતા હશે ખરા કે? એ કહે છે કે ‘આજ કે કાલ હું મરી જઈશ’ એનો અર્થ શો?”

સારથિએ જવાબ આપ્યો: “એ કોઈ નહિ પણ એક વૃદ્ધ મનુષ્ય છે. સિત્તેર વર્ષ પહેલાં તેની પીઠ સીધી હતી, તેની આંખો ચળકતી હતી, તેનું શરીર દેખાવમાં સુંદર હતું. પણ તે હવે વૃદ્ધ થયો છે અને જરાએ (વૃદ્ધાવસ્થાએ) તેના શરીરમાંનું બળ હરી લીધું છે, તેના શરીરમાંનો રસ ચૂસી લીધો છે; તેના દીપકમાંથી તેલ બળી ગયું છે અને તેથી બત્તી આંખી બળે છે. આ વૃદ્ધાવસ્થાજ આવા પ્રકારની છે. પણ આવી બાબતની આપે શા સાર હરકાર કરવી બેઠાં છે?”

કુમારે પૂછ્યું: “પણ શું બધાની આવીજ સ્થિતિ થતી હશે?”

અન્યનાએ જવાબ આપ્યો: “જો બીજા મનુષ્યો પણ ઘણાં વર્ષ છુવે તો તેમની પણ તેનીજ સ્થિતિ થાય.”

કુમારે વળી પૂછ્યું: “અને હું ઘણાં વર્ષ છુવું તો શું મારી પણ એવી સ્થિતિ થાય? શું યથોપદેશની પણ એવીજ સ્થિતિ થાય?”

સારથિએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો: “વૃદ્ધાવસ્થા રાજા અને રંધ બધાને પોતાના પાશમાં ઘેરી લે છે. આપ, આપના પિતાશ્રી, પ્રિયતમા, આપનાં જ્ઞાતિજન અને બંધુવર્ગ સર્વ તેને આધીન છે. કોઈ તેનાથી મુક્ત થઈ શકે નહિ.”

કુમાર અમકચો: “ખરેખર આપણે મૂઠ છીએ. યોવનથી મત્ત થઈ આ શરીરના ધનાર પરિણામ તરફ જરા પણ લક્ષ આપતા નથી. સારથિ! હવે જલદી રથ પાછો વાળ. જરા એક દિવસે ઘેરી લેશે ત્યારે પછી કોડા કોણ કરશે?”

સારથિએ તરતજ રથ પાછો ફેરવ્યો. અને કુમાર ઉઠાસ ચઢેરે પોતાના મહેલમાં ચાલ્યો. તે સાંજે તે બિલકુલ જમ્યો નહિ, નાચનારાઓએ તેમજ ગાનારાઓએ તેને રીઝવવાને અનેક પ્રયત્ન કર્યા, પણ તે વૈરાગ્યરંગિત મન પર બિલકુલ અસર થઈ નહિ. છેવટે યથોપદેશ પગે પડી અને બોલી: “હે નાથ! શું આપને મુજ દાસીથી વિશ્રાંતિ મળતી નથી? કેમ કાંઈ બોલતા નથી?”

“વિશ્રાંતિ!” પ્રેમપૂર્ણ પત્નીના મુખકમળ તરફ તાકીને કુમાર બોલ્યો: “જો મારી સુવાવસ્થાની વિશ્રાંતિ! આ લલિતાંગીની હાજરીમાં વિશ્રાંતિ સિવાય બીજું કાંઈ હોવુંજ શું શક્ય છે? તથાપિ, જો મુખે! આ અંગોતું લાલિત્ય એક દિવસ નાશ પામવાનું છે. જો વિચાર મારી વિશ્રાંતિને લૂંટી લે છે. આ સુવાની એક દિવસ કમરથી બેવડી વળેલી વૃદ્ધાવસ્થામાં બદલાઈ જવાની છે, જો ખ્યાલ મને ચિંતાતુર કરી દે છે. શું હું વૃદ્ધ થશે? તારા મુખ-

કમળ પર કરચલીઓ અને કમતાકાતી લાળતાં મારું હૃદય
 કેવું ચિરાશે ? શું ત્યારે મનુષ્યો વૃદ્ધ થતાં અટકે એવો કાંઈ ઇ-
 લાજ અખિલ દુનિયામાં હશે જ નહિ ? જે દુનિયા આપણે માટે
 આટઆટલા પ્રકારનાં સુખો અને સગવડોનો ભંડાર ધરાવે છે, તે
 દુનિયામાં યુવાનીના રક્ષણનો ઇલાજ-હા તેં એક જ ચીજ શું
 નહિ ઉત્પન્ન થયેલી હોય ? પ્રિયે ! તું હમણાં આરામ કર; મને
 મારા મનોવત્તનમાં મથવા દે અને વૃદ્ધવસ્થાને અટકાવવાની અ-
 અકસીર જડીબુટ્ટી શોધવા દે કે જેથી તને અને દુનિયાને સદૈવ
 સુખમાં રહેવાનું બની શકે.”

લોખી સુગ્રા આ તત્ત્વજ્ઞાનમાં કાંઈ સમજી શકી નહિ. તેની
 ચિંતામાં વધારો થતો ગયો અને વિચારમાં ને વિચારમાં તે નિદ્રા-
 વશ થઈ. કુમારે આખી રાત માનસિક ક્ષેત્રમાં જરા અટકાવવાની
 દવા માટે-યુવાની કાયમ રાખનારી ઔષધિ માટે લટક્યાજ કહ્યું.

સવારે રાજા શુદ્ધોદનને કુમારે કહાવ્યું કે, “આજે મારે માત્ર
 એક સારથિ સાથે જ નગર જોવા જવું છે; માટે પહેલાંની માફક
 કશી તૈયારીઓ કરાવ્યા સિવાય જ મને નગરમાં જવાની રજા
 આપવા કૃપા કરશે.”

રાજાને આ વાત ગમી તો નહિ; પણ કુમારને નારાજ કરવો
 એ પણ પાલવે તેમ ન હતું, તેથી છેવટે આનાકાની સાથે તેમ
 કરવા રજા આપી.

કુમારનો ઇરાદો એવો હતો કે, આગળથી લોકોને ખબર
 આપવાથી લોકો સઘળું સુંદરજ હોય એવો દેખાવ કરે અને તેથી
 દુનિયાનો ખરો ખ્યાલ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ; માટે એકલા જઈને
 લોકો સામાન્ય રીતે કેવી હાલતમાં હોય છે અને દુનિયાનું સ્વરૂપ
 કેવું છે એ બાબતનો અનુભવ લેવો. તેથી પોતે એક વેપારીનો
 વેશ પહેરી લીધો અને સારથિને એક શુભાસ્તા તરીકે સાથે લીધો.

બન્ને પગપાળા ચાલી નીકળ્યા.

એક ગલીમાંથી બીજી ગલીમાં અને એક સડકથી બીજી સડકે જતાં તેમને અનેક દેખાવો વચ્ચે ઘડને રસ્તો કરવો પડતો. એક જગાએ ઓળો માથે પાણીનાં બેડાં સાથે આછો ઘૂંઘટ કાઢી હસતી, વાતો કરતી જતી હતી. બીજી જગાએ વેપારીઓ શગ્દોની મારામારી કરી રહ્યા હતા. પછે વણકરો સાળ ઉપર કામે લાગી ગયા હતા.

સામેના ઘરમાંથી આવતો ઘંટીનો અવાજ કાનને વાઘ સરખો આનંદ આપતો હતો. પેલો વરઘોડો લોકોનાં ટોળેટોળાં એકઠાં કરતો ચાલ્યો જતો હતો. આ બાજુએ પડ્યાજી નાનાં બાળકોને અર્ધચંદ્રાકારે બેસાડીને ‘ શિખામણની વાત ’ શીખવતો હતો. આ સર્વ જોતા જોતા તે વ્યાપારી અને મુનીમ આખા શહેરમાં ફરતા હતા. એવામાં રસ્તા પરથી એક અવાજ એમને કાને પડ્યો: “ હે દયાળુ પુરુષો ! મને મદદ કરો, મને ઉઠાડો; નહિ તો હું ઘેર પહોંચતાં પહેલાં મરી જઈશ.”

કુમાર અને સારથિ તરતજ તે અવાજની દિશામાં દોડ્યા અને જુએ છે તો એક પ્રકારની મરડીથી પીડતો એક માણસ જુમે પાડેતો ધૂળમાં તરફડિયાં મારતો હતો. તેના આખા શરીરે વાદળી રંગનાં ચાંદાં પડ્યાં હતાં. ઊઠવાનો યત્ન કરવા જતાં, તે તરત જમીન પર પડી જતો હતો અને ચાંદાં છોલાવાથી બમણું દુઃખ થવાથી તે રડતો હતો. લોકો ટોળેટોળાં મળી તેની આસપાસ ઘણું દૂર ઊભા રહ્યા હતા; પણ કોઈ તેની પાસે જતું નહિ, તો મદદ આપવાની તો વાતજ શી કરવી ?

સિદ્ધાથ કુમારની આંખમાં તે દયાજનક દેખાવ જોતાંજ એક અંશુભિન્દુ આવીને અટક્યું અને લાગલોજ તે બીમાર પાસે જઈ તેને ટટારકરી પોતાના લીંચણ ઉપર માથું મૂકીને અને કોમળ હાથ વડે તેને પંપાળીને આશ્વાસન આપતો આપતો પૂછવા લાગ્યો:

“બન્ધુ ! કહે, તને શું થયું છે ? તારા ઉપર શી આપત્તિ આવી પડી છે ? તું કેમ બિચો રહી શકતો નથી ? જો ચ્યના ! આ ણિયારો કેમ રહે છે અને કૂસકા ખાય છે ?”

“અન્નદાતા !” ચ્યનાએ ખુલાસો કયો, “આ માણસને ચેપી રોગ લાગુ પડ્યો છે. તેના અવયવોમાં લોહી કૂદકા મારી રહ્યું છે. તેના હૃદયના ધબકારા વધી પડ્યા છે. તેના સ્નાયુઓમાં બળ રહ્યું નથી. તેના શરીરના સાંધા છૂટા પડી ગયા છે. જીવાનીનું સૌંદર્ય અને શક્તિ હુદ્ મરકીએ છીનવી લેવાથી તે રૂપહીન અને શક્તિહીન થયેા છે અને થોડા વખતમાં મરી જશે. જો કૃપાનાથ ! આ મરકીનેા રોગ ચેપી છે, માટે તેને વધારે વાર આપના શરીરનેા સ્પર્શ ન થવા દો, રખેને આપને તે દરદ લાગુ પડે.”

“અને શું આવા દરદવાળાં બીનાં પણ માણસો છે ખરાં કે ? મને જો એ દરદ લાગુ પડે તો મારે પણ આમજ તરફડવું પડે કે ?”

“સ્વામિન !” ચ્યનાએ જવાબ આપ્યો : “દરદ જો કોઈ પણ શખસને લાગુ પડે છે તે દરેકને સરખું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. રાજા કે રંગ, ગરીબ કે શ્રીમંત, સાધુ કે સંસારી, યુવાન કે બુઢો, પુરુષ કે સ્ત્રી, કોઈ ઉપર તેની ઓછી કે વધતી અસર જોવામાં આવતી નથી; સર્વને તે એક સરખીજ પીડા કરે છે. અલગત દરદનાં રૂપ ઘણાં હોય છે. કેટલાકને તાવ આવે છે, કેટલાકને મૂંઝારો થાય છે, કેટલાકને ક્ષય થાય છે, કેટલાકને શૂળ થાય છે. કેટલાકને આંચકી અને કેટલાકને આવી મરકી થાય છે. આવાં અનેક સ્વરૂપમાં ‘દરદ’ શુભ રીતે શરીરમાં ઢાળલ થાય છે અને મનુષ્યને અનેક રીતે હેરાન કરે છે.”

“શું ત્યારે મનુષ્યો હમેશ રોગના લયમાંજ રહે છે ?” કુમારે પૂછ્યું.

“અન્નદાતા !” ચ્યનેા જોલ્યો : “ખરેખર મનુષ્ય માત્ર રોગના

રાજ્યમાં જ વસે છે અને તેનો ત્રાસ કંઈ મિનિટે નહિ થાય તે કોઈ કહી શકતું નથી. રાત્રે તાંદુરસ્ત હાલતમાં સૂતેલા આપણે સવારે તાંદુરસ્તજ જાગીશું, એ વાતની ખાતરી આપવાની શક્તિ દુનિયામાં કોઈને પણ મળી નથી.”

“અરે ! આવા દુઃખદાયક રાક્ષસની ઢાંઢમાં રહેતાં માણસો ત્યારે એક ઘડી પણ જિંઘવા નહિ પામતા હોય ?” કુમારે વિસ્મિત થઈ પ્રશ્ન કર્યો.

“મારા માલિક ! છેક જ એમ નથી.” સારથિએ ખુલાસો કર્યો : “લોકો સુભાગ્યે એટલા તત્ત્વજ્ઞાની નથી કે, દરદના ભયને લીધે આહાર, નિદ્રા અને વિષયસુખથી વેગળા રહે ! આપ ધારો છો તેથી જીલ્લડું, દરદનો ભય જેટલો તીવ્ર છે તેટલોજ તીવ્ર લોકોનો વિષયસુખ પ્રત્યેનો રાગ છે. એ રાગ એમને દરદની ઢાંઢનું સ્મરણજ થવા દેતો નથી.”

કુમારે હવે પોતાના જોખામાંના ખીમારને પૂછ્યું : “કેમ ભાઈ ! તને આ દરદ આવશે એવી ખબર હતી ?”

“ઓ દયાળુ પુરુષ ! એ મને પૂછતાજ ના. મારી વાત જાણીને તમારા દયાળુ આત્માને વધારે દુઃખી કરતા ના. હું થોડા જીવતર માટે તમારો યેવડો અપરાધી બનું એ મારાથી ખમાતું નથી,” ખીમારે જવાબ આપ્યો.

“ના, ભાઈ ના; એમ કલ્પાંત ન કર, મારા સવાલનો ઉત્તર આપવા કૃપા કર.” પૂછનારે આગ્રહ કર્યો.

“ઓ દયાળુ પુરુષ ! તમારે જ્યારે સાંભળવુંજ છે તો સાંભળો. આ રોગ મને વળગશે એવી મને સ્વપ્નમાં પણ ખબર નહોતી. ખીન્ત હજારો માણસોને રોગથી પીડાતા નજરે જોવા છતાં હું ડરતો નહિ અને એમજ માનતો કે, હું તો અણીશુદ્ધજ રહેવાનો. આથી મેં મૃત્યુ માટે કશી તૈયારી કરી નહિ. એક છૂપો હુમલો કરનાર

શત્રુના પાશમાં ફસાયેલો માણસ જેમ પોતાનું રક્ષણ કરવાને અશક્ત બને છે, કારણ કે તે તલવાર સજે તે પહેલાં તો તેના હાથપગ બકડાઈ ગયા હોય છે; તેમજ હું મૃત્યુ માટે કાંઈ તૈયારીઓ કરું તે પહેલાં તો આ હુધ મરકીએ મને દાઢમાં આવવા માંડ્યો અને હવે હું કાંઈ પણ તૈયારીઓ સિવાય થોડાજ વખતમાં મૃત્યુને આધીન થઈશ, હે દીનબંધો ! મારા પર દયા કરજે ! મુજ પાપીના અપરાધ માફ કરજે !”

એમ કહી તે છાતીફાટ રુદન કરવા લાગ્યો અને દુઃખના જોરને લીધે બેભાન થયો.

એટલામાં સામેથી રડતુંકકળતું એક ટોળું ઉતાવળે પગલે નદીની દિશામાં જતું દેખાયું. સૌથી આગળ ચાલનારા એક યુવાનના હાથમાં બળતા અંગારાવાળું એક માટીનું વાસણ લટકતું હતું. તે ટોળાંમાંથી “રામ બોલો, ભાઈ રામ !” એવો એકસરખો ગંભીર અવાજ નીકળતો હતો. એમની વચ્ચે વાંસની બનાવેલી ઠાંકડી હતી, જેમાં એક મૃતદેહને ણાંધવામાં આવ્યો હતો. ચાર માણસો એને ઉપાડીને નદીની દિશામાં ઝડપથી ચાલતા હતા.

આ ટોળાના યુમરાણથી પેલો મરકીવાળો દરદી ભગૃત થયો અને પોતાની આજ દશા થોડા વખતમાં થવાની છે એવો વિચાર આવવાથી ચમક્યો અને “હા, હા, લઈ ચાલો; મને પણ લઈ ચાલો, યમદેવ મને બોલાવે છે !” એમ કહેતાંજ એના મોંમાંથી એક ચીસ નીકળી પડી અને તેનો દમ નીકળી ગયો. એની ફાટેલી કોડા જેવી આંખો, દયામણું અને ગભરાયેલું મોં, ભૂત જેવું દેખાતું હાડપિંજર-આ સર્વ દેખાવે કુમારના મન પર સત્તજડ અસર કરી અને માણસબતને આવાં ભયંકર દુઃખોમાંથી કેમ અને ક્યારે બચાવી શકાય એ બાબતની એને લે-મેલ થઈ રહી.

પેલા દરદીનાં સગાંવહાલાં એવામાં ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને

કુમાર તેમને તે હાડપિંજર સ્વાધીન કરીને ચાલી નીકળ્યો, મ્યનો પણ પાછળ પાછળ મૂંગો મૂંગો ચાલવા લાગ્યો.

શહેર છોડી તેઓ થોડક દૂર ગયા નહિ હોય ત્યાં એક વડ આબ્યો તેની નીચે તેઓ બેઠે બેઠા. પોતાની તરફ એક વિચિત્ર પુરુષને આવતો જોઈ કુમારે મ્યનાને પૂછ્યું: “ભગવાં વસ્ત્ર ધારણ કરેલો, હાથમાં વિચિત્ર પાત્ર લઈ ચાલતો, આ કોણ હશે?”

“ચરકાર!” મ્યનાએ કહ્યું: “લોકો તેને ‘સંન્યાસી’ કહે છે. તેણે સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કર્યો છે. તે તપસ્વી તરીકે રહે છે. આત્મસંયમને માટે પ્રયત્ન કરે છે. તેનું આચરણ વિનય-યુક્ત છે. તે ભિક્ષા વડે પોતાનું શુભરતન ચલાવે છે. ‘શાંત અને દાંત’ એવો તે પુરુષ હમેશા અંતરના વિચારોમાં મશગૂલ રહે છે. જુઓ એનું વદન કેવું ગંભીર અને વિચારમાં દુબેલ જણાય છે!”

એટલામાં સંન્યાસી ત્યાં આવી પહોંચે છે અને તે બેઠે વટે-માથુંને વટાવી, થોડે દૂર એક એકાંત ઝાડ હેઠું તેની નીચે જઈ પદ્માસને બેસી સમાધિમાં સ્થિર થાય છે.

કુમાર તેના તરફ જોઈ જ રહ્યો અને મનમાં જ બોલ્યો: “પં-હિતો સદા સંન્યાસીની પ્રશંસા કરે છે તે વાજબી જ છે. આ સંન્યાસથી પોતાનું તેમજ પરનું હિત થાય છે. ખરેખર શાશ્વત જીવન, સુખ તથા અમરત્વ મેળવવાનો આજ માર્ગ છે. જે યોવનને જરાનો ભય છે, જે આરોગ્યને બ્યાધિનો ભય છે, જે સમૃદ્ધિને અકસ્માતનો ભય છે, જે શરીરને મૃત્યુનો ભય છે, તે યોવન-તે આરોગ્ય-તે સમૃદ્ધિ અને તે શરીર પાછળ લુબ્ધ થઈ, મારા ખોળામાં સૂતેલા પેલા મરકીના દરદીના દરદની પેઠે છૂપા શત્રુ સમાન કાળની બેડીમાં જોડાઈતાજ ફસાઈ જવું અને પછી પસ્તાવું એ કેટલી મૂખંતા છે!”

હમણાં તેનાં ચક્ષુમાં દિવ્ય દયાનાં અશ્રુ ઊભરાતાં હતાં. એક

પળ તે આકાશ ભણી નજર કરતો હતો, તો બીજાનું પળે તે પૃથ્વી સામું જોતો હતો. તે ભૂતકાળ સંભારતો હોય, જુદા જુદા બનાવો વચ્ચેની સાંકળ રચતો હોય, કાંઈક નવીન પ્રકાશ મેળવતો હોય, જોમ તેના મુખ પર જુદા જુદા રંગો આવતા અને થોડી વારમાં અદૃશ્ય થતા; પણ આ બધા રંગોમાં મનુષ્યજાતિ પ્રત્યેનો અપૂર્વ પ્રેમ અને તેનું કેમ કહ્યાણ કરવું એ ભાવના પ્રથમ પદ લોગવતાં હતાં. છેવટે આશા-કાંઈક નવીન આશા તેની આંખમાં ઝળકી રહી અને તે બોલી બીઠ્યો:

“ઓ દુઃખી જગત ! ઝો મારા જાણીતા તેમજ અજાણ્યા બાંધવો ! તમે અને હું દુઃખ અને મૃત્યુના પંજમાં સપડાયેલા છીએ. આખી વસુધાને જે દુઃખ પડે છે તેની ગંભીરતા હવે હું સમજું છું અને ખરેખર મારું હૃદય તેને સારુ ચિરાય છે. જગતનાં સુખોની દુઃખગર્ભિતતા, સ્થૂલ આનંદની અનિત્યતા અને પદાર્થોની ક્ષણિકતા હું અનુભવું છું. જ્યારે સુખનો અંત દુઃખમાં આવે છે, જ્યારે સુવાવસ્થાનો અંત વૃદ્ધાવસ્થામાં આવે છે અને જ્યારે પ્રિય મનુષ્યોનો અંત મરણમાં આવે છે, ત્યારે આ જિંદગી શું જીવવા લાયક છે ?” એ પ્રશ્ન ખરેખર ઉદ્ભવે છે. જગતના માયાવી પ્રકાશથી હું પણ અત્યાર સુધી છેતરાયો હતો. મેં આ જિંદગીમાં સુખ માન્યું હતું, મેં પણ જિંદગી જીવવા યોગ્ય અને આનંદમય ગણી હતી; પણ મને અધકારમાં રાખનાર પકડો આજે ચિરાયો છે. હું પણ તમારા જેવોજ જરા, મરણ અને રોગને આધીન મનુષ્ય છું. લોકો દેવોની પ્રાર્થના કરે છે, પણ તેઓ પણ મરણને આધીન છે; તો પછી તેઓ આપણને અમરત્વ કેવી રીતે આપી શકે ? આજે મારી આંખો ભીંધી છે; હવે મારે વિશેષ જોવાની જરૂર નથી. હે દુઃખી જગત ! તારું દરેક દુઃખ મને લાગે છે. હું તે દૂર કરવા જરૂર પ્રયત્ન કરીશ.”



પ્રકરણ ૫ સું-ગૃહત્યાગની તૈયારીઓ

સળગી ! ખૂણ સળગી ! વૈરાગ્યની અગ્નિ ખૂણ ભેસથી સળગી અને સિદ્ધાથ કુમાર પોતાના સારથિ સાથે પેલા વડ નીચેથી ઊઠી મહેલમાં પાછો દાખલ થઈ ચૂક્યા હતા, તે છતાં તેના મનમાં વૈરાગ્યની પ્રથંડ આગ ખુઝાઈ નહિ. રૂનો ઢગલો તૈયાર હોવા છતાં-દાડખાનાના પક્ષીતા ટટાર કરી રાખેલા છતાં, એક નાની સરખી દીવાસળી વગર સઘળી તૈયારીઓ નકામીજ છે, તેમ સિદ્ધાથ કુમારના પ્રેમાળ—દયાળુ—પરોપકારી—સંસ્કારી હૃદયને માત્ર એકાદ દીવાસળી તુલ્ય બનાવવીજ વાર હતી, જેવા બનાવો હંમણાં તે ભેંઈ ચૂક્યો હોવાથી હવે તે રૂ જેવું હૃદય વૈરાગ્યની આગથી લકલક બળવા લાગ્યું !

પરંતુ આ મહાત્માનો વૈરાગ્ય પણ પ્રેમમય હતો ! એને પોતાના કોઈ દુઃખથી વૈરાગ્ય ઊપજ્યો ન હતો, દુનિયાના દુઃખથી ઊપજ્યો હતો, કે જે દુનિયા પર પોતે પ્રેમ ધરાવતો હતો. એટલે કે, એના ‘વૈરાગ્ય’નો જનક ‘પ્રેમ’જ હતો. ‘પ્રેમ’માંથી ‘વૈરાગ્ય’ જન્મ પામે એ વાત, વૈરાગ્યનો ઊંધો અર્થ જે જમાનામાં ફેલાયેલો છે, તે જમાનામાં કદાચ નહિ માનવા જેવી ઘણાકને લાગશે; પરંતુ એ સંશયાત્માઓ જ્યારે ‘પ્રેમ’ અને ‘રાગ’ વચ્ચેનો તફાવત સમજશે, ત્યારે તેમનો તે સંશય આપોઆપ દૂર થશે. ખરું છે કે ‘વૈરાગ્ય’ એ ‘રાગ’ રહિત દશાતુંજ નામ છે; અને તેથી

‘રાગવાળી’ દશાને ‘વૈરાગ્ય’ કહી શકાયજ નહિ; પરંતુ ‘પ્રેમ’માં વૈરાગ્ય હોઈ શકે, કારણ કે ‘રાગ’ અને ‘પ્રેમ’ એ બે ભિન્ન તત્ત્વો છે. ‘રાગ’ સ્વાર્થી ચીજ છે, ‘પ્રેમ’ નિઃસ્વાર્થી છે. ‘રાગ’ નાશવંત તરફ હોય છે, ‘પ્રેમ’ અમર તત્ત્વ પર હોય છે. ‘રાગ’નાં રૂપાંતર થાય છે, ‘પ્રેમ’ અચલ છે. ‘રાગ’ દુઃખને ઉત્પન્ન કરે છે, ‘પ્રેમ’ આનંદને. ‘રાગ’ તેલ જેવો છે, જે તેલમાં સુગંધ તો થોડીજ હોય છે પણ વજ્ર ઉપર ડાઘ પાડવાનો શુભ તો અવશ્ય હોય છે; ‘પ્રેમ’ અત્તર જેવો છે, કે જે અત્તર થોડા પ્રમાણમાં છતાં ચોતરફ સુગંધ ફેલાવે છે અને કપડા ઉપર કિંચિત્ માત્ર ડાઘ પાડતું નથી. ‘રાગ’ એ એક રંગ છે અને એ રંગ ગમે તેવો પાકો હોય તોપણ ‘કાળ’ નો ખોરાક છે; ‘પ્રેમ’ એ રંગરહિત મૂળસ્થિતિ છે, કે જેને ‘કાળ’ સ્પર્શી શકતો નથી. ‘રાગ’ ઇર્ષ્યાને ઉત્પન્ન કરે છે, દ્રેષ્યને જન્મ આપે છે, ધિષ્ઠારને પોષે છે; ‘પ્રેમ’ એ સર્વ બલાઓથી હંમેશા વેગળોજ રહે છે અને દયા, મદદ તથા સ્વસ્વભાવને પોષે છે.

સિદ્ધાર્થના વૈરાગ્યનું કારણ દુનિયા પરનો નિષ્કારણ પ્રેમ એજ હોવાથી, એણે ઘર-કામભોગ-સમૃદ્ધિ—સત્તા એ સર્વ ‘રાગ’ ના પદાર્થો ઉપરથી મનને ખસેડી લીધું. એને કાંઈ શ્રી ઉપર કે પિતા ઉપર, રાજ્ય ઉપર કે કોઈ ઉપર કાંઈ ‘દ્રેષ’ ન હતો; દ્રેષથી કાંઈ એણે ‘ત્યાગ’ ઇચ્છ્યો ન હતો. આખી દુનિયા પરના પોતાના પ્રેમમાં શ્રી, પિતા અને પ્રજા તરફનો પ્રેમ પણ એક હિસ્સા તરીકેજ હતો; અને સર્વને સુખનો રસ્તો બતાવવામાંજ એનો ‘પ્રેમ’ સમાવેશ પામતો હતો.

કુમારનું મન મૂળથીજ વિરાગી-તો હતુંજ. જાણ્યાવસ્થામાં પણ રમકડાં તેને આનંદ આપી શક્યાં ન હતાં. યોવનમાં યશોધરાના સંસર્ગને લીધે ઘડીભર તેનું મન સંસારમાં રાગ પામવા શીખ્યું હતું ખરું, પણ તેણે જ્યેષ્ઠા બનાવોએ તે વૈરાગ્યભાવનાને

ફરીથી જાગૃત કરી. કોલસા ઉપર થોડા વખતને વાસ્તે લાગેલી રાખ ઊડી ગઈ અને ફરીથી વૈરાગ્યનો અગ્નિ પૂર્ણ જોસથી પ્રકટી નીકળ્યો. તેના મનમાં પ્રબળ તોફાન ચાલતું હતું. સંસારનો ત્યાગ કરી, એકાંતમાં જઈ, વ્યાધિ, રોગ અને મરણમાંથી છૂટવાનો ઉપાય શોધી કાઢવો એજ એના હૃદયની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ભાવના હતી. જ્યારથી તેણે પેલા લિલુકને-શ્રમણને-સંન્યાસીને જોયો હતો, ત્યારથીજ તેવા થવાની પ્રબળ આકાંક્ષા તેના હૃદયમાં સ્ફુરી રહી હતી. શ્રમણના દર્શને પૂર્વે થઈ ગયેલા જુદોતનું તેને સ્મરણ કરાવ્યું હતું. હજી તે સ્મરણ ઝાંખું હતું; છતાં જાવના તો એવીજ પ્રબળ હતી.

આ સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યાસી થવામાં પિતા, અપરમાતા અને પત્નીનો પ્રેમ આડે આવતો હતો. તે વિચારતો કે, "આવા પ્રેમાળ પિતાને વૃદ્ધાવસ્થામાં શી રીતે છોડી જઈ? માતા-તુલ્ય ગૌતમીના હૃદયને મારા ગમનથી કેટલો આઘાત લાગશે? મારાજ આધારે જીવનારી, મારામાંજ સર્વસ્વ માનનારી યશોધરાની શી સ્થિતિ થશે? આ બધાને હુઃખમય સ્થિતિમાં મૂકી શી રીતે જવું?" પણ વળી તે બીજી બાજુનો વિચાર કરી બોલતો: "લોકો જરા, વ્યાધિ અને મરણના પંજમાં સપડાયેલા છે, હુઃખી છે, કોઈ તેમને માર્ગ બતાવનાર નથી. દેશમાં ધર્મને નામે અધર્મજ દેલાઈ રહ્યો છે. લોકો દેવોને તુષ્ટ કરવાને અજ્ઞાનતાથી અનેક નિરપરાધી પશુઓનો યજ્ઞને નામે સંહાર કરે છે અને આ રીતે ઊલટા હુઃખમાં ઉગેરો કરે છે. આ સ્થિતિમાં મારે મનુષ્ય-જાતને ઉગારવીજ જોઈએ."

સિદ્ધાર્થના મનની અત્યારની વૈરાગ્યમય અને અનુકંપામય સ્થિતિને ડગાવવા કોઈ સમર્થ ન હતું. તે પોતાનો સંકલ્પ લૂલો કરે તેમ ન હતું. તેણે આ પળે જીવનનું મહામત જોયું હતું, તેમાંથી ચળાવવા કોણ શક્તિમાન થઈ શકે? તે સ્વર્ગીય જગતથી આ કામ

કરવા જેવું થાયે હતો, કેણુ તેમાં વિદ્ય નાખી શકે? તે કચારનોએ આ સંસાર છોડી ચાલ્યો ગયો હોત; પણ પિતાની આજ્ઞા સિવાય આ કામ કરવું તે પિતાના હૃદયને શલ્યરૂપ થયે, એ વિચારથી છેવટે હિંમત ધરી પિતા પાસે ગયો અને નમ્ર ભાવે વિનયપૂર્વક પોતાના હૃદયના ભાવ પ્રદર્શિત કર્યા.

પુત્રવત્સલ પિતાએ કહ્યું: “ ‘સંસારનો ત્યાગ’ એવા શબ્દો તું ભલો થઈ મારી સંસુખ બોલતો ના. બેટા! સંન્યાસી થવાનો હેતુ તારે માટે સમય પરિપક્વ થયો નથી. તું જીવાન છે, તારી નસોમાં લોહી પૂર જોશથી વહે છે. આ વય યોગીના વેશને વાસ્તે નથી. પુષ્પના આઘાતથી જે શરીર કરમાઈ જતું હતું, તે શરીર બિખારીનો પોષાક શી રીતે સહન કરી શકશે? તું આ રાજ્યની ધુરા ધારણ કર અને મને પ્રથમ સંન્યાસી થવા દે. તું સંસારનાં કામમાં નિપુણ થા, કીર્તિ મેળવ અને ત્યાર પછી તને ગમે તો ખુશીથી ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરજે.”

કુમારે નમ્ર વાણીથી કહ્યું: “હે પિતાજી! જે આપ ચાર આપત્તિઓમાંથી મને બચાવવાનું માયે લેતા હો, તો હું સંસારનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર માંડી શકું. મરણ વગરનું જીવન, રોગ વગરનું આરોગ્ય, વૃદ્ધાવસ્થા વગરનું યૌવન અને નાશ વગરના જગતના પદાર્થો. જે આ ચાર વરદાન આપ દઈ શકતા હો તો મારે સંસાર છોડવાનો કયો વિચાર નથી.”

શુદ્ધોદન રાજાએ કહ્યું: “આવી વાતો ઉચ્ચારતો નહિ. આ ચાર વાળતોને અટકાવવા આખા વિશ્વમાં કેણુ સમર્થ છે? આજ પછી આવી વાતો જો તું બીજે સ્થળે બોલીશ તો લોકો તને હસી કાઢશે. કુમાર! ભલો થઈ આ ‘સંસારત્યાગ’ કરવાના વિચાર મૂકી દે અને આનંદમાં રહે.”

કુમારે વિનયપૂર્વક કહ્યું: “પિતાજી! જે આપ મારી આ ચાર

માગણીઓ પૂરી પાડી ન શકતા હો, તો હું આજીજી કરીને કહું છું કે મને જવા દો, મને સંસાર છોડવાની રજા આપો; આપનો પુત્ર એક બળતા ઘરમાં રહે છે, તેનો ત્યાગ કરવાની રજા આપવામાં શું આપ મુત્રવત્સલ પિતા વિલગ કર્યો? ખરેખર, આ જરા, મરણ અને વ્યાધિથી આપણે સર્વે ઘેરાયલા છીએ; તેમાંથી છૂટા થવાનો માર્ગ શોધવા મને રજા આપો, કે જેથી આપું વિશ્વ કલ્યાણનો માર્ગ પામી શકે.”

રાજાએ કાંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો. પુત્ર પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ છે, માટે તેને વધારે કહેવામાં લાલ નથી એમ ધારી તેણે મૌન ધારણ કર્યું; પણ તેની આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી. પિતાની આવી સ્થિતિમાં શું કરવું તે ન સૂઝવાથી સિદ્ધાર્થ કુમાર આ બાબતને વિચાર કરવા પોતાના વિશ્વામવન તરફ આદ્યો.

વિશ્વામવનમાં કુમાર આવ્યો ત્યારે તેને આનંદ આપવાને યશોધરાએ તથા હાસીવર્ગે પોતાની સઘળી શક્તિ અજમાવી. પણ આજે કુમારના ચહેરા પર કાંઈક જુદોજ રંગ જણાતો હતો. આજે કાંઈ તેના મનને આનંદ પમાડવા સમર્થ નહોતું. યશોધરા તેના મનને સાંત્વન આપવા અનેક પ્રયત્ન કર્યા છતાં ન કાવવાથી અંતે સૂઈ રહી. અધીં રાત્રિ ચાલી ગઈ હશે, તેવામાં એકાએક યશોધરા સ્વપ્નમાં બોલી બીઠી: “હે નાથ ! જાગો, જાગો, મને બોલાવો, મને શાંતિ આપો ! ”

“પ્રિયતમે ! શું છે ? કેમ ગભરાય છે ? હું પાસેજ બિલો છું” એમ કહી કુમાર તેને સાંત્વન આપવા લાગ્યો. પણ આ શબ્દોનો જવાબ આપે તે પહેલાં ફરીથી તેના તે શબ્દો તેણે ઉચ્ચાર્યા અને પછીથી બોલી: “આજે હું મુખમાં સૂતી હતી તેવામાં મેં ત્રણ ભયંકર સ્વપ્ન જોયાં, તેથી ગભરાટથી મારી આંખો બિઘડી ગઈ અને હજી પણ તે ભયને લીધે મારું હૃદય ધડકવા કરે છે. આજે

મેં એક મહાન વૃષભ જોયો. તેના મસ્તક પર ચંદ્રકાંત કે સપ-
ના મણિ જેવું રત્ન ચળકતું હતું. તે નગરના રસ્તાઓમાં યદ્યને
ફિદલા ભણી જતો હતો. આકાશમાંથી અવાજ થયો કે, ‘જે તેને
તમે નહિ રોકો તો નગરની શોભા ચાલી જશે,’ છતાં કોઈ તેને
રોકી શક્યું નહિ. હું મોટેથી રડી, મેં મારા હાથ તેની ગરદનની
આસપાસ નાખ્યા અને નોકરોને શહેરના દરવાજા બંધ કરવા
આજ્ઞા આપી. પણ તેણે એક ખૂંખારો કયો અને મારા હાથને
ધીમેથી છૂટા કરીને તે નાઠો-લોખંડના સળિયા તોડીનાખીને દર-
વાજોને હડસેલીને નાઠો. તે પછી બીજું સ્વપ્ન આ પ્રમાણે આવ્યું.
ચળકતી આંખોવાળા અને મુંઢર દેખાવના ચાર મહાન દેવો બીજા
લાખો દેવો સહિત આપણા નગરમાં આવ્યા. તેઓએ શહેર પર
જૂનો વાવટો હતો તે ઉખેડી નાખ્યો અને નવો વાવટો સ્થાપન
કયો. તે વાવટાનું કપડું વિવિધ રંગથી ચળકતું હતું. તે અનેક
રત્ન અને હીરાઓથી જડેલું હતું. તેમાંથી જે કિરણો નીકળ્યાં તે
ગંભીર શબ્દો અને મહાન વાક્યોરૂપે ફેરવાઈ ગયાં. તે શબ્દો
અને વાક્યો સાંભળીને જગતનાં મનુષ્યો ઘણો આનંદ પામ્યાં;
અને પૂર્વમાંથી પવન કુંકારો તેથી તે વાવટો ચારે બાજુએ ઊડ્યો
અને દૂર દેશનાં મનુષ્યોએ પણ તે શબ્દો સાંભળ્યા. તે વખતે
આકાશમાંથી એકાએક આપણી ઘાડીમાં કદાપિ ઊગેલાં નહિ એવાં
જથાબંધ પુષ્પો પડ્યાં.”

સિદ્ધાર્થે સસ્મિત કહ્યું: “ઓહો! આ તો ખરેખર આનંદ-
દાયક સ્વપ્ન!” યશોધરાએ આગળ ચલાવ્યું: “હે નાથ! પણ
આ સ્વપ્નનો છેવટનો ભાગ ઘણો ભયંકર હતો. ‘સમય સમીપ
છે! સમય સમીપ છે!’ એવા શબ્દો મારે કાને પડ્યા અને
તરતજ ત્રીજું સ્વપ્ન મારી દષ્ટિએ પડ્યું. મેં તમને શોધવા માંડ્યા.
પણ પથારી પર એાશીકું દળાવ્યા વિનાનું પડેલું હતું, શાલ ખાલી

પંડી હતી, બધી વસ્તુઓ એમની એમ હતી ! હે હૃદયના નાથ ! તમે કે જે મારું જીવન છે, મારો પ્રકાશ છે, મારા રાજ છે, મારું વિશ્વ છે, મારું સર્વસ્વ છે, તે ત્યાં ન હતા, હું ફરીથી ઊંઘી ગઈ અને વળી જાગીને જોઉં છું તે મારો રત્નનો હાર સર્પરૂપ થઈ ગયો હતો, મારા પગનાં સાંકળાં યગ્મમાંથી નીકળી પડ્યાં હતાં, મારી સોનાની જાંઘડીઓ જુદી પડી ગઈ હતી, મારા માથામાંનું જાંઘડું પુષ્પ ધૂળ લેશું રોજાઈ ગયું હતું; આ આપણો પલંગ જમીન પર પડી ગયો હતો અને પલંગની આસપાસનો પડો ચિરાઈ ગયો હતો. તેવામાં ઘણું દુઃખી આવતો તે વૃષભનો નાક મેં સાંભળ્યો; ઘણું દુઃખવાટો વીંઝતો સાંભળ્યો. પણ ‘સમય સમીપ’ છે ! સમય સમીપ છે !’ એ જૂમ ફરીથી મારે કાને પડી, તે જૂમ-થી હજી પણ મારું હૃદય ધડકે છે, તે જૂમને લીધે હું જાગી ઊઠી. હે નાથ ! આ સ્વપ્નનો શો હેતુ હશે ? મને લય લાગે છે કે, કાંતો મારા પ્રાણ દૂર થશે અગર તો મારા પ્રાણેશ્વર મારો ત્યાગ કરશે.”

અત્યંત ગભરાયેલી, દિલાસાની સંપૂર્ણ જરૂર ધરાવતી પોતાની તે ધર્મપત્નીને દયાના સાગર સિદ્ધાંત કુમારે અત્યંત દિલ-સોજીથી અને પ્રેમાર્દ્ર અવાજથી સાંત્વન આપવા માંડ્યું : “શાંત થા, મારી મધુરી ! શાંત થા. તું પાપી નથી; માત્ર પુણ્યાત્માજ આત્મ સ્વપ્ન જોઈ શકે છે. કદાચ તારાં સ્વપ્ન ભવિષ્યમાં બનનાર બનાવના પડઘારૂપ હોય, કદાચ દેવોનાં આસનો ચળ્યાં હોય અને કદાચ આપું વિશ્વ મહદ મેળવવાના માર્ગની સમીપમાં હોય— અને તારે કે મારે માથે ગમે તેવી આપત્તિ આવી પડે, છતાં એટલો વિશ્વાસ ધરજો કે, હું તને આહતો હતો અને આહું છું. આ દુઃખી જગતને કેવી રીતે બચાવવું તેને સારું કેટલાક મહિ-નાથી હું રાતદિવસ વિચાર કરું છું તે તું સારી રીતે જાણે છે. જો મારો આત્મા બીજા અજાણ્યા આત્માઓને સારું તલસતો

હોય અને જે જે દુઃખો મારાં દુઃખ નથી, તેને માટે હું દુઃખી થતો હોઉં, તો પછી હું મિત્રો । મારા ઉચ્ચ વિચારો મારી પ્રિય-તમાના કલ્યાણને વાસ્તે ફેટલા વધુ ઘોળાતા હોવા ભ્રમ્ય, તેનો તુંજ ખ્યાલ કર. આ પછી ગમે તે બનાવ બને અને કદાચ તે ‘વૃષભ’ ચાલ્યો જાય, અથવા તો ‘વાવટો’ દૂર ઊડતો ફેળાય, છતાં આટલો વિશ્વાસ રાખજો કે હું તને ચાહતો હતો અને ચાહું છું. જે ચીજ હું આખા જગતને સારુ થોધું છું, તે તારે માટે તો વિશેષ કરીને થોધું છું અને કદાપિ તારે માથે દુઃખ આવી પડે તોપણ આપણા દુઃખથી જો જગતને શાંતિનો માર્ગ જડતો હોય તો તે વિચારથી આશ્વાસન પામજો. ખીલ્લો જે બાબત નહિ જાણી શકે તે હું તને જણાવું છું કે, હું તને સૌ કરતાં વધારે ચાહું છું; કારણ કે હું સઘળાં જીવતાં પ્રાણીને ચાહું છું. માટે હું મનવહસો । તું હવે સૂઈ જા અને હું જાગતો બેસીશ અને તારું રક્ષણ કરીશ.”

પતિનો પ્રેમ જોજો જેનું સર્વસ્વ છે એવી તે વિશ્વાસુ આચ-બાળા રૂસકાં ખાતી ખાતી ચોદી અને નિદ્રાવશ થઈ ગઈ; તથાપિ જુઓ ઊંઘમાં પણ તે રૂસકાં ખાય છે અને લવે છે, “સમય સમીપ છે ! સમય સમીપ છે !”





પ્રકરણ ૬ હું-ત્યાગ (મહાભિનિષ્ક્રમણ)

આજે ચંદ્ર કકં રાશિનો છે. આજે તારાઓ સિદ્ધાર્થ કુમારને પ્રબોધતા હતા કે, “જે માર્ગમાંથી એકની પસંદગી કરવાનો આ છેલ્લો વખત છે. આજે ને હમણાં જ માનનો માર્ગ લો, કાં તો બલાધનો માર્ગ અંગીકાર કરો. આજે ને હમણાં જ ચક્રવર્તી રાજા થવાનો માર્ગ પકડો, અગર તો વિશ્વના ઠંડ્યાણુ અર્થે ‘અનમાર’નો-‘સંન્યાસી’નો માર્ગ સ્વીકારો. દિલ વાહે તે પસંદગી કરવાનો આ છેલ્લો સમય છે.”

અને હવે પણ આજે સિદ્ધાર્થ કુમારનો છેલ્લો નિશ્ચય જાણવાને ટોળાંબંધ એકઠા થયા હતા, કે જ્યાં રાજકુમાર પોતાની સૂતેલી પત્નીની બાજુએ, છેવટનો માર્ગ નક્કી કરતો પલંગ પર બેઠો છે. મધ્યરાત્રિ પસાર થઈ ગઈ છે. ચોતરફ શાંતિ ફેલાયેલી છે. કુમારના અત્યંત ગંભીર અને ખિન્ન વક્રન ઉપર, એક ખૂણાની ઝાંખી બત્તી ફિક્કું તેજ નાખી એને વધારે ફિક્કારા આપે છે. એક બારીક ધોતી અને એવાજ બારીક બદિયાનશેર ખુલ્લે માથે બેઠેલો કુમાર જાણે કે સઘળી સાહેબીને છેલ્લી વારનો નિહાળી લેતો હોય એમ ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેરવે છે.

જો! હમણાં એની દૃષ્ટિ મીંચાયેલી આંખોવાળી પોતાની મન-વલ્લભાના ચહેરા પર પડે છે. દૃઢ નિશ્ચયબળને એકઠું કરી ત્યાંથી તે દૃષ્ટિ પાછી ખેંચે છે અને ઘડીબર પોતાની આંખો આગળના અવ-

કાશમાં જગતના બુદ્ધાઓ, હરદીઓ અને મુડદાઓનો દેખાવ કદપના-
દેવીની મદદથી ઉત્પન્ન કરે છે અને તે જોતાંજ તે ખોલી જાડે છે:

“જઈશ, જરૂર જઈશ; સંસારનો ત્યાગ કરીશ. ‘સમય આવી પહોંચ્યો છે’! હે સૂતેલી પ્રિયે! આપણે જેથી જીવ્યાં પડીએ, પણ આખું વિશ્વ જેથી બચે તે તરફ મારા વિચારો દોરાય છે. આ આકાશમાં પણ હું તેજ સંદેશો વાંચું છું. મારો જન્મ પણ તેજ વાસ્તે હતો. આ પસાર થયેલા બધા દિવસો અને રાત્રિઓએ પણ મને તેજ કરવા પ્રેયો છે. જે રાત્ર્યો મેળવવાને તલવારો ખુલી કરવી પડે, અનેક નિરપરાધી મનુષ્યોનાં રુધિર વહેવરાવવાં પડે અને અનેક પશુઓનો સંહાર થાય, તે રાત્ર્યો તથા તેથી મળતી કીર્તિ મારે નથી જોઈતી. હું ધરતી ઉપર શાંતિથી પગ મૂકવા ઈચ્છું છું. પૃથ્વી મારી પથારી થશે અને જંગલો મારી રહેવાની ભૂમિ થશે. હું ભિખારીના જેવો પોશાક પહેરીશ અને દયાળુ પુરુષો જે કાંઈ ખાવાનું આપશે તે પર મારો નિર્વાહ કરીશ અને બીજાં અનેક દુઃખો હું સહન કરીશ; કારણ કે જગતનાં દુઃખોનો પોકાર મારે કાને પડે છે; અને મારું હૃદય તે જગતનાં દુઃખોની ધૂમથી દયાથી ઊભરાય છે અને ચિરાય છે. જો તે દુઃખ દૂર કરવાનો માર્ગ જડશે, તો તે માર્ગ વડે હું તે દુઃખ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીશ. મારા સર્વ-સ્વનો ત્યાગ કરીશ. મારો સઘળો પુરુષાર્થ આ કામમાં વાપરીશ.

“મને મારે માટે દુઃખ થતું નથી, પણ આખી મનુષ્યજાતિ માટે દુઃખ થાય છે. સત્યની શોધ ખાતર મેં સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું છે અને જરા, વ્યાધિ અને મરણમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ સ્વર્ગમાં હશે તો ત્યાંથી પણ હું શોધીશ; નરકમાં હશે તો ત્યાંથી પણ હું શોધીશ. મારા આત્મામાં સ્ફુરણ થાય છે કે, ‘જરા સત્યશોધક આગળ માયાનો પડદો અદૃશ્ય થશે. જેને ખાતર જગતનો ત્યાગ કર્યો તે માર્ગ જડશે અને મરણનો વિજેતા હું થઈશ.’ આ હું

કરીશજ; કારણ કે મારાં જાણીતાં તથા મારાથી અજાણ્યાં સર્વ હૃદય માટે મારા આત્મામાં હુઃખ થાય છે. આ મારા 'સ્વાર્થ-ત્યાગ' થી-મારા 'પ્રેમ'થી લાગે છે. હવે મારા થયે. હે તારાઓ ! હું આવું છું. હે હુઃખી જગત ! તારે માટે અને તારા ઉપર રહેતા છવે માટે હું આ યૌવન, રાજ્ય, મુખ, વૈભવ, મહેલ અને જેનો ત્યાગ કરવો અશક્ય છે, તેવી સ્ત્રીનો પણ ત્યાગ કરું છું. હે પ્રિયે ! જગતનો ઉદ્ધાર કરવા જતાં તારો પણ હું ઉદ્ધાર કરીશ; કારણ કે તું જગતમાંની એક છે. હે બાળક ! તને આશ્વાસન આપવા રહું તો મારા નિશ્ચયમાં કશી જાડ, માટે તારું આવેથીજ કલ્યાણ થઈ જાય છે.

" હે પ્રિયે ! હે પુત્ર ! હે પિતા ! હે લોકો ! વિશ્વને ખાતર-જગતના કલ્યાણ ખાતર થોડો વખત વિચોગહુઃખ સહન કરો; કે જેથી પ્રકાશ બળકી ઊઠે અને આપું જગત સત્ય ધર્મને જાણે. હવે મારો દૃઢ નિશ્ચય થયો છે. હવે હું જાઉં છું અને જ્યાંમુધી હું જો થોડું છું તે નહિ જડે, ત્યાંમુધી હું પાછો નહિજ ફરું."

* * * * *

હવે સિદ્ધાર્થ કુમાર ઊભો થયો. પોતાની પ્રિય પત્નીની સામે જોયું. તે દીન મક્ષિકા જેવી પડી હતી. વિશ્વાસથી તેની પાંપણો મીંચાઈ હતી. તે પલંગની આસપાસ, જાણે કે તે કોઈ દેવની મૂર્તિ ન હોય તેમ તેણે ત્રણ વાર પ્રવક્ષિણા કરી. ત્રણ વાર પલંગ તણ બારણા તરફ ગયો અને ત્રણ વાર તે પાછો આવ્યો. તેનું સૌંદર્ય એટલું મોહક હતું, તેનો પ્રેમ એટલો વિશાળ હતો ! છેવટે તે પલંગ તરફ જોઈને થુદ્ધે વિચાર કર્યો : " મારાં વડાલાં સ્વજનો ! તમે મને પ્રિય લાગો છો. તમારો ત્યાગ કરવો બહુ કઠણ લાગે છે. પણ જો હું તમારો ત્યાગ ન કરું તો આપણાં બધાંની શી સ્થિતિ થશે ? વૃદ્ધાવસ્થા પોતાનું કામ કરશે અને મરણ પોતાની જાણ પાંચરશે, તેમાંથી આપણે શી રીતે સુકૃત થઈ શ-

દીશું? જ્યારે દીપકમાંથી તેલ જતું રહેશે ત્યારે જ્યોત શી રીતે
ળળશે? જ્યારે ગુલાબ ફરમાઈ જશે, ત્યારે તેની મુગંધ અને
શોભા ક્યાં રહેશે? અંતે હે સ્વજનો! તમારો ને મારો વિયોગ
થવાનોજ છે; તો તે વિયોગ સહન કરીને પણ મરણ, જરા અને
વ્યાધિના પંતમાંથી સર્વને છૂટા કરવાનો માર્ગ કેમ ન શોધું? હવે
વધારે વિચાર કરવાથી વધારે ગભરાઈ છું. સ્ત્રી તરફનો પ્રેમ અને
વિશ્વ તરફનો પ્રેમ—આ બેની મારામારી અસહ્ય છે. પણ હવે તો:—

સહ પ્રાણી દુઃખમય જાણે, જનતા પીડાતી જગ આખે;
તે સહુની પીડા દૂર કરવા, કલ્યાણ જગતમાં ભરવા;
થઈ પ્રબુદ્ધ ગૌતમ આજે, થઈ તપસ્વી તપ શુરુ માંડે;
જગના સહુ આધિ વ્યાધિ, હરવા નવી બુદ્ધિ સાધી.
એ તપમાં બુદ્ધ તપાશે, નવી યજ્ઞ-વેદિ મંડાશે;
પશુ માત્ર હવે ઊગરશે, મુજ પ્રીતિ એ હોમે પડશે.
મુજ પ્રીતિ એકલી હોમાશે, બીજું જગત જીવી સુખી થાશે. x

“હે તાત! હે પ્રિયા! હે પુત્ર! હે માતા! તમે સર્વ મને
વહાલાં છો. મનુષ્ય અને પશુઓનું કલ્યાણ કરવાનો બગીરથ યજ્ઞ
મેં આરંભ્યો છે, તેમાં હું મારી પ્રીતિનું બલિદાન આપું છું. એ
યજ્ઞમાંથી જે કાંઈ ફળ પ્રાપ્ત થશે તે આખા જગતને હું આપીશ.
આ યજ્ઞ તેમને માટેજ છે અને યજ્ઞનું ફળ પણ તેઓને માટેજ
છે. જે સ્નેહમાં ભંગ થવાનો ભય છે, તે સ્નેહબંધનમાં હવે વધારે
વાર પડી રહેવાથી આ બગીરથ કામ પડ્યું રહેશે.”

તે મહાત્મા એકાએક ઊભો થયો અને મનમાં બાંધેલા નિશ્ચયને
અમલમાં મૂકવા તૈયાર થયો. પણ જુઓ, તેની ઊંઘતી કુમુદિની
જરા હાલે છે અને રાજયોગીની દૃષ્ટિ તે તરફ જાય છે, “પ્રિયે!
ઊંઘ, નિરાંતે ઊંઘ! તારા જેટલીજ પ્રિય એવી આ દુનિયાના ઉદ્ધાર

અર્થે હું જાઉં છું. એ જો અપરાધજ્ઞ થતો હોય તો તે માટે ક્ષમાની બીજી માગવા એક દિવસ હું તારી પાસે જરૂર આવીશ ! તારા અને જગતના મુળનો રસ્તો શોધવા માટે હું જાઉં છું-અનંત પ્રકાશ મેળવવા માટે જાઉં છું-હૃદયમાંના છુપા પ્રેમને આકારમાં મૂકવા માટે જાઉં છું. હૃદય ! ચાલ, મજબૂત થા ! ”

હમણાં શ્રીગિદ્ધાર્થનું વદન ઉચ્ચ પ્રેમ, દયા અને નિશ્ચયના રંગોથી છવાઈ ગયું હતું. આવી ભવ્યતા કોઈ મોં પર ભાગ્યેજ ભેવામાં આવી હશે !

અને હવે તે પોતાના સારથિ વ્યનાને બોલાવે છે અને પોતાને કંતક નામનો અશ્વ સજ્જ કરવા તેને ફરમાવે છે. વ્યનો આશ્ચર્યમાં અને ગભરાટમાં લીન થઈ જાય છે અને છેવટે બોલે છે;

“ જો રાજપુત્ર ! રાજપુત્ર ! શું આપ જ્યોતિષીને પણ જૂઠા-જ પાડવા ઇચ્છો છો ? શું આપને રાજ્યોની માલિકી છોડી ભિક્ષા-પાત્ર અંગીકાર કરવું જ ઇચ્છો છો ? કુમાર ! પિતાની દિલગીરીનો કંઈક તો વિચાર કરો ! ”

“ ધીમે બોલ, ધીમે બોલ ” કુમારે કહ્યું: “ આવો કાશ્યા મનનો ન થા ! જુદનો સારથિ કદાપિ કાયર હોઈ શકે શું ? સાંભળ, જ્યોતિષીના કહેવા મુજબ હું રાજ્યોનો નહિ પણ વિશાળ વિશ્વ-રાજ્યનો રાજા થવા અને રક્ષક થવા જાઉં છું અને પિતાની દિલગીરી તો કેવળ ‘ રાગ ’ને આભારી છે. ‘ સ્વાર્થી ’ પ્રેમ અથવા ‘ રાગ ’-માંથી દિલગીરી સિવાય બીજી કંઈ ચીજ ઉત્પન્ન થઈ શકવાની હતી ? તથાપિ વ્યના ! હું જરૂર પ્રેમથી પિતાજીને આહું છું અને એમને તથા સર્વ પ્રેમીપાત્રોને કદાપિ દિલગીરી થવા ન પામે એવો ઈલાજ કરવા માટેજ હમણાં તત્પર થયો છું. તું જો ખરો રાજભક્ત હો તો ચાલ, વિશ્વ માં કર, કંતકને લાવ ! ”

વ્યનાને આ પળે દેવોએ આધ્યાત્મિક બળ ધીધું, તેણે તરત-

જ અશ્વને સજ્જ કરી કુમાર પાસે હાજર કર્યો. કુમારે તેના પર હાથ ફેરવીને કહ્યું: “પ્રિય કંતક ! શાંત થા, શાંત થા ! કદી નહિ કરેલી એવી મુસાફરી આજે આપણે કરવાની છે, માટે શાંત થા ! મારે જે ચીજ શોધવાની છે, તે ક્યાં અને ક્યારે મળશે તે કોઈ જાણતું નથી અને એ શોધમાં તારી હિંમત અને વફાદારીની મારે ઘણી જરૂર છે. રસ્તામાં હજારો ખુલ્લી તલવારો સામી મળે છતાં તું જરા પણ અચકાતો નહિ. મજબૂત કિલ્લો કે ખાડી વચ્ચે આવે તો પણ તું બેધડક આગળ વધજે. હું તારા કાનને પકડીને કહું કે, ‘કંતક, ચાલ !’ તે વખતે તારે એવી ઝડપથી દોડવું કે પવનનું મોઢું તોફાન પણ તને પહોંચી વળવા ન પામે. આજે તારે એક મહાન કર્તવ્ય બજાવવાનું છે. આખા વિશ્વને જેથી સહાય મળે એવી જાતના એક કામમાં લાગ લેવાનો મહત્ત્વ લાભ આજ તને મળવાનો છે. કેવળ મનુષ્યોને માટેજ નહિ, પણ જે અવાચક છે અને જે મનુષ્યોને હાથે રિખાય છે, તેવાં પ્રાણીઓને વાસ્તે પણ- સર્વ જીવોને વાસ્તે દુઃખમુક્તિ મેળવવાનો ઇલાજ કરવા હું હમણાં તારી પીઠ ઉપર સવાર થાઉં છું; માટે ચાલ, રસ્તે પડ !”

સત્યનો બહાદુર શોધક થોડેસવાર થયો, કેતરતજ તે અશ્વ-રત્ને પ્રયાણ શરૂ કર્યું. દેવોએ સર્વ પેહેગીરોને નિદ્રા મૂકી હતી, તેથી પથ્થરની જમીન પર થતો કંતકની નાળનો અવાજ પણ તેઓ સાંભળી શક્યા નહિ; બલકે જે દરવાજો ખોલવાને સો મનુષ્યની જરૂર પડતી હતી અને જેનો અવાજ અર્ધો યોગ્યન મુઘી સંભળાતો હતો, તે દરવાજાનાં દ્વાર પણ ખુલ્લાંજ પડ્યાં હતાં !

કુમાર, સારથિ મ્યનો અને અશ્વરત્ન એ ત્રણ સિવાય કોઈ હમણાં જાગતું ન હતું. ત્રણે આ લાભ લઈ આગળ ને આગળ વધતા વધતા કપિલવસ્તુ નગરથી પિસ્તાળીસ કોશ દૂર અનેકા મા નદીને કિનારે આવી પહોંચ્યા. અહીં કુમારે અશ્વને ઊભો રાખ્યો,

તે રત્નના મુળ ઉપર પ્રેમભર્યો હાથ ફેરવ્યો અને પછી ચ્ચનાને કહ્યું: “નિમકહલાલ ચ્ચના ! તેં જે સેવા બતાવી છે, તેનો તને તેમજ આખા વિશ્વને સારો બઢલો મળશે. હવે હું આ અશ્વને અને મારાં આબૂપણોને લઈને પિતાજી પાસે જા. આ સુંદર મુગટ, રાજ-વંશી પોશાક, વડાણી તલવાર અને આ રત્નજડિત ચ્ચાન સર્વને લઈતું હવે જા. મારે આમાંનું કંઈજ ઠામનું નથી. પિતાને કહેજે કે હું કૃતમ્ન નથી થયો; મારી શોધ પૂરી થયા પછી જરૂર હું તેમનાં અશ્વ લૂછવાને હાજર થઈશ. યશોધરાને પણ દિલાસો આપજો. હવે વિલંબ ન કરીશ, જા, જલદી ચેર જા. હું સત્યનો પ્રકાશ મેળવવા ભમીશ અને જો જોમાં વિજયી થઈશ તો આખું વિશ્વ મારું થશે. જો મનુષ્ય મનુષ્યો મારે પ્રયત્ન નહિ કરે તો બીજું કેાણ કરશે ?”





પ્રકરણ ૭ મું- સત્યની શોધમાં

સારથિ ગયો. સિદ્ધાર્થ કુમારનું મન શાંત થયું. હવે તેણે પોતાના માથાના વાળ કાપી નાખવા ઇચ્છ્યું; કારણ કે તે સુંદરતાની તેને હવે કંઈ જરૂર નહોતી તથા રેશમી વસ્ત્રોને બદલે બિલ્લુક દશાને ઉચિત લગવાં પડેરવા ઇચ્છ્યું. બરાબર તેજ વખતે છાત્ર કાપાય વસ્ત્રો (લગવાં) વાળો એક પારધીઃ હાથમાં તીર-કામઠાં સાથે આવતો દેખાયો. તેને પોતાનાં રેશમી વસ્ત્રો આપી તેનાં કાપાય વસ્ત્રો કુમારે પોતે પહેરી લીધાં અને તેની પાસેની છરીથી પોતાના માથાના વાળ કાપી નાખ્યા. પછી પોતે એકલા-એજ મુસાફરી આગળ લંબાવી.

ચાલતાં ચાલતાં આ યુવાન રાજયોગી રાજગૃહી નગરી નજ-દીક આવી પહોંચ્યા. આ નગરી તે સમયે મગધદેશની રાજધાની હતી. ગંગા નદીની પૂર્વ ખીણમાં મગધરાજની આજુ વતંતી હતી, ત્યાંના રાજા ગિંણિસાર મહાપ્રતાપી હતો.

રાજગૃહી નગરી વિધ્યાત્મક પવંતની પાંચ ટેકરીઓ ઉપર આવેલી હોવાથી એની રમણીયતા સ્વાભાવિક રીતેજ અસાધારણ હતી. તે ટેકરીઓ કુદરતની અનેક સુંદરતાઓથી વિભૂષિત હતી. મનુષ્યના સંસર્ગથી દૂર રહેવા ઇચ્છતા અનેક સંન્યાસીઓ-શ્રમ-

* બૌદ્ધધર્મનાઓ કહે છે કે, આ કોઈ સામાન્ય પારધી ન હતો પરંતુ પારધીનું રૂપ ધારણ કરેલો કોઈ દેવ હતો.

શેા મિત્રુકો—સાધુસંતો કાયકલેશ, તપ અથવા દેહકષ્ટ ક્રિયાઓ કરવાને અને અનેક સાધુસંતો ધ્યાનમાં મગ્ન રહેવાને આ ટેકરીઓ પર વાસ કરતા હતા. આ પાંચ ટેકરીઓમાંની એક—રત્નગિરિ નામથી ઝોળખાતી ટેકરીને સિદ્ધાર્થે પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવી.

યોગી સિદ્ધાર્થે બિલા ઉપર નિર્બોધ કરતા હતા. રાત્રીએ સૂકા ઘાસ ઉપર પડ્યા રહેતા અને ઘણી વખત તો જિલકુલ સૂતાજ નહિ; જિંધતા ત્યારે પણ ઘણુંજ થોડું જિંધતા અને સૂર્યોદય અગાઉ ઘણા વહેલા ઊઠી સૂર્યોદય થતાં મુખી ‘ધ્યાન’ કરતા અને પછી દેહશુદ્ધિ બાદ નગરીમાં જતા.

રાજકુટુંબમાં જન્મેલા અને મુંઢર આકૃતિવાળા આ યુવાન ઋષિરાજને બિલાપ્રાપ્તિમાં મુદ્દલ પરિશ્રમ પડતો નહિ; કારણ કે જેવા તે પોતાની ટેકરી પરથી નીચે ઊતરી નગરીમાં પ્રવેશ કરતા, તેવાજ લોકો તેમનો ભવ્ય ચહેરો જોઈ ટોળાંબંધ એકઠા મળતા અને કેટલાક તો “અમારું અન્ન ગ્રહણ કરો, દેવ ! અમને અપૂર્વ લાભ આપો !” એમ કાલાવાલા કરતા નજરે પડતા હતા. પરંતુ જિહ્વાને જેણે કાળુમાં રાખી છે, એવા તે યુવાન યોગી માત્ર થોડા અને શુષ્ક અન્નથીજ સંતોષ માનતા અને તરતજ પોતાની ટેકરીએ ચઢી જતા. એમના અપૂર્વ રૂપને જોઈ કુમારિકાઓ મોહિત થતી, એ જાણી યોગીરાજ ઘડી પણ નગરીમાં વિનાકારણ થોભતા નહિ.

તેઓ ખીજી ટેકરીઓ ઉપર પણ ભટકતા અને જુદી જુદી માન્યતાઓ ધરાવતા સંતોનો ઉપદેશ સાંભળવામાં આનંદ માનતા. પોતાની રત્નગિરિ ટેકરી (જેનું ખીજું નામ પાંડવશૈલ છે તે) ઉપર જતાં રસ્તામાં શહેરની બહારની બાજુએ કેટલાક એવા સંન્યાસીઓ રહેતા હતા, કે જેઓ શરીરને શત્રુ સમાન ગણતા હતા. ત્યાંમુખી શરીરમાં દુઃખની લાગણી તદ્દન બહેર મારી જાય, ત્યાંમુખી શરીરને અનેક પ્રકારનાં આસનોથી અને અનેક પ્રકારની

ક્રિયાઓથી કષ્ટ આપવું, એ તેમનો સિદ્ધાંત હતો. તે સિદ્ધાંતને અનુસરી કેટલાકે પોતાનો જમણો હાથ રાતદિવસ ઊંચો રાખ્યો હતો, કે જે હાથમાં લોહીનું ફરવું બંધ થવાથી તે અકકડ વૃક્ષની ડાળી જેવો બન્યો હતો, કેટલાક ખીલાવાળી પાવડી પર ચાલતા હતા, કેટલાક શરીરમાં જંગલના કાંટા ઘોચતા હતા, કેટલાકે શરીર ઉપર કાદવ અને ધૂળ ચોળ્યાં હતાં, કેટલાકેએ રમશાન-બૂમિતું સેવન કર્યું હતું, કેટલાકની આંખો ઊંડી ગયેલી હતી, કેટલાકે કેવળ દરરોજ હજાર બાજરીના દાણા એક પછી એક ખાતા હતા. કેટલાક રસના-ઇન્દ્રિયની મીઠાશનો નાશ કરવાને કડવાં પાકડાંજ ચાવતા હતા. કેટલાકેએ તો પોતાની વિવિધ ઇન્દ્રિયોજ કાપી નાખી હતી અને આંધળા, જીભ વગરના, બહેરા, લંગડા તથા ચિહ્ન વગરના બન્યા હતા.

આ સઘળો ત્રાસદાયક દેખાવ જોઈ અને તે પશુ ભવિધ્યમાં મળનારા સુખને માટે ધર્મનિમિત્તે થતો જોઈ, આ ટોળાના ઉપરી-ને મળી સિદ્ધાંતે કહ્યું: “હું ઘણા ગહિનાથી આ પાસેની ટેકરી પર રહું છું અને હું પશુ સત્યની શોધમાંજ છું. આ મારા બંધુ-ઓને જોઈ છું, ત્યારે તેમને પોતાની મેળે દુઃખ પામતા જોઈ મને દયા આવે છે. આ જીવન જે મૂળેજ દુઃખમય છે, તેને વિશેષ દુઃખમય શું કરવા કરો છો?”

તપસ્વીઓના ગુરુએ જવાબ આપ્યો: “શાઓમાં એવું લખેલું છે કે, જો મનુષ્ય પોતાના શરીરને જોટલું બધું કષ્ટ આપે કે જીવન દુઃખમય થાય અને મરણ શાંતિરૂપ થાય, તો તેનાં પાપ ધોવાઈ જાય અને તેનો આત્મા દુઃખની ભઠ્ઠીમાં વિશુદ્ધ થઈને શુદ્ધ થાય અને સ્વર્ગમાં ચાલ્યો જાય.”

સિદ્ધાંત કુમારે યાને શાક્યગુણિએ જવાબ આપ્યો: “સૂર્યના

તાપથી તપેલું પેલા દરિયાનું પાણી જિંચે ચડી વાદળરૂપ બને છે, પણ તે પાછું જમીન પર વરસાદરૂપે પડે છે; અને તે ટીપાં એકઠાં થઈ નદીમાં ભળે છે અને છેવટે તે નદી સમુદ્રને મળે છે. આ રીતે ત્યાંથી તે ઉદ્ભવ્યું ત્યાંજ તે આવીને મળે છે. ધારો કે તમારા આ પ્રયત્નથી સ્વર્ગ મળ્યું; તોપણ તેનું ફળ પૂરું થયું એટલે પાછા તમારે અહીં ને અહીં આવવાનું અને ફરીથી આ પ્રયત્ન આરંભવાનોજ કે ? ”

ઋષિએ જવાબ આપ્યો: “ કદાચ આરંભવો પડે. અમે આ કશું સમજૂતા નથી. પણ રાત્રિ પછી દિવસ આવે છે અને તોફાન પછી શાંતિ આવે છે; અને આ શરીર બંધનકારક છે, આત્માને જિંચો જીડતાં અટકાવે છે, માટે અમે તે શરીરને ધિછારીએ છીએ, કદ આપીએ છીએ અને દેવોની સાથે સુખ મેળવવા ઇચ્છા રાખીએ છીએ. ”

શાક્યમુનિએ કહ્યું: “ તે સ્વર્ગનાં સુખ ગમે તેટલાં વર્ષો સુધી આશ્વા કરે, તોપણ તેનો અંત તો અવશ્ય છેજ. પણ એવું કેઈ જીવન છે કે જે શાશ્વત હોય ? બોલો, શું તમારા દેવો પણ શાશ્વત-કાળ ટકી શકે છે ? ”

યોગીએ કહ્યું: “ ના, તેમની પણ અવધ હોય છે અને તે અવધ પૂરી થયે તેઓ પણ મરે છે. ”

આ શબ્દો સાંભળી સિદ્ધાર્થનું હૃદય પીગળ્યું અને તેમણે કહ્યું: “ હે ઋષિઓ ! તમે પવિત્ર છો અને મજાજૂત મનના છો. માટે હવે જરા કહાપણ વાપરો અને આ શરીરને કદ આપવાનું છોડી દો. આથી કદાચ તમને માયાવી લાભ થશે, પણ તેનોય અંત આવશે. આ શરીરરૂપી મકાન કે જેની બારીઓદ્વારા કાંઈક પણ અંખો પ્રકાશ આવી શકે છે, તેને તોડી પાડવા શા સારું પ્રયત્ન કરો છો ? ”

તેઓએ જવાબ આપ્યો: “અમે આ માર્ગ પસંદ કર્યો છે અને મરણ સુધી તે માર્ગે જ જઈશું. આ માર્ગે ચાલતા જગતના તમામ પથરા કદાપિ સળગતા હોયલાદિય થઈ જાય, તોપણ અમે તો આ માર્ગે જ ચાલીશું. અય નવજવાન! આથી વધારે સારો માર્ગ તું જાણતો હોય તો બોલી દે; નહિ તો તારે રસ્તે જા.”

શ્રમણ સિદ્ધાર્થે કંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો, પણ પોતાને માર્ગે આગળ ચાલ્યા અને રસ્તામાં આ બિચારાની સ્થિતિ પર દયા લાવતા હતા કે, “અહા! કેટલું અજ્ઞાન િશું આ અજ્ઞાન-માંથી આ લોકોને મુક્ત કરવાનો માર્ગ નહિ જડે? આરે, જરૂર તે હું શોધીશ.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતા સિદ્ધાર્થ યોગી ચાલ્યા જાય છે, તેવામાં કેટલાંક ઘેટાં અને બકરાંને હાંકી જતા કેટલાક સરવાડો તેમની નજરે પડ્યા. પોતાના પર ચુજરવાના જીલમનો પડછાયો જોઈને એવાં ઘેટાંઓ આમતેમ નાસી જતાં હતાં અને તે સરવાડો મહામહેનતે તેમને હારમાં લાવતા હતા. એક ઘેટાના બચ્ચાને પગમાં કાંઈ ઇંજ થઈ હતી, તેથી તે મહામહેનતે વેદના લોગવતું ચાલતું હતું, જ્યારે બીજાં ઘેટાંઓ કૂદકા મારતાં ચાલ્યા જતાં હતાં. શ્રમણ સિદ્ધાર્થને આ બચ્ચાની ઘણીજ દયા આવી અને તેને જીંચકીને પોતાના ખભા ઉપર મૂકતાં મૂકતાં તે બોલ્યા: “હે નિરાધાર પશુ! તું શાંત થા; જ્યાં આ સરવાડો બધાં ઘેટાંને લઈ જશે, ત્યાં હું પણ તને જીંચકીને આવીશ. પેલી ગુફાઓમાં બેસીને જગતનાં દુઃખ ઉપર વિચાર કર્યો કરવો તે જેટલું ઉત્તમ કામ છે, તેટલું જ ઉત્તમ કામ એક પશુને શાંતિ આપવાનું છે.”

પછી તે સરવાડો તરફ વળીને કહ્યું: “હે મિત્રો! અત્યારે ખરા બપોરે આવા સખ્ત તાપમાં આ જાનવરોનાં ટોળાંને કયાં

લઈ જાઓ છો ?”

તે ભરવાડોએ જવાબ આપ્યો: “આજે અમારો રાત્ર તેના દેવો નિમિત્તે મોટો યજ્ઞ કરવાનો છે અને તે યજ્ઞમાં પાંચ ઠેાડી ઘેટાં અને પાંચ ઠેાડી બકરાં હોમવાનાં છે; માટે તે રાત્રને માટે અમે આ ઘેટાં તથા બકરાં લઈ જઈએ છીએ.”

“આલો, હું પણ તમારી સાથે આવું છું” એમ કહી સિદ્ધાર્થ યોગી તે ઘેટાને ખસા ઉપરજ રાખીને તપેત્રી રેતીમાં અને સખત તાપમાં તે ભરવાડો સાથે શાંતિથી ચાલવા લામ્યા.

સંધ્યાકાળ થવા આવ્યો હતો અને દૂર વહેતી સોના નદી પર આશ્ચર્યજનક પ્રકાશ પડી ચૂક્યો હતો. શ્રમણ સિદ્ધાર્થ અને તે ભરવાડો ઘેટાં તથા બકરાં સાથે નગરમાં દાખલ થયા. દરવાજા આગળ બિલેલા દ્વારપાળોએ જ્યારે યોગીને ઘેટું જિંથ-કીને આવતા જોયા, ત્યારે તેઓ એકદમ પાછા હટી ગયા. તેમનું નમ્ર વદન જોવાને વેપારીઓએ શબ્દોની મારામારી છોડી દીધી. બુહારે એરણ ઉપર ઠોકવાને ઉપાડેલો હથોડો એમ ને એમ તેના હાથમાં રહી ગયો. વણકરે વણવાનું અને લખનારે લખવાનું છોડી દીધું. પૈસા ગણનાર તેનો હિસાબ ચૂકી ગયો. તે વખતે કણિયાના ચોખા એક આખલો ખાવા મંડી ગયો. દૂધ વેચનારે લોટો ભરાઈ ગયો તોપણ દૂધ રેડ્યા કયું. તે સિદ્ધાર્થ યોગીનું વદન એટલું નમ્ર તથા એટલું પ્રતાપી-કાંતિમાન હતું કે, સર્વ કોઈ પોતાનો ધંધો છોડીને આ મહાત્માને જોવા તદ્દલીન બન્યા. સ્ત્રીઓ તો બારણામાં એકઠી થઈને માંહોમાંહે વાતો કરવા લાગી કે, “આલો સુંદર અને ભવ્ય દેખાવનો પુરુષ યજ્ઞનિમિત્તે આહુતિ લાવનાર કોણ હશે ? તેની જાત શી હશે ? એની આંખો કેવી રમ્ય લાગે છે ? ઇન્દ્ર, ચંદ્ર કે કામદેવ તો મનુષ્યરૂપે નહિ આવ્યા હોય ?”

આ સઘળો સમય થમણ સિદ્ધાર્થ તો એજ વિચાર કરતા હતા કે, “આ બધાં ‘ઘેટાં’ છે, પણ કોઈ તેમનો ‘ભરવાડ’ નથી. તેઓ ‘રાત્રિમાં’ આમતેમ ભટકે છે, પણ તેમને દોરનાર કોઈ નથી. ઘેટાંઓ જેવી રીતે છરી ગળા ઉપર સુકાય, ત્યારે બે બે કદે છે, તેજ રીતે આ અજ્ઞાન મનુષ્યોના રૂપમાં ‘મોટાં ઘેટાંઓ’ પણ મરણની છરી તળે રડીને રહે છે.”

આ સમયે કોઈકે રાજા બિંબિસારને બળર આપી કે, “એક પવિત્ર યોગી અત્રે આવેલાં છે અને યજ્ઞને ઊજવવાને જે ઘેટાંની જરૂર હતી તે સાથે લાવેલા છે.” રાજાએ તે યોગીને યજ્ઞવેદિ પાસે (કે જ્યાં પોતે બેઠા હોતો ત્યાં) બોલાવરાવ્યો.

રાજા બિંબિસાર હમણાં વેદિ પાસે બેસીને યજ્ઞની સઘળી તૈયારીઓ પર નજર રાખતો હતો. તેની બંને બાજુએ પ્રવેત વસત્રવાળા પ્રાક્ષણો પંક્તિમાં ગોઠવાઈ ગયા હતા અને અગ્નિમાં ઘૂત હોમીને તેને સતેજ કરતા હતા. મંત્રોચ્ચારની સાથે જેમ જેમ તેઓ ધી, ઓપધિઓ તથા સોમરસ અગ્નિમાં હોમતા હતા, તેમ તેમ અગ્નિની જ્વાળા બહુ જોરથી આકાશ તરફ ઉછાળા મારતી હતી.

એક બાજુએ પશુઓનાં ટોળાં ગોઠવાયલાં હતાં, જેમાં એક ડાઘાવાળા બકરાનું મુખ મુજ નામના ઘાસથી સીવી લેવામાં આવ્યું હતું. એકાએક પેલો વૃદ્ધ પ્રાક્ષણ ઊભો થાય છે અને નિર્દોષ બકરાના ગળાની સમીપમાં છરો ધરીને મંત્રોચ્ચાર કરે છે. જુઓ ! તે દેવોને આ ખૂનના સાક્ષી થવા બોલાવે છે !

“ઓ દેવો ! અધાપિપર્યંત કરાયલા અનેક યજ્ઞોમાં સૌથી મોટો એવો આ યજ્ઞ રાજા બિંબિસાર તરફથી કરવામાં આવ્યો છે. આ અગ્નિકુંડમાં રેડાતા લોહીથી અને શેકાતા માંસની ગંધથી તમે તૃપ્ત થાઓ—તુષ્ઠ થાઓ—પ્રસન્ન થાઓ ! રાજાનાં સઘળાં

પાપો! આ હોમાતા બકરા પર પડો! અને તે બકરા સાથેજ રાજાનાં તે પાપો ભક્ષ્ય થાઓ!”

અને તેણે ઝગમગતો છરો ઉગામ્યો અને સઘળાની આંખો તેના તરફ ખેંચાઈ અને તેના છરાની ગતિની રાહ જોવા તૈયાર થઈ! સઘળા પ્રેક્ષકોએ આ ભયંકર દેખાવ જોવાને દમ ખેંચ્યો અને પ્રાણણે ફરી મંત્રોચ્ચાર કરી છરો ઉગામ્યો!

પરંતુ સખૂર! એક પ્રાણણની મગદૂર નહોતી કે એક મહા-ત્માની છાયામાં જિલેલા પ્રાણીનો વાંકો વાળ કરી શકે! એકાએક તે શાંત વહનવાળા, જેના મોં ઉપર કથો ગલરાટ કે ધાસ્તીનું ચિહ્ન નહોતું એવા શાક્યમુનિ—દયાના સાગર સિદ્ધાથ રાજવિ-પેલા બકરા પાસે જઈ પહોંચે છે, સઘળાની સમક્ષ તેનું બંધન છોડે છે અને પ્રાણણના સામે આવીને તેને કહે છે: “ઓ પરમાત્માના અંશ! ખુશીથી તારો આ છરો ભારી ખુદ્દી છાતીમાં કે ગરદન પર અજમાવી લે. હું અને આ બકરો એકજ છીએ.”

પ્રાણણ સ્તબ્ધ બની ગયો. તેનો ઉગામેલો હાથ એવીજ સ્થિતિમાં સ્થિર રહ્યો. મંડળીમાંથી કોઈ પણ ચું કે ચાં બોલીજ શક્યું નહિ, એટલો બધો તે દયાળુ પુરુષના લબ્ય ચહેરાનો પ્રતાપ હતો!

અને હવે તે રાજા બિંબિસાર તરફ નજર કરે છે અને સઘળા સાંભળે તેમ મોટે અવાજે પોતાની અમર વાણીનો પ્રવાહ ચલાવે છે: “ઓ રાજન્! ઓ પ્રાણણે! તમે શું જાણુતા નથી કે, આ જીવનની કિંમત આંકવા કોઈજ સમર્થ નથી? આ એક એવી ચીજ છે કે જે છીનવવાની શક્તિ હરકોઈ ધરાવે છે, પણ જે બક્ષવાની શક્તિ ચક્રવર્તીમાં પણ નથી. આ દુનિયામાં જેઓ જીવે છે તેઓ દયાથીજ જીવે છે અને દયા માટેજ જીવે છે. પરમ દયાળુ પરમા-

તમાની દયા સિવાય એક ક્ષણ પણ જીવનું અચકચ છે, એ વિચારની જેઓ કદર કરી શકતા હોય, તેઓ એજ પરમાત્માની પ્રજાને રિણાવવાની હિંમત ધરી શકેજ નહિ; કારણ કે આ દુનિયામાંથી 'દયા'નું તત્ત્વ દૂર જતાં દુનિયા વસવા જેવીજ રહેતી નથી. એ મનુષ્યો ! તમે આ અવાચક પ્રાણીઓના દેવ છો; તમારા દેવો તમને સુખ આપે એમ ઇચ્છનારા તમે, તમને દેવ માનનારા પ્રાણીના ગળા પર છરી ફેરવવા જેટલીજ જાલાઈ જતાવી શકો છો કે ? લોહી રેડવાથી જે દેવો તુટી પડે તેને દેવો કહેવાયજ કેમ ? જે પ્રાણીઓ પોતાની આખી જિંદગી તમારી સેવા બળવવામાં ગુજારે છે અને જે જ્યારે તમે તેને છરો મારવા ધાઓ છો, ત્યારે પણ તમારા હાથ ચાટવા જેટલોજ પોતાનો જાત્યાવ કરી શકે છે, એવાં તે તમારા વિશ્વાસે પડેલાં અવાચક પ્રાણીઓનો મૂર્ખતાથી સંહાર કરતાં તમને શરમ પણ નથી આવતી શું ? એ આર્યો ! તમારા જિજ્ઞાસુમાંથી દયા અને પ્રેમ ક્યાં ભૂંડી ગયાં, કે જેથી તમે ધર્મનામથી પણ નિર્દય અને દ્વેષયુક્ત કાર્યો કરવા પ્રેરાઓ છો ? ચાક્ષસ માનજે કે, લોહીથી આત્મા ધોવાઈ શકતો નથીજ. આ વિશ્વનું ગણિત નિયમસર ચાલે છે અને દરેક મનુષ્યને તેમજ દેવને પ્રેમ વિરુદ્ધ તેણે કરેલી દરેક ભૂલ માટે કંઈ ભરવોજ પડે છે. તમે જે દુઃખોથી મુક્ત થવા દેવોને આવી રીતે પ્રસન્ન કરવા ધારો છો, તે દુઃખો કોઈ તમારાંજ અસહ્ય કાર્યોનો, અસહ્ય શબ્દોનો કે અસહ્ય વિચારોનો પડવો માત્રજ છે, એ તમે નથી જાણતા શું ? તમે તે દુઃખને ઉત્પન્ન કરવાની ભૂલ કરી અને હમણાં વળી તે ઉત્પન્ન કરેલા રાક્ષસને પોષવા તૈયાર થયા છો ! એને દૂર કરવાની તાકાત દેવમાં કે દેવોના દેવમાં પણ નથી. એ શક્તિ તમેજ મેળવી શકો અને વાપરી શકો અને એ શક્તિ તે બીજી કોઈ નહિ પણ 'દયા' અથવા 'પ્રેમ' છે. પ્રાણીમાત્ર તરફ કોમળ જાવ રાખતાં શીખો,

સઘળાને આત્મવત્ પ્રેમથી જોતાં શીખો, જોટલો તમારી અંદરનાં દુઃખનાં બીજ આપોઆપ જળી જશે અને તમે સુખી-સુખી થશો.”

શાક્ય મુનિએ પેલા બકરાને પોતાના ખલા ઉપર જિંચકી લીધું અને પોતાનું કથન પૂરું થતાંજ ચાલવા માંડ્યું. પરંતુ રાજા બિંબિસાર આ શબ્દોની અસરથી જોટલો તો ભક્તિવશ થઈ ગયો હતો કે, તેણે જીઠીને તેમને સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી રસ્તો રોક્યો.

“હયાણુ દેવ ! અમને ક્ષમા કરો; અમે અજ્ઞાનના અધકારમાં ભટકતા હોઈ જે કંઈ અપરાધ કરતા આવ્યા છીએ, તે સર્વ માટે અંતઃકરણથી દિલગીર છીએ અને આજથી મારા રાજ્યમાં પશુનો ભોગ દેઈ પણ શખસ નહિ આપી શકે. જો કૃપાળુ મહાત્મનું આપ, શાંત થાઓ, ચાલો અને અમારા હૃદયને ખરાબર પવિત્ર કરવા કૃપા કરો.” એમ કહી રાજા બિલો થયો અને બે હાથનો સંપુટ કરી ભક્તિવશ ચહેરા સાથે બિલો. બીજા બધાએ પણ રાજાનું અનુકરણ કર્યું.”

હયા, અનુકંપા, પ્રેમ અને સત્યનું તેજ જોતા મોં ઉપર અને આંખોમાં ઝળકી રહ્યું હતું એવા તે રાજાપિંએ પ્રસંગ વિચારી આગળ ચલાવ્યું: “અહો સુર નરપતિ ! તમારા વિચારોમાં થયેલો આ ઉત્તમ ફેરફાર જોઈ મને સંતોષ થાય છે અને જ્યારે તમારો આટલો બધો આગ્રહ છે તો સાંભળો.”

હયાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ તુલ્ય શાક્ય મુનિના આ શબ્દો સાંભળતાંજ રાજા તેમના પગમાં પડ્યો અને પૂજારીઓએ યજ્ઞકુંડને ખૂંજવી દીધો. રાજાએ કહ્યું: “હે દેવ ! આપના વધારવાથી અમને જે અનુપમ લાભ મળ્યો છે, તેનો યત્નિચિંત બદલો વાળવાની તક આપવા માટે આપ ચોડા દિવસ અમારા પરોણા બનો. આ હાથ કે જે રાજ્યદંડને ચોખ્ખું છે, તેને હવે વધારે વાર લિહાના શ્રમમાં ન ઉતારો એવી અમારી પ્રાર્થના સ્વીકારો. આ શરીર કે જે રાજ-

વંશી પોશાકને લાયક છે, તેને આ છલ્લું વસોથી અગોલનીય ન બનાવવાની અમારી અરજ મંજૂર કરો. અમારી સાથે ચાલો, અમારા મહેલમાં વસો અને આનંદમાં દિવસ નિર્ગમન કરવા સાથે ઠવચિત્ રાજ્યમાં જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપો. આપના આજના ઉપદેશથી હું એવા ઠરાવ પર આવ્યો છું કે, મારા આખા રાજ્યમાં કોઈ પ્રાણીહિંસા ન કરે એવો હું કાયદો કરીશ અને આપની વધુ સ્થિરતાથી વધુ ઉત્તમ કાર્યોમાં આપ મને પ્રેરી શકશો.”

“હે રાજન્!” શાક્ય મુનિએ જવાબ વાળ્યો: “તમારા આમંત્રણમાં સમાયતા પ્રેમભાવની કદર ન બૂલ શકું એટલી બધી છુટ્ટો લાગણીવાળો હું નથી; તથાપિ મેં જે કોઈ માર્ગ અંગીકાર કર્યો છે, તે સમજીનેજ કર્યો છે. તમારા જેવીજ સાહેબી મારી પાસે હતી; પરંતુ ‘ત્યાગ’ માંજ મને આનંદ જણાયાથી આ રસ્તો મેં અંગીકાર કર્યો છે. તમે મને થોડા દિવસ અત્રે રોકાવાનું જે સુંદર કારણ આપ્યું તે ઠીક છે; પરંતુ જેની શોધમાં હું નીકળ્યો છું, તે ચીજ ન મળે ત્યાંસુધી વિશ્રાંતિ લેવી-પ્રમત્ત દશામાં પડવું એ મને છાજતું નથી. પ્રકાશની શોધમાં હું અવશ્ય ક્ષેત્ર મેળવીશ, એમ મારું મન સાક્ષી પૂરે છે અને જ્યારે મને તે મળશે ત્યારે તમને જરૂર મળીશ. દરમિયાનમાં, હે દયાળુ નરેશ! મારો આટલો ઉપદેશ શ્રદ્ધા કરો. તમારા રાજમાં કોઈ માણસ પોતાના પેટને પ્રાણીઓની કબર ન બનાવે એવો બંદોબસ્ત કરો. ‘નિર્જાનું સખળે રક્ષણ કરવું’ એ પવિત્ર કાનૂનનો ભંગ કરી સખળજ નિર્જાનું ભક્ષણ કરે એ ખરેખર હેવાનિયતભરેલું અને પૃથ્વી ઉપર નરક ઉતારવા સરખું કામ છે. ધન્ય છે તે પવિત્ર ભૂમિને કે જ્યાં વસતા તમામ મનુષ્યો લોહી વગરનો અને શુદ્ધ પોરાક જમી શુદ્ધ વિચારો અને શુભ ભાવનાઓમાં રમણ કરતા હશે! એ ભૂમિ, ખરેખર સ્વર્ગભૂમિ છે. હે દયાળુ

નરેશ ! તમારા રાજ્યને એવું અંહિં સક અને પવિત્ર જોવાનો શુભ અવસર તમને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ?”

ખિંખિસારે ખાતરી આપી કે, આ સઘળા ઉપદેશનો તે બનતી તાકીદે અમલ કરશે અને પછી તેણે તેમનું નામ—હામ વગેરે બાણવા ઇચ્છ્યું. જ્યારે તેના બાણવામાં આબું કે, આ યોગી તે બીજા કોઈ નહિ પણ રાજા શુદ્ધોદનનો પુત્ર થાય છે, ત્યારે તેને ઘણોજ આનંદ થયો; કારણ કે જો કે તેને શુદ્ધોદનના પુત્ર સાથે કદાપિ મેળાપ થયો ન હતો, તથાપિ તેઓ બાલ્યાવસ્થામાંથી પરસ્પર પ્રીતિનાં ચિહ્ન તરીકે ઘણીએક ભેટો મોકલી ચૂક્યા હતા.

પિછાન તાજું થવાથી તેણે મહાત્માને રોકવા ઘણાંજ પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ મહર્ષિએ જવાબ આપ્યો: “સ્નેહબંધનમાં ફસાવું મારે માટે જોખમભર્યું છે, માટે હવે પિછાન નીકળતાં તો મારે તાકીદે રવાના થવું જોઈએ, મને સમા કરો; મારી શોધ પૂરી થયેથી હું તમને જરૂર મળીશ અને તેનો લાભ તમને જરૂર આપીશ.”

એમ કહી શ્રમણ સિદ્ધાર્થ રસ્તે પડ્યા અને થોડી વારમાં જંગલ ભણીના રસ્તે અદૃશ્ય થયા.

શ્રમણ મહાત્માનો ઉપદેશ નકામો ગયો ન હતો. તેમના ખાખમિત્ર અને શિષ્ય એવા ખિંખિસાર રાજાએ પાછળથી નીચે સુજળ શિલાલેખ તૈયાર કરાવ્યો અને એક ઢંઢેરો પિટાવીને રાજ્યમાં તેનો પૂરેપૂરો અમલ કરાવરાવ્યો. તે શિલાલેખ આ મતલબનો હતો:—

“મગધ દેશના રાજા ખિંખિસારની આવી ઇચ્છા છે; યજ્ઞ નિમિત્તે અત્યાર સુધી પશુવધ કરવામાં આવતો હતો અને ખોરાકનિમિત્તે પશુઓને કતલ કરવામાં આવતાં હતાં; પણ દિવસે દિવસે જ્ઞાન વધતું જાય છે, સર્વ જીવો સરખા છે અને હયા કરનારને હયા મળે છે—આ સિદ્ધાંતને લીધે કોઈએ યજ્ઞનિમિત્તે

પશુનો વધ કરવો નહિ, તેમજ લોજનનિમિત્તે પશુ કે પક્ષીનો સંહાર કરવો નહિ.”

શિંગિસાર પાસેથી ચાલીને સિદ્ધાચં યોગી નદી આગળ આવી પહોંચ્યા. અહીં એક ઝુંદર યુવતી આંખોમાંથી ચોધારાં આંસુ વહેવડાવતી અને માથાના છૂટા કેશને ટૂંપી કાઢતી આવી અને નમસ્કાર કરી સિદ્ધાચં યોગીને કહેવા લાગી: “હે પ્રભો! કાલે જે મને તપોવનમાં મળ્યા હતા અને મારા પર દયા બતાવી હતી, એજ આપ છે. હું થોડે છેટે એક જૂંપડામાં એકલી પડી રહેતી હતી અને મારા એકના એક જાળકને ઉછેરતી હતી. તે છોકરો પાસે ઊગેલા ફૂલના છોડવાઓમાં રમતો હતો, તેવામાં ત્યાં એક સપ્ત નીકળ્યો અને તે છોકરાને કાંડે લપેટાય ગયો. તે છોકરો તો હસતો હતો અને તેણે રમતમાં તે સપ્તનું મોં પહોળું કર્યું અને પોતાનો હાથ તે યુગમાં નાખ્યો. પણ અદસોસ! જાઓ વખત થયો નહિ એટલામાં તો તે રમતો બંધ થઈ ગયો. તે દિલ્હો પડી ગયો અને તેણે ધાવવાનું પણ બંધ કર્યું. મેં લોકોને તે જાળક બતાવ્યું, ત્યારે કોઈકે કહ્યું: ‘તેને ઝેર ચડ્યું છે.’ એક જણે કહ્યું: ‘તે મરી જશે.’ પણ અરે! મારો તે પુત્ર મરે અથવા મારાથી જુદો પડે એ વિચાર મને અસહ્ય લાગ્યો. આ જાળકની આંખમાં ફરીથી પ્રકાશ આવે અને તે મને મા કહીને બોલાવે, એવી દવા વાસ્તે હું જ્યાંત્યાં ફરવા લાગી, પણ કોઈએ મને તે દવા ન આપી. છેવટે એક શખસે મને એવી સલાહ આપી કે, ‘પેલી ટેકરી ઉપર એક પવિત્ર મહાપુરુષ વસે છે, તે કાષાય વચ્ચ પહેરે છે, તેમને જઘને પૂછ અને જે તેમની પાસે કાંઈ દવા હશે તો જરૂર તારા છોકરાનું દુઃખ દૂર કરવા તે આપશે.’ તે ઉપરથી હું દ્રુજતી દ્રુજતી આપની પાસે આવી, રહી, મારા જાળક પરથી વચ્ચ ખેંચી લઈને આપને તે બતાવ્યું અને આ જાળકમાં જીવન આવે તેને વાસ્તે આપની

પાસે દવા માગી. હે પ્રભો! આપે બીબ્બોની માફક ગને પિંછારી ઠાઠી નહિ, પણ દયાભરી આંખોથી તે બાળક તરફ જોયું અને કોમળ હાથથી તેનું શરીર તપાસ્યું; પછી તે બાળક પર વજ્ર ઢાંકવાની મને આજ્ઞા આપી અને કહ્યું કે, ‘બહેન! એક ઉપાય છે. જો તું, હું જે દવા કહું છું તે લાવી આપીશ તો આ દરદ મટશે. વૈદો પાસે દવા કરાવવી હોય તો વૈદ જે કહે તે પદાર્થ લાવી આપવા જોઈએ. માટે હું તને કહું છું કે, એક તોલો સરસવના ઢાંણા મને લાવી આપ; પણ એટલું યાદ રાખજો કે, જે ઘરમાં બાપ, મા, બાળક, અથવા નોકર વગેરે કોઈ પણ ન મરી ગયું હોય એવા ઘરમાંથી તે લાવજો.’ હે પ્રભો! આ રીતે આપે મને કહ્યું હતું.”

સિદ્ધાર્થ શ્રમણે દવા લાવીને કહ્યું: “પ્રિય ક્રિશ્નાગોતમી! હા, મેં એમજ કહ્યું હતું. પણ શું તને તે દાણા મળ્યા?”

“હે દેવ! મારા બહે બાળક રાખીને હું અહીં જંગલમાં તેમજ શહેરમાં ઝૂંપડે ઝૂંપડે અને ઘેરઘેર ફરી અને ફરેક જગાએ જઈને હું પૂછી વળી કે, ‘મારા આ બાળકને સારું દવામાં એક તોલો સરસવના દાણા જોઈએ છે તે મહેરબાની કરીને આપો અને જેમની પાસે તે હતા, તે સર્વેએ મને તે આપ્યા; કારણ કે ગરીબ લોકો, ગરીબ લોકો તરફ બહુ દયાળુ હોય છે. પણ જ્યારે હું પૂછતી કે, ‘અહીં તમારા ઘરમાં કોઈ મરી ગયું છે? પિતા, માતા, સ્ત્રી, બાળક કે નોકર કોઈ મરી ગયું છે?’ ત્યારે તેઓ કહેતા કે, ‘બહેન! આ શું પૂછે છે? જીવતાની સંખ્યા બહુ થોડી છે, પણ મરેલાની સંખ્યાનો પાર નથી.’ આ શબ્દો સાંભળી હું તેમનો ઉપકાર માની તે દાણા પાછા આપતી અને બીજે ઘેર જતી અને ઉપર પ્રમાણેજ માગણી કરતી; ત્યારે જવાબ મળતો કે,

‘દાણા આ રહ્યા, પણ અમારો નોકર મરી ગયો છે.’

‘દાણા આ રહ્યા, પણ અમારો સર્વો દાદો મરી ગયો છે.’

‘દાણા આ રહ્યા, પણ તેનો વાવનાર તે જાગે તે પહેલાં તે ચાલ્યો ગયો છે.’

“હે પ્રભો ! હું ઘેરઘેર ભટકી, પણ કોઈ એવું ઘર મને ન મળ્યું કે જ્યાં કોઈને કોઈ મરી ગયું ન હોય. આ ઉપરથી જે મારું બાળક ધાવતું ન હતું, તેમ હસતું પણ ન હતું, તે બાળકને ઝરા આગળ દ્રાક્ષના વેણાઓમાં મૂકીને આપને શોધવા આવતી હતી, એવામાં આપ માર્ગમાંજ મળ્યા. બધા લોકો કહે છે કે, ‘તારું બાળક મરી ગયું છે’ અને મને પણ ખાતરી થાય છે કે, તે મરી ગયું હોયું જોઈએ. પણ જો તે ન મરી ગયું હોય, તો મને એવું ઘર તમે બતાવો કે જ્યાં મરણ ન થયું હોય અને સરસવતા દાણા મળી શકે.”

શ્રમણ સિદ્ધાર્થે ઉપદેશ આપવાનો આ યોગ્ય વખત છે, એમ વિચારીને બોધ ચલાવ્યો: “વડાલી બહેન ! તે શોધ કરીને બીજા-ઓ જે નથી શોધી શકતા તે શોધી કાઢ્યું છે. મારે તને જે કહેવો જાણ્યો પાવાનો હતો, તે તે જાતેજ શોધી કાઢ્યો છે. જે બાળકને તું ચાહે છે, તે ગઈ કાલેજ મરણ પામેલું હતું. આજે તને ખબર પડી કે, તારા જેવાજ દુઃખથી આત્મ જગત દુઃખી છે. જે દુઃખને લોગવનાર ઘણા હોય તે દુઃખનો ડંખ ઓછો થાય છે. જો તારા આંત્ર રોડી શકાતાં હોય અને મરણના પંજમાંથી છૂટવાનો માર્ગ જાણતો હોય, તો મારું લોહી રેડવાને પણ હું તૈયાર છું. પણ બહેન !, તે સત્ય હજી મને જણ્યું નથી. હું તેની શોધમાં છું. જા તારા બાળકને અગ્નિદાહ દે.”

આ પ્રમાણે બોધિસાન ઉત્પન્ન થયા પહેલાં પણ શ્રમણ સિદ્ધાર્થે ઉપદેશ આપવાનું અને જગતનું દુઃખ દૂર કરવાનું કામ આરંભી દીધું હતું; કારણ કે શક્તિ હોવા ન હોવા, પરંતુ ઉદાર દિલના પુરુષો દુઃખીનાં દુઃખ જોઈ શકતા નથી.



પ્રકરણ ૮ સું-બુદ્ધત્વની શોધમાં

રાજગૃહી નગર છોડી શાક્ય મુનિએ વૈશાલિનો ભાગ લીધો, જે જ્યાં આરાડ કાલામ અને હિદ્રક રામપુત્ર એ નામના બે પંડિત પ્રાક્ષણ સંન્યાસીઓ પોતાના અનેક શિષ્યો સાથે રહેતા હતા. પ્રથમ તે આરાડ કાલામ પાસે ગયા, જે સાંખ્યમતસ્થાપક કપિલનો શિષ્ય હતો અને તે વખત ચાલતા ધર્મના મતો સંબંધી વાદવિવાદમાં અતિ નિપુણ હતો. શાક્ય મુનિ તેની પાસે ગયા, ત્યારે તેણે અને તેના શિષ્યોએ શાક્ય મુનિનું રૂપ, ગંભીરતા તથા મુખની પ્રતાપી કાંતિ જોઈ સારી રીતે તેમનો આદરસત્કાર કર્યો, સુવાવસ્થામાં રાજપાટ વગેરે છોડવા માટે તેમની ઘણી સ્તુતિ કરી અને સત્યની શોધમાં આખર સુધી મંઝ્યા રહેવાનો આગ્રહ કર્યો.

શાક્ય મુનિએ ઘણા વિનયપૂર્વક કહ્યું: “હે મહાત્મન! આપના નામની છીતિ સાંભળી હું આપની પાસે સત્ય શોધવાનો ભાગ જાણુવા આવ્યો છું. જન્મ, મરણ અને વ્યાધિના પંખમાંથી શું મુક્ત થઈ શકાય? અને થવાય તો તેનાં સાધનો કયાં છે? તેના વાસ્તે કેવું જીવન ગાળવું જોઈએ? આખરની સ્થિતિ કેવી થાય છે? આ સત્યો હું જાણુવા માગું છું અને તે જાણવાને માટેજ હું આપની પાસે આવ્યો છું; કૃપા કરી મને તે સમજાવો.”

આરાડ ઋષિએ કહ્યું: “આ પ્રશ્નો ઘણા ગહન છે; પણ તમારી તે જાણવાની ઇચ્છાજ છે તો સાંભળો. જિંયામાં જિંચી સ્થિતિ તે

પ્રહ્લ છે. પ્રહ્લ અમૂર્ત છે, અક્રિય છે, નિર્વિકારી છે, નિશુલ્બ છે, સન્નિધદાનંદસ્વરૂપી છે. તે પ્રહ્લ જડવસ્તુઓથી ભિન્ન છે. જેવી રીતે મુ'જ ધાસ તેના ઉપરના છોતરામાંથી છૂટું કરવામાં આવે છે, અને જેવી રીતે પક્ષી પાંજરામાંથી બિડી જાય છે, તેવી રીતે જડ વસ્તુઓમાંથી દૂર ભાગવાથી પ્રહ્લાની સ્થિતિ મળે છે. તેજ મુક્તિ છે. મુક્તિનાં સાધનોમાં મુખ્ય શ્રદ્ધા* છે. 'આત્માનિર્વિકારી છે' એવી શ્રદ્ધા રાખવાથી મનુષ્ય નિર્લિપ્ત રહે છે અને પરમપદ પામે છે."

આ શબ્દો શાક્ય મુનિને ડહાપણબરેલા લાગ્યા, પણ તેથી તેમની ભૂખ ભાળી નહિ. સત્યનો જે માર્ગ તે શોધતા હતા, તે જડયો નહિ. તેમજ તે સત્ય મેળવવાનાં સાધનો પણ પ્રાપ્ત થયાં નહિ. તેથી થોડા દિવસ તે ઝપિ પાસે રહી, તેમની રજા માગી પોતે ઉદ્રક રામપુત્ર પાસે ગયા.

ઉદ્રક રામપુત્રે પણ આરાડ કાલામના જેવોજ સિદ્ધાંત પ્રતિ-પાદન કયો અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે, કર્મ પ્રમાણે મનુષ્યની ગતિ થાય છે, માટે મુક્તિ ઇચ્છનારે કર્મથી છૂટા થવું જોઈએ. જે મનુષ્ય કર્મથી છૂટેા થાય છે, તે શાશ્વત સ્થાન મેળવે છે. પણ કર્મથી શી રીતે મુક્ત થવું તે માર્ગ તે જણાવી શક્યો નહિ. શાક્ય મુનિએ આ બધું શાંતચિત્તથી સાંભળ્યું, પણ તેમના આત્માને તેથી દિલાસો મળ્યો નહિ. મંદિરોમાં જે પ્રાર્થણો ક્રિયા કરાવતા હતા, તેમની પાસે તે ગયા; પણ ત્યાં આગળ તો પશુઓનો વધ થતો જોઈ શાક્ય મુનિના દયામય સ્વભાવને જરા પણ રુચિ થઈ નહિ. તે પ્રાર્થણાને, ણિંણિસાર રાજાને ત્યાં આપ્યો હતો તેવો ઉપદેશ આપીને પોતાનાં પાપ ધોવાને માટે કરવામાં આવતો પશુવધ નિરર્થક છે અને નીતિના નિયમોને માન આપ્યા સિવાય કદાચિ શુદ્ધ ધર્મ પાળી શકાયજ નહિ એમ સમજાવ્યું.

સત્યનો આ અડગ શોધક હવે મગધ દેશમાં ગયાની પાસે આવેલા ઉરુબિલ્વ નામના જંગલમાં જ્યાં ઉદ્રકના પાંચ પ્રતાપી શિષ્યો ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આ પાંચ-માં કોણડાયન મુખ્ય હતો. આ પાંચ સંન્યાસીઓ પોતાની ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખતા હતા, નીતિના નિયમો સારી રીતે પાળતા હતા અને નૈરંજના (હાલમાં તેને કુલ્થુ કહે છે) નદીને કિનારે આવેલા તપોવનમાં ભારે તપ કરવામાં મગ્ન થયા હતા. તેઓના ઉત્સાહ અને ધૈર્ય એટલાં બધાં હતાં કે, શાક્ય મુનિના મન પર તેની ભારે અસર થઈ અને સત્યની શોધમાં આ સાધન કેટલે દરજ્જે ઉપયોગી છે, તે અજમાવવાનો તેમણે સંકલ્પ કર્યો. તે પાંચ સંન્યાસીઓની પાસે એક સ્થાન પસંદ કરીને શાક્ય મુનિએ પણ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવા માંડી અને જુદા જુદા સિદ્ધાંતો વિશે વિચાર કરવા માંડ્યો. કેટલીક વાર તો મરણ, વ્યાધિ અને જરા-માંથી મુક્ત થવાના માર્ગ પર વિચાર કરતાં કરતાં તે એટલા બધા ધ્યાનમગ્ન થઈ જતા હતા કે ભોજનનો અવસર પણ ચૂકી જતા.

સઘળા પ્રકારના મનોવિકારોને તેમણે વશ કર્યા હતા તે ઇન્દ્રિયોને સંપૂર્ણ કાબૂમાં રાખતા હતા. કોઈ પણ સંસારી પુરુષ ન પાળી શકે, તેવા ઉપવાસ સંબંધી સખ્ત નિયમો તે પાળતા હતા, આવી ક્રિયા તેમણે લાગલાગટ ૭ વર્ષ સુધી કરી; કેટલાક દિવસ સુધી તો આખા દિવસમાં અનાજનો ફક્ત એકજ દાણો તે ખાતા હતા. આથી શરીરસૌંદર્ય નાશ પામ્યું અને અવયવો શિથિલ પડી ગયા. મહાપુરુષને જણાવનારાં બંત્રીસ લક્ષણો પણ શરીરમાંથી બૂસાઈ જવા લાગ્યાં. છતાં જેમ કુમુદની ગંધ ચારે બાજુએ ફેલાય છે, તેમ તેમના આ તપની કીર્તિ સર્વત્ર વ્યાપી ગઈ. સૂફી ડાળી જેવું થઈ ગયેલું તેમનું શરીર જોવાને લોકો દૂર દેશથી આવવા લાગ્યા. આમ છ વર્ષ વીતી ગયાં, પણ તૃપ્તિનો વિચ્છેદ

કરનારું અને સત્ય જ્ઞાનનું પ્રકાશક ઉચ્ચ ધ્યાન તે પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહિ.

આવી ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા કરવાથી તે તપસ્વી શાક્ય મુનિ એક દિવસ મૂર્છા આવવાથી જમીન પર પડી ગયા. તેમનામાં ચાલવાની શક્તિ રહી ન હતી. શરીરમાંથી લોહી તદ્દન બિડીગયું હતું અને ઘા વાગવાથી કોઈ પડે તેમ તે તદ્દન બેથુદ્ધ થઈ ગયા. શાક્ય મુનિને આવી સ્થિતિમાં પડેલા જોઈ એક ભરવાડનો છોકરો કે જે થેટાં લઈ ચરાવવા જતો હતો તેને દયા આવી. સૂર્યનો તાપ તે સમયે ખરાબર શાક્ય મુનિના મુખ પર પડતો હતો. જંગલી જમરૂખના ઝાડની ડાળીઓ કાપી લાવી તે ભરવાડના છોકરાએ આ પવિત્ર મુખ ઉપર સૂર્યનો તડકો ન પડે તેમ બીજે જૂંથીને બાંધી અને ઘેટીના આંચળમાંથી તે પવિત્ર મુખમાં દૂધની ધાર પાડી; કારણ કે આવા પવિત્ર મનુષ્યને અડકવાથી મહાપાતક થઈ બેસે એવા ભયથી તે કંપતો હતો. “આ કોઈ દેવ છે,” એમ ધારી તેમની પ્રાર્થના કરતો તે થોડી વાર ત્યાંજ બેઠો. આ દૂધ મુખમાં જવાથી શાક્ય મુનિના શરીરમાં ચેતના આવી અને તેમણે તે ભરવાડના છોકરા પાસે લોટામાં દૂધ માગ્યું.

તે છોકરાએ કહ્યું: “હો દેવ ! હું આપને તે મારા લોટામાં આપી શકું નહિ; કારણ કે આપ જીવો છો કે હું શૂદ્ર છું અને મારા સ્પર્શથી તમે અપવિત્ર બનો.” તે વખતે શાક્ય મુનિએ આ લોળા ભરવાડના છોકરા તરફ દયા લાવીને કહ્યું: “દયા અને તાંત્રી સઘળા જીવોને એક બનાવે છે. લોહીમાં કંઈ જાતિ નથી, કારણ કે લોહી તો સર્વ મનુષ્યોનું એક રંગનું હોય છે; તેમ આંસુમાં પણ જાતિ નથી, કારણ કે સઘળા પુરુષોનાં આંસુમાં ખારાશ હોય છે. તેમજ માણસ જન્મે જ ત્યારે કષાળમાં તિલક કે ગળામાં જનોઈ લઈને જન્મતો નથી. જે સારાં કામ કરે છે તે દિવ છે

અને જે ખરાબ કામ કરે છે તે શૂદ્ર છે; માટે મને તારા લોટામાં દૂધ આપ; ત્યારે મારી શોધ પૂરી થશે ત્યારે તને પણ લાલ થશે.” આ શબ્દો સાંભળવાથી તે ભરવાડના છોકરાનું હૃદય એટલું પ્રકુલિત થયું કે તે વર્ણવવાને શબ્દો નથી. તરતજ તેણે દૂધ ઠાલી આપ્યું અને પછી પોતાને માર્ગે આદ્યો ગયો.

ખીજે દિવસે પાસેના શહેરમાં ઇન્દ્રનિમિત્તે મોટો મહોત્સવ થનાર હતો, તે વાસ્તે કેટલીક નાચનારીઓ ત્યાં થઈને આ પ્રમાણે બોલતી બોલતી જતી હતી: “ત્યારે સતારના તાર ખરાખર ખેંચવામાં આવ્યા હોય, ત્યારે નાચવાનું કામ બહુ સારી રીતે થાય છે. અમારે માટે સતારના તારને હલખહાર ખેંચતા નહિ, તેમ જોછા પણ ખેંચતા નહિ. જો આ પ્રમાણે ખરાખર તાર ખેંચવામાં આવ્યા હોય તો મનુષ્યોનાં હૃદયો ખેંચવાનું સામર્થ્ય અમારામાં છે. જો તાર હલખહાર ખેંચવામાં આવે તો તે તૂટી જાય છે. જો તે તાર જોછા ખેંચવામાં આવ્યા હોય તો તે બીલા પડી જાય છે અને ગાયન બંધ પડે છે; માટે તારને વધારે કે જોછા ખેંચશે નહિ.” આ શબ્દો તે સ્ત્રીઓ આનંદથી બોલતી ચાલી જતી હતી. પાસેના વૃક્ષ નીચે બેઠેલા શાક્ય મુનિને કાને તે શબ્દો પડ્યા અને તે બોલી ઊઠ્યા: “અહા! ઘણી વાર અભણ મનુષ્યો જ્ઞાનીઓને પણ બોધ આપે છે. મેં પણ આ શરીરના તારને હલખહાર ખેંચ્યા છે, તેથી તેમાંથી ગીત નીકળતું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેને તૂટી જવાનો પણ મોટો ભય છે. મારું શરીરબળ ઘટી ગયું છે. જો આ શરીર તૂટી જશે તો અનેકોની આશાનો આધાર પણ તૂટી જશે; માટે હવે શરીરને હલખહાર તપશ્ચર્યામાં નહિ વાપરતાં મધ્યમ માર્ગ ગ્રહણ કરવો જોઈએ, શરીર એ ઉપયોગી સાધન છે, માટે તેને મારી નહિ નાખવું જોઈએ, પણ તેને અંકુશમાં રાખવું જોઈએ.”

આવો વિચાર કરી શકાય એવું ની પોતાના આસનેથી ઊઠ્યા. પાસે આવેલી નૈરંજના નદીમાં સ્નાન કર્યું અને બહાર આવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે નદીમાં પડી ગયા. મહામહેનતે પાસે ઊગેલા વૃક્ષની ડાળી પકડીને તે બહાર આવ્યા અને એક વડવૃક્ષ નીચે આસન વાળી ધ્યાનમાં બેઠા.

આ સમયે એક પૈસાદાર અને ધર્મિષ્ઠ ગોવાળ તે નદીની પાસેના નાના ગામમાં રહેતો હતો. તેને એક સ્ત્રી હતી, જેનું નામ સુજાતા હતું. તે ઘણી નમ્ર સ્વભાવની, ક્યાણુ અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળી હતી. તે, તે ગામમાં પોતાના માયાણુ સ્વભાવને તેમજ ઉદારતાને લીધે અતિ લોકપ્રિય બની હતી. તેને કાંઈ પણ સંતતિ ન હતી, તેથી તેણે વનના અધિષ્ઠાતા દેવની માનતા માની હતી કે, “જો મને પુત્રપ્રાપ્તિ થાય તો ચેત્ર મહિનાની પૂનમને દિવસે ખીરખાંડનું લોજન વડ તળે પધરાવીશ.” ભાગ્યયોગે સુજાતાની આકાંક્ષા પૂર્ણ થઈ હતી. આજે ત્રણ માસનો પુત્ર તેના ખોળામાં રમતો હતો. તે આજે એક હાથમાં તે બાળક અને બીજા હાથમાં ખીરખાંડનું ભરેલું પાત્ર લઈ તે વનદેવને ધરાવવા આવતી હતી. આ સુજાતાને આ પુત્રજન્મથી એટલો બધો આનંદ થયો હતો કે, તેણે સારા શરીરવાળી એક હલ્દાર ગાય પસંદ કરી હતી; તેઓનું દૂધ તેણે પાંચસો ગાયોને પીવરાવ્યું; તેઓનું દૂધ બસોપચાસ ગાયોને પીવરાવ્યું; એ રીતે બ્યારે છજ ગાયો રહી, ત્યારે તે છ ગાયોનું દૂધ લઈને આજે તેની ખીર બનાવી હતી; તે ખીરમાં તેણે અણીશુદ્ધ મોતી જેવા ચોખા અને અનેક પ્રકારના સુગંધીદાર તેલના પણ નાખ્યા હતા અને પોતાની દાસી રાધાને (જેનું ખીજું નામ પૂર્ણા હતું) વડના ઝાડ તળે અગાઉથી ઠંથરો વાળવા મોકલી હતી; તે દોડતી દોડતી સામે આવી અને પોતાની ચેઠાણીને કહેવા લાગી: “આશ્ચર્ય! આશ્ચર્ય! વડ નીચે તો વનદેવતા પોતે

આવીને બેઠેલા છે. તેમણે આસન વાળીને ઘૂંટણ પર હાથ મૂકેલા છે. તેમના કપાળની આસપાસ તેજ ઝળકી રહ્યું છે. તેમની આંખો દેવ જેવી છે. દેવોને મળવું તે શું સાગ્યોદયની વાત નથી ? ”

સુખતા એકદમ ઊભી થઈ અને ઉતાવળી વડ તરફ ચાલી. શાક્ય મુનિ પદ્માસને ધ્યાનમાં બેઠા હતા ત્યાં આવી અને તેમના ભિક્ષાપાત્રમાં તે હાથીદાંત જેવી ઉજ્જવળ ખીર રેડી તથા મુનિના શરીરે ઊંચામાં ઊંચું અત્તર છાંટીને હાથ ભેડી દૂર ઊભી રહી. શાક્ય મુનિએ કાંઈ પણ બોલ્યા વિના તે ખીરનું લોગ્નન કર્યું કે તરતજ તે પૌષ્ટિક ખોરાકના પ્રતાપે તે છ વર્ષના તપસ્વીમાં નવું બળ આવ્યું, તેમના શરીરમાં નવી સ્ફુર્તિ આવી અને કોઈ તાપથી તપેલા પક્ષીને ઝરાનું જળ પીવાથી જે આનંદ થાય તેવો આનંદ તેમના મુખ પર છાંઈ-રહ્યો. બોધિ (કેવળજ્ઞાન) મેળવવાને તે યોગ્ય શરીરસ્થિતિમાં આવ્યા. શાક્ય મુનિના મુખ પર આ આનંદ અને તેજ ભેઈ સુખતા વધારે ભક્તિ બતાવવા લાગી અને છેવટે તેણે ધીમેથી પૂછ્યું : “ શુદ્ધેશ્વરીને મારી માનતા પહોંચી ચૂકી ? ”

શાક્ય મુનિ પોતાની કાંબળમાંથી હાથ બહાર કાઢીને તે બાળકના શિર પર મૂકીને બોલ્યા : “ તું ચિરકાળ સુખી થજે અને આ જીવનનો બોલો સુખેથી ઉઠાવજે ! કારણ કે હું કે જે એક દેવ નથી, પણ તારો ભાઈ છું, તેને તે મદદ કરી છે. હું એક ભટકતો યોગી છું અને છેલ્લાં છ વર્ષથી જગતનાં દુઃખો જેથી ટળે તેવો પ્રકાશ શોધું છું. મને વિશ્વાસ છે કે તે મને જરૂર મળશે. હાંમણાં ચોડા સમય પરજ તે પ્રકાશની ઝાંખી થવા લાગી હતી; પણ મારું શરીર નિર્બળ થઈ ગયું હતું. સુભાગ્યે મળેલા તારા સાત્ત્વિક ખોરાકે તે શરીરને બળ આપ્યું છે; તને આ સેવા માટે મોટો લાભ થશે. ”

“ હે પ્રભો ! આપ તે પ્રકાશ મેળવો ! ” એવી પ્રાર્થના કરીને

સુખતા ચાલી ગઈ.

ત્યારે તેની સાથેના પાંચ ભિક્ષુકોએ આ બનાવ જોયો ત્યારે તેઓએ ધાધુ" કે, આ શાક્ય મુનિનો ધર્મઉત્સાહ મંદ પડી ગયો છે અને તેઓ તેમને પ્રતલંગ કરનાર તરીકે ગણવા લાગ્યા; કારણ કે તે તેમના વિચાર પ્રમાણે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા પાળી શક્યા ન હતા. શાક્ય મુનિએ વિચાર કયો કે, કેવળ ઉપવાસ કરવાથી આ સાધ્ય- બિંદુની સમીપમાં આવતું નથી, પણ જીવદું શરીર નિર્જળ થતું જાય છે અને તેની સાથે મન પણ નિર્જળ થાય છે; અને જેતું શરીર તથા મન નિર્જળ હોય તે કેવી રીતે ધ્યાનની પરકાયાએ પહોંચી શકે? આ વિચારથી તેમણે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવી છોડી દીધી. શરીરની શુભામી કે શુશ્રૂષા ન ગણાય એટલી હદે સંરક્ષણ કરવા માંડ્યું અને આત્મનિરીક્ષણ અને ધ્યાનનો આશ્રય લીધો.

તે સ્થળેથી જીઠીને તે શાક્ય મુનિએ એક લાકડાં કાપનાર પા- સેથી ઘાસ માગી લીધું અને બોધિવૃક્ષ નીચે તે પાચ્યું. તેનું યોગા- સન બનાવ્યું અને તે ઘાસ ઉપર પગાસન વાળીને બેઠો. તે વખતે મંત સાથે દૃઢ નિશ્ચય કયો કે, “આ આસનમાં મારું શરીર શુષ્ક થાય તથા આમડી, હાડકાં અને માંસ નાશ પામે, પણ જ્યાંસુધી દુર્લભ પરમજ્ઞાન પ્રાપ્ત નહિ થાય, ત્યાંસુધી આ આસન જરા પણ ડગશે નહિ.”

આ વખતે તે વૃક્ષ ઉપર વિવિધ પક્ષીઓનો મધુર ઠલરવ થઈ રહ્યો હતો. સઘળા દેવો અને દેવીઓ એકે અવાજે પ્રાર્થના કરી રહ્યાં હતાં કે, “હે પ્રભો! હે મિત્ર! હે જગદુદ્ધારક! ક્રોધ અને અભિમાન ઉપર વિજય મેળવનાર અને કામ, શંકા તથા લયને હઠાવનાર હે ગુરો! આપ હવે બોધિવૃક્ષ તરફ પધારો. આપું દુઃખી વિશ્વ આપને આજે આશીર્વાદ આપે છે. અમારા ખાતર આ આપનો છેલ્લો પ્રયત્ન આરંભો! હે રાજન્! હે જિતેન્દ્રિય

મહાપુરુષ ! સમય સમીપ છે ! ઘણાં વયોથી જે રાત્રિની અમે રાહ જોઈ રહ્યા હતા, તે આજની રાત્રિ છે.”

રાત્રિ પડી અને શાક્ય યુનિ જે ઘોડા સમયમાં બોધિજ્ઞાન મેળવવાના છે, તે બોધિવૃક્ષ નીચે આસન વાળીને બેઠા છે. આજે અખિલ પ્રજાંડમાં આનંદ બ્યાપી રહ્યો છે; કેવળ મારદેવનું મુખ હદાશ્રી બાસે છે ! તેના મુખ પર ક્યામતા હોલી દેખાય છે. મારદેવ મનથી વિચારે છે, “ આ શાક્ય યુનિ ઘોડા સમયમાં પુરુષ થશે, બોધિજ્ઞાન મેળવશે અને તે જ્ઞાન વડે આખા વિશ્વને મારા પંજ-માંથી મુક્ત કરવા ભગીરથ પ્રયત્ન આરંભશે. મારી સત્તા નાશ કરવાનો આ તેનો માર્ગ છે. તે જો સત્ય શોધવામાં વિજયી નીવડશે તો મારું સઘળું બળ નાશ કરી શકશે. જો તે પ્રયાસ પોતાને માટે જ હોત તો મને બાબી હરકાર કરવાની રહેત નહિ; પણ તે તો મને જડમૂળથી જાણેડી નાખવાને માટે સત્યનો બોધ આપવા ઇચ્છે છે. હું પણ ખરો કે આજે તેનો પરાજય કરું. હે સૈનિકો ! હે મારા સુબટો ! હે સેવકો ! આજે તમે બધા તમારા પૂર્ણ આવેશમાં તૈયાર થાઓ. આજે જોઈ મહાસમર્થ રિપુની સાથે આપણે લડવાનું છે. જો તેમાં નહિ ફાવીએ તો આપણો સદાને માટે નાશ સમજજો. માટે આજે ખરેખરું વીરત્વ દાખવવાનો પ્રસંગ છે. આ વીર બહુ બળવાન છે, માટે તમારે જરા પણ ચૂક કરવી નહિ અને તમારો સઘળો પુરુષાર્થ વાપરવો. હજી તેનાં જ્ઞાનચક્ષુ ખૂલ્યાં નથી, ત્યાંસુધી આપણા રાજ્યને નિરાંત છે; માટે તે ખૂલે તે અગાઉ ચાલો આપણે આપણાથી બનતું કરી લઈએ.”

આ આજ્ઞા મળતાંજ મારરાજની ત્રણ પુત્રીઓ નંરતિ, અરતિ અને તૃષ્ણા, તેમજ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અહંકાર, અજ્ઞાન વગેરે તેના સુબટો (જે નરકના દૂતો જેવા લાગતા હતા) તે સઘ-

જાએ આ શાક્ય મુનિને ગણરાવવાને પોતાનું સઘળું બળ વાપર્યું. તેઓ તેમની તરફ અનેક પ્રકારનાં ભયંકર તીરો ફેંકવા લાગ્યા, પવનનાં મોટાં વાવાઝોડાં ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા, આકાશમાં વીજ-ળીઓના ભયંકર ઝળકારાડૂં પે ફૂદાફૂદ કરવા લાગ્યા, અનેક સુંદર આકૃતિઓવાળી સ્ત્રીઓના રૂપમાં હાવભાવ કરી પોતાનાં મોહક અંગો ખુદલાં કરી નૃત્ય કરવા લાગ્યા. આ સર્વ પ્રાથમિક તૈયારીઓનું દર્શન કરાવ્યા પછી મારદેવ ચોતે પોતાનાં પાંચ તીરો અને અનેક દાસદાસીઓ સાથે આવી પહોંચ્યો અને સમાધિમાં બેઠેલા શાક્ય મુનિ પાસે જઈ, ડાબા હાથમાં ધનુષ્ય લઈને અને જમણા હાથમાં તીર રાખીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો: “હે ક્ષત્રિય ! ઊઠ ! હવે ભય ધારણ કર ! હવે તારું આવી બન્યું છે. તારું ધર્માનુષ્ઠાન કરી લેવાનો આ છેલ્લો સમય છે. લોકોને બચાવવાનો ફાંકો છોડી દે. ધર્મજ કરવો હોય તો ખુશીથી દાન આપ અને જપતપ કરી તેનો બદલો સ્વર્ગમાં લોગવ ! એજ બહીતો અને પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે. ગરીબાઈનો અને લિક્ષા માગવાનો આ તારો માર્ગ તને કશા કામમાં આવનાર નથી, બલકે દુઃખી તો જરૂર કરશેજ. મારી સલાહ નહિ માને તો મારો કોપ વહોરવો પડશે એ નફામાં સમજજો. અનેક ઋષિમુનિઓને તોબા પોકરાવનાર એવો જે હું, તેને શું તું નથી પિછાનતો ? આજકાલનો તું મારી શી ગણતરીમાં છે ? જો, આ તીર તૈયાર છે; તે કેવું ઝેરી છે ? જો, મેં તે તારા પર તાક્યું છે. માટે હવે ઊઠ ! હઠીલાપણું છોડ ! શું તું આ તીરથી નથી ખીતો કે ?” આ રીતે ઘણીએ ધમકી મારદેવે આપી પણ શાક્ય મુનિએ તે કશા પર લક્ષ સરખું આપ્યું નહિ. તેમના મનમાં જરા પણ ભય ન હતો. તરતજ મારદેવે તે તીર ફેંક્યું, જેમાંથી ત્રણ શક્તિઓ ઉત્પન્ન થઈ ! શાક્યસિંહ હજી પોતાના ધ્યાનમાં દંઠ રહ્યા છે એમ જોઈ મારદેવ ચિંતાતુર થયો.

મારદેવે હવે પોતાનું આખું સૈન્ય એકઠું કરીને સામઠું બળ અન્નમાબ્ધુ. તેના લક્ષકરના દરેક સુબટે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. કેટલાકે હાથમાં તલવાર લીધી, કેટલાકે તળસાં લીધાં, કેટલાકે મોટાં વૃક્ષ લીધાં, ત્યારે કેટલાકે વજ્ર અને અનેક લાતનાં હથિયારો ગ્રહણ કર્યાં, કેટલાકે કુંકરના, ઘોડાના, વાઘના, સિંહના જેવાં મુખ કર્યાં, કેટલાકે મોટાં પેટ કર્યાં, કેટલાકે ઘણી આંખો કરી, ત્યારે કેટલાકે મોં ઉપર ફક્ત એકજ આંખ રાખી, કેટલાકે હાથી જેવા કાન કર્યાં, પર્વત જેવી ખૂંધ કરી, કેટલાકે પોતાના આખા શરીરે સર્પ વિંટાળ્યા, કેટલાકે કમરે ઘંટડીઓ ખાંધી, કેટલાક ભયંકર ચીસો પાડનારા રાક્ષસ બન્યા અને કેટલાક આખી પૃથ્વીને ધ્રુવરે તેવી બૂમો પાડનારા થયા. પવન અને અગ્નિ, જળ અને ધૂળનાં જુદાં જુદાં રૂપો તેઓએ ધારણ કર્યાં અને આત્મ અનેક પ્રકારનો ભય ઉપજાવનારું સૈન્ય લઈ મારદેવફરીથી શાક્ય મુનિની સામે લડવા ચાલ્યો.

આ વખતે ધર્માનુરાગી દેવો અને નાગરાજો આ મારદેવ ઉપર અત્યંત ગુસ્સે થયા અને આ મહાત્મા પુરુષને નિરર્થક હેરાન કરે છે, તેથી અનુકંપાને લીધે તેમની આંખમાંથી લોહીનાં આંસુ ઝરવા લાગ્યાં.

બધું સૈન્ય શાક્ય મુનિ પાસે આબ્ધુ. તેઓ અનેક પ્રકારની ચીસો પાડવા લાગ્યા અને તેમના વિકરાળ સ્વરૂપથી બીવરાવવા લાગ્યા; પણ સત્યની શોધમાં તણીન થયેલા શાક્ય મુનિનું ચિત્ત જરા પણ અસ્થિર થયું નહિ. અનેક પશુપંખીઓ સિંહ આગળ રમતાં હોય કે જરાડા પાડતાં હોય, પણ તે સિંહને જરા પણ અસર કરી શકતાં નથી, તેમ આ પર્વત તુલ્ય એકાગ્ર ચિત્તવાળા શાક્ય મુનિના મનની શાંતિનો ભંગ થવા પામ્યો નહિ. મારદેવના સૈન્યના દરેક સુબટે તે રાત્રિએ પોતાનું વીરત્વ બતાવવામાં

ખામી રાખી નહિ. તે સુભટો શાક્ય મુનિ સામું લાયકર દૃષ્ટિથી જોતા હતા, દાંતિયાં કરતા હતા, આમતેમ ઢોડતા હતા અને દરેક પળે તેમનો નાશ કરવાની તૈયારીમાં હોય એવો દેખાવ કરતા હતા; પણ શાક્ય મુનિને આ સર્વ બાળકીડા જેવું લાગતું હતું. મારદેવની એક માસી હતી, જે અતિ રૂપવતી હતી. તેણે પણ અનેક પ્રકારના હાવભાવ, કટાક્ષ અને શરીરના અંગોપાંગનું પ્રદર્શન કરી શાક્ય મુનિને લોભાવવા બનતું કરી લીધું અને બીજાઓએ પણ તેમને ગભરાવવા અનેક પ્રકારનો ઠેલાહલ કરી મૂક્યો, પણ જગદ્ગુરુનો વાળ સરખો પણ હાડ્યો નહિ. આથી મારરાજાનું સૈન્ય નાસીપાસ થઈ ગયું અને મારરાજા, શું કરવું તે ન સમજવાથી ગભરાઈ જઈ આમતેમ ઢોડવા લાગ્યો.

આ વખતે મારદેવના હથ મોટા દ્રુતો આગળ નીકળી આવ્યા. તેઓનાં નામ:—આત્તવાહ, શંકા (વિચિકિત્સા), શીલમતપરામર્શ, કામ, પ્રતીઘ (દ્વેષ), રૂપરાગ, અરૂપરાગ, માન, સ્વાભિમાન અને અવિદ્યા (અજ્ઞાન). આ હથ દ્રુતોએ પોતાનું સ્વરૂપ બતાવી શાક્ય મુનિને દેસાવવા પ્રયત્ન કર્યો. આ બધા દ્રુતો પૈકી કામદેવે પોતાનું બળ બતાવવામાં સૌથી વધારે પરિશ્રમ લીધો હતો. તેણે પોતાની બહુઈ લાકડી હલાવી કે અપ્સરાઓનું ટોશું નાચતું—ફૂફતું, હાવ-ભાવ પ્રદર્શિત કરતું આવી ઊભું. શાક્ય મુનિને દરેક અપ્સરા કહેવા લાગી: “હે નાથ! મને અંગીકાર કરો, મને અંગીકાર કરો!” પણ જ્યારે તે મહામુનિનું મન ચલિત ન થયું, ત્યારે એક અપ્સરાએ યશોધરાનું રૂપ ધારણ કર્યું. તેની આંખમાંથી આ-મુની ધાર ચાલવા લાગી અને તે પ્રેમભર્યો હાથ શાક્ય મુનિ તરફ લંબાવી કહેવા લાગી: “હે નાથ! તમારા વિના હું મરણ પામું છું; રોહિણી નદીને કાંઠે આપણા વિશ્રામવનમાં જે મુખ તમને મળતું હતું, તેમાંનું કયું મુખ અહીં મળે છે કે જેથી આપ

બેસી રહ્યા છે? હું આટલાં વર્ષ યયાં એકલી તમારા વિના જૂરી જૂરીને મરું છું. હે સિદ્ધાંત! વહાલા સિદ્ધાંત! હવે ઘેર પાછા આવો! મારા ઝોષ આપની રાહ જુઓ છે.”

પણ શાક્ય મુનિએ કહ્યું: “ હે માયાવી આકાર! યથોપરાનો ઢાંગ કરનાર હે માયાવી રૂપ! તારું માયાવી સ્વરૂપ હું સમજું છું. જા, વીખરાઈ જા અને તારા દ્રવ્યમાં ભળી જા. ” આ શબ્દો ઉચ્ચારતાજ તે બધાં રૂપો વીખરાઈ ગયાં. સદ્ગુણરૂપી હીવાલોથી બંધાયેલા કોટમાં શાક્ય મુનિ અડગ બેસી રહ્યા. આ બધા તોફાનમાં બોધિવૃક્ષ પણ અચળ રહ્યું.

રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીતી ગયો. હુણ્ણોરૂપી હુદ્ધ નિશાચરો ન કાવવાથી પોતપોતાને સ્થાને ગયા. પૃથ્વી શાંત થઈ. તે વખતે શાક્ય મુનિ પ્રથમ ‘સમસંપુદ્ધ’ યથા. તેમનાં દિવ્યચક્ષુ બિઘડી ગયાં, જેના બળથી પાછળને પાછળ છેક પોતાના પાછલા પાંચસો ભવ દેખાયા, ત્યાંસુધી તે દષ્ટિ દોડી અને તેની સાથે છેક હલદી સ્થિતિમાંથી તે ‘પુદ્ધ’ની સ્થિતિ સુધી જીવનનાં પગથિયાં એક-બીજા સાથે શી રીતે સંકળાયેલાં છે, તે પણ તેમના જ્ઞાનની દષ્ટિ-મર્યાદામાં આવી ગયું. પૂર્વભવોમાં વાવેલાં બીજ તે પછીના ભવોમાં ફળ આપે છે, દરેક ભવમાં સારાનું ફળ સારું આવે છે અને ખરાબનું ફળ ખરાબ આવે છે, મરણ તે લેણાદેણાનો હિસાબ કરવાનો વખત છે, આ ગણતરી એવી ચોક્કસાઈથી ચાલે છે કે, એક રતિ માત્રનો તેમાં ફેર પડતો નથી—આ સર્વ મહાન સિદ્ધાંતોનું શાક્ય મુનિ-પુદ્ધ ભગવાનને પ્રથમ અનુભવયુક્ત જ્ઞાન થયું.

હવે રાત્રિના બીજા પ્રહરમાં શ્રીશાક્યસિંહને આખા વિશ્વના જીવોના ભવોનું જ્ઞાન થયું અને મનુષ્યજાતિ ભણી નજર કરતાં તેમને લાગ્યું કે, પ્રાણીઓ તેમજ મનુષ્યો, નરકના જીવો તેમજ દેવતાઓ બધા હુઃખથી રિખાય છે, પીડાય છે, વેદના ભોગવે છે,

પણ તે બધા આમ થવાનું કારણ ન સમજવાથી ફરી ફરીને દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારાં કારણોને જન્મ આપે છે અને દુઃખી થાય છે. આ જન્મમરણનું ચક્ર નિયમિત રીતે ચાલ્યા કરે છે અને તે ચક્ર તળે પ્રાણીમાત્ર આવી જાય છે.

રાત્રિના બીજા પ્રહરમાં આ જન્મમરણ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું નિહાન શોધી કાઢ્યું. પ્રથમ તો વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ શાથી આવે છે, તેનો વિચાર કરતાં જણાયું કે, જ્યાં શરીર છે ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ એ તો તેનો ધર્મ જ છે. ત્યારે શરીર શાથી આંબ્યું? તેનો વિચાર કરતાં દિવ્યચક્ષુથી ભગવાન બુદ્ધે જોયું કે, પૂર્વજન્મમાં કરેલાં કાર્યો, વચનો અને વિચારોને લીધે આ શરીર મળ્યું. ત્યારે પૂર્વજન્મમાં શા સારું કર્યું? તે કર્યું કરાવનાર ઉપાદાન છે. ઉપાદાન શાથી ઉત્પન્ન થયું? તૃષ્ણાથી. તૃષ્ણા ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ? વેદનાથી. વેદના છ પ્રકારના સ્પર્શથી ઉત્પન્ન થાય છે.

સ્પર્શ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? નામરૂપથી. નામરૂપ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે? વિજ્ઞાનથી. વિજ્ઞાન ક્યાંથી ઉદ્ભવે છે? અવિદ્યાથી માટે વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણનું અંતિમ કારણ અવિદ્યા છે. આ સિદ્ધાંતનો બુદ્ધ ભગવાનને સાક્ષાત્કાર થયો.

* જુદા જુદા પ્રદેશોમાં બુદ્ધદેવને થયેલા સાક્ષાત્કારો સામાન્ય વાચકોને ઝમે તેવા નિર્માસ્ય કે સામાન્ય જણાય; પરંતુ એ વાતનો ખ્યાલ બૂધવો જોઈતો નથી. એક ને જે સત્યો આપણે પુસ્તકોમાંથી અને વિદ્વાનોના મુખથી શીખીએ છીએ તેની આપણને કાંઈ કિંમત હોતી નથી, પણ તેજ સત્યો જો આપણે આપજગતી શોધી કાઢીએ અને તેનો સાક્ષાત્કાર કરીએ તો આપણને અપૂર્વ આનંદ મળે; બીજી વાત એ છે કે, મહાત્મા બુદ્ધદેવને જે જે મુક્તિ બાજનોનું જ્ઞાન થયેલું તે બધું કાંઈ સ્વર્ગ બાગમાં મૂકી સકાવ નહિય અને તેને ઝીલનાર પણ તેમના જેવા અભિષારી દોષ તોજ ઝીલી શકે. માટે આ પુસ્તક-મા લખ્યું છે તેટલુંજ જ્ઞાન મળ્યું હશે એમ ન સમજવું.

હવે આ દિવ્ય રાત્રિના ચોથા અને છેલ્લા પ્રહરમાં બુદ્ધ ભગવાને ચાર ઉમદા સત્યો શોધી કાઢ્યાં. દુઃખ છે, દુઃખનું કારણ છે, દુઃખનો નાશ છે અને તે નાશ કરવાના ઉપાયો પણ છે.

ખીલ દિવસનો પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં શાક્ય મુનિના મનનાં દ્વાર પૂરી રીતે વિકસેલા કમળની માફક ખુલ્યાં થઈ ગયાં! શાક્ય મુનિ ‘બુદ્ધ’ થયા; જગદુદ્ધારક મહાપુરુષ વિજયવંત થયા, સર્વજ્ઞ થયા, ત્રિકાળજ્ઞાની થયા, સત્યનો પ્રકાશ અનુભવવાની વચમાં આવતાં આધરશ્લોથી મુક્ત થયા!

જે સમયે શાક્ય મુનિ ‘બુદ્ધ’ થયા તે સમયે આખા વિશ્વની કેવી સ્થિતિ થઈ, તેનું વર્ણન કરતાં અહિં અશ્વઘોષ જણાવે છે કે, “આખું વિશ્વ આજે શાંત અને પ્રકાશમાન હતું. સઘળા દેવો, નાગરાજાઓ અને ખીલ દિવ્ય શક્તિધારકો આકાશમાં દિવ્ય ટુંડુલિ વગાડવા લાગ્યા અને તેઓના નિયમે પ્રમાણે પુષ્પ વગેરેની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. પ્રાણીઓ પરસ્પર વિરોધ ભૂલી શાંતિમાં રહેવા લાગ્યાં. તે વખત ભય અને ત્રાસ તદ્દન અદૃશ્ય થયા. કોઈનામાં દ્રેષને વિચાર રહ્યો નહિ. દુઃખ અને ગરીબાઈ ઓછાં થવા લાગ્યાં. જ્ઞાનનો સૂર્ય વિકસિત થવા લાગ્યો. દેવોને તે સમયે ઐટલો બધો આનંદ થયો કે, તેમના આનંદનો પડઘો મનુષ્યોએ ઝીલ્યો અને મનુષ્યો પણ આનંદસાગરમાં ડૂબવા લાગ્યાં. તે પ્રાતઃકાળમાં ઐટલી બધી શાંતિ આખા વિશ્વમાં વ્યાપી રહી કે, કસાઈએ પોતાનો છરો સંતાડ્યો; ચોરે પોતાની લૂંટ પાછી મૂકી; વેપારીને દગો કરવા તરફ અભાવ થયો; કૂર હૃદયો નમ્ર બન્યાં અને નમ્ર હૃદયવાળા વિશેષ નમ્ર બન્યા; લડવાને તૈયાર થયેલા રાજાઓએ શાંતિનું કહેણ મોકલ્યું; માંઠા મનુષ્યો હસતા હસતા પધારીમાં ફૂદી ઊભા થયા અને મરવાની તૈયારીવાળા મનુષ્યો પણ આ શુભ પ્રાતઃકાળ ઉદય થયો છે એ વિચારથી આનંદ પામ્યા. સિદ્ધાર્થ

કુમારની પથારી પાસે ઉઠાસ ચહેરે ખેઠેલી યશોધરાના હૃદયમાં પણ આનંદના કુવારા ફૂટવા લાગ્યા. દેવોએ કહ્યું: “કામ પૂર્ણ થયું છે, કામ પૂર્ણ થયું છે।” અને એ શબ્દોના રણકારાએ જગતના લોકોને જણાવ્યું કે, “આજે મોટો ચમત્કારિક અને આનંદજનક ઘનાવ ઘનવા પામ્યો છે.”

તે બ્રાહ્મિવૃક્ષ તળે બુદ્ધ ભગવાન સાત દિવસ ને સાત રાત્રિ સુધી જરા પણ હાલ્યાચાલ્યા સિવાય ધ્યાનગ્રસ્ત દશામાં સ્થિર બેસી રહ્યા. તેમનું મન શાંત હતું. કોઈ પણ પ્રકારની આશા-તૃષ્ણા હવે રહી ન હતી. જે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય હતું તે મળી ચૂક્યું હતું અને તેમના જીવનનો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ જે ઉદ્દેશ હતો તે પણ આજે પૂર્ણ થયો હતો. તે વખતે પ્રથમ તેમના મુખમાંથી આ ઉક્તિ નીકળ્યા:

“હું લાંબા વખતથી આ શરીરરૂપી ઘરમાં કેદ પુરાયો છું. આં હુઃખરૂપ કેદખાતું ઘનાવનારને હું હમેશ શોધતો હતો; મારો પ્રયત્ન મહાન હતો, પણ અત્યાર સુધી તે વૃથા ગયો હતો. પરંતુ આજે તો, હે શરીરને રચનાર! આજે તો મેં તને જોખળી કાઢ્યો છે. આ હુઃખરૂપી દીવાલો તું કદાપિ ફરીથી જાલી કરી શકીશ નહિ. આજે આ તારું ઘર ભાગી ગયું છે. તેના પાયા જડ-મૂળથી જાખડી ગયા છે. અવિદ્યાએ બાંધેલું ઘર જ્ઞાનથી વિલય થયું છે. હવે હું તે ઘરમાંથી મુક્ત તરફ ચાલ્યો જાઉં છું.”





પ્રકરણ ૧ મું-ધર્મપ્રચાર (ધર્મચક્ર પ્રવર્તન)

બુદ્ધ ભગવાને હવે આખા વિશ્વ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી અને તેમને આપું વિશ્વ દુઃખના મહાસાગરમાં 'ફળેલું' જણાયું. આથી તેમને દયામય ભતિસ્વભાવ પૂર્ણ જોસમાં રહેરી નીકળ્યો. આ સદ્-જ્ઞાનથી લોકોનું કલ્યાણ કરવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ પણ થઈ. જગતના નિષ્કારણ બંધુ એવા બુદ્ધ ભગવાનને, આ જગતનું અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર કરી જ્ઞાનપ્રકાશ આપવા સિવાય બીજું શું સૂઝે ? આ સર્વ દુઃખનો સંહાર કરનાર ધર્મ ફેલાવવાની ભાવના વ્યાપી રહી, પણ આંબુબાણના લોકોની સ્થિતિ જોઈ તેમણે વિચાર્યું કે, લોકો પ્રાયશ્ચિત્ત, ભલિદાન, ક્રિયાકાંડ અને મંત્રતંત્રમાં આસક્ત થયેલા છે, તેઓ શું આત્મસંયમ અને ભૂતદયા ઉપર રચાયેલા આ ધર્મને અંગીકાર કરશે ? મનુષ્યો આ ધર્મનું માહાત્મ્ય સમજશે કે નહિ તેવો પ્રશ્ન ઊઠ્યો. પણ બુદ્ધ ભગવાનની દયા અનુપમ હતી. નરનારીનું અને પશુપંખીઓનું દુઃખ વિચારી છેવટે ધર્મનો બોધ કરવાના નિશ્ચય ઉપર તે આવ્યા.

પ્રથમ તો પોતાના પ્રાચીનગુરુ આરાડકાલામને નવા ધર્મમાં દીક્ષિત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ તે તો આ લોક છોડી ગયા છે, એમ સાંભળી ઉદ્રેક રામપુત્ર પાસે પોતાનો ઉપદેશ કરવા ઇચ્છ્યું. પણ તે પણ આ લોકમાં નથી, એવા સમાચાર મળવાથી પ્રથમના

પોતાના પાંચ સહાધ્યાયીને આ નવા સત્યનો ખોધ આપવાનું
ધારી કાશીથી ઉત્તરે ત્રણ માઈલ ઉપર આવેલા મૃગદાવન તરફ
બુદ્ધ ભગવાન ચાલ્યા. કાશી તરફ જતાં ઉપક નામના એક દિગં-
ખર જૈનસાધુ બુદ્ધ ભગવાનને મળ્યા. તે બુદ્ધ ભગવાનની અપૂર્વ
કાંતિ અને આનંદિત મુખ જોઈ ચકિત થયા અને પૂછવા લાગ્યા:
“તમારા શુર કોણ છે? તમે કોને હાથે દીક્ષા લીધી?”

બુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો: “મારો કોઈ શુર નથી, મને
શાંતિ મળી છે. ધર્મનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવાને હું કાશી તરફ
જાઉં છું. જેઓ પાપ અને મૃત્યુના અંધકારમાં ઢટાયેલા છે, તેમને
માટે હું ત્યાં જીવનનો દીપક પ્રકટાવીશ.”

ઉપકે પૂછ્યું: “શું તમે આજા જગતને જીતનાર ‘જીત છે?’
બુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો: “જેઓએ આત્મા અને મનોવિકાશે
ઉપર જય મેળવ્યો છે તેઓ ‘જીત’ છે. જેઓ વિકાશને જીતે છે
અને પાપથી દૂર રહે છે, તેઓજ ખરા ‘જીતનારા’ છે. મેં ‘હું-
પણ’ પર જય મેળવ્યો છે અને સઘળાં પાપોનો નાશ કર્યો છે;
એ અપેક્ષાએ મને ‘જીત’ કહેતા હો તો હા, હું ‘જીતજ છું.”

પછી તે કાશી ગયા, જ્યાં મૃગવન(અપરનામં ઈસીપટન)માં
દોઢાયન અને તેના ચાર સોળતીઓને જોયા. તેઓએ બુદ્ધ ભગ-
વાનને પોતાની તરફ આવતા જોઈ પરસ્પર વિચાર કર્યો કે, “આ
મનુષ્યે વ્રતભંગ કર્યો છે, માટે તેને શુર તરીકે સંમાન આપવું
નહિ અને તેનું નામ દઈને બોલાવવો. તે આવે ત્યારે આપણે ઊભા
થવું નહિ, તેને નમસ્કાર કરવા નહિ અને તેનો આદરસત્કાર કરવો
નહિ.” આ પ્રમાણે પરસ્પર વિચાર કરીને તેઓ પોતપોતાના આસને

x આ જગાએ ઇ. પૂ. ત્રણસો વર્ષ ઉપર અશોકે એક મંદિર
બનાવ્યું હતું. હાલ તેનાં ભાગેજાં જડેરા જણાય છે. એ જગ્યાને
હાલ સારનાથ કહે છે.

બેઠા. હવે શુદ્ધ ભગવાન ધીમેથી તેમના તરફ આવવા લાગ્યા. આ પાંચે જણ પોતાની પ્રતિજ્ઞા વિરુદ્ધ એકાએક ઊભા થયા અને તેમને આસન આપ્યું, વંદન કર્યું અને ગુરુને યોગ્ય સર્વ પ્રકારનું સંમાન આપ્યું; પણ તે શુદ્ધ ભગવાનને તેઓએ ગૌતમ કહીને બોલાવ્યા. તે સમયે શુદ્ધ ભગવાને તેમને કહ્યું: “મારા ખાનગી નામથી મને બોલાવતા નહિ; જે ‘અહંત્’ યથા હોય તેમને ખાનગી નામથી બોલાવવા તે અસભ્ય કહેવાય. લોકો મને માન આપે કે ન આપે તે ખાળત મારું મન ઉદાસીન છે, અર્થાત્ મને તેવી ખાળતની કાળજી નથી; પણ જે મનુષ્ય સર્વ જીવો ઉપર સમભાવદ્રષ્ટિથી જુએ છે, તેને તેના ખાનગી નામથી બોલાવવો તે લોકોને માટે સભ્ય ગણાય નહિ. શુદ્ધો આખા વિશ્વના ઉદ્ધારનો માર્ગ દર્શાવે છે, માટે જેવી રીતે ખાળકો પોતાના પિતાને માન આપે છે, તેવી રીતે શુદ્ધોને માન આપવું જોઈએ.” એમ કહી શુદ્ધ ભગવાને પૂર્ણ અનુકંપાબુદ્ધિથી આ પાંચ શિષ્યોને ઘણો બોધ આપ્યો; પણ અભિમાન અને અજ્ઞાનને લીધે તેઓએ તે ઉપદેશ લક્ષમાં લીધો નહિ. તેઓએ કહ્યું કે, “પ્રથમ તમે તપશ્ચર્યા કરતા હતા, પણ પાછળથી તે મૂંઝી દીધી; તો પછી મન, વચન અને શરીર ઉપર સંયમ રાખ્યા સિવાય તમે કેવી રીતે ‘શુદ્ધ’ થયા?” શુદ્ધ ભગવાને શિષ્યોની આશંકા દૂર કરવા આ પ્રશ્નનો લાંબો જવાબ આપ્યો. આ જવાબ એજ શુદ્ધદશા પ્રાપ્ત થયા પછી કરાયેલો પહેલવહેલો ઉપદેશ હતો. તેમણે શાંતિથી જવાબ વાળ્યો: “હે સત્યશોધકો! આ વિશ્વમાં બે માર્ગ છે. કેટલાક કેવળ તપશ્ચર્યા કરી શરીરને સૂકવી નાખે છે અને ખરું કહીએ તો શરીરને મારી નાખે છે; જ્યારે બીજા કેટલાક ખાન-પાનમાં અને ઇન્દ્રિયોના વિલાસના ઉપભોગમાં મગ્ન રહે છે. આ બન્ને માર્ગ સફળાનનો અભાવ સૂચવે છે અને આ માર્ગથી કદાચ સુદૃઢ મળી શકે નહિ. શરીરથી જીવું બનેલો ભક્ત શરીરને વિશેષ

કષ્ટ આપે છે અને તેથી તેનું મગજ પણ નિર્જાળ બને છે, જેથી તેના વિચારો મૂંઝવણભરેલા થાય છે. આથી તેને સાંસારિક બાળતોનું પણ જ્ઞાન મળતું નથી; તો પછી ઇન્દ્રિયો પર જય મેળવવાનું જ્ઞાન તો ક્યાંથીજ મળે? જે મનુષ્ય જળના દીપકથી અંધકારનો નાશ કરવા મથે છે, તે કદાપિ કૃતેહમંદ થતો નથી; તેજ રીતે ઘસાર્થ ગયેલા શરીરથી જ્ઞાનદીપક પ્રકટાવવા ઇચ્છનાર પણ વિજયવંત થતો નથી; તેમજ તેનું અજ્ઞાન પણ નાશ પામતું નથી. જ્ઞાન મેળવવામાં આ તપશ્ચર્યા એ કાંઈ એકનું એકજ સાધન નથી પણ આ સાથે એ પણ રમરણમાં રાખવું જોઈએ કે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં તટ્થીન રહેવું તે પણ ખોટું છે. જ્ઞાનના પ્રકાશ સામે આ એક મોટી આડી દીવાલ છે. વિષયી મનુષ્ય સૂત્ર કે શાસ્ત્ર પણ ન સમજી શકે તો હુજ્ય તૃષ્ણાનો નાશ કરવાનો માર્ગ તો સમજેજ ક્યાંથી? કેાઈ અજ્ઞાનના રોગથી ખીડાતો મનુષ્ય હુઃખ મટાડવા ન પથે તેવો ખોરાક ખાય છે અને પોતાના હુઃખમાં ઉમેરો કરે છે, તેવી રીતે વિષયોના ઉપભોગથી વિષયનો નાશ કરવા ઇચ્છનાર પણ તેવાજ પ્રકારની ભૂલ કરી વિશેષ હુઃખી થાય છે. આ બન્ને એકદેશીય માર્ગનો ત્યાગ કરી મેં મધ્યમ માર્ગ અહંબુ કર્યો છે. આથી સર્વ હુઃખનો અંત આવે છે અને પરમ શાંતિ મળે છે. આથી સઘળું અજ્ઞાન નાશ પામે છે અને સૂર્ય કરતાં પણ અધિક પ્રકાશવાળું જ્ઞાન સ્ફુરી નીકળે છે. જન્મમરણના ચક્રમાંથી મુક્ત થવાને મેં ઉમદા અષ્ટવિધ માર્ગ શોધ્યો છે. સદ્ગુણ, સદ્વિચાર, સદ્વચન, સદ્વર્તન, ગુજરાનનાં સદ્સાધનો, સદ્ઉદ્યમ, સત્સમૃતિ અને સત્સમાધિ એ આઠ પ્રકારે ધર્મ થાય છે. જેઓ આ માર્ગ અંગીકાર કરે છે, તેઓ હુઃખના પાશમાંથી હંમેશાને માટે છૂટા થાય છે. તૃષ્ણાનો અંત આણવાને આ માર્ગ જેવો બીજો કેાઈ ઉત્તમ માર્ગ નથી. જે ચાર મહાન સત્યો આખા જગતે જાણવા યોગ્ય

છે તે આ છે:-હુઃખ છે, હુઃખનું કારણ છે, હુઃખનો નાશ થઈ શકે છે, અને નાશ કરવાનાં સાધનો છે. જરા, વ્યાધિ અને મરણ હુઃખરૂપ છે. જીવનતૃષ્ણા અને ઇન્દ્રિયજન્ય તૃષ્ણા એ હુઃખનાં કારણો છે. આ તૃષ્ણાનો નાશ કર્યાથીજ હુઃખનો નાશ થાય છે અને તે તૃષ્ણાનો નાશ કરવાનો ઉપર જણાવેલો અષ્ટવિધ માર્ગ છે. આ ચાર ઉમદા સત્યો શુરુના ઉપદેશથી અથવા શાસ્ત્રવલ્લુથી જાણવામાં આવ્યાં નથી, પણ તેનો અનુભવ થયો છે; તેનું દર્શન થયું છે.* આ ધર્મોપદેશ સાંભળીને કૌંડાયનનાં જ્ઞાનચક્ષુ ખૂલ્યાં. મહાન સત્યોનું તેને દર્શન થયું, તેના સઘળા સંશયો નાશ પામ્યા અને તે પુદ્ગલગવાનનો પ્રથમ શિષ્ય થયો. જ્યારે કૌંડાયનને શિષ્ય થયેલો જોયો અને તેના મુખ પર આ નવીન ધર્મ જાણવાથી આવેલો પ્રકાશ તથા આનંદ જોયો, ત્યારે ધીમે ધીમે તેના ખીજ ચાર સોબતીઓ ભદ્ર, મહાનામ, અશ્વજિત અને વાત્રપ પણ પુદ્ગલગવાનના શિષ્યો થયા. આ પાંચે શિષ્યો મહા પ્રતાપી નીવડ્યા. આ વળતે કાશીના એક સદ્ગૃહસ્થનો પુત્ર સંસારથી વૈરાગ્ય પામી રાત્રે ઘરમાંથી નાસી જતો હતો. તે બોલતો હતો કે “અક્ષોસ ! અક્ષોસ ! આ જગતમાં કેટલી મોટી હુઃખની પરંપરા છે !” પુદ્ગલગવાન, જે રાત્રે પણ જાગતા હતા, તેઓ બોલી ઊઠ્યા: “હુઃખ શું ? અહીં આવ, અહીં વિશ્રાંતિની જગ્યા છે - અહીં હુઃખમાંથી મુક્ત થઈ નિર્વાણ પદે પહોંચવાનો માર્ગ છે.” તે તેમની પાસે ગયો અને આ તથાગતના મુખનો ઉપદેશ સાંભળી શાંતિ પામ્યો. તે જ્યારે રાત્રે ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો, ત્યારે તેણે જે આભૂષણો પહેર્યાં હતાં, તે બધાં શરીર પરજ હતાં, પણ તેનું મન

* પુદ્ગલગવાનના આ પ્રથમ વ્યાખ્યાનને ‘ધર્મચક્રવર્તન’-નું નામ શાસ્ત્રકારોએ આપેલું છે. સદ્ધર્મના ચક્રને ગતિમાં મૂકવાથી તે નામ વધાર્યું છે.

અત્યારે આ ઉપદેશ સાંભળી ખરેખરું તૃપ્તિના પાશથી છૂટું બનેલું હતું. બીજા ભવમાં વાવેલા પુણ્યના ફળરૂપે તે થોડા સમયમાં અર્હતશા પામ્યો અને ધર્મ સાંભળતાજ તે સમજી ગયો. તેણે બુદ્ધનો ધર્મ સ્વીકાર્યો, પણ તેના શરીર પર હજી આભૂષણો હતાં તેથી તે શરમાયો. બુદ્ધ ભગવાન તેના ખનનો આશય સમજી ગયા અને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું. "મનુષ્યે આભૂષણો પહેર્યાં હોય, છતાં સઘળા જીવો ઉપર સમભાવવૃત્તિ રાખીને તેના હૃદયે ઇન્દ્રિયો પર જ્ય મેળવ્યો હોય તો તે શ્રમણ બની શકે છે. આવી સ્થિતિમાં બાહ્ય દેખાવને લીધે ધર્મમાં અસર થતી નથી અને શરીર શ્રમણનો વેશ ધારણ કરે, છતાં હૃદય સાંસારિક વિચારોમાં લીન હોય એ પણ બનવા ભોગ છે. મનુષ્ય જંગલમાં રહે છે, છતાં જો દુનિયાની વસ્તુઓની ઇચ્છા કર્યો કરે તો તે સંસારીજ છે. વેશ સંસારી હોય છતાં તેનું મન ઉચ્ચ વિચારોમાં રમતું પણ હોય. 'હું-પણુનો' વિચાર દૂર કરવામાં આવે ત્યાં સંસારી તેમજ શ્રમણ બન્ને એકસરખા છે. પણ જો હૃદય વાસનાઓથી લપટાયેલું હોય તો બાહ્ય ફેરફારથી લાભ શો ? જે લશ્કરી ચાંદ પહેરે છે, તે એમ સૂચવે છે કે તેણે શત્રુઓને હરાવ્યા છે, તેમ જે શ્રમણનો વેશ પહેરે છે તેણે પણ દુઃખરૂપ શત્રુને હરાવેલો હોવો જોઈએ." આ શબ્દો બોલીને બુદ્ધ ભગવાને તેને દીક્ષા લેવા સૂચવ્યું. તરતજ તેનાં આભૂષણો વગેરે બદલાઈ ગયાં અને અંદરથી જેવો તે શ્રમણ હતો તેવો બહારથી પણ યથા ગયો.

આ યશને તેની જીવાનીના વખતમાં ચોપન હલકા મિત્રો હતા. તેઓએ યશને શ્રમણના વેશમાં જોયો ત્યારે તેઓ પોતાના દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરીને ધીમે ધીમે બુદ્ધના શિષ્યો થયા અને જ્ઞાન મેળવવા લાગ્યા. જ્યારે વર્ષાઋતુ પૂરી થઈ અને જુદે જુદે સ્થળે વિચરવાનો સમય આવ્યો, ત્યારે બુદ્ધ ભગવાને આ સાઠ શિષ્યો

એકઠા કરીને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો: “હે લિધુકો! તમે જન્મમરણના ચક્રમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ જાણ્યો છે; નિર્વાણ સુધી વહેતા ઝરામાં તમે પગ મૂક્યો છે. તમે હવે કલ્યાણને સારુ વિશ્વ તરફની દયા ખાતર, દેવતાઓ અને મનુષ્યોના લાભ માટે દેશેદેશ વિચરો! હે લિધુકો! જે સિદ્ધાંત આદિમાં પ્રકાશિત છે, મધ્યમાં પ્રકાશિત છે અને અંતમાં પણ પ્રકાશિત છે, તેનો ઉપદેશ કરો! પરમ પવિત્ર અને સંપૂર્ણ શુદ્ધ જીવન ગાળવાને લોકોને જણાવો. એવા ધણાએક પુરુષો છે કે જેમનાં જ્ઞાનચક્ષુ ઉપર થોડું-જ અંધકારતું પડ્યું રહ્યું છે, પણ જો તેમને આ ઉત્તમ સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ ન આપવામાં આવે તો તેઓ રક્ષણ કરનારા જ્ઞાનથી બે-નસીબ રહી જાય. તેવાઓ આ સિદ્ધાંત જાણવા-સમજવા પામે એટલા માટે તમે સર્વે જુદી જુદી દિશામાં ફેવળ દયાભાવથી વિચરો, અને હું પણ ઉરુમિદ્ધવ જંગલ પાસે આવેલા સેનાની ગામ તરફ જાઉં છું.”

આ શબ્દોથી ઉત્તેજિત થઈ તે સાઠ શિષ્યો જુદા જુદા દેશ તરફ ઉપદેશ આપવા નીકળી પડ્યા અને ઉરુમિદ્ધવના જંગલ તરફ જુદા ભગવાન ગયા. ત્યાં કાશ્યપ નામના પવિત્ર બ્રાહ્મણઋષિ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સાથે રહેતા હતા, જેઓ અગ્નિહોત્ર આદિ ક્રિયાકાંડમાંજ મગ્ન રહેતા હતા. તેમને વેદસંબંધી જ્ઞાન પણ પુષ્કળ હતું, તેથી તે સઘળા પ્રદેશોમાં તેમની કીર્તિ વ્યાપી રહી હતી. જુદા ભગવાન તે મહાન ઋષિને સદ્ગોષ્ઠ આપવાના હેતુથી તેના નિવાસસ્થાન તરફ આવ્યા. આ ઋષિના આશ્રમની પાસે એક અગ્નિકુંડ હતો, જ્યાં પ્રચંડ શક્તિવાળો એક મહા નાગ રહેતો હતો. જુદા ભગવાને એક રાત્રિ પડી રહેવાની તે કાશ્યપ પાસે જગા માગી. ત્યારે કાશ્યપે જવાબ આપ્યો: “રાત્રે તમને પડી રહેવા આપવાને મારી પાસે જગા નથી; ફક્ત આ એક અગ્નિકુંડની જગા છે, જે

તદન શીતળ અને રહેવાને વાસ્તે યોગ્ય છે, પણ એક ભયંકર સપ્ત
 ત્યાં રહે છે, જે મનુષ્યોને તેની દૃષ્ટિમાંથી નીકળતી જ્વાળાના ભેર-
 થી મારી નાખે છે.” બુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો: “ મને ત્યાંજ
 રહેવાની જગ્યા આપો; હું ત્યાંજ પડયો રહીશ.” કાશ્યપ ઋષિએ
 ઘણી રીતે બુદ્ધ ભગવાનને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ બુદ્ધ ભ-
 ગવાને તો તેને તેજ માગણી કરી. છેવટે કાશ્યપે કહ્યું: “ હું તક-
 રાર કરવા માગતો નથી, મને તો ભય લાગે છે તેથી કહું છું; છતાં
 તમને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો.” બુદ્ધ ભગવાન તે અગ્નિકુંડવાળી
 જગ્યામાં ગયા અને ધ્યાન કરવા બેઠા. તે વિકરાળ નાગે બુદ્ધ
 ભગવાનને જોઈને પોતાનું સઘળું બળ અજમાવ્યું અને તેની દૃષ્ટિ-
 માંથી વિષ કાઢ્યું તેમજ સુખમાંથી અગ્નિની જ્વાળાઓ ખહાર
 ફેંકી, પણ બુદ્ધ ભગવાનને એથી બિલકુલ અસર થઈ નહિ. અગ્નિ-
 એ ચારે પાસે પોતાનું કામ કર્યું અને સઘળું મકાન બળી ગયું.
 જેમ કલ્પાંત કાલના અગ્નિની વચમાં પ્રહ્લા સ્થિર અને અચળ રહે
 છે, તેમ આ ચારે પાસે નીકળતી અગ્નિની જ્વાળામાં બુદ્ધ ભગવાન
 સ્થિર અને અડગ રહ્યા. જ્યારે નાગે બુદ્ધ ભગવાનના સુખ પર
 પરમ શાંતિ જોઈ અને આ જ્વાળાઓથી પણ તેમને અસર ન
 થયેલી જોઈ, ત્યારે તે નાગ શાંત થયો, તેણે પશ્ચાત્તાપથી પોતાનું
 માથું નમાવ્યું અને વંદન કર્યું.

આ તરફ કાશ્યપ ઋષિ જ્વાળાઓથી લાગેલી આગને જોઈને
 ચિંતા કરવા લાગ્યા કે, સાંજે આવેલો પ્રતાપી પુરુષ જરૂર બળી ગયો.
 પ્રાતઃકાળમાં તે ઋષિ અને તેમના શિષ્યો તે જગ્યા ઉપર આવ્યા,
 જ્યાં તેમણે બુદ્ધ ભગવાનને સમાધિમાં બેઠેલા જોઈ અને તે પ્રચંડ
 શક્તિવાળા નાગને પાત્રમાં રમતો જોઈ અત્યંત સ્નાનંદાશ્ચર્ય અનુ-
 ભવ્યું અને તેઓ બુદ્ધ ભગવાનની શંક્તિનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.
 તથાપિ ‘ હું સર્વનો પ્રભુ છું, અને સર્વ જાણુ છું’ એવો કાશ્યપ

ઋષિનો અહંકાર દૂર ન થયો. બુદ્ધ ભગવાન કેટલાક સમય સુધી ત્યાં રહ્યા અને ધીમે ધીમે પોતાના જ્ઞાનબળથી તેના વિચારોને ફેરવી શક્યા એટલે તેનો સર્વરૂપણનો મહાટળી ગયો. અને બુદ્ધ ભગવાનરૂપ સૂચ આગળ પોતે બહોતસમાન છે, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. બુદ્ધ ભગવાનનાં ઉપદેશોનાં સત્યોમાં શ્રદ્ધા થવાથી અંતે તે શિષ્ય થયો. અને તેની સાથે તેના પાંચસો શિષ્યો પણ બુદ્ધના સાધુ થયા. કાશ્યપ ઋષિએ તે પછી પોતાનો સઘળો સરસામાન અને યજ્ઞનિમિત્તનાં વાસણો વગેરે પાસે વહેતી નદીમાં ફેંકી દીધાં, જે નદીના જળમાં તરવા લાગ્યાં. આ બધો બનાવ જોઈને તે નદીના સુખ તરફ રહેતા તે કાશ્યપ ઋષિના બે ભાઈઓ જેમનાં નામ નાદીકાશ્યપ અને ગયાકાશ્યપ હતાં-તેમણે ધાયું કે કાંઈ અવનવો બનાવ બનવા પામ્યો છે. તેથી તે બન્ને ભાઈઓ પોતપોતાના પાંચસો શિષ્યો સાથે ઉરુભિલ્વના જંગલમાં પોતાના ભાઈને શોધવા આવ્યા. તેઓએ પોતાના ભાઈને શ્રમણના વેશમાં જોયો. અપૂર્વ જ્ઞાન અને અદ્ભુત સિદ્ધિઓ પામેલા પોતાના ભાઈને જોઈને તેઓને અનેક વિચારો રુક્યાં: “મોટા ભાઈ જૂલ તો ન કરે, પણ તેમની માફક આપણે પણ આ માર્ગ અંગીકાર કરવો કે કેમ એવો વિચાર કરતા હતા. તે વખતે બુદ્ધ ભગવાન ગયાની પાસે ગંધહસ્તી પર્વત પર બેઠેલા હતા. રાજગૃહ તરફ જવાની ખીણ તેમની નજર આગળ દેખાતી હતી, તેવામાં સામેની ટેકરી ઉપર અગ્નિ પ્રકટ્યો. આ પ્રસંગનો લાભ લઈ બુદ્ધ ભગવાને તે ત્રણ ભાઈઓ અને તેમના દરેકના પાંચસો શિષ્યોને અગ્નિનો વિષય લઈ આ પ્રમાણે બોધ આપ્યો.

“મનુષ્ય જ્યાંસુધી અવિદ્યામાં લગે છે, ત્યાંસુધી તે બાહ્ય વસ્તુના સંસર્ગથી હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતા વિકારોરૂપી અગ્નિથી આ વનની માફક બળે છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને હૃદયદ્વારા બાહ્ય વસ્તુ-

ઓ મનુષ્યને અસર કરે છે. આંખ બાહ્ય વસ્તુ જુએ છે, તે જોવાથી મુખ, હઃખ બિપ્ત્રે છે. હૃદયમાં કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરેરૂપ અગ્નિ બળી રહેલો હોય છે, તે અગ્નિને બાહ્ય વસ્તુના સંસર્ગરૂપ વેદનથી લાકડાં મળે છે. આંખની માફક બીજી ઇન્દ્રિયોના પણ જ્યારે પદાર્થો સાથે સંસર્ગ થાય છે, ત્યારે આત્મજ પરિણામ આવે છે. પણ હે કાશ્યપ ! જેઓ આ આત્મસંયમનો ધર્મ જેનું પ્રવેશદ્વાર આત્મશુદ્ધિ છે અને જેનું લક્ષ્ય વિશુદ્ધ પ્રેમ છે તે ધર્મ-ને પાળે છે, તેઓ જ્ઞાની બને છે. હઃખનું મૂળ જે તૃષ્ણા તેનો આ રીતે અંત છે. તેઓ મેળવેલા જ્ઞાનબળથી વહેલા કે મોડા મુક્તિ-નિર્વાણ મેળવી શકે છે. ફરીથી જન્મ લેવાના હઃખમાંથી તેઓ છૂટે છે, તેઓને જ્ઞાતિબંધન કે ક્રિયાકાંડ કે વશ્યાગાહિના નિયમોની જરૂર રહેતી નથી; કારણ કે તેવા જ્ઞાનીઓ આ બંધનની પેલી પાર ગયેલા હોય છે.”

આ ઉપદેશ સાંભળી બે કાશ્યપભાઈઓ અને તેમના એક હજાર શિષ્યોને અપૂર્વ શાંતિ મળી અને તેઓ જોદ્ધ મત અંગીકાર કરી ધ્રમણ થયા. તે પછી યુદ્ધ ભગવાને આ સઘળા શિષ્યોને ઇન્દ્રિયશુદ્ધિના બીજા ઠેકાણે નિયમો શીખવ્યા અને પછી યુદ્ધ ભગવાન આ શિષ્યો સાથે રાજગૃહી તરફ જવા નીકળ્યા; કારણ કે મગધ દેશના રાજા બિંબિસારને બોધિજ્ઞાન મળ્યા પછી, મળવા આવવાનું યુદ્ધભગવાને આપેલું વચન તેમના સ્મરણ બહાર ન હતું. રાજગૃહીમાં આવીને બધા યષ્ટિવનમાં બિતર્યા.

બિંબિસારને આ વાતની જ્યારે ખબર પડી, ત્યારે તે પોતાના અનેક સામંતો, અમલદારો અને રાજકુટુંબ સાથે તેમના દર્શનાર્થે ગયો. રાજાએ યુદ્ધ ભગવાનને દ્વરથી જોયા એટલે રથમાંથી બિતર્યો અને પગે ચાલતો ગયો. તે રાજાએ મનથી વિચાર્યું કે, આ ત્રણ કાશ્યપભાઈઓને જેમણે પોતાના શિષ્યો બનાવી દીધા

એવા આ પુરુષની શક્તિ કેટલી અગાધ હશે?" રાજાના મનના વિચાર જાણી લઇને શુદ્ધ ભગવાને કાશ્યપને પૂછ્યું: "તમે અગ્નિની પૂજા કરવાનું છોડી દીધું તેથી તમને શો લાભ થયો?" આ શબ્દો સાંભળીને શ્રમણ કાશ્યપ ઊભા થયા અને પોતાના શુરુને હાથ જોડી વંદન કરી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા: "હે શુરો! આ અગ્નિહોત્ર કરવાથી જન્મમરણ અને તેનેજ લગતાં દુઃખોનાં ચક્રમાં હું પડ્યો હતો. મેં મારી શક્તિ પ્રમાણે અગ્નિહોત્ર વગેરે કર્યો છે અને તે દ્વારા મેં ઇચ્છાઓનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેથી ઊલટી ઇચ્છાઓ તો વૃદ્ધિ પામતી ગઈ; તેટલા માટે મેં તેનો ત્યાગ કર્યો છે. અગ્નિમાં બલિદાન આપવાથી જન્મથી છુટકારો મળ્યો નહિ અને જન્મની સાથે તેને લગતાં દુઃખોથી પણ સુક્તિ મળી નહિ, તેથી મેં બલિદાન વગેરેનો ત્યાગ કર્યો છે. હું શરીરને કદ આપવામાં 'એકો' હતો અને હું તે કામમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાતો, છતાં મને પરમ જ્ઞાન મળ્યું નહિ. તેટલા માટે તે માર્ગ છોડી દઈને નિર્વાણનો-શાંતિનો માર્ગ મેં શોધ્યો છે. જન્મ, જરા, રોગ અને મરણમાંથી છોડાવનારું સત્ય મને હવે જાણ્યું છે અને તેટલા વાસ્તે અગ્નિહોત્ર આદિ ક્રિયાઓ મેં તજી છે."

તે પછી શ્રમણ કાશ્યપ પોતે યોગબળથી મેળવેલી કેટલીક સિદ્ધિઓ ખતાવે છે અને હવે લોકોનાં મન ધર્મ સાંભળવાને ખરાબર યોગ્ય થયાં છે એમ જાણી શુદ્ધ ભગવાન અહંતાનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે અને છેવટે ચાર મહાન સત્યો સરલ રીતે સમજાવે છે. આ વ્યાખ્યાનની એટલી બધી પ્રબળ અસર થાય છે કે, બિંબિસાર પોતાને જોડધર્માનુયાયી તરીકે જાહેર કરે છે. મહાન કાશ્યપ શુદ્ધ ભગવાનના શિષ્ય થયા છે અને 'બિંબિસાર રાજાએ પણ તે જોડધર્મ સ્વીકાર્યો છે' એ વાતની ખબર પડતાં બીજા દિવસે લોકોનાં ટોળેટોળાં શુદ્ધ ભગવાનને જોવાને અને નવો ધર્મ શું છે

તે સાંભળવાને ઉત્કંઠા સહિત આવવા લાગ્યાં. જ્યારે મધ્યાહ્ન કાળે બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહી નગરમાં ભિક્ષા અર્થે આવ્યા, ત્યારે તે નગરના લોકો ટોળાબંધ તેમની પાછળ ભગવા લાગ્યા.

રાત્રીએ ઘણી ભક્તિ દેખાડી અને કહ્યું કે, “યદિવન, નગર-થી દૂર છે, માટે આ પાસે આવેલા વેલુવનમાં આપ પધારો તો ઘણું સારું.”

આ ઉપરથી બુદ્ધ ભગવાન પોતાના શિષ્યો સાથે વેલુવનમાં રહેવા આવ્યા. આ વેલુવનમાં તેમણે ઘણા ચાતુર્માસ ગાળ્યા હતા અને ઘણાં સૂત્રો પણ આજ સ્થળે આપ્યાં હતાં.

આ રાજગૃહીમાં બુદ્ધ ભગવાન રહ્યા તે દરમિયાન સારીપુત્ર, મૌર્જીલાયન અને મૈત્રેયાણીપુત્ર નામના ત્રણ પ્રસિદ્ધ શિષ્યો તેમણે મેળવ્યા. એક દિવસ ભિક્ષાર્થે અશ્વજિત રાજગૃહી નગરમાં ફરતા હતા. તે અતિ સ્વરૂપવાન હતા અને તેમની ચાલવાની રીત પણ સામા મનુષ્યનું મન હરણ કરે તેવી હતી. હવે સારીપુત્ર, જે કપિલ નામના ઋષિનો શિષ્ય હતો, તેણે આ અશ્વજિતનું સોંદર્ય અને ઉમદા દેખાવ જોઈને પૂછ્યું: “તમારા ગુરુ કોણ છે? અને તમે કયો ધર્મ પાળો છો? આ પ્રશ્નોનો જવાબ આપી મારી કંઠા દૂર કરો.” અશ્વજિતે જવાબ આપ્યો: “બુદ્ધ ભગવાન મારા ગુરુ છે. હું આ ધર્મમાં થોડા સમયથી દાખલ થયેલો છું. જ્ઞાનનો સૂર્ય થોડાજ સમયથી ઊગેલો છે, તેથી હું મહાન ગુરુનો ઉપદેશ શી રીતે સમજાવી શકું? છતાં મારા અલ્પ જ્ઞાન પ્રમાણે જણાવું છું કે, જે જે વસ્તુઓ છે, તે સર્વનું કારણ હોય છે. જન્મ, મરણનું પણ કારણ છે અને તે કારણ ચાર ઉમદા સત્યો અને અષ્ટવિધ માર્ગથી દૂર થઈ શકે છે.” એમ કહી ટૂંકમાં તે ઉમદા સત્યો અને માર્ગનો ઉપદેશ કર્યો, જે સાંભળવાથી બોદ્ધધર્મ પર તેની આસ્થા થઈ અને તે પોતાના મિત્ર મૌર્જીલાયન પાસે ગયો. મૌર્જીલાયન

પણ સારીપુત્રની માફક મોટો પંડિત ગણાતો હતો અને તે બંનેને અનેક શિષ્યો હતા. તે બંને જણ બુદ્ધ ભગવાન પાસે ગયા, તેમનો શાંતિભર્યો ઉપદેશ સાંભળ્યો અને બુદ્ધ, સંઘ અને ધર્મ, એ ત્રણ ‘શરણ’ લીધાં અને સંસારનો ત્યાગ કરી ‘શ્રમણ’ થયા.

શિવશંકર નામનો એક પ્રાક્ષણપુત્ર જે વંશપરંપરાથી આવેલી યજ્ઞક્રિયા અને તેનિમિત્તે થતાં પશુઓનાં બલિદાન વગેરેથી કંટાળ્યો હતો અને તેના કાકાના પુત્રે તથા તેની સ્ત્રીએ તેનું ઘણું નુકસાન કરેલું હોવાથી તેમના પર અપ્રીતિ રાખતો હતો, તે બુદ્ધ ભગવાનનો દયાનો અને ક્ષમાનો ઉપદેશ સાંભળી ક્ષમાવાન થયો અને બૌદ્ધધર્મની દીક્ષા લઈ બુદ્ધના બાર મુખ્ય શિષ્યોમાંનો એક થયો. શિવશંકરે દીક્ષા લેતી વખતે ‘પોતાનું’ નામ બદલી મૈત્રેયાણીપુત્ર એવું નામ રાખ્યું. તેણે બુદ્ધ ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી પોતાના જીવનની સઘળી હકીકત જણાવી અને હું દીક્ષા લેવાને તૈયાર છું એમ પણ નિવેદન કર્યું, ત્યારે બુદ્ધ ભગવાને પૂછ્યું: “શું તારા હૃદયમાં દેવનો અંશ પણ રહ્યો નથી એવી તારી ખાતરી છે? તારા કાકાના પુત્રની સ્ત્રીએ તારા પુત્રનું ખૂન કર્યું હતું, તે બાબત પણ શું તું તારા મનથી તેને ક્ષમા આપે છે? સઘળા જીવો માટે તને દયાભાવ છે? તને નુકસાન કરનારાઓ તરફ પણ પ્રેમ સિવાય બીજી વૃત્તિ તારા હૃદયમાં ઉદ્ભવતી અટકાવવાને તું સમર્થ થયો છે?” તેણે જવાબ આપ્યો: “હે નાથ! ખરેખર તેમજ છે. મારા કાકાના છોકરાની સ્ત્રીએ મને નુકસાન કર્યું છે, તેને મેં ક્ષમા આપી છે, હું તે વાતને ભૂલી ગયો છું, હું તેને મારી સઘળી ફોલત આપી દઉં છું; કારણ કે હવે મને તેની જરૂર નથી. મારા જીવનમાં હવે એકજ ભાવના છે અને તે ભાવના સિદ્ધ થતાં હજારો વર્ષ વીતી જશે તોપણ હું તે જ્યાંસુધી સિદ્ધ નહિ થાય ત્યાંસુધી પ્રયત્ન કર્યા કરીશ, એવી હે પ્રભો! તમારા ચરણકમળમાં નમીને પ્રતિજ્ઞા

કરું છું. જગતનો ઉદ્ધાર કરવાને, હે શુરો ! તમારી માફક મારી જાતને હું અર્પણ કરીશ; તમે મને દુઃખમાંથી મુક્ત કર્યો છે અને શાંતિ આપી છે, તે શાંતિ હું આખા વિશ્વને આપી શકું તેવી સ્થિતિ મેળવતાં મુખી હું પ્રયત્ન ચાલુ રાખીશ. ”

બુદ્ધ ભગવાને ઘણા પ્રેમપૂર્વક જણાવ્યું: “ જેવું હું કહે છે તેવુંજ થશે. હું બુદ્ધ તરીકે તારી પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારું છું અને તે પ્રતિજ્ઞાનો કદાપિ ભંગ થશે નહિ અને તે પ્રતિજ્ઞા સફળ થશે. ” બુદ્ધ ભગવાને તેના માથા પર હાથ મૂક્યો અને તે તેમના પગે પડ્યો તેમજ મૈત્રેયાણીપુત્ર (બીજું નામ મૈત્રેયબલદાસ) જ્યેષ્ઠ નામ ધારણ કરી દીક્ષા લીધી અને શ્રમણ થયો.

આ વેલુવનમાં બુદ્ધ ભગવાન રહેતા હતા, તે સમયે મહા-કાશ્યપ નામનો એક બ્રાહ્મણ સંન્યાસી તેમનો શિષ્ય થયો; આ મહાકાશ્યપે સત્ય શોધવાને જગતમાં ક્રીમતી ગણાતી સર્વ વસ્તુ-જ્ઞાનો લોગ આપ્યો અને બુદ્ધ ભગવાનના નિર્વાણ પછી અનંત-શત્રુ રાજાના આશ્રય તળે રાજગૃહીમાંજ એક મોટી સભા મેળવી બૌદ્ધધર્મના બધાં સૂત્રો બીજા લિક્ષુકોની મદદથી એકઠાં કર્યાં હતાં. ”

સારીપુત્ર અને મૌદ્ગલ્યાયન પાછળથી બૌદ્ધધર્મમાં દાખલ થયા, તેમને વિશેષ યોગ્ય જાણી જે પદવી બુદ્ધ ભગવાને સંઘમાં આપી તેથી આગળના શિષ્યો નારાજ થયા. આ વાતની બુદ્ધ ભગવાનને જ્યારે ખબર પડી, ત્યારે તેમણે બધા લિક્ષુકોને એકઠા કરી કહ્યું: “ હે લિક્ષુકો ! નિર્વાણ મેળવવાને માટે જે માર્ગો મેં કહ્યા છે, તે સ્મરણમાં રાખો; તમે બીજી જાળતો ભૂલી જાઓ, તોપણ દૂંકમાં યાદ રાખજો કે:—

सर्व पापस्स अकरणम् कुसलस्स उपसम्पदा

सचित्तं परियोदपणम् एतं बुद्धानुसासनम् ॥ धम्मपद ॥ ૧૮૩

“સર્વ પ્રકારનાં પાપ નહિ કરવાં, કુશળ કામ કરવાં અને ચિત્તની શુદ્ધિ કરવી, એજ જોડધર્મ છે. તમે શા માટે ઇન્ધ્રોથી ધર્મને બૂલી જાઓ છો ?” આ વાક્યોથી શિષ્યોનાં હૃદય શાંત થયાં, પણ આ વખતે બુદ્ધ ભગવાને સંઘની વ્યવસ્થા અને પવિત્રતા જાળવવા માટે કેટલાક નિયમો રચ્યા. આ નિયમોને ‘પ્રતિ-મોક્ષ’ કહે છે અને આ પ્રથમ મળેલી સભા ‘શ્રાવકસંનિપાત’ તરીકે જાણખાય છે.

સારીયુત્ર અને મૌદ્ગલ્યાયન પછી કેટલાક સમય સુધી નવા શિષ્યો નહિ થવાથી લોકોનો ઉત્સાહ ધીમે ધીમે ઘટવા લાગ્યો અને જ્યારે બુદ્ધના સાધુઓ ભિક્ષાર્થે નગરમાં જાય, ત્યારે લોકો તેમના તરફ અપમાનની દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યા; ત્યારે તે ભિક્ષુકોએ આવીને બુદ્ધ ભગવાનને સઘળી હકીકત નિવેદન કરી, તે ઉપરથી તેમણે કહ્યું: “હે ભિક્ષુકો ! લોકો જેને અકલ્યાણનો માર્ગ સમજે છે, તેજ ચિરકાળના કલ્યાણનો માર્ગ છે. માટે તેમને જણાવજો કે, બુદ્ધ પ્રથમના બુદ્ધોની માફક ધર્મરાજ્ય ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. લોકોને સત્યમાર્ગ સમજાવવા સિવાય તેમની પાસે બીજું હથિયાર નથી. જે તેમના શિષ્યો થાય છે, તે પણ સત્યના જાળથીજ થાય છે અને સત્યના જાળથીજ સંઘની સંખ્યા વધશે.”

બુદ્ધ ભગવાન આ રીતે રાજગૃહીમાં ઉપદેશ આપતા હતા અને લોકોને સત્ય ધર્મ તરફ દોરતા હતા, તે જાણતની કપિલવસ્તુમાં તેમના પિતા શુદ્ધોદનને જાણર પડી. બુદ્ધને કપિલવસ્તુ આવવાનું આમંત્રણ આપવા તેમના પિતાએ કેટલાક સામંતો મોકલ્યા અને તેમની સાથે કહાબું કે, “તમારા પિતા મરણની તૈયારીમાં છે, માટે તેમનું મુખ જોવું હોય અને તેમનું હૃદય જોવું હોય તો તરત કપિલવસ્તુ તરફ વિહાર કરો.” યથોદ્ધરાએ પણ નવ સવારોને મોકલ્યા અને કહાબું કે, “રાહુલની

જેવી રીતે કુમુદ ચંદ્રની અંખના કરે તેવી રીતે, તમારા દર્શન માટે આતુર બની છે. જો તમને ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેમાં તે પોતાનો ભાગ માગે છે.”

આ બધા ક્ષતો, જ્યારે બુદ્ધ ભગવાન વેણુવનમાં ધર્મનો ઉપદેશ આપતા હતા, તે વખતે આવી પહોંચ્યા અને ધર્મ શ્રવણ કરવામાં એટલા મશગૂલ બન્યા કે પોતાને કહેવાની વાતજ ભૂલી ગયા ! તેઓ માત્ર ભગવાનના મુખપ્રતિ ધારી ધારીને જોવા લાગ્યા અને તરતજ ‘શ્રમણ’ થયા. આ પ્રમાણે શુદ્ધોદન રાજાએ નવ વાર બુદ્ધા બુદ્ધ સામંતોને જલામણો કરી કરીને મોકલ્યા, પણ નવે વાર તે બધા બુદ્ધના શિષ્યમંડળમાં દાખલ થયા. પછી સિદ્ધાર્થ કુમારના સોબતી ઉદ્યાયીને રાજાએ મોકલ્યો તેણે વેણુવન પાસે આવતાં પાસેના ઝાડની નાની નાની કૂંપળો તોડી પોતાનાં કણ્ઠવિવર બંધ કર્યાં કે જેથી બુદ્ધ ભગવાનનો ઉપદેશ તેના કાનમાં ન પડે ! તે વેણુવનમાં દાખલ થયો અને શુદ્ધોદન રાજાનો તથા યશોધરાનો સંદેશો કહી બતાવ્યો.

તે વખતે બુદ્ધ ભગવાને નમ્રતાથી લોકો સમક્ષ કહ્યું : “હું હવે જઇશ; મારી ત્યાં જવાની ઇચ્છા છે, તેમજ કર્તવ્ય છે. જેમણે જીવન આપ્યું તે માતાપિતા તરફ પૂજ્યભાવ બતાવવો એ પુત્રની પવિત્ર દ્વંદ્વ છે.”

જેમ જણાવી તે રાજગૃહીથી કપિલવસ્તુ તરફ જવા નીકળ્યા. સંઘના નિયમ પ્રમાણે નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં તે ઊતર્યા. આ વાતની તે નગરમાં ખબર પડતાં સર્વત્ર આનંદ વ્યાપી રહ્યો. બુદ્ધ-ભગવાનના પિતા, કાકા વગેરે સ્વજનો તથા નગરલોકો (બાળકથી વૃદ્ધ સુધી) દરેક તેમનાં દર્શનાર્થે આવ્યાં. શુદ્ધોદન રાજા કેટલીક વાર સુધી દાંધ પણ ખેલી શક્યો નહિ. પુત્રના મુખ સામું જોયા કંઈ અને પુત્રે પિતાના મુખ સામું જોયું. પણ બન્નેમાંથી કોઈ ઘણી

વાર મુખી એક પણ અક્ષર બોલ્યું નહિ. રાજાએ મનથી વિચાર કર્યો: “અહા! આ પુત્રે જો રાજ્ય કરવું ધાતું હોત તો પ્રતાપી રાજા થાત, માધાતાની માફક ચક્રવર્તી થાત; આ બિંદગીમાં તેને શો આનંદ પડતો હશે?” બુદ્ધ ભગવાન પોતાના પિતાના હૃદયનો આશય સમજી ગયા અને તેમને સદ્ધર્મ તરફ વાળવાના હેતુથી આ પ્રમાણે પ્રતિબોધ આપ્યો. “હું જાણું છું કે, રાજાનું મન રાગપૂર્ણ છે અને તે રાગને લીધે દુઃખમાં દુઃખ ઉભેરાય છે. તમારું મન શાંત કરો, રાગ વિમુક્ત કરો, કોઈ પણ પુત્રે પિતાને નહિ આપેલો એવો ધાર્મિક ખોરાક હું આપું તે સ્વીકારો. કમ પ્રમાણે મનુષ્યને ક્ષણ મળે છે; તેટલા માટે પોતે કેવું કામ કરે છે તે બાબત દરેકે સાવધ રહેવું જોઈએ. મરણ વખતે જીવ એકલો જાય છે, કેવળ તેનાં સારાં કે નરસાં કૃત્યો તેની સાથે જાય છે. નિર્વાણ એજ પરમ શાંતિનું સ્થળ છે; એજ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ આનંદ છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો દુઃખગર્ભિત અને ભયપૂર્ણ છે. સપંની સાથે વસવા સમાન છે. કયો સુર મનુષ્ય તેમાં આનંદ માને? સુર મનુષ્ય જીએ છે કે આપું વિશ્વ કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે વિકારોથી બળી રહ્યું છે; અને જ્યાંસુધી જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ છે, ત્યાંસુધી શાંતિ સંભવેજ શી રીતે? તૃષ્ણાના નાશથી પરમ શાંતિ મળે છે, ત્યાં હથિયારની કે લશ્કરની જરૂર નથી; ત્યાં હાથી, ઘોડા, રથ કે પાયદલની આવશ્યકતા નથી. જો-મનુષ્ય લોભ, ક્રોધ અને અજ્ઞાન ઉપર જય મેળવે તો આ જગતમાં તેને જીતવા યોગ્ય કંઈ રહેતું નથી, તેજ ખરો ચક્રવર્તી છે, તેજ ખરો વિજેતા છે.”

આ શબ્દો સાંભળીને રાજાને હૃદયહાર સંતોષ થયો અને હાથ જોડી તે બોલી બિઠ્યો: “આશ્ચર્ય! આશ્ચર્ય! આજે મારો આત્મા પ્રસન્ન થયો છે; આજે મને પરમ સંતોષ થયો છે; આ દુઃખમાંથી છૂટવાનો સત્યમાર્ગ મેં જાણ્યો છે; આજે પુત્રજન્મની સફળતા

થઈ છે. હે પુત્રરત્ન ! તેં સંસારનો ત્યાગ કર્યો, તેં તપશ્ચર્યા કરી અને પરમ ક્ષણ મેળવ્યું તે બધું બહુ સારું કયું. જો તેં ચક્રવર્તી રાજા થવાની દરકાર કરી હોત તો મને અને આખા જગતને દુઃખ-મુક્ત થવાનો અદ્વિતીય લાભ શી રીતે મળી શકત ? મને આજના જેવો આનંદ કદાપિ થાત નહિ.” આ શબ્દો બોલતાં રાજાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને આંખમાંથી હર્ષનાં અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં !

બીજે દિવસે શિક્ષા માગવાને સમયે બુદ્ધ ભગવાન હાથમાં પાત્ર લઈ કપિલવસ્તુમાં આવ્યા. જ્યારે તેઓ નગરનાં દ્વાર સમીપ પહોંચ્યા ત્યારે વિચાર કર્યો કે, નગરમાં ફરતાં ફરતાં રાજદ્વાર તરફ જવું તે ઠીક છે. કે સીધાજ ત્યાં જવું એ વધારે ઠીક છે ? આખરે સંઘના નિયમ પ્રમાણે ઘેરઘેર શિક્ષા માગવાનો નિશ્ચય કર્યો. જ્યારે રાજાને ખબર પડી કે રાજકુવર ઘેરઘેર શિક્ષા માગતો ફરે છે, ત્યારે શુદ્ધોદન રાજા એકદમ ચકિત થયો અને બુદ્ધ ભગવાન જ્યાં શિક્ષા માગતા હતા ત્યાં આવીને કહેવા લાગ્યો : “ હે પ્રભો ! તમે અમને શું કરવા શરમમાં નાખો છો ? અત્તને વાસ્તે શા સારું શિક્ષા માગો છો ? શું આટલા શિક્ષકોને જમાડવા જેટલું પણ સામર્થ્ય મારામાં નથી ? ”

બુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો, “ આ અમારા કુળનો ધર્મ છે.”

શુદ્ધોદન રાજાએ કહ્યું : “ પણ આપણે તો ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંથી જિતરી આવ્યા છીએ અને આપણા વંશમાં કોઈએ હજી સુધી શિક્ષા માગી નથી. ”

બુદ્ધ ભગવાને જવાબ વાળ્યો. “ તમે અને તમારું કુટુંબ તે ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંથી જિતરી આવ્યા હો, પણ હું તો પ્રાચીન બુદ્ધોનો વંશજ છું અને તેઓ તો મારી માફક શિક્ષા માગીનેજ ઉદરનિર્વાહ કરતા હતા. ”

શુદ્ધોદને કાંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો; પણ પુદ્ધ ભગવાનનું પાત્ર લઈને તેમને રાજમહેલ તરફ દોરી ગયા. તે મહેલમાં તેમને માન આપવાને કુટુંબનાં સદ્યજ્ઞાં મનુષ્યો અને નોકરો વગેરે એકઠાં થયાં હતાં; પણ યશોધરા તે હીવાનખાનામાં આવી ન હતી. તે પ્રેમ-મૂર્તિએ એમજ વિચાર્યું હતું કે, “જે રાજકુમારમાં કાંઈ પણ દિલસોણ રહી હશે તો તે મારી પાસે ચાહીને ચાહીને આવશેજ.”

આ વિચારથી તે ચોરડામાંજ બેસી રહી. પુદ્ધ ભગવાન તેના મનના ભાવ જાણતા હતા તેથી બે શિષ્યો સાથે પોતે યશોધરા બેઠી હતી તે ચોરડામાં ગયા. તે બે શિષ્યોને તેમણે ચેતવણી આપી કે, “આપણા સંઘના નિયમ પ્રમાણે શ્રમણે જીને અડકવું જોઈએ નહિ અથવા અડકવા દેવી જોઈએ નહિ; છતાં પણ જો તે યશોધરા આવી મને અડકે તો તેને તમે રોકતા નહિ.” પુદ્ધ ભગવાને પીળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં, તેમનું માથું મૂંડાવેલું હતું અને એવી સ્થિતિમાં જ્યારે તે ચોરડામાં તેઓ દાખલ થયા ત્યારે યશોધરા જો કે આવી સ્થિતિમાં તે હશે એમ જાણતી હતી, છતાં આ વખતે તેનું મન કાળૂમાં ન રહ્યું, તે તેમના પગે યાત્રી પડી અને તેની આંખમાંથી અશ્રુની ધારા ચાલવા લાગી; પણ પોતાની અને પુદ્ધ ભગવાનની વચ્ચે અગમ્ય મહાસાગર જેટલું અંતર જોઈને છેવટે તે ઊભી થઈ અને બાજુએ ઊભી રહી.

શુદ્ધોદન રાજાએ કહ્યું: “હે પુત્ર! જ્યારથી તું ઘર છોડીને ગયો છે, ત્યારથી આ સતી અજાંડ પ્રદાયર્થ પાળે છે, એક વાર જમે છે, રાત્રિએ સાદડી પર પડી રહે છે અને અસહ્ય દુઃખ અનુભવે છે.”

પુદ્ધે હયાપૂર્ણ મુખ યશોધરા તરફ ફેરવીને પોતાનો પૂર્વ ભવનો સંબંધ કહ્યો અને પ્રસંગને અનુસરતો યોગ્ય ઉપદેશ આપ્યો. યશોધરા તે મતની ‘ઉપાસિકા’ થઈ અને જ્યારે પાછ-

ળથી બુદ્ધ ભગવાનની ઇચ્છા વિરુદ્ધ* તેમને સાધ્વીનો વર્ગ સ્થાપવો પડ્યો ત્યારે તે ગૌદમતની મુખ્ય સાધ્વી થઈ.

બુદ્ધ ભગવાનની માસી પ્રજાપતિ ગૌતમી, જેણે સિદ્ધાર્થ કુમારને ઉછેર્યો હતો, તેના પુત્ર નંદનો વિવાહ અને રાજ્યાભિષેક બીજે દિવસે હતો. તે આ શુભ દિવસે પોતાના ભાઈ બુદ્ધ ભગવાનને મળવા ગયો. બુદ્ધ ભગવાને તેને એવો તો અલૌકિક બોધ આપ્યો કે તેથી પલળીને તેણે રાજ્યસુખ અને વિવાહસુખ અસાર માન્યું અને તરતજ દીક્ષા લીધી. રાજભવનમાં આથી હાહાકાર વર્તાઈ રહ્યો અને તેનું મન ફેરવવાને ઘણો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો, જે સર્વ બ્યર્થ ગયો. અનંતકાળના સુખની જેને ગાંખી થઈ હોય તે શું આ પૃથ્વીનાં દુઃખગર્ભિત અને ક્ષણિક સુખથી કદાપિ સંતુષ્ટ બને ?

આ વાતને એક અઠવાડિયું થઈ ગયું અને યશોધરાએ પોતાના પુત્ર રાહુલને વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવીને કહ્યું: “આજે તારા પિતા પાસે જઈ પિતૃધન માગજે.” રાહુલને સાત વર્ષ થયાં હતાં, પરંતુ પોતાના પિતા કોણ છે તે તે બજુતો ન હતો; તેથી તેણે સરળતાથી પૂછ્યું: “મારા પિતા કોણ છે ? રાજા શુદ્ધોદન સિવાય હું કોઈને ઓળખતો નથી.” યશોધરાએ બારીએથી આંગળી ખતાવી કહ્યું:

“જો ! પેલા ઉગ્ગલવળ શાંત મૂર્તિવાળા સંન્યાસી જેવા જણાય છે, એ તારા પિતા છે; તેમની પાસે પુષ્કળ ધન છે. માટે તેમની પાસે જઈને તે માગજે અને કહેજે કે હું તમારો પુત્ર છું, હું શાક્ય-

* સ્ત્રીઓ વારતે ‘ભિક્ષુણી’ વર્ગ સ્થાપવાની બુદ્ધદેવની ઇચ્છા ન હતી. પણ જ્યારે એમના પિતાના મરણ પછી વિધવા બનેલી એમની અપરમાતા પ્રજાપતિ ગૌતમીએ ઘણો આગ્રહ કર્યો અને જ્યારે બુદ્ધદેવના પ્રિય શિષ્ય આનંદે તે પ્રજાપતિ વારતે ઘણીજ ભલામણ કરી ત્યારે ભિક્ષુણીવર્ગ સ્થાપવાની તેમણે રમ આપી અને ‘ભિક્ષુણી’ઓ વારતે ઘણા સખ્ત કેટલાક નિયમો બાંધ્યા.

વંશનો નેતા થઈશ; હું તમારી પાસેથી વારસો મેળવવા માગું છું, માટે મને તે આપો.”

રાહુલ સીધોં શુદ્ધ ભગવાન પાસે ગયો અને નિર્ભય રીતે પ્રેમ-પૂર્વક કહેવા લાગ્યો: “ હે પિતા ! તમારી પાસે આવવાથી મને ઘણો આનંદ થાય છે.” શુદ્ધ ભગવાને જવાબ ન આપ્યો, પણ ભોજન કર્યો પછી વડવનમાં તે રહેતા હતા ત્યાં જવા નીકળ્યા.

રાહુલ તેમની પાછળ પાછળ ચાલ્યો અને વારસો માગવા લાગ્યો. શુદ્ધ ભગવાને કે તેમના શિષ્યોએ તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો નહિ. વડવનમાં જઈ શુદ્ધ ભગવાને વિચાર્યું કે, “ જે ધન એને ભોધ્યે છે તે ક્ષણિક અને નાશવંત છે, માટે બોધિવૃક્ષ નીચે ધ્યાન કરતાં મને જે સપ્ત રત્નો મળ્યાં હતાં તેજ હું તેને આપીશ અને તેને આધ્યાત્મિક શક્તિઓનો વારસ બનાવીશ.” પછી સારીપુત્રને કહ્યું કે, “ રાહુલને શ્રમણ બનાવો ” અને તુરતજ તે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું.

ન્યારે આ સમાચાર રાજકુટુંબને વિદિત થયા, ત્યારે સર્વ કોઈ શોકાતુર થયું; કારણ કે નંદે થોડાજ દિવસ ઉપર શ્રમણપદ અંગીકાર કર્યું હતું. શુદ્ધોદન રાજના બંને પુત્રો શ્રમણ થયા હતા અને પૌત્ર રાહુલ પણ શ્રમણ થયો તેથી શુદ્ધોદનની નિરાશામાં વૃદ્ધિ થઈ અને તેટલા માટે શુદ્ધ પાસે જઈ કહ્યું કે, “ આજથી મા-બાપની રજા સિવાય ‘સંઘ’ માં કોઈને પણ દીક્ષા ન આપવી એવો નિયમ હાજલ કરો.” સમયજ શુદ્ધ ભગવાને તે માગણી સ્વીકારી અને થોડા દિવસ ત્યાં રહી રાજગૃહી તરફનો માર્ગ લીધો.

માર્ગમાં અનેકા નદીને કાંઠે અનુપ્રિય નામના વનમાં થોડોક સમય રહ્યા. તે સમયે તેમનાં સ્વજનોમાંથી અને શાક્યોમાંથી કેટલાક તેમના શિષ્યો થયા, જેમાં સુખ્ય આનંદ, દેવદત્ત, ઉપાલિ અને અનિરુદ્ધ છે. આનંદ શુદ્ધ ભગવાનના કાકાનો પુત્ર હતો. તે

નિરંતર તેમની સાથે રહેતો હતો. અને મરણપ્રસંગે પણ તે સાથેજ હતો. દેવદત્ત પણ તેમના કાકાનો છોકરો હતો, પણ પાછળથી તેમનો 'અતિસ્પર્ધી' થયો. અને બુદ્ધ ભગવાન ઉપર કલંક લાવવાને પણ તે ચૂક્યો ન હતો. ત્રીજો ઉપાલિ જાતનો હજમ હતો, પણ તેની ધાર્મિકવૃત્તિ બેહદ હતી અને તેની બુદ્ધિ બહુ વિલક્ષણ હતી, તેથી તે સંઘનો મોટો નાયક બન્યો હતો. અનિરુદ્ધ માનસશાસ્ત્રમાં અતિ પ્રવીણ હતો.

શુરુ તરીકેના જીવનમાં બુદ્ધ ભગવાને અનેક શિષ્યો ક્યાં. ઉચ્ચ તેમજ નીચ, શ્રીમંત તેમજ ગરીબ, બ્રાહ્મણ તેમજ ચાંડાળ, જૈનો તેમજ આજીવિકો, સંન્યાસી તેમજ ગૃહસ્થી, લૂંટારા તેમજ મનુષ્યાહારી, ઉમરાળ તેમજ ખેડૂત, પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ; સઘળી જાતના મનુષ્યો તેમના શિષ્યો થયા. કેટલાક 'શ્રમણ' થયા, ત્યારે બીજાઓ તે મત સ્વીકારી 'આવક' અથવા 'ઉપાસક' થયા. તેમના અનુયાયીઓમાંથી કેટલાકનાં નામ આપણે યાદ કરી શકીશું. કેશલ દેશનો પ્રસેનજિત રાજા, કપિલ મતાનુયાયી પંચ-શિષ્ય, કાશીનો મહાકાત્યાયન, કૌશાંબીનો રાજા ઉદયન, દનમતી ગામનો બ્રાહ્મણોનો ઉપરી કૂટદન્ત, એકનાલ નામના બ્રાહ્મણ નગરનો ભારદ્વાજ, કેશલ દેશને ત્રાસ ઉપજાવનાર-મોટો લૂંટારો-અંશુલિમાલ, આલવાઈ ગામનો મનુષ્યોનો પણ આહાર કરનાર આલવક, દોરકા પર નાચનાર-કસરતી ઉગ્રસેન, હજમ ઉપાલિ અને રસ્તો સાફ કરનાર સુનીત આ સર્વમાં કેટલાક 'શ્રમણ' થયા અને કેટલાક 'ઉપાસક' થયા.

આ બધા શિષ્યમંડળમાં બૌદ્ધધર્મનો ફેલાવો કરવાને ઉપદેશ આપનાર તરીકે બાર શિષ્યો પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે. તેઓનાં નામ:- અરાત કોવિડન્ય, અધ્ધજિત, સારીપુત્ર, મૌદ્ગલાયન, મહાકાશ્યપ, મહાકાત્યાયન, અનિરુદ્ધ, ઉપાલિ, પિંડાળાભારદ્વાજ, કીસ્થિલ,

રાહુલ અને પૂર્ણમેત્રેયાણીપુત્ર એ પ્રમાણે છે.

ત્યારે બુદ્ધ ભગવાને પ્રથમ વર્ષાઋતુ વેણુવનમાં ગાળી, ત્યારે કૌશલ દેશની શ્રાવસ્તી નગરીનો સુહત્ત નામનો એક ધનવાન વણિકપુત્ર દરરોજ ધર્મ શ્રવણ કરવા આવતો હતો. નવા ધર્મની પવિત્રતા, શાંતિ, આનંદ, પ્રેમ અને કરુણા જોઈ તથા બુદ્ધ ભગવાનનું અનુપમ જીવન જોઈ તેણે બૌદ્ધધર્મ અંગીકાર કર્યો. આ સુહત્ત ગરીબોનો બેઢી, નિરાધારનો આધાર અને દાન આપવામાં અગ્રેસર હતો, તેથી તે ‘અનાથ પિંડક’ એ નામથી વિખ્યાત થયો હતો. તે બુદ્ધ ભગવાનને શ્રાવસ્તી નગરીમાં આવવાનું નિમંત્રણ કરી સ્વદેશ ગયો. શ્રાવસ્તી કૌશલ દેશની રાજધાની હતી, ત્યાં પ્રસેનજિત રાજા રાજ્ય કરતો હતો અને તેના પુત્રના નામ ઉપરથી ત્યાં આવેલા એક રમણીય વનનું નામ જેતવન રાખવામાં આવ્યું હતું. અનાથ પિંડકે પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી તે વન ખરીદી લીધું અને બુદ્ધના સાધુઓને વાસ્તે એક ભવ્ય ‘વિહાર’ (આશ્રમસ્થાન) બંધાવ્યો અને તે બુદ્ધ અને તેમના શિષ્યોને વાસ્તે તેણે ખુદ્દો મૂક્યો. અહીં બુદ્ધ ભગવાને ઘણી વર્ષાઋતુઓ પસાર કરી હતી અને ઘણાં વ્યાખ્યાનો અને સૂત્રો આજ સ્થળે આપવામાં આવ્યાં હતાં. બૌદ્ધધર્મને આશ્રય આપનારાઓમાં વૈદ્ય જીવકને ભૂલવો જોઈએ નહિ. જીવક, ગિજિસાર રાજાનો સામાન્ય વૈદ્ય હતો અને બુદ્ધ અથવા તેમના શિષ્યોની તંદુરસ્તીની સારવાર કરવાને તેને રોકવામાં આવ્યો હતો. પ્રથમ લિહુકો ચીંથરાં અને ફાટેલાં વસ્ત્ર પહેરતા હતા. પણ તેથી અનેક પ્રકારના રોગ ઉદ્ભવતા હતા, તે અટકાવવાને તેની સૂચનાથી બુદ્ધ ભગવાને નિયમ કર્યો કે, ‘શ્રાવકો’ જે વસ્ત્ર ખુશીથી આપે તે સ્વીકારવામાં ‘લિહુકો’ને દોષ નથી. શ્રાવસ્તીના એક જૈન વ્યાપારી મિત્રારની પુત્રવધૂ પણ બૌદ્ધધર્મને આશ્રય આપનાર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે.

તેના ઉપદેશથી મિગાર બૌદ્ધધર્મી થયો અને તેથી તે વિશાખા નામની સ્ત્રી ‘મિગારની માતા’ તરીકે બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં વિખ્યાત છે. તે બૌદ્ધધર્મની ઉપાસિકાઓમાં મુખ્ય થઈ અને શ્રાવસ્તી પાસે પૂર્વારામ નામનો વિહાર તેણે બંધાવી આપ્યો. આ વિહાર જેતવનના વિહાર કરતાં સહેજ ઊંચે હતો, પણ બીજી બધી રીતે ઘણો ઉત્તમ હતો.

અંબપાલી નામની સ્ત્રી જે ઘણી સુંદર હતી અને ગીતમાં અતિ કુશળ હતી, તેણે પોતાનો પ્રાસાદ અને આમ્રવન બુદ્ધસંઘને અર્પણ કર્યું અને પોતે ‘લિમ્બુણી’ થઈ. બુદ્ધ ભગવાનની આદર્શ લોકપ્રિયતા જોઈ તથા નવા મતના ‘શ્રાવકો’એ જે ભેટો સંઘને અર્પવા માંડી તેથી કેટલાક તે વખતના જુદા જુદા પંથના નાયકોના હૃદયમાં ઇર્ષ્યા પ્રદીપ્ત થયો અને બુદ્ધ ભગવાનની દીર્ઘિને કલંક લગાડવા અને લોકોની નજરમાં તેમને હલકા પાડવા તેઓએ કેટલાક હલકા પ્રયત્ન કર્યો. અન્ય મતવાળાઓએ ચિંચા નામની એક સ્ત્રીને પોતાના તંત્રમાં લીધી. જ્યારે સાયં કાળે બુદ્ધના ઉપાસકો ધર્મ શ્રવણ કરી ‘વિહારથી’ નગર તરફ જતા હતા, ત્યારે ચિંચાને વસ્ત્રાભૂષણ સંભવી ‘વિહાર’ તરફ મોકલી; લોકોએ તેને પૂછ્યું: “તું ક્યાં જાય છે?” તે કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ચાલી ગઈ. પ્રાતઃ કાળે જ્યારે લોકો નગરમાંથી ‘વિહાર’ તરફ જતા હતા, ત્યારે ચિંચા વિખરાયેલા પોશાક સાથે વિહાર તરફથી નગર તરફ જતી હતી. આવા નીચ કૌશલથી કેટલાકનાં મનમાં બુદ્ધ ભગવાનના ચારિત્ર વિષે શંકા ઉપજાવવા તે સમર્થ થઈ. એક દિવસ સર્વ મનુષ્યોની સમક્ષ આવી તે બોલી: “મને બુદ્ધથી ગર્ભ રહ્યો છે.” તેણે પેટે એક નાનો ભેટો બાંધ્યો હતો, જે દૈવજોગે છૂટી જવાથી તેનું પોગણ ફૂટી ગયું હતું. હવે તે લોકોએ બીજી એક સુંદરી નામની સ્ત્રીને વશ કરી. તે જગ્યાએ જગ્યાએ કહેવા લાગી કે, “બુદ્ધનું

ચારિત્ર સારું નથી.” આ વાત જ્યારે યોડીધણી ફેલાઈ ત્યારે તે લોકોએ કેટલાક દારૂડિયા પાસે તેને મારી નખાવી જાને તેનું મુકડું તેમના ‘વિહાર’ પાસે નાખ્યું તથા જગતને બહાર કંઈ કે જુદે પોતાનું કલંક છુપાવવા આ બીજું પાતક કર્યું છે; પણ યોડાક દિવસે તે દારૂડિયાઓ દારૂના ઘેનમાં હતા ત્યારે ઘેનમાં ને ઘેનમાંજ તેઓથી યોડી જવાયું કે, “અમારી સત્તા એટલી બધી છે કે જુદાનું પણ ચારિત્ર, મુંઢરીને મારીને કલંકિત કરવા અમે સમર્થ છીએ.” આ પ્રમાણે જુદા ભગવાનના ચારિત્ર પર આવેલું કલંક-રૂપી વાહળ સત્યના સૂર્યપ્રકાશ આગળ અદૃશ્ય થયું અને જ્યારે આ દારૂડિયાઓને ન્યાયસભામાં બોલાવવામાં આવ્યા, ત્યારે તેઓએ પોતાનું પાપ કબૂલ કર્યું અને જે લોકોએ તેમને આ નીચ કામ કરવા ઉરકેયા હતા તેમનાં નામ પણ આપી દીધાં ! એક વખત ખોરાકમાં ઝેર ભેળવી શ્રીશુભ મારફતે જુદા ભગવાનનો પ્રાણ લેવા અન્ય મતવાળાઓએ યુક્તિ રચી, પણ જુદા ભગવાનના જાણવામાં તે વાત આવી અને તેમણે તે શ્રીશુભને ક્ષમા આપી; તેમજ દેવ, દેવથી નહિ પણ પ્રેમથીજ નાશ પામે છે, એ ઉત્તમ સિદ્ધાંત ખરો પાડી બતાવ્યો.

જુદા ભગવાનને જ્યારથી બોધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, ત્યારથી તેમનું દરરોજનું જીવન દેવા પ્રકારનું હતું, તે સંબંધી જે કંઈ પણ જાણવામાં આવે તો તે ઉપયોગી જણાશે, એમ ધારી અત્રે તે નિવેદન કરવામાં આવે છે.

“જુદા ભગવાન પ્રાતઃકાળમાં પાંચ વાગ્યાને શુભારે જાગૃત થતા અને પોતાના શિષ્યને શ્રમ ન પડે તે ખાતર જાતેજ સ્નાન કરી વસ્ત્ર પહેરી લેતા. તે પછી શિક્ષા માગવાનો સમય થાય ત્યાં-મુધી તે એકાંત જગ્યામાં જતા અને ધ્યાનમાં બેસતા હતા. જ્યારે શિક્ષાનો સમય થાય ત્યારે ત્રણ વસ્ત્ર પહેરીને હાથમાં પાત્ર લેતા

અને કેટલીક વાર એકલા અને કેટલીક વાર શિષ્યો સાથે, પાસેના ગામ કે નગરમાં, કેટલીક વાર સાધારણ રીતે અને કેટલીક વાર અમત્કારો સાથે હાજલ થતા હતા.

પછી લોકો ઘરમાંથી બહાર નીકળી તેમને લોજન ગ્રહણ કરવાનો આથહ કરતા હતા, જે લોજન તે ત્યાંની ત્યાંજ ખાઈ લેતા હતા. જ્યારે લોજન પૂરું થઈ રહે ત્યારે લોકોની આધ્યાત્મિક શક્તિ તપાસીને તેમના અધિકાર મુજબ ઉપદેશ આપતા હતા, જે સંભળી કેટલાક 'ઉપાસક' અથવા 'શ્રાવક' તુલ્ય તત્ત્વ અંગીકાર કરતા હતા, ત્યારે કેટલાક 'શ્રમણ' માર્ગ ગ્રહણ કરતા હતા અને કેટલાક તે કરતાં પણ ઉચ્ચ અવસ્થાનો અનુભવ કરતા હતા. આ પ્રમાણે લોકો ઉપર ઉપકાર કરી તેઓ પોતાને સ્થાનેથી ઊઠી જે વનમાં પોતે ઊતર્યા હોય ત્યાં જતા હતા અને ત્યાં ખીજ શિષ્યો લોજન કરીને આવે ત્યાંસુધી તે શિષ્યોની રાહ જોતા બહારના લાગમાં બેસતા હતા. પછી દ્વાર આગળ ઊભા રહી કેટલીક ઉપયોગી બોધપ્રદ સૂચનાઓ આપતા, અથવા તો કોઈક શિષ્યને ધ્યાનનો અમુક વિષય તેની આત્મિક શક્તિ અનુસાર જણાવતા હતા. જ્યારે શિષ્યો ધ્યાન વાસ્તે જતા ત્યારે યુદ્ધ ભગવાન થોડોક સમય આરામ લેતા હતા અને જ્યારે શરીરને આરામ મળી રહે કે તરતજ ઊઠી પાસેના મનુષ્યોને કેવી રીતે પોતે મદદ કરી શકે, તેનો વિચાર કરતા હતા. સંજના ચારપાંચ વાગે પાસેના ગામના કે નગરના લોકો તેઓ જ્યાં ઊતર્યા હોય ત્યાં પુષ્પના ઉપહાર લઈને આવતા હતા. ત્યાં વ્યાખ્યાન કરવાની જગ્યામાં આ પ્રમાણે આવીને બેઠેલા ઉપાસકો વગેરેને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે સત્યનો બોધ કરતા હતા. સંધ્યાકાળે તે લોકો પાછા જતા, ત્યારે તે કેટલીક વખત સ્નાન કરતા હતા અને ધ્યાન વાસ્તે બેઠેલા શિષ્યો બધા તેમની પાસે એકઠા થતા હતા. તેમના કેટ-

લાક શિષ્યો પોતાનો અનુભવ જણાવતા, ત્યારે કેટલાક પોતાને પટેલી શંકા પૂછી તેનો પ્રત્યુત્તર માગતા અને કેટલાક સત્યનો બોધ આપવા પ્રાર્થના કરતા હતા. આ પ્રમાણે ધર્મસંબંધી વાર્તા-લાપ કરવામાં રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીતી જતો; બાકીની રાત્રિનો કેટલોક ભાગ ધ્યાનમાં પસાર થતો અને કેટલોક ભાગ શાંત નિદ્રામાં જતો. પ્રાતઃકાળ થવા માંડે ત્યારે જાગૃત થઈ જગતના લોકોને પોતાની નજર આગળ જોણેલા કડખી તેમાંથી કોણ કોણ મદદ મેળવવા લાયક છે અને તેમને કેવી રીતની મદદ આપી શકાય તેમ છે તેનો વિચાર કરતા હતા. શિયાળા ને હિનાળાના મળી આઠ માસ સુધી તે જુદે જુદે સ્થળે વિચરતા હતા; પણ વર્ષાઋતુમાં ચાર માસ સુધી તે એકજ સ્થળે રહેતા હતા. આ પ્રમાણે ભગવાન જુદા સ્વામી પોતાનો સમય નિર્મમન કરતા હતા.





પ્રકરણ ૧૦ મું-નિર્વાણ

શાક્ય મુનિ જ્યારથી બુદ્ધ થયા ત્યારથી ઉગર પ્રમાણે જુદે જુદે સ્થળે ઉપદેશ આપતા હતા અને અનેક જીવોને દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો ઉત્તમ માર્ગ દર્શાવતા હતા.

બુદ્ધ ભગવાન નિર્વાણ પામ્યા તે અગાઉ થોડાં વર્ષ પહેલાં તેમના કાકાનો પુત્ર દેવદત્ત, જે તેમનો શિષ્ય થયો હતો, તેણે સંઘમાં વિક્ષેપ પાડ્યો. દેવદત્ત જ્યારે કોશાંબિ ગયો, ત્યારે તે નગરના મનુષ્યોએ તેનું અપમાન કર્યું. આ અપમાન સહન નહિ થવાથી તે રાજગૃહી ગયો અને ત્યાં નવો મત સ્થાપવાની તેની પ્રવ્રજ ઇચ્છા થઈ. િંબિસાર રાક્ષસના પુત્ર અન્નતશત્રુએ રાજગૃહીમાં તેને એક 'વિહાર' બંધાવી આપ્યો. જ્યારે બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહીમાં વેણુવનમાં વર્ષાઋતુ ગાળવા આવ્યા, ત્યારે દેવદત્ત કે જે હજુ પોતાને બુદ્ધનો અનુયાયી કહેવશવતો હતો, તેણે પોતાના આગેવાનીપણા નીચે નવો અને વધારે સખ્ત નિયમવાળો ધર્મ સ્થાપવા બુદ્ધ ભગવાન પાસે માગણી કરી. બુદ્ધ ભગવાને ના પાડી કે તરતજ તેણે નવો મત સ્થાપવા પ્રયત્ન આરંભ્યો. થોડાં વર્ષ પછી અન્નતશત્રુએ પોતાના પિતા િંબિસારને મારી નાખ્યો. એમ કહેવામાં આવે છે કે, આ કામમાં દેવદત્તનો હાથ હતો. આ બનાવથી પોતાના નવીન પંથને સારી સહાય મળશે, એમ તેણે આશા રાખી હતી. બુદ્ધ ભગવાનનો જીવ લેવાને યજ્ઞ દેવદત્તે કેટલાક પ્રયત્ન કર્યા હતા,

ને સર્વ નિષ્ક્રિય ગયા હતા. બુદ્ધ ભગવાનને મારવાને મોકલેલા મારાઓ તેમનો અમૃતભયો ઉપદેશ સાંભળી શાંત થઇ ગયા અને બુદ્ધના અનુયાયી થયા; ગૃધ્રકૂટ પર્વતની ટોચેથી ગળકાવેલા પત્થરના બે કકડા થઇ બુદ્ધ ભગવાનની બન્ને બાજુએથી ચાલ્યા ગયા, પણ બુદ્ધ ભગવાનને તેથી જરા પણ ઇજા થઇ નહિ. ત્યારે બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહીમાં ભિક્ષાર્થે ફરતા હતા, ત્યારે તેમના સામે ગાંડો મદોન્મત્ત હાથી છૂટો મૂકવામાં આવ્યો હતો, પણ બુદ્ધ ભગવાનના અપૂર્વ શાંતિબળથી તે શાંત થયો અને પગે પડ્યો.

ત્યારે દેવદત્ત કથામાં ન ફાળ્યો ત્યારે તેણે વધારે સખ્ત નિયમોનાળો મત્ત સ્થાપ્યો. તેના માનનારાની સંખ્યા વધવા લાગી અને અજાતશત્રુએ પણ તેને સારી રીતે ઉત્તેજન આપ્યું; પણ થોડા સમયમાં તે દેવદત્ત મરી ગયો. અજાતશત્રુને પોતાના પાપકર્મો માટે અંતઃકરણમાં પશ્ચાત્તાપ થયો, બુદ્ધ ભગવાન પાસે તે ગયો અને શાંતિ અને મુક્તિનો માર્ગ તેમની પાસેથી શીખી ખૌદધર્મને સારો મદદગાર નીવડ્યો. બુદ્ધના નિર્વાણ પછી મળેલી પહેલી સભાને અજાતશત્રુએ સારો ટેકો આપ્યો હતો.

બુદ્ધ ભગવાને પિસ્તાળીસમી વર્ષાઋતુ વેલુઆમમાં ગાળી. ત્યાં તેમને સખ્ત માંદગી આવી; તેમણે જણાવ્યું કે હવે નિર્વાણકાળ સમીપ આવ્યો છે, તેથી બધા શિષ્યોને એકઠા કરીને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો:-

“હે ભિક્ષુકો ! મેં જે ધર્મ પ્રકાશિત કર્યો છે તે સંપૂર્ણ રીતે શીખો, તેને અનુભવમાં મૂકો, તેને ચારે બાજુએ ફેલાવો કે જેથી આ પવિત્ર ધર્મ ચિરકાળ ટકી શકે અને કરોડો મનુષ્યના કલ્યાણનું કારણ થાય. લોકોના લાભને ખાતર, દેવોના લાભને ખાતર, આ સત્યોનો બોધ આપો. હે ભિક્ષુકો ! ઘણા થોડા સમયમાં તથાગત ચાલ્યા જશે; ત્રણ માસમાં તથાગત આ શરીર છોડી જશે.

મારું જીવન પૂરું થવા આગ્યું છે. હે ભિક્ષુકો ! અપ્રમાદી, વિચાર-
વંત અને શુદ્ધ થાઓ; તમારા નિશ્ચયમાં દૃઢ રહેજો, તમારાં હૃદય
પર નજર રાખો. જે મનુષ્ય કંટાળ્યા વિના ખંતથી આ ધર્મને
વળગી રહેશે, તે સંસારસમુદ્ર તરીકે દુઃખનો અંત અનુભવશે.”

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી બુદ્ધ ભગવાન કુશીનગર તરફ
જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં પાવાનગર આવી પહોંચ્યા.

ત્યાં ચુંડ નામના કંસારાને ત્યાં ભિક્ષા માગવા ગયા, ત્યારે
એમ કહેવાય છે કે, તેણે “ સુકર મદવ ” (હુકરનું માંસ) ભોજન
તરીકે આપ્યું. પણ આ વાત આપણે કબૂલ કરીએ તે પહેલાં બુદ્ધ
ભગવાને તે સંબંધમાં જે ઉદ્દગારો કાઢ્યા હતા, તે પણ આપણે
લક્ષમાં લેવા ભેળવે. બુદ્ધ ભગવાને તે ચુંડ નામના કંસારાને કહ્યું:
“ હે ચુંડ ! તે ‘ સુકર મદવ ’ મનેજ આપ અને આ ચોખા તથા
રાટલી મારા શિષ્યોને આપ; કારણ કે હું ભેઉં છું કે આ પૃથ્વી
ઉપર કે મારના દેવલોકમાં કે બ્રહ્માના દેવલોકમાં કે શ્રમણોમાં કે
બ્રાહ્મણોમાં કે દેવોમાં કે મનુષ્યોમાં આ ખોરાક ખાઈને પચાવી
શકે એવું મારા સિવાય બીજું કોઈ છેજ નહિ.” આ શબ્દોજ
બુદ્ધી રીતે જણાવે છે કે અહીં હુકરનું માંસ તે સ્થૂળ ખોરાક નથી;
કારણ કે તે તો માંસાહારી લોકો સહેલાઈથી પચાવી શકે; માટે
અહીં શુભ અર્થ રહેલો છે.*

તે પછી બુદ્ધ ભગવાન શરીરે નરમ થયા અને કુશીનગર તરફ

* મૂળ પાલીભાષાના શબ્દો “ સુકર મદવ ” છે. કેટલાક કહે
છે કે, આ શબ્દોનો અર્થ ‘ હુકરનું માંસ ’ એવો થાય છે. કેટલાક
કહે છે કે, તે નામની એક વનસ્પતિ હતી, જેને સકરકંદ કહે છે; જે
મહાત્મા પુરુષે આખી જિંદગી માંસાહારના ત્યાગનો ભોગ આપ્યો
તે પોતે ઉવટના પ્રસંગે માંસ ખાય એ કેવળ અસ્વાભાવિક અને
નહિ માનવા ભોગ છે.

ગયા. રસ્તામાં કુકુષા નામની નદી આવી, તેમાંથી આનંદે જળ લાવી આપ્યું તે પી, ત્રિશ્રાંતિ લઈ આગળ ચાલ્યા અને કુશીનગરની બહારના ઉદ્યાનમાં આવી ઊતર્યા.

બુદ્ધ ભગવાનનું મરણ સમીપમાં છે એમ જાણી તેમના પ્રિય શિષ્યથી રહેવાયું નહિ. તે તેમનાથી જરા દૂર જઈ રહ્યો અને બોલ્યો: “હજી હું પૂર્ણ નથી. મારા વડાલા ગુરુદેવ ચાલ્યા જાય છે”!

બુદ્ધ ભગવાને તેને પાસે બોલાવી આશ્વાસન આપ્યું અને સઘળા પદાર્થોની અનિત્યતા સમજાવી કહ્યું: “હે આનંદ! દુઃખી થઈશ નહિ તેમ રડીશ નહિ. આપણને પ્રિય અને વડાલી લાગતી વસ્તુઓથી પણ આપણે છટા પડવાનું છે, તે શું તું નથી જાણતો? જેનો જન્મ છે, તેનું મરણ પણ છે. ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુનો નાશ થવો એ એનો ધર્મ છે. હે આનંદ! લાંબા વખતથી તે મારી સારી સેવા બજાવી છે. ખંતથી આ માર્ગમાં ચાલ્યા કર અને તું પણ જીવનતૃષ્ણા અને અજ્ઞાનગંધનથી છુટો થઈશ.”

આનંદે આંધુ રોકીને પૂછ્યું:

“હે પ્રભો! જ્યારે આપ અદૃશ્ય થશે ત્યારે અમને કેાણ ઉપદેશ આપશે?”

બુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો: “આ પૃથ્વી ઉપર આવનાર હું પહેલો બુદ્ધ નથી, તેમ હું છેલ્લો પણ નથી. હું તમને સત્ય શીખવવાને આવ્યો હતો અને ત્રે આ પૃથ્વી ઉપર સત્યનું રાજ્ય સ્થાપન કર્યું છે. ગૌતમ સિદ્ધાર્થ મરણ પામશે, પણ બુદ્ધ તો જીવતો રહેશે. કારણ કે બુદ્ધ એ સત્ય છે અને સત્ય કદાપિ મરતું નથી. જે સત્યને માને છે અને તે પ્રમાણે વર્તે છે, તે મારો શિષ્ય છે. હું તેને શીખવીશ, સત્યનો ફેલાવો થશે અને પાંચસો વર્ષ સુધી ધર્મનું રાજ્ય વધ્યા કરશે. પછી અજ્ઞાનરૂપી વાદળ કેટલોક વખત પ્રકાશને ઢાંકી દેશે અને ચોગ્ય અવસરે ખીજો બુદ્ધ જાગૃત

થશે તે તમને જે સત્યોનો મેં જોધ કર્યો છે, તેજ શાશ્વત સત્યો જગતના કલ્યાણ માટે ફરીથી સીખવશે.”

આનંદે પૂછ્યું: “અમે તેમને શી રીતે ઝોળખી શકીશું?”

બુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો: “મારી પછી આવનાર બુદ્ધ મૈત્રેય બુદ્ધના નામથી ઝોળખાશે, મારા શિષ્યો જ્યારે સેંકડોની સંખ્યામાં છે, ત્યારે તેના શિષ્યો હજારોની સંખ્યાથી ગણવામાં આવશે.”

તે સમયે બુદ્ધ ભગવાનનું શરીર ચળકવા લાગ્યું. તેમણે આનંદને કહ્યું: “આજે મારું મરણ થવાનું છે તેનું આ ચિહ્ન છે.” પછી થોડી વાર આરામ લઈ તે ઊઠ્યા અને શાલવૃક્ષ નીચે ઉત્તર તરફ શિર રાખી સૂતા, વૃક્ષો ઉપરથી પુષ્પ પડવા લાગ્યાં, આકાશમાંથી દિવ્ય પુષ્પ વરસવા લાગ્યાં અને દિવ્ય ગીત સંભળાવા લાગ્યાં. બુદ્ધ ભગવાને આનંદને કહ્યું: “મને સંમાન આપવાનો આ માર્ગ ઠીક છે; પણ જે પુરુષ કે સ્ત્રી મારા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તે છે, તે મારી વધારે ભક્તિ કરે છે.” ઘણા શિષ્યો ત્યાં એકઠા થયા અને દેવો પણ ટોળાખંધ બુદ્ધ ભગવાનનો નિર્વાણ સમય જાણી આવ્યા.

રાત્રે સુભદ્રાનામનો એક પંડિત બુદ્ધ ભગવાનને મળવા આવ્યો. આનંદે વિચાર્યું કે વાદવિવાદ લાંબો વખત ચાલશે અને તેથી આવી માંદગીમાં તે અસહ્ય થઈ પડશે, તેથી તેણે સુભદ્રાને ના પાડી. પણ બુદ્ધ ભગવાનને કહેવું આ વાત પડી અને શું વાતચીત થતી હતી તે જાણીને સુભદ્રાને પોતાની ખાસે બોલાવ્યો. તેણે પૂછ્યું: “પદ્મ દર્શનવાળા ખરું તત્ત્વ જાણે છે કે કેમ?” બુદ્ધ ભગવાને કહ્યું: “તે સમજાવવાનો કે તે જાણત વાદવિવાદ કરવાનો આ સમય નથી. સાંભળ હું તને મારો સિદ્ધાંત સમજાવું.” એમ કહી જણાવ્યું કે, “જે ધર્મ સદ્ગુણી જીવન ઉપર આધાર રાખતો નથી, જેનો આદિ શુદ્ધતામાં અને જેનો અંત પ્રેમમાં નથી, તે ધર્મમાં કદાપિ મુક્તિનો માર્ગ જડે નહિ.” વગેરે બોધ સાંભળી સુભદ્રા બૌદ્ધધર્મોત્સાહી થયો,

તરતજ આનંદને બોલાવીને બુદ્ધ ભગવાને કહ્યું: "હે આનંદ! તું કદાચ એમ વિચારે કે હવે શુરુ ગયા, તેથી ધર્મનો અંત આવ્યો; પણ કદાપિ એમ ધારતો નહિ. મારા નિર્વાણ પછી મેં ઉપદેશેલો ધર્મ અને સંઘના નિયમો એજ શુરુરૂપ થશે." પછી મોટા નાનાનો વિનય કેવી રીતે સાચવવો તે બિહુકોને સમજાવ્યું અને કોઈને નિયમ સંજાંધી, અષ્ટવિધ માર્ગ સંજાંધી, અથવા કોઈ પણ સિદ્ધાંત સંજાંધી કાંઈ પૂછવું હોય, તો આ વખતે પૂછી લેવાની પરવાનગી આપી, કે જેથી પાછળથી એવી તક ન મળવા માટે દિલગીરી ન થાય. કોઈએ પ્રશ્ન ન પૂછ્યો. ત્યારે બુદ્ધ ભગવાને સૌથી છેલ્લા શબ્દો આ પ્રમાણે કહ્યા:

"હે બિહુકો! ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ વસ્તુઓ નાશધર્મવાળી છે. માટે ઉદ્યોગથી તમે તમારું નિર્વાણ મેળવી લો." આ શબ્દો બોલી થોડી વાર તે બેભાન જેવી સ્થિતિમાં જણાયા અને તેમના આત્માએ આ સ્થૂલ ઉપાધિ છોડી નિર્વાણનો અનુભવ કર્યો.

કુશીનગરના મહલ રાજાઓએ, રાજાઓના પણ રાજા એવા બુદ્ધ ભગવાનના શરીરને ઉચિત ઠાઠમાઠ સાથે તથા સુગંધી દ્રવ્યોની સામગ્રી સાથે અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. શિષ્યો બુદ્ધ ભગવાનનાં હાડકાં તથા રાખ સુગંધી પુષ્પ સાથે એક પાત્રમાં મૂકી નગરમાં લઈ ગયા. આ 'મહાન શુરુ'ના નિર્વાણના સમાચાર સાંભળી રાજગૃહના અજાતશત્રુ, વૈશાલીના લિચ્છીવ લોકો, કપિલવસ્તુના શાક્ય લોકો, અલકાપુરીના બુદ્ધી લોકો, રામગ્રામના કોલી લોકો અને પાવાના મહા લોકો વગેરે ભક્તો અત્યંત ભક્તિ તથા સન્માન સાથે રાખ લઈ ગયા અને તેને એક ધાતુના પાત્રમાં મૂકી, જમીનમાં દાટી, તેના ઉપર સ્તૂપ ચણાવવામાં આવ્યાં. આ પ્રમાણે પવિત્રમાં પવિત્ર જીવનનો અંત આવ્યો. મહાપરિનિર્વાણસૂત્ર કહે છે કે, "નમસ્કાર કરો, હજારો વર્ષોમાં આવા બુદ્ધ મળવા દુષ્કર છે!"



પ્રકરણ ૧૧ મું-બુદ્ધ મહાત્માનો ઉપદેશપદ્ધતિ

બુદ્ધ ભગવાનનું પરમપવિત્ર શાંત અને પરોપકારમય જીવન-ચરિત્ર ‘પૂણું’ કરીએ, તે અગાઉ તેમની બોધ આપવાની શૈલિના સંબંધમાં થોડું લખવામાં આવે તે ઉચિતજ ગણાયે. તેઓ હમેશાં સાંભળનાર પાત્રની યોગ્યતાનો વિચાર કરીનેજ જવાબ આપતા હતા. સામાન્ય મનુષ્યોને જ્યારે બોધ આપવાનો પ્રસંગ હોય ત્યારે તે સત્ય સમજાવવાને ઉપમાઓ, વાર્તાઓ, દંતકથાઓ, ઐતિહાસિક ઘનાવો, કહેવતો અથવા પોતાનો તેમજ સાંભળનારના પૂર્વજન્મના ઘનાવો વગેરેનો આશ્રય લેતા. આ જગતમાં દરેકને વાસ્તે મરણ છે, એ સિદ્ધાંત કિસાગોતમીને સમજાવવાને સરસવના દાણા લાવી આપવા બાબતનું દૃષ્ટાંત પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું છે. એવાં ઘણાં દૃષ્ટાંત આપી શકાય. પણ સ્થળસંકેતને લીધે ફક્ત એકજ દૃષ્ટાંત અત્રે આપવામાં આવે છે. મગધદેશના દક્ષિણ ભાગમાં (દક્ષિણગિરિ ઉપર) જ્યારે બુદ્ધ ભગવાન રહેતા હતા, ત્યારે એક દિવસ તે એકનાલ નામના ગામમાં હાથમાં ભિક્ષાપાત્ર લઈને ગયા. ભારદ્વાજ નામનો પૈસાદાર બ્રાહ્મણ ખેતરમાં મજૂરી કરતા હોકો ઉપર દેખ-રેખ રાખતો હતો. બુદ્ધ ભગવાનને જોઈને કેટલાક મજૂરો ઊઠ્યા અને વંદન કર્યું, પણ ભારદ્વાજ ઠપકો આપતો હોય તેમ બોલ્યો: “હે શ્રવણ ! હું હજી એકું છું અને વાવું છું અને પછી જે ફળ

આવે તે ખાઉં છું. જો તમે પણ ખેડવાની અને વાવવાની મહેનત લેતા હો તો કેવું આરું !”

શુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો: “હે બ્રાહ્મણ ! હું પણ ખેડું છું અને વાવું છું તેમજ ખેડ્યા અને વાવ્યા પછી જે ફળ મળે છે તે ખાઉં છું.”

બ્રાહ્મણે પૂછ્યું: “જો તમે ખેડતા અને વાવતા હો તો તેની નિશાની ક્યાં છે ? તમારા બળદ, ખીજ અને હળ ક્યાં છે ?”

આ ઉપરથી શાંકય પ્રભુએ જવાબ આપ્યો: “હું શ્રદ્ધારૂપી ખીજ વાલું છું; ભક્તિરૂપી વરસાદ તે ખીજને પલાળે છે; વિનયરૂપી હળનું લાકડું છે; મન તે ધૂંસરીનું બંધન છે; અપ્રમત્તદશા તે હળનો લોઢાનો ભાગ છે; સત્યથી તે હળ બંધાય છે અને દયાથી તે છુટું કરી શકાય છે. શક્તિ તે મારા બળદો છે; માયારૂપી નકામા છોડવા કાઢી નાખી ખેડવાનું કામ થાય છે. તેનો પાક નિર્વાણનું અમૃતફળ છે અને આ રીતે ખેડવાથી સર્વ દુઃખનો અંત આવે છે.” તરતજ તે બ્રાહ્મણે શાંકય મુનિના પાત્રમાં ખીર રેડી અને કહ્યું: “હે શ્રમણ ! આ ખીરનું ભોજન કરો. ખરેખર તમે ખેડૂત છો; તમે એવી ખેતી કરો છો કે જેનું ફળ અમરતાના રૂપમાં મળે છે.”

જ્યારે જ્યારે કંઈ ઠપકો આપવાનો અથવા કંઈ સાર બતાવવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પોતાના અને તે પુરુષોના પૂર્વભવો તે કહેતા હતા; આવી પૂર્વભવોની વાતોને શુદ્ધધર્મમાં જાતક વાતોએ કહેલી છે, પણ આ સર્વ કરતાં પણ તેમનો પોતાનો પ્રભાવ લોકોને ખીદ્ધધર્મી બનાવવામાં અસાધારણ કારણભૂત હતો; જ્યારે તે કંઈ સાથે વાત કરતા, ત્યારે લોકો અંબાઈ જતા. શું કેવળ શબ્દોથી જ અંશુલીમાલ નામનો મોટો લૂંટારો અથવા આલવી ગામનો મનુષ્યોનો આહાર કરનાર કૂર મનુષ્ય બદલાઈ ગયા હશે ? તેમની છાયા તળે એકવાર પણ જે આવ્યા તે હમેશને માટે તેમના થઈ રહેતા

હતા. જે તેમને મળતા તે તેમની મૈત્રી (પ્રેમ) ને વશ થતા અને જેઓ તેમને જાણતા તે સદાને માટે તેમના ભક્ત થઈ રહેતા. x

x ગુણ્ય ભગવાન વિષે એવું કહેવામાં આવે છે કે, સર્વ મનુષ્યો પોતપોતાની ભાષામાં તેમનો ઉપદેશ સમજી જતા હતા. તેમના ચૈતન્યનો પ્રભાવ શ્રોતાવર્ગ ઉપર અપૂર્વ હતો. તેમનું 'ઓરા' (તેજ) એટલું વિશાળ હતું કે, આખા વન સુધી તે વિસ્તરતું હતું. આ કારણથી તેમનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવનાર સંખ્યા લોકો તેમના આ 'ઓરા' ની અસર તળે આવતા. તેમના આ ઓરાનો પ્રકાશ જોઈ જોયા દેવો પણ ત્યાં આવતા અને તેઓ પણ આ લોકોને સત્યના બોધની અસર કરવામાં સફાવત્તન થતા હતા. ત્યારે આપણે પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રોમાં સાંભળીએ છીએ કે, એક વ્યાખ્યાન સાંભળવાથી સેંકડો મનુષ્યો અહર્તુ જેવી ઉચ્ચ સ્થિતિ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા, ત્યારે આ વાત જાણવાથી આપણને કંઈ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી. હિંદુસ્તાનના તે ભાગમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાંના ઘણાખરા પૂર્વજનોમાં ગુણના સંબંધમાં આવેલા હતા અને ગુણને સર્વગાન થાય તે પછી તેમનો બોધ સાંભળવાનો ઉમદા ભાગ મળે તે હેતુથી તે સર્વ ત્યાં જન્મ્યા હતા.

આ બાબત અતીન્દ્રિય વિષયને લગતી છે, પણ જેઓની દષ્ટિ કેવળ આ સ્થૂળ ભુવનને લગતી હતી, તેઓ પણ ગુણ્ય ભગવાનને અસાધારણ પ્રભાવવાળા અને અસૌકીક સૌંદર્યવાળા રાજકુમાર તરીકે ગણતા હતા. તે તેમના કહેવાનો અર્થ ખુલ્લા રાખેલાં અને સ્પષ્ટતાથી કહેતા હતા. તે વખતના ચાલતા ધર્મના ગુરુઓ આદ્યોને દક્ષિણા આપવાનું અને દેવોને જાત્રિદાન આપવાનું શીખવવા ઉપરાંત પણો થોડો બોધ આપતા હતા. પણ આ નવા ધર્મગુરુએ ઉપદેશ આપ્યો કે, દેવોને પ્રસન્ન કરવાનો માર્ગ ઉમદા અને પવિત્ર જીવન છે; પશુ-ઓનું જાત્રિદાન આપવાનું નથી, પણ પાશવટ્તિઓનો ભોગ આપવાની જરૂર છે; અને બાલ ક્રિયાઓ કરતાં, જીવનની શુદ્ધતા વધારે ઉપકારક અને વધારે સુખપ્રદ છે.

કોઈને પણ આ ધર્મ તેની ઇચ્છાવિરુદ્ધ માનવાને આગ્રહ કરવામાં આવતો ન હતો. લોકોની બુદ્ધિ અને અંતઃકરણ જો કબૂલ કરે તોજ અચુક સિદ્ધાંત સત્ય તરીકે માનવો, એવો બુદ્ધ લગવાને બુદ્ધા શબ્દોમાં જોધ કર્યો છે.

“કોઈએ કહ્યું હોય તે ઉપરથી, અથવા પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવેલી ઇતકથાઓ ઉપરથી, અથવા લોકોમાં જીડતી વાતો ઉપરથી તેમજ ઋષિઓએ લેખો લખેલા છે માટે તે લેખો ઉપરથી, અથવા કોઈ દેવે પ્રેરણા કરી હોય એવા ભ્રમ ઉપરથી, અથવા કોઈ માની લીધેલી જાણતને લીધે આવેલા અનુમાન ઉપરથી, અથવા ઉપમાને લીધે સારું લાગતું હોય તે ઉપરથી, અથવા તો આપણા ગુરુઓની કે શિક્ષકોની સત્તા ઉપરથી, કોઈ પણ જાણતને માની લેતા નહિ; પણ જ્યારે કોઈ લેખ, સિદ્ધાંત અથવા કહેવત આપણી બુદ્ધિ તથા અંતઃકરણ કબૂલ કરે ત્યારેજ તે સત્ય તરીકે સ્વીકારવા.”





પ્રકરણ ૧૨ મું-શ્રીબુદ્ધનો ઉપદેશ

બુદ્ધ મહાત્માએ ઉપદેશેલા ધર્મના સિદ્ધાંતો યથાર્થ રીતે આપણા સમજવામાં આવે, તે માટે કેટલાક શબ્દોની વ્યાખ્યા આપવી જરૂરી છે; કારણ કે તે શબ્દોના પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ કરેલા ભ્રુદા અર્થોને લીધે ઘણી ગેરસમજૂત ફેલાયલી છે. જે એક શબ્દના સંબંધમાં અતિશય ગૂંચવાડો જોવા થયો છે, તે શબ્દ ‘નિર્વાણ’ છે. ‘નિર્વાણ’નો અર્થ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો ‘હયાતીનો આત્મતિક વિનાશ’ અથવા ‘ચૈતન્યનો વિનાશ’ એમ કરે છે, પણ આ અર્થ વાસ્તવિક નથી. કારણકે ‘નિર્વાણ’ એ ચૈતન્યના અતિશય વિકાસરૂપ છે અને તે વિકાસદાર આપણા સૂર્યમંડળની હદમાં તે આત્મા સર્વજ્ઞતા મેળવે છે. ‘સર્વ’ પ્રકારના સ્થૂળ જીવનનો તેમજ આ સ્થૂળ સૃષ્ટિમાં મળી આવતી દરેક વસ્તુ તરફની તૃષ્ણાનો નાશ’ આવો અર્થ ‘નિર્વાણ’ શબ્દથી સૂચવાય છે ખરો અને પ્રાયઃ આ કારણને લીધેજ ‘નિર્વાણ’ એ શબ્દનો ‘આત્મતિક વિનાશ’ એમ અર્થ કરવામાં આવ્યો હશે. પણ સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિના બનેલા રૂપોવાળા જગતમાંથી અસ્તિત્વનો વિનાશ થવો, તેનો અર્થ એવો નથી કે ઉચ્ચ ચૈતન્યપ્રદેશમાં પણ આત્માનો નાશ થાય છે; કારણ કે આપણા અનુભવમાં જે આકારો આવી શકે છે, તેવા આકારો જ્યાં નથી, તેવા આત્માનાજ પ્રદેશમાં આત્માનું અસ્તિત્વ રહે છે. નિર્વાણ એ એવી આત્માની પરમદશા છે કે, તેનો અનુભવ

કરનારા ઋષિઓ પણ તેને શબ્દોદ્વાસ વણુંવી શકે નહિ. આ કારણથીજ ત્યારે ગુરુદેવને નિર્વાણ વિષે પૂછવામાં આવ્યું, ત્યારે પોતે મૌન રહ્યા હતા.

“જો કોઈ એમ શીખવે કે ‘નિર્વાણ’ એટલે ‘નાશ પામવું’ તો તું તેમને જણાવજે કે તેઓ જૂઠું બોલે છે; જો કોઈ એમ શીખવે કે ‘નિર્વાણ’ એટલે ‘જીવવું’ તો તેમને જણાવજે કે તેઓ ભૂલ કરે છે.” આપણે સામાન્ય રીતે જે અર્થમાં ‘નાશ પામવું’ અથવા ‘જીવવું’ સમજીએ છીએ, તેવા ‘નાશ’ કે ‘જીવન’ થી નિર્વાણનો ખ્યાલ પામવો દુર્લભ છે. પથ્થરમાં રહેલા ચૈતન્યમાં ને આપણી અંદર પ્રકટ થયેલા ચૈતન્યમાં જેટલું અંતર છે, તેના કરતાં પણ આપણા ચૈતન્યમાં અને ‘નિર્વાણદશા’ પ્રાપ્ત કરનારના ચૈતન્યમાં મોટું અંતર છે. જે બાળક ગુરુદેવ પણ મૌન રહ્યા હતા એવી ચૈતન્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ‘વિનાશ’ના અર્થમાં સમજવી, તે વેદાંતીઓ બ્રહ્મને ‘નેતિ નેતિ’ શબ્દથી જણાવે છે, માટે બ્રહ્મ નથી, એમ માનવા ધરાળર છે.

હવે ‘ગુરુ’ એ કોણ? એ વિચારીએ. એક મહાન આત્મા જે આ સૃષ્ટિ પર અનેક જિંદગીનો અનુભવ મેળવીને સામાન્ય મનુષ્યજાતિ કરતાં ઘણે બિંદે દરજ્જે ઉન્નતિક્રમમાં ચડેલો છે અને પરમ તત્ત્વ સાથે જ્ઞાન સહિત એકથ પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થયેલો છે, તેને હિંદુ અને બૌદ્ધધર્મ ‘ગુરુ’ એટલે ‘બોધ પામેલો’ એ તરીકે ગણે છે; પણ ‘નિર્વાણ’ પ્રાપ્ત કરનાર અને ‘ગુરુ’ એ જો વચ્ચે પણ વળી અંતર છે. જેણે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તે આત્મા કરતાં પણ ગુરુની દશા વધુ માનવતી છે. નિર્વાણદશા પ્રાપ્ત કર્યો પછી જે દયાસાગર મહાન આત્મા મનુષ્યજાતિરૂપ પોતાના નાના બંધુઓના કદયાણુ અર્થે નિર્વાણના સુખનો ભોગ આપીને, મનુષ્યજાતિને મદદ આપી શકાય તેવી સ્થિતિમાં રહે છે, તેને ‘ગુરુ’ કહે છે.

બૌદ્ધધર્મના પાયારૂપ બે સિદ્ધાંતો છે; તે સિદ્ધાંતોનાં નામ 'કર્મ' અને 'પુનર્જન્મ' છે. તે બે સિદ્ધાંતો વિષે હવે આપણે વિચાર કરીએ, કારણ કે તે બાબતના જ્ઞાન સિવાય બૌદ્ધધર્મના તત્ત્વની સમજણ પડવી અશક્ય છે. બૌદ્ધધર્મ પ્રતિપાદન કરે છે કે, જીવાત્મા અથવા વ્યક્તિ નિત્ય છે; તે સાથે એમ પણ સ્થાપન કરે છે કે, પ્રથમની ઉપાધિએ મૂકેલું બીજ, જેને 'સ્કંધ' કહેવામાં આવે છે, તેમાંથી અસંખ્ય ઉપાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ઉપાધિઓનાં જન્મમરણ પણ થાય છે, ઘણીવાર જીવને અથવા નિત્ય તત્ત્વને મણકાની અંદર પેરેવેલા સૂત્રની ઉપમા આપવામાં આવે છે. અને ઉપાધિ તે મણકારૂપ છે. અથવા વધારે સારું દૃષ્ટાંત લઈએ તો જે છોડવાઓ લોંબની અંદર ચાલે છે, દરેક વસંતઋતુમાં થડ અને પાંદડાં પ્રકટ કરે છે અને જેનાં પાંદડાં વગેરે શિયાળો આવતાં નાશ પામી અદૃશ્ય થાય છે, તે છોડવાઓનાં મૂળ સાથે જીવને સરખાવી શકાય અને ઉપરનાં પાંદડાં તથા થડને ઉપાધિ સાથે સરખાવાય. આ મૂળ અદૃશ્ય પણ સ્થાયી છે અને તે કારણથીજ તે મૂળમાંથી ઉત્પન્ન થતા છોડવાઓ એકબીજા સાથે જોડાય છે અને તે છોડવાઓરૂપ ઉપાધિ દૃશ્ય તેમજ અનિત્ય છે. આ ઉપાધિની અનિત્યતા ઉપર એટલો બધો ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે, જુદી જુદી ઉપાધિઓને જોડનાર સ્થાયી તત્ત્વ (આત્મા) જેવી વસ્તુ નથી એમ કેટલાક માનવાને દોરાય છે, પણ સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જણાય છે કે બૌદ્ધધર્મ અનાત્મવાદી નથી.

આ 'પુનર્જન્મ'ના નિયમની સાથે સ્થાયી સંબંધ ધરાવતો અને પુનર્જન્મના નિયમમાંથીજ ક્ષિત થતો કર્મનો નિયમ છે. મનુષ્ય પોતેજ પોતાનો નિયંત્રક છે અને જેવું મનુષ્ય વાવશે તેવું લણશે, એ આ નિયમનો ટૂંકમાં સાર છે. જેવી રીતે પુરુષની પાછળ તેની છાયા જાય છે, તેવીજ રીતે સારા કામનું ફળ તેની પાછળ

જાય છે અને જેવી રીતે બળદની પાછળ ગાડીનું પૈડું ચાલે છે, તેવીજ રીતે ખરાબ કામનું કળ તેની પાછળ આવે છે.

સર એકવિન આનોંડના શબ્દોમાં “કર્મ”નો નિયમ આ પ્રમાણે છે:—

“કરેક મનુષ્યનું જીવન તેના પૂર્વજ-એનાં આચરણનું પરિણામ છે; ઘણા કાળ પૂર્વે કરેલાં અશુભ કૃત્યો શોક અને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે; તેમજ ભૂતકાળનાં શુભ કાર્યો આનંદ આપનાર બને છે. મનુષ્ય પોતે બાવેલું લણવા પાછો આવે છે.”

જન્મમરણના ચક્રની ધરી આંસુની બનેલી છે અને તેની નાલિ શૂન્યની બનેલી છે. તે ચક્રમાંથી મનુષ્ય ઠેવી રીતે મુક્ત થઈ શકે તે શીખવવું. મનુષ્ય પોતાનાજ ભવિષ્યનો રચનાર છે, અથવા તેનું ભવિષ્ય તેના પોતાનાજ હાથમાં છે એમ જણાવવું. આનો ખ્યાલ આવ્યા પછી મનુષ્યે કેવાં પ્રકારનાં કાર્યો તથા વિચારો કરવા કે જે પુનર્જન્મના કારણને સહાયભૂત થાય નહિ અને ભૂતકાળનું કર્મ ખપી જતાં મનુષ્ય મુક્તિ-નિર્વોણ પ્રાપ્ત કરી શકે; આ શીખવવું—આમાંજ બૌદ્ધધર્મનો સાર સમાયેલો છે.

સર્વ મનુષ્યોને શુદ્ધ વિચાર કરવાનું અને પોતાના ખુદ શિષ્યોને ધ્યાન કરવાનું ખુદદેવ ભાર દઈને જણાવતા હતા, તેનું કારણ પણ આજ હોવું જોઈએ, એમ આપણને જણાય છે. કાર્ય કરતાં પહેલાં વિચાર ઉદ્ભવે છે; વિચાર તે કાર્યનો નિયંત્રક છે. મનુષ્યની ઉત્તતિમાં, તેનું ચારિત્ર્ય ઉત્તમ પ્રકારનું બનાવવામાં અને તેનું ભવિષ્ય નિર્મોણ કરવામાં ઉત્તમ વિચાર એ ઘણુંજ પ્રબળ સાધન છે. પાશ્ચાત્ય લોકોમાં તથા તેમના સંસર્ગને લીધે આપણા લોકોમાં સ્થૂળ-સ્પર્શી બાહ્ય પ્રવૃત્તિને અર્ગત્યની ગણવાની અને સ્પષ્ટ તેમજ નિયમિત વિચારને, તેમજ લાંબા કાળ સુધી કરેલા ધ્યાનને ગોણ માનવાની જે ટેવ પડી ગઈ છે, તેમને સાર બૌદ્ધ-

ધર્મનું આ શિક્ષણ-ઘણું જ લાભકારક અને ઉપયોગી છે.

બૌદ્ધધર્મનો મૂળ-મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે, મનુષ્યનાં સર્વ દુઃખો અજ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી મનુષ્યની ઉત્તતિનું અને સુખનું રહસ્ય અજ્ઞાનને દૂર કરવામાં અને જ્ઞાન મેળવવામાં સમાયેલું છે. “નિયમ રાજ્યની સ્થાપના” (અથવા ડૉ. હીસ ડેવિઝના શબ્દોમાં કહીએ તો “ધાર્મિક જીવનના રાજ્યની સ્થાપના” “ધર્મચક્રપ્રવર્તન”) એ નામના બુદ્ધદેવના વ્યાખ્યાનમાં તેમણે “અષ્ટ વિધ ઉત્તમ માર્ગ” એ નામના મધ્યમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો છે અને તે પ્રમાણે વર્તવાથી સર્વ પાપ અને દુઃખ જેવું મૂળ અજ્ઞાન છે, તેમાંથી મનુષ્યો મુક્ત થઈ શકે એમ દર્શાવ્યું છે.

આ પ્રખ્યાત વ્યાખ્યાન-સંવાદ ડૉ. હીસ ડેવિઝના માનવા પ્રમાણે તે વખતે જેવું કહેવામાં આવ્યું હતું, તેવું જ શબ્દશઃ આપણને મળી આવેલું છે.

બુદ્ધ કહે છે: “હે ભિક્ષુકો! જેઓ સંસાર જહાર નીકળી પડ્યા છે, તેઓએ જે એકદેશીય-એકાંતિક ખાખતો આદરવી નહિ; એક બાજુએ ઇન્દ્રિયજન્ય સુખોની-તેમાં મુખ્યત્વે મૈથુનાભિલાષની-આસક્તિવાળું જીવન આદરવા યોગ્ય નથી. કારણ કે તે પ્રમાણે વર્તવું તે નીચ, અધમ અને સંસારપ્રપંચમાં મગ્ન થયેલાને વાસ્તે છે; વળી તે અયોગ્ય અને સ્થાયી લાભ વિનાનું છે. તેમજ બીજી બાજુએ દેહકષ્ટ કરી આત્માને ગ્વાનિ પમાડવી તે રીત પણ આદરવા યોગ્ય નથી; કારણ કે આ રીત પણ દુઃખદાયક, અયોગ્ય અને સ્થાયી લાભ વિનાની છે. હે ભિક્ષુકો! આ બે પ્રકારના એકદેશીય માર્ગનો અનાદર કરનારો તથાગતે (બુદ્ધે) ચોધેલો મધ્ય માર્ગ છે. તે માર્ગ ચક્રુને ઉઘાડે છે, જ્ઞાન આપે છે અને તે મનની શાંતિ, ઉચ્ચ જ્ઞાન, સંપૂર્ણ બુદ્ધતા આપી નિર્વાણ લઈ લઈ જાય છે.”

અને તે મધ્ય માર્ગ કયો છે? ખરેખર તે 'અષ્ટવિધ ઉત્તમ માર્ગ' નીચે પ્રમાણે છે:-

- (૧) શુદ્ધ વિચારો (વહેમ અને અજ્ઞાનરહિત).
- (૨) શુદ્ધ અભિલાષા (ઉચ્ચ અને બુદ્ધિશાળી તેમજ અહંત પુરુષોને યોગ્ય).
- (૩) શુદ્ધ વાણી (દયાળુ, નિષ્કપટી અને સત્યમય).
- (૪) શુદ્ધ આચાર (શાંતિયુક્ત, પ્રમાણિક અને પવિત્ર).
- (૫) શુદ્ધ વૃત્તિ-ઉદરનિર્વાહ (કોઈ પણ જીવતા પ્રાણીને ઇન્ના અથવા ભય ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય).
- (૬) શુદ્ધ પ્રયત્ન (આત્મકેળવણી તેમજ આત્મસંયમમાં).
- (૭) શુદ્ધ અમરતતા. (મન સત્વક તેમજ નિરીક્ષક હોવું નોંધવું).
- (૮) શુદ્ધ અત્યાનંદ (જીવનની સત્યતાને લગતી બિંદી સમાધિમાં મળે છે તે).

"હે ભિક્ષુકો! દુઃખને લગતું ઉત્તમ સત્ય નીચે પ્રમાણે છે:- જન્મ દુઃખમય છે, તેમ જરા પણ છે; રોગ દુઃખકર છે, તેમ મરણ પણ છે; અરુચિકર વસ્તુનો સંયોગ દુઃખકર છે, તેમજ રુચિકર વસ્તુનો વિયોગ પણ છે; અને કોઈ પણ અસંતુષ્ટ ઇચ્છા પણ દુઃખકર છે. દૂકામાં મમત્વભાવનાથી ઉત્પન્ન થતા 'પંચ સ્કંધો' દુઃખકર છે.

"હે ભિક્ષુકો! દુઃખની ઉત્પત્તિને લગતું ઉત્તમ સત્ય આ પ્રમાણે છે: જે તૃષ્ણા પુનર્જન્મનું કારણ છે, જે તૃષ્ણા ઇન્દ્રિયજન્ય સુખોની સહચારિણી છે અને જે તૃષ્ણા એકવખત આ સ્થળે અને અન્ય સમયે બીજે સ્થળે સંતોષ શોધે છે, તે તૃષ્ણામાંથી દુઃખ

ઉત્પન્ન થાય છે. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો વિકારતૃપ્તિની તૃષ્ણા અને ભવિષ્યજીવનની તૃષ્ણા આ દુઃખનાં કારણો છે. (વિષયેચ્છા, જીવનેચ્છા અને જીવનઅભિમાન આ ત્રણ પણ કારણો છે.)

“હે ભિક્ષુકો ! દુઃખના વિનાશને લગતું ઉત્તમ સત્ય નીચે પ્રમાણે છે:—

“કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા રહે નહિ એવી રીતે તૃષ્ણાનો નાશ કરવામાં દુઃખનો અંત આવે છે. તે વાસ્તે તે તૃષ્ણાને દૂર કરવી, તેનો ત્યાગ કરવો, તેમાંથી મુક્ત થવું અને ફરીથી તેને હૃદયમાં દાખલ થવા દેવી નહિ. હે ભિક્ષુકો ! દુઃખના નાશના માર્ગ ભણી લઈ જનાર ઉત્તમ સત્ય નીચે પ્રમાણે છે; ખરેખર તે ‘ઉત્તમ અષ્ટવિધ માર્ગ’ છે.”

આ ઠેકાણે ઉપર જણાવેલા તે માર્ગના આઠ પ્રકાર ખતાવવામાં આવ્યા છે. કેટલીક વાર તેમનું ભાષાંતર નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે:—

- | | |
|--------------------|-------------------------------|
| (૧) શુદ્ધ શ્રદ્ધા | (૫) ઉદરનિર્વાહનાં શુદ્ધ સાધનો |
| (૨) શુદ્ધ વિચાર | (૬) શુદ્ધ પ્રયત્ન |
| (૩) શુદ્ધ વાણી | (૭) શુદ્ધ સ્મરણશક્તિ |
| (૪) શુદ્ધ સિદ્ધાંત | (૮) શુદ્ધ ધ્યાન |

વળી ખીજી રીતે તેનું આ પ્રમાણે ભાષાંતર થઈ શકે છે:—

- | | |
|-------------------|-------------------------------|
| (૧) શુદ્ધ શ્રદ્ધા | (૫) ઉદરનિર્વાહનાં શુદ્ધ સાધનો |
| (૨) શુદ્ધ આશયો | (૬) શુદ્ધ પ્રયત્ન |
| (૩) શુદ્ધ વાણી | (૭) શુદ્ધ અપ્રમત્તતા |
| (૪) શુદ્ધ આચાર | (૮) શુદ્ધ ધ્યાન |

ઉપર જણાવેલાં ભાષાંતરોમાંથી ગમે તે શબ્દો આપણે ગ્રહણ કરીએ તોપણ વિચારશ્રેણિ તો એકજ પ્રકારની છે.

પ્રથમ શુદ્ધ સત્યત્વ જ્ઞાન; તે પછી શુદ્ધ વિચારો; અને તે વિચારોને લીધે પોતે તેમજ પોતાના સંબંધમાં આવતા સર્વ છત્ર પ્રત્યે શુદ્ધ વાણી અને શુદ્ધ કર્મ; અને તે પછી ત્રણ પ્રકારની આત્મકેળવણી:—(૧) શારીરિક કેળવણી (શુદ્ધ ઉદ્યોગ) (૨) માનસિક કેળવણી (અપ્રમત્તતા) અને (૩) આધ્યાત્મિક કેળવણી (ધ્યાન).

બૌદ્ધધર્મનાં સર્વ પવિત્ર પુસ્તકોનો સાર એકજ સૂત્ર અથવા શ્લોકમાં આવી જાય છે અને તે નીચે પ્રમાણે છે:—

“સર્વ પ્રકારનાં પાપ કરતાં અટકવું, સદ્ગુણ મેળવવા; પોતાના હૃદયને શુદ્ધ બનાવવું—આ બૌદ્ધનો ધર્મ છે.”

પંચમહાવ્રતો (‘પંચશીલ’) જે બૌદ્ધધર્માનુયાયીઓને પાળવાનાં છે, તે સર એડવિન આર્નોલ્ડે કવિતારૂપે નીચે પ્રમાણે પ્રદર્શિત કર્યાં છે:—

અહિંસા—હયા ધર; કોઈને મારતો નહિ, ઉત્તતિક્રમના માંગપર આલતા શદ્ધમાં શદ્ધ પ્રાણીનો પશુ તું વધ કરતો ના.

અસ્તેય—ઉદારતાથી આપવું અને લેવું; પશુ પારકી વસ્તુ બીજા પાસેથી લોભથી, ભ્રેષ્ઠથી કે કપટથી લેવી નહિ.

સત્ય—જૂઠી સાક્ષી પૂરવી નહિ, કોઈને માથે આગ ચડાવવું નહિ; જૂઠું બોલવું નહિ; સત્ય તે આંતરશુદ્ધિની વાણી છે.

મદ્યમાંસનિષેધ—જે વસ્તુઓ અને પ્રવાહી પદાર્થો મનુષ્યોને મદોન્મત્ત બનાવે છે તેનો ત્યાગ કર, શુદ્ધ મન અને શુદ્ધ શરીરને સોમપાનની જરૂર નથી.

બ્રહ્મચર્ય—તારા પાઠશી (અન્ય કોઈ પણ) ની સ્ત્રીને અડધું નહિ. તેમજ અયોગ્ય અને અન્યાયયુક્ત શારીરિક પાપ આચરવાં નહિ.

આ “ધંચરીલ”—એટલે ધાંચ મહાવતો નીચે પ્રમાણે તેમના દેવાલયમાં બોદ્ધો ઉચ્ચારે છે:—

(૧) હું પ્રાણીઓનો વધ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

(૨) હું ચોરી નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

(૩) હું અસત્ય નહિ બોલવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

(૪) હું પરસ્ત્રી સાથે સંબંધ નહિ રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

(૫) હું માદક પદાર્થો અને આળસ ઉત્પન્ન કરે તેવી વસ્તુઓ નહિ વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

આ ઉપરથી દરેક મનુષ્યને જણાશે કે, ‘સર્વ’ પ્રકારની જિંદગી પવિત્ર છે’ તે વાત આ અતિશય વિખ્યાતિ પામેલા ધર્મનું સુખ્ય લક્ષણ છે અને બૌદ્ધધર્મનાં પવિત્ર પુસ્તકોમાં સર્વ પ્રાણીઓને જીવવાને હક છે, એમ માનવાની અનિવાર્ય ફરજ દર્શાવવામાં આવી છે; અને સર્વ જીવતાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાની લાગણીથી વર્તવાની ફરજ પણ અગત્યની ગણવામાં આવી છે. બુદ્ધના શિક્ષણ પ્રમાણે જે દુર્ગુણોને લીધે મનુષ્ય ‘સંધ’ બહાર થાય, તે દુર્ગુણોના વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે અને આ દુર્ગુણોમાં જીવતાં પ્રાણી પ્રત્યે દયા નહિ બતાવવાના દુર્ગુણને સુખ્ય પદ આપવામાં આવ્યું છે; અને જે મનુષ્ય સાધુના શુભ સિવાય સાધુપણાને ડોળ ધાલે છે તે અધર્મમાં અધર્મ, સંધ બહાર કાઢવા યોગ્ય છે અને સર્વ જીવનોમાં તેને ‘ચોર’ ગણવામાં આવે છે; સાધુના દય પ્રકારના ધર્મ અથવા “દશરીલ” નામના પુસ્તકમાં લિધુકો-ધર્મ સંધના સમાસદોનાં કતવ્યનું વર્ણન આપેલું છે અને તેઓને

જિંદગી ઉપર નિયંત્ર મેળવવાને અને તેને કેળવવાને ઘણાં મત અને નિયમો પાળવા પડે છે.

ગુરુ પોતાના જીવન-સમયમાં જિહ્વકો અને શિષ્યોનો એક ‘સંઘ’ સ્થાપ્યો; અને તે ‘સંઘ’ને તેમણે સમગ્ર મનુષ્યજાતિને સ્પષ્ટ રીતે ઉપયોગમાં ન આવે તેવું વધારે ઉચ્ચ અને અધ્યાત્મ-વિદ્યાને લગતું ગુપ્ત શિક્ષણ આપ્યું, એમ માનવાને સખળ કારણો છે. કારણ કે તે તો ખુલ્લું છે કે ઉપર જણાવેલું નૈતિક શિક્ષણ ગમે તેવા ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય, તોપણ ફક્ત તે શિક્ષણ ‘નિર્વાણ’ શબ્દથી સૂચવેલી આધ્યાત્મિક ઉત્તતિના ઉચ્ચ પગથિયા પર મનુષ્યને લઈ જવાને શક્તિમાન થશે નહિ. વધારે જ્ઞાન તેણે મેળવવું જોઈએ; અથવા જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ જે ગુપ્તજ્ઞાની (દીક્ષિત) ગુરુ અથવા અહંતનો ખાસ ગુણ છે, તે જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ તેણે મેળવવી જોઈએ. જગતના સર્વ ધર્મ-સંસ્થાપકોની સર્વત્ર આવીજ રીત હતી.

હવે આ ગુપ્ત જ્ઞાન અથવા સુમુકુના ‘માર્ગ’નાં નાનાં તેમજ મોટાં પગથિયાંનું જ્ઞાન તેમજ તે ‘માર્ગ’ પર ચાલવાની દૃઢ ઇચ્છા રાખનારામાં જોઈતા વિવિધ ગુણોનું જ્ઞાન ‘ગુપ્ત મહદગારો’ એ નામના ગ્રંથને આધારે નીચે પ્રમાણે છે. સુમુકુની પ્રથમની અદ્વી-ક્ષિત અવસ્થાનાં પાંચ પગથિયાં છે, પણ પૂર્વ તરફના ઘણા ધર્મ-પુસ્તકોમાં તે શુદ્ધ માર્ગને લગતાં હોય એમ ગણવામાં આવ્યું નથી અને તેને લીધે આ વિષય સંબંધીના પૂર્વ તરફના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરતાં મુખ્ય અને ગૌણ વિલાગના દરજ્જાનો ફેરફાર શોધતાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

પ્રથમ પગથિયું “મનોદારાવજ્જન” અથવા મનનાં દ્વાર ઉઘાડવાં તે છે; જ્યારે મનનાં દ્વાર ખુલ્લાં થાય છે ત્યારે તેને લીધે કેવળ ઐહિક ઇચ્છાઓની અનિત્યતા અને નિરથકતાની તે જિજ્ઞા-

સુને દૃઢ ખાતરી થવા માંડે છે અને તે જિજ્ઞાસુ અનન્ય નિષ્ઠાથી અધ્યાત્મ-માર્ગ લાણી વળે, તે પહેલાં આવી ખાતરી જરૂરની છે, તે તો સ્પષ્ટ છે. આ ગુણને હિંદુઓ 'વિવેક' નામથી ઓળખે છે.

બીજું પગથિયું “ પરિકરમ ” અથવા કાર્ય વાસ્તે તૈયારીનું છે. અહીંયાં મનુષ્ય પૂર્વ દેશના ધર્મગ્રંથો જણાવે છે, તેમ કાર્યના ક્ષણના ઉપલોગની આશા વિના તેમજ ખદલા કે શિક્ષાની અપેક્ષા વિના શુભ ખાતરજ શુભ કર્મ આચરે છે; આ ગુણને વેદાંતમાં વૈરાગ્યનું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

ત્રીજું પગથિયું “ ઉપચાર ” છે. તેનો અર્થ ધ્યાન અથવા ચારિત્ર્ય છે. હિંદુધર્મમાં જેને “ પદ્ સંપત્તિ ” કહે છે, તે ગુણો મેળવવાનું આ સ્થાન છે. તે ગુણો નીચે પ્રમાણે છે:—(૧) શમ:—મનની શાંતતા અથવા મનોનિગ્રહ; જો કે તે ગુણ પ્રાપ્ત કરવો દુષ્કર છે, તેપણુ માનસિક કાર્યની ક્ષતેહને વાસ્તે અતિ અગત્યનો છે. (૨) દમ:—મનોનિગ્રહને લીધે વચન તેમજ કાર્ય પર તેવા પ્રકારનો નિગ્રહ. (૩) ઉપશતિ—ધર્માધતાનો ત્યાગ કરવો તે. કેાઈ પણ ધર્મે જણાવેલા કાર્ય અથવા ક્રિયાની અવશ્યકતામાં તેમજ ઉપયોગીપણામાં શ્રદ્ધા અને તેને લીધે વિચારની સ્વતંત્રતા અને વિશાળ ઉદાર સહનશીલતાનો ઉદ્ભવ. (૪) તિતિક્ષા—કર્મના પરિણામરૂપે મળેલા સુખદુઃખને શાંત મનથી સહન કરવું તે. કેાઈ પણ મનુષ્ય દુઃખ પમાડવામાં સાધનજૂત થાય તેના તરફ દ્રેષનો અભાવ. (૫) સમાધાન અથવા મનની એકાગ્રતા; કેાઈ પણ પ્રકારની લાલચથી મનની સ્થિરતાનો ભંગ ન થાય તે. (૬) શદ્ધા. ગુરુમાં તેમજ પોતાના આન્તર દેવી સ્વભાવમાં વિશ્વાસ.

ચોથું પગથિયું “ અનુલોમ ” ક્રમવાર ચક્રવું તે. ઉપર જણાવેલા ગુણોમાંથી સ્વાભાવિક પરિણામરૂપે તે ગુણ આવે છે. ઉચ્ચમાં

ઉચ્ચ તત્ત્વ જોડે સંયોગની તેમજ સુક્ષ્મ-નિર્વાણની અનિવાર્ય ઇચ્છા (મુમુક્ષા) નું આ સ્થાન છે.

પાંચમું પગથિયું “ગોત્રભૂ” નું છે. આ શબ્દનો અર્થ ગુપ્ત જ્ઞાન (રહસ્ય) ની દીક્ષાને વાસ્તે અધિકારીપણું એમ થાય છે. અહીંયાં તે પોતાના સર્વ ગુણોને એકત્ર કરે છે અને હવે અદીક્ષિત અવસ્થામાંથી દીક્ષિત અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાને તૈયાર થાય છે.

અહીંયાં જણાવવું જોઈએ કે, ઉપર જણાવેલા સર્વ ગુણો નવા ઉપાસકમાં સંપૂર્ણ ખીલેલા હોવા જોઈએ, એવી તેની પાસેથી આશા રાખવામાં આવતી નથી. અથવા તે ગુણો એક પછી એક અનુક્રમે મેળવવા જોઈએ તેમ પણ નથી. તે ઉપાસકે એકજ સમયે અવિચ્છય યોજનાના કાર્યમાં, ધ્યાનની દિશામાં અને ઉપર જણાવેલા માર્ગાનુસાર ઉત્તતિ મેળવવાના કાર્યમાં પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. પોતાની આગળ ઉત્તતિને વાસ્તે-કેવું વિશાળ ક્ષેત્ર છે, તેના સાબિરા જ્ઞાન સિવાય પણ (ગોત્રભૂ) શબ્દે સૂચવેલે પગથિયે બ્રહ્મ ધર્મમાં મૂંઝાયેલા અથવા કોઈ પણ ખાસ ધર્મ વિનાના ઘણા પુરુષો આવી શકે છે અને આવવા જોઈએ અને ‘ગોત્રભૂ’ તે કોણ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બુદ્ધદેવે જણાવ્યું છે કે, જે સામગ્રી-દ્વારા આત્માને પવિત્ર બનાવવાના કાર્યનો આરંભ થાય છે, તે સામગ્રીસંયુક્ત મનુષ્ય તે ‘ગોત્રભૂ’ છે.

આ અદીક્ષિત અવસ્થાના વિભાગની પેલી પાર કેવળ શુદ્ધ માર્ગના ચાર વિભાગ છે અને આ પગથિયા પર થઈને પસાર થતાં, જે સંયોજન-બંધન તેને જન્મમરણના ચક્ર સાથે બાંધે છે અને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરતાં અટકાવે છે, તે દશ સંયોજનથી ઉપાસકે મુક્ત થવું જોઈએ. હવે થોડી ક્ષતેહથી ચાલી શકે તેમ નથી. હવે તો જે તૃપ્તિઓ શિષ્યને બંધનકર્તા છે તેમાંથી તેણે મુક્ત

થવું જોઈએ અને આ પગથિયા પર એવા વિશાળ ગુણો મેળવવાની આવશ્યકતા છે કે, માર્ગના આ વિભાગમાંથી પસાર થતાં સાત જન્મની જરૂર પડે છે, એમ ધર્મશાસ્ત્રો જણાવે છે. દરેક વિભાગ બીજા વિભાગથી ખાસ દીક્ષા-ક્રિયાથી જુદો પડે છે. પ્રથમ વિભાગને “સોતાપતિ” અથવા “સોહન” કહેવામાં આવે છે અને સેવાની અથવા સોતાપત્ર (જેણે ‘પ્રવાહ’ માં પ્રવેશ કર્યો છે, એવો આત્મા) કદાચ ‘માર્ગ’થી વિમુખ થાય, કોઈક સમયે તે નિષ્કુળ નીવડે અને કોઈક સમયે પોતાની ઉત્તતિમાં વિદ્વંસ કરે, તે છતાં પણ તે પગથિયું તેણે કદાપિ પ્રાપ્ત ન કર્યું હોય તેવો તો કદી તે બને નહિ. આ કૈંકાણે ત્રણ બંધનો તોડવા યોગ્ય છે. (૧) આત્મપ્રાંતિ-ઉપાધિને છુવડપ માનવામાં અને પોતાના આત્માને સમસ્ત આત્મા (પરમાત્મા) કરતાં બિન્ન માનવામાં અને તેથી તેનો પોતાનો સ્વાર્થ તેના જાતલાઈએના સ્વાર્થનો વિરોધી છે તેમ ગણવામાં આત્મપ્રાંતિનો સમાવેશ થાય છે. (૨) શંકા અથવા અનિશ્ચય-મનુષ્યના સ્વભાવ અને ભવિષ્ય વિષેના મૂળ સત્યનું પોતે અપરોક્ષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અથવા સુપ્રસિદ્ધ બુદ્ધિગમ્ય જ્ઞાનની શ્રદ્ધાવડે શંકાને દૂર કરવાની છે; પણ અંધશ્રદ્ધાથી તે શંકાનું સમાધાન કરવાનું નથી. (૩) વહેમ-હૃદયશુદ્ધિ અર્થે બાહ્ય ધર્મની કૈંક પણ ક્રિયા અથવા કાર્ય ઉપર આધાર રાખવો તેનો સમાવેશ ‘વહેમ’ માં થાય છે.

બીજું મોટું ઉચ્ચ પગથિયું “સકૃદાગામી”નું છે. આ સ્થાનમાં કૈંક પણ ખાસ બંધનને તોડવાનાં નથી. પણ તે સમય માનસિક અને અતીન્દ્રિય શક્તિની ખાસ ઉત્તતિનો છે.

ત્રીજું ઉચ્ચ પગથિયું “અનાગામી”નું છે. અનાગામી એટલે જેને ફરી જન્મ લેવાનો નથી તેવો પુરુષ; આ સ્થાનમાં વિષયોપલોગ પ્રતિની આસક્તિનો સર્વોચ્ચ ત્યાગ કરવો જોઈએ, ક્રોધ અથવા

દેવ અને તેના સંબંધી પુરુષોની ઉપાધિના રાગને વાસ્તે તેના દૃઢ્યમાં કાંઈ પણ સ્થાન મળવું જોઈએ નહિ; રાગનો ત્યાગ કરવો તે ઉપરથી શુદ્ધ અને ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રેમ જે જીવાત્માઓ વચ્ચે સાંકળરૂપ છે, અથવા જે પ્રેમ વિશાળ સર્વગત અને સર્વ પ્રાણી-પ્રતિનો છે, તેનો ત્યાગ કરવાનો નથી.

ચોથું પગથિયું “અહંત”નું છે. અહંત તે ચોગ્ય વંદનીય પુરુષ છે. આ સ્થાનમાં બાકીનાં પાંચ જાંઘનના ચોથા ભાગને પણ દૂર કરવો જોઈએ. તે નીચે પ્રમાણે છે:-(૧) શરીરમાં જીવનેરહા, ગમે તેવા ઉચ્ચ પ્રકારનું શરીર હોય તોપણ તેમાં જીવવાની ઇચ્છા. (૨) શરીરરહિત જીવનેરહા. (૩) માન; માનનો ત્યાગ એટલે પોતાની મહત્તાનો તેમજ કાર્યસિદ્ધિના ભાનનો અભાવ; ઉચ્ચનીચ વિષે લોદાભાવ; સર્વને એકરૂપ માનવું તે. (૪) આત્મસ્થિરતાનો અભાવ; પોતાની ઉપર આવી પડતાં સંકટથી આત્મસ્થિરતાના ભંગનો અથવા અવ્યજતાનો સંભવ. (૫) અજ્ઞાન-અજ્ઞાન દૂર કરવું એટલે સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું તે; આપણા હાલના સૂર્યમંડળને લગતી અનુભવસિદ્ધ સર્વજ્ઞતા.

આ પગથિયું મૂક્યું કે મનુષ્ય “અશેષ” બને છે. તેને હવે કાંઈ વધારે જાણવાનું રહેતું નથી. તે ‘નિર્વાણી’ કહેવાય છે. “જો કોઈ એમ શીખવે કે નિર્વાણ એટલે નાશ થવો, તો તેમને કહેવું કે તેઓ જૂઠું બોલે છે. જો કોઈ એમ શીખવે કે નિર્વાણ એટલે જીવવું, તો તેમને કહેવું કે તેઓ ભૂલ કરે છે. તેઓના પરિમિત જ્ઞાનની પેલી પાર શું છે, તેમજ કાળરહિત, આકારથી પરિમિત જીવનરહિત આનંદ શું છે, તે તેઓ સમજતા નથી.”

આવી ઉચ્ચ અને લઘ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરનાર પુરુષ સંબંધી “મેત્તાસૂત્ર”માં નીચે પ્રમાણે જણાવેલું છે. જે માતા પોતાની જિ-

દગીના લોગે પણ પોતાના એકના એક જાળકનું રક્ષણ કરે છે, તે માતા જેવી રીતે પ્રેમ રાખે છે, તેવો પ્રેમ સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે રાખો. અમર્યાદિત શુભેચ્છા-પ્રેમ સકળ જગતમાં જાણેનીચે સર્વ જાણુએ સંપૂર્ણ રીતે લેદલાવ કે વિરોધ વિના પ્રસરે. ત્યારે મનુષ્ય જગતાં-જાંઘતાં-ખેસતાં-સૂતાં સર્વ સમયે આવી મનની સ્થિતિમાં રહે છે, ત્યારે 'આ જિંદગીમાં પણ ઉચ્ચ પ્રકારની પવિત્રતા મળી શકે' એવું ઉત્તમ કથન ખરું પડે છે. બુદ્ધનું શિક્ષણ મનુષ્યના આત્માને વાસ્તે જગદ્દારક અને મનુષ્યજાતિના પાળક થવાનું આવું ભવ્ય અને સર્વોત્કૃષ્ટ પદ દર્શાવે છે. પણ તેનો આરંભ જગતમાં તેમજ ગૃહમાં સદ્ગુણી જીવન ગાળવામાં થવો જોઈએ.

શ્રીબુદ્ધચરિત્ર સમાપ્ત



શ્રીબુદ્ધનો ઉપદેશ

ધર્મપદ

પ્રકરણ ૧ લું-યમકવર્ગ*

આપણી હાલની સ્થિતિ આપણા વિચારોનું પરિણામ છે, આપણા વિચારો પર આધાર રાખે છે અને આપણા વિચારોથી બનેલી છે. જો કોઈ મનુષ્ય ખરાબ વિચારથી બોલે અથવા વર્તે, તો ગાડીને ખેંચનાર બળદની પછવાડે જેમ પેડું ચાલ્યું આવે છે, તેમ હુઝ તેની પછવાડે આવે છે. (૧)

આપણી હાલની સ્થિતિ આપણા વિચારોનું પરિણામ છે, આપણા વિચારો પર આધાર રાખે છે અને આપણા વિચારોથી બનેલી છે. જો કોઈ મનુષ્ય સારા વિચારથી બોલે અથવા વર્તે, તો છાયા જેમ મનુષ્યની પછવાડે જાય છે, તેમ સુખ તેની પછવાડે ચાલ્યું આવે છે. (૨)

* યમક એટલે જોડ. આ પ્રકરણમાં બન્ને શ્લોકોની જોડ હોવાથી આ પ્રકરણને યમકવર્ગ કહે છે.

તેણે મને ગાળ દીધી, તેણે મને માર્યો, તેણે મને હરાવ્યો, તેણે મને લૂંટ્યો—આવા વિચારોને જે મનુષ્ય પોતાના હૃદયમાં જગ્યા આપે છે, તે મનુષ્ય કદાપિ દ્વેષથી છૂટો થઈ શકે નહિ. (૩)

તેણે મને ગાળ દીધી તેણે મને માર્યો, તેણે મને હરાવ્યો, તેણે મને લૂંટ્યો—આવા વિચારોને જે મનુષ્ય પોતાના હૃદયમાં જગ્યા આપતો નથી, તેનો દ્વેષ બંધ પડે છે. (૪)

કારણ કે દ્વેષ કદાપિ દ્વેષથી નાશ પામતો નથી, પણ દ્વેષ સદા પ્રેમથીજ નાશ પામે છે. આ સનાતનધર્મ છે. (૫)

જગત જાણતું નથી કે આપણા સઘળાનો અહીં અંત આવવાનો છે; પણ જેઓ આ બાબત જાણે છે, તેમના કળિયાનો અંત આવે છે. (૬)

જે કેવળ સુખનેજ શોધતો ફરે છે; જેની ઇન્દ્રિયો કાબૂમાં નથી, જે ખાવામાં મિતાહારી નથી, જે આળસુ અને નિર્બળ છે, તેને મારદેવ (મોહરાજ), જેમ પવન નળજા ગાડને પાડે તેમ પાડી દે છે—અર્થાત્ કસાવે છે. (૭)

જે સુખનાં સાધનો શોધ્યા વિના જીવે છે, જેની ઇન્દ્રિયો ધરાધર કાબૂમાં આવેલી છે, જે ખાવામાં મિતાહારી છે, જે અપ્રમત્ત અને મજબૂત છે, તેને મારદેવ જેમ પવન મજબૂત ખડકને અસર નથી કરતો, તેમ અસર કરી શકતો નથી. (૮)

(કપાયથી) પાપથી છૂટા થયા સિવાય જે (કાપાય) પીળાં વસ્ત્ર પહેરે છે, જે સત્યને તેમજ ઇન્દ્રિયદમનને ગણકારતો નથી, તે કાપાય વસ્ત્ર પહેરવાને લાયક નથી. (૯)

પણ જે પાપથી છૂટેલો છે, જેણે સદ્ગુણમાં સ્થિરતા મેળવી છે અને ઇન્દ્રિયદમન અને સત્યના ગુણ જેણે પ્રાપ્ત કર્યા છે, તેજ ખરેખર પીળાં વસ્ત્ર પહેરવાને લાયક છે. (૧૦)

જેઓ અસત્યને સત્ય તરીકે માને છે અને સત્યને અસત્ય

તરીકે માને છે, તેઓ કદાપિ સત્ય મેળવી શકતા નથી, પણ ખોટી ઇચ્છાઓમાં ખેંચાય છે. (૧૧)

જેઓ સત્યને સત્ય તરીકે પિછાણે છે અને અસત્યને અસત્ય તરીકે માને છે, તેઓ સત્ય મેળવે છે અને સારી ઇચ્છાઓ પ્રમાણે ચાલે છે. (૧૨)

સારી રીતે નહિ સંચારેલા છાપરામાંથી જેમ વરસાદ માગું કરે છે, તેવી રીતે વિચાર નહિ કરનારના (અવિચારશીલના) મનમાં વિકારો ઘૂસી જાય છે. (૧૩)

સારી રીતે સંચારેલા છાપરામાંથી વરસાદને માગું જડતો નથી, તેમ સારી રીતે વિચાર કરનારના (વિચારશીલના) મનમાં વિકારો દાખલ થઈ શકતા નથી. (૧૪)

ખરાબ કામ કરનાર આ લોકમાં રહે છે, પરલોકમાં રહે છે, બંનેમાં રહે છે. પોતાના અશુભ કામનું અશુભ પરિણામ આવે છે, ત્યારે તે રહે છે અને દુઃખી થાય છે. (૧૫)

સદ્ગુણી મનુષ્ય આ લોકમાં ખુશી થાય છે, પરલોકમાં ખુશી થાય છે, બંને લોકમાં ખુશી થાય છે. પોતાના કાર્યની શુદ્ધતા બધારે તે જાણે છે, ત્યારે તે ખુશી થાય છે અને આનંદ પામે છે. (૧૬)

ખરાબ કામ કરનાર આ લોકમાં દુઃખ ભોગવે છે, પરલોકમાં દુઃખ ભોગવે છે; બંને લોકમાં દુઃખ ભોગવે છે. જે ખોટું કામ પોતે કર્યું હોય તેનો વિચાર કરે છે, ત્યારે તે દુઃખી થાય છે અને ખરાબ સ્થિતિમાં જતાં વધારે દુઃખી થાય છે. (૧૭)

સદ્ગુણી મનુષ્ય આ લોકમાં સુખી હોય છે, પરલોકમાં સુખી હોય છે. જે સારું કાર્ય પોતે કર્યું હોય છે, તેનો વિચાર કરે છે, ત્યારે તે સુખી થાય છે અને સારી સ્થિતિમાં જતાં વધારે સુખી થાય છે. (૧૮)

અવિચારી મનુષ્ય જો કે ધર્મના નિયમોનો મોટો ભાગ મુખે બોલી જાય, પણ જો તે પ્રમાણે વર્તે નહિ તો તે યતિપણાને હાયક નથી, પણ તે બીજાની ગાયો, ગણનાર ગોવાળ જેવો છે. (૧૯)

જે ધર્મના થોડા નિયમો મુખે બોલતો હોય, પણ જો તે પ્રમાણે વર્તી શકતો હોય અને જો તેણે વિકારો (રાગ), દ્વેષ અને મૂખાઈનો ત્યાગ કર્યો હોય અને ખરું જ્ઞાન અને હૃદયની ગંભીરતા તેનામાં હોય, તો આ લોકમાં કે પરલોકમાં કેાઈ પણ વસ્તુની ઈચ્છા નહિ કરનાર તે ખરેખર આ યતિપણાને હાયક છે. (૨૦)

પ્રકરણ ૨ જું-અપ્રમત્તતા*

અપ્રમાદ તે નિર્વાણનો માર્ગ છે અને પ્રમાદ તે મરણનો માર્ગ છે. જેઓ અપ્રમાદી હોય છે, તેઓ કદાપિ મરતા નથી, પણ જેઓ પ્રમાદી છે, તેઓ તો ક્યારનાએ મરી ચૂકેલ છે. (૧)

આ બરાબર સમજીને, જે અપ્રમત્તદશામાં આગળ વધેલો છે, તે પંડિત પુરુષ તેમાં આનંદ પામે છે અને પુણ્યોના જ્ઞાનમાં ખુશી માને છે. (૨)

આવા સુત્ર, ધ્યાની, સ્થિર ચિત્તવાળા, મજબૂત શક્તિઓવાળા પુરુષો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સુખરૂપ નિર્વાણ મેળવે છે. (૩)

જો અપ્રમાદી પુરુષ જાગૃત થાય, જો તે જરા પણ ભૂલ ન કરે, જો તેનાં કાર્યો શુદ્ધ હોય, જો તે વિચારપૂર્વક વર્તતો હોય, જો તે આત્મસંયમ કરે અને ધર્મના નિયમો પ્રમાણે જીવન ગાળે, તો તેની કીર્તિમાં વધારો થશે. (૪)

જાગૃત થવાથી, અપ્રમત્તદશાથી, ઇન્દ્રિયોના નિયંત્રણ અને

* પ્રમાદ એટલે આજસ, ધર્મકામમાં સિધ્ધિતા, અપ્રમાદ-અપ્રમત્તતા એટલે આજસનો અભાવ-જાગૃતિ.

મનના સંયમથી મનુષ્ય જીવો દ્વીપ પ્રાપ્ત કરે છે કે, ગમે તેવા પાણીના પૂરથી તેને અસર થઈ શકે નહિ. (૫)

મૂખ લોકો જોટી મહત્તા પાછળ દોડે છે. પણ સુર મનુષ્યો અપ્રમાદને ઉત્તમ રત્નરૂપ ગણે છે. (૬)

જોટી મહત્તા પાછળ દોડતા નહિ; તેમજ રાગ કે કામના ઉપસોગની પાછળ પડતા નહિ; જે અપ્રમાદી અને વિચારવંત છે, તેજ અપૂર્વ આનંદ અનુભવે છે. (૭)

ત્યારે કાંઈ મનુષ્ય અપ્રમાદથી જોટી મહત્તાને દૂર કરે છે, ત્યારે તે જ્ઞાનના ઉચ્ચ શિખર પર ચડી શકે છે અને મૂખ લોકો તળેટી આગળ ગોથાં ખાતા માલૂમ પડે છે. જેમ પર્વત ઉપર જિ-લેલો મનુષ્ય મેદાન ઉપર જિલેલો મનુષ્યોને પોતાથી નીચા જુએ છે, તેમ દુઃખથી સુખ થયેલો પુરુષ દુઃખમાં મગ્ન થયેલાં મનુષ્યોનાં ટોળાં તરફ જુએ છે. (૮)

પ્રમાદી મનુષ્યોમાં જે અપ્રમત્ત છે અને જિંઘતા મનુષ્યોમાં જે જાગતો છે, તે મનુષ્ય શસ્ત્રમાં સારો ઘોડો નિર્માણ કરીને પાછળ મૂકીને આગળ વધી શકે છે, તેમ આગળ વધે છે. (૯)

અપ્રમત્તદશાથીજ ઇન્દ્ર દેવોનો અધિપતિ થયો. લોકો પણ અપ્રમત્તદશાની સ્તુતિ કરે છે. પ્રમાદની સર્વદા નિંદા થાય છે. (૧૦)

જે ભિક્ષુ અપ્રમત્તદશામાં આનંદ માને ॥ અને પ્રમાદદશા તરફ ભયની નજરથી જુએ છે, તે અગ્નિ જેવો ફરે છે અને નાનાં કે મોટાં સર્વ બંધનોને વિખેરી નાખે છે. (૧૧)

જે ભિક્ષુ અપ્રમાદદશામાં આનંદ માને છે, જે અવિચારી-પણાને ભયરૂપ ગણે છે, તે પૂર્ણતાથી કદાપિ પાછો પડે નહિ. તે નિર્બોધની સમીપમાં છે. (૧૨)



પ્રકરણ ૩ જું-ચિત્તવર્ગ (વિચાર)

જેવી રીતે ધનુષ્યધારી પોતાના તીરને સીધું બનાવે છે, તેવી જ રીતે સુસ્ત મનુષ્ય પોતાના અનિશ્ચિત અને ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા વિચારો, જેમને વશ કરવા અથવા રોકવા બહુ મુશ્કેલ છે, તેમને સીધા બનાવે છે. (૧)

કોઈ માછલીને તેના જળના નિવાસમાંથી બહાર સૂકી જમીન પર મૂકવામાં આવે, તો જેવી રીતે તે તરફડે છે, તેવી રીતે ગાર (માહ-રાજા)ના રાજ્યમાંથી છૂટા થવાને આપણે વિચાર તરફડે છે. (૨)

મનને વશ કરવું એ ઉત્તમ કામ છે, કારણ કે મન બહુ મુશ્કેલીથી વશ થાય તેવું અને ચપળ છે. તેની મરજી માફક તે જ્યાં-ત્યાં હોડે છે. વશ કરેલું મન સુખ લાવી આપે છે. (૩)

હાથા પુરુષોએ પોતાના વિચારો તરફ લક્ષ આપવું નેહએ; કારણ કે તે જણાતા નથી, બહુ ઢગાળોર હોય છે અને તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે તે હોડે છે; સારી રીતે રક્ષણ કરાયેલા વિચારો સુખ લાવી આપે છે. (૪)

મન ઘણે દ્વંદ્વ ભટકે છે, એ એકલું ફરે છે, શરીર વગરનું છે અને હૃદયના ઓરડામાં પુરાઈ જાય છે. આવા મનને જેઓ વશ કરે છે, તેઓ મારાજાના પાશમાંથી મુક્ત થાય છે. (૫)

જો મનુષ્યની શ્રદ્ધા અનિશ્ચિત હોય, જો તે સદ્ગતિ સમજતો ન હોય અને જો તેની મનની શાંતિમાં વિક્ષેપ થતો હોય તો તેનું જ્ઞાન કદાપિ સંપૂર્ણ હોઈ શકે નહિ. (૬)

જો મનુષ્યના વિચારો અસ્થિર ન હોય, જો તેનું મન ગભરાયેલું ન હોય, જો તેણે પુણ્ય તેમજ ચાપનો ત્યાગ કર્યો હોય, તો જ્યાંસુધી તે જાગૃત (અપ્રમત) છે ત્યાંસુધી તેને જય નથી. (૭)

આ શરીર કુંડના જેવું ક્ષણમાં નાશ પામવાના સ્વભાવનું છે, એમ જાણીને મનુષ્યે મંજૂબૂત વિચારોનો કિલ્લો બાંધવો જોઈએ અને જ્ઞાનરૂપી શસ્ત્રો વડે મારરાજને જીતવો જોઈએ; તે જિતાય ત્યાર પછી પણ તેનાથી ચેતતા રહેવું જોઈએ અને કદાપિ પ્રમાદી થવું નહિ. (૮)

લાંબો વખત જશે નહિ તે પહેલાં તો આ શરીર નિરુપયોગી લાકડાના ઢીમચાની માફક જમીન પર અચેતન થઈ પડશે. (૯)

એક દેખી બીજા દેખીનું તુકસાન કરે, અથવા તો શત્રુ શત્રુનું જ તુકસાન કરે, તેના કરતાં ખોટું રસ્તે દોરાયેલું મન વધારે તુકસાન કરે છે. (૧૦)

જેટલો લાભ સારે રસ્તે દોરાયેલું મન કરી શકે છે, તેટલો લાભ માતા, પિતા કે બીજાં કોઈ સ્વજન કરી શકશે નહિ. (૧૧)

પ્રકરણ ૪ થું-પુષ્પવર્ગ

આ પૃથ્વી, યમલોક અને દેવલોક ઉપર કોણ વિજય મેળવશે ? જેવી રીતે ચતુર મનુષ્ય શુદ્ધ પુષ્પને શોધી કાઢે છે, તેવી રીતે સદ્ગુણનો સીધો માર્ગ કોણ શોધી કાઢશે ? (૧)

સુમુક્ષુજ આ પૃથ્વી, યમલોક અને દેવલોક ઉપર જય મેળવશે. જેવી રીતે ચતુર મનુષ્ય પુષ્પને શોધી કાઢે છે, તેવી રીતે સુમુક્ષુ સદ્ગુણનો માર્ગ શોધી કાઢે છે. (૨)

જે મનુષ્ય આ શરીરને પાણીના પરપોટા સમાન, અથવા તો ઝાંઝવાના નીર સમાન ગણે છે, તે મારદેવનું પુષ્પની અણીવાળું તીર ભાગી નાખશે અને યમરાજને કદાપિ જોશે નહિ. (૩)

જેવી રીતે નદીનું પૂર ઊંઘતા ગામને ઘસડી નાથ છે, તેવી

રીતે જે પુષ્પ એકઠાં કરે છે* અને જેનું મન અસ્થિર હોય છે, તેને મરણ્ય ખેંચી લાય છે. (૪)

જે મનુષ્ય પુષ્પો એકઠાં કરે છે અને જેનું મન અસ્થિર છે, તે પોતાની સુખની ઇચ્છા તૃપ્ત કરે તે પહેલાં તો મૃત્યુ તેને વશ કરી લે છે. (૫)

જેવી રીતે એક મધમાખી પુષ્પમાંથી રસ પીએ છે, પણ પુષ્પને કે તેના રંગને કે તેની સુગંધને ઇલા કરતી નથી, તેવી રીતે બિંદુકે નગરમાં રહેવું જોઈએ. (૬)

બિંદુકે બીજાની માઠી આદતો, અથવા નહિ કરવાનાં કામ કરીને કરેલાં પાપો, અથવા કરવા યોગ્ય કામ નહિ કરીને કરેલાં પાપોને લક્ષમાં લેવાં નહિ, પણ પોતાનાં દુરાચરણો અને પોતાની ભૂલોને લક્ષમાં લેવી જોઈએ. (૭)

જે મનુષ્ય કદા પ્રમાણે વર્તે તો નથી, તેના સુંદર પણ અતુ-પયોગી શબ્દો, રંગવાળા પણ ગંધ વગરના સુંદર પુષ્પ જેવા છે. (૮)

પણ જે મનુષ્ય કદા પ્રમાણે વર્તે છે, તેના સુંદર અને ઉપયોગી શબ્દો રંગવાળા તેમજ સુગંધવાળા સુંદર પુષ્પ જેવા છે. (૯)

પુષ્પના ઢગલામાંથી અનેક જાતની માળાઓ બનાવી શકાય, તેવી રીતે એક જન્મેલો મનુષ્ય અનેક સારાં કામો કરી શકે. (૧૦)

પુષ્પોની ગંધ પવનની સામે ફેલાતી નથી, તેમજ ચંદનની, તગરની કે મહિલકા પુષ્પોની ગંધ પવનની સામે ફેલાતી નથી. પણ સુગંધોની સુગંધ પવનની સામે પણ ફેલાય છે; અર્થાત્ સુગંધનો પ્રભાવ સર્વત્ર પડે છે. (૧૧)

ચંદન કે તગર, કમળ કે વસીકી, આ બધાં પુષ્પોની ગંધ કરતાં સદ્ગુણની સુગંધ શ્રેષ્ઠ છે. (૧૨)

* પુષ્પ એકઠાં કરવાં એ બાગકની રમત છે; માટે પુષ્પો એકઠાં કરનાર એ વિશેષણથી વિવિધસુખમાં ગરક થયેલો બાળજીવ સમજવો.

ચંદન કે તગરની ગંધ કાંઈ હિસાબમાં નથી, સદ્ગુણી મનુષ્યોની ગંધ છેક જાંચે દેવો સુધી પહોંચે છે. (૧૩)

જેઓમાં આ સદ્ગુણો છે, જેઓ કદાચિ અપ્રમત્ત નથી અને જેઓ સદ્જ્ઞાનને લીધે યુક્ત છે, તેમને ત્યાં મારદેવને સ્થાન મળતું નથી. (૧૪)

રસ્તામાં નાખેલા ઉકરડામાં પણ મધુર સુગંધ આપનારું અને આનંદજનક પુષ્પ ઊગી નીકળે છે, તેવી રીતે કથરાપટ્ટી જેવા મનુષ્યોની વચમાં પણ ખરેખરું જ્ઞાન પામેલો છુદ્દનો શિષ્ય પોતાના જ્ઞાનથી સંસારાસક્ત અંધ મનુષ્યો કરતાં વિશેષ ઝળકી જાય છે. (૧૫, ૧૬)

પ્રકરણ ૫ મું-વાલ્લર્ગ (મૂર્ખ)

જાગતા પુરુષને રાત્રિ લાંબી જણાય છે, થાકેલાને ગાઉ લાંબા જણાય છે, તેજ પ્રમાણે સદ્નિયમને નહિ જાણનાર મૂર્ખને જીવન લાંબું (કંટાળાભરેલું) લાગે છે. (૧)

જો કોઈ મુસાફરને તેના માર્ગમાં તેનાથી ઉત્તમ અથવા તેના સરખો મનુષ્ય ન મળે, તો તેણે દૃઢ રીતે નિર્જન માર્ગમાં મુસાફરી કરવી, પણ મૂર્ખની સાથે મિત્રતા કરવી નહિ. (૨)

આ પુત્રો મારા છે, આ ધન મારું છે, એવા વિચારથી મૂર્ખ દુઃખી થાય છે. તે પોતાની જાતનો માલિક નથી, તો પછી પુત્ર અને ધનની તો વાતજ શી ? (૩)

જે મૂર્ખ પોતાની મૂર્ખતા સમજે છે, એટલે અંશે તે ડાહ્યો છે; પણ જે મૂર્ખ પોતાને ડાહ્યો ગણે છે, તે ખરેખર મૂર્ખ કહેવાય છે. (૪)

મૂર્ખ મનુષ્ય આળી જિંદગી સુધી જ્ઞાની પુરુષના સંગમાં

રહે, તોપણ જેમ કંડછી દૂધપાકનો સ્વાદ જાણી નથી તેમ, તે મૂર્ખ સત્યનો અનુભવ કરી શકશે નહિ. (૫)

જો બુદ્ધિમાન પુરુષ એક ક્ષણવાર જ્ઞાની પુરુષના સંસર્ગમાં આવે, તો જેવી રીતે જીભ દૂધપાકનો સ્વાદ જાણી શકે છે, તે રીતે તે બુદ્ધિમાન પુરુષ સત્યનો અનુભવ કરી શકે છે. (૬)

થોડી બુદ્ધિવાળા મૂર્ખ મનુષ્યો જાતેજ પોતાના મોટા શત્રુઓ હોય છે. કારણ કે તેઓ ખરાબ કામ કરે છે, જેનાં તેમને કંડવાં ફળ લોભવવાં પડે છે. (૭)

જે કામને વાસ્તે મનુષ્યને પશ્ચાત્તાપ થાય અને જેનું ફળ રહતાં રહતાં અને આંખમાં આંસુ સાથે લોભવનું પડે તે કામ ખર્ચિત ખરાબર થયેલું નથી. (૮)

જે કામને વાસ્તે મનુષ્યને પશ્ચાત્તાપ ન કરવો પડે અને જેનું ફળ આનંદથી અને ખુશમિજાજથી તે અનુભવે, તે કામ ખરેખર સારી રીતે થયેલું છે. (૯)

જ્યાંસુધી ખરાબ કામનું ફળ આવ્યું નથી, ત્યાંસુધી મૂર્ખ મનુષ્ય ધારે છે કે તે મધ જેવું છે, પણ જ્યારે તે ફળ પકવ થાય છે, ત્યારે તે મૂર્ખ દુઃખ અનુભવે છે. (૧૦)

મૂર્ખ માણસ હરહમેશ ચતિની માફક કુશ નામના ધાસની અણીવતી લહે ખાય, છતાં જેણે ધર્મનું જરાખર સેવન કર્યું છે, તેને સોળમે ભાગે પણ તે નથી. (૧૧)

જેમ તાણું દોહેલું દૂધ એકદમ બગડી જતું નથી, તેમ ખરાબ કામનું ફળ એકદમ આવતું નથી; રખાથી ઢંકાયેલા પણ અંદર લબ્ધતા અગ્નિની માફક તે ખરાબ કામ મૂર્ખ મનુષ્યની પાછળ જાય છે. (૧૨)

જ્યારે ખરાબ કામ જાહેર થાય છે, ત્યારે તે મૂર્ખને દિલગીરી ઉપજાવે છે; તે તેના ચળકતા લાગ્યનો નાશ કરે છે અને મૂર્ખનું

માયું ઉડાવી દે છે. (૧૩)

કેવળ મૂખ મનુષ્ય જ ખોટી કીર્તિની, બિહુકોમાં આગળ આવવાની, આશ્રમમાં પ્રભુત્વ પામવાની અને લોકોમાં પૂજવાની અભિલાષા રાખે. (૧૪)

ઉપાસક તેમજ બિહુક (સંસારી તેમજ ત્યાગી) આ કામ મેં કર્યું એમ વિચારે અને તેઓ કરવા યોગ્ય તેમજ નહિ કરવા યોગ્ય દરેક કામમાં ભારી ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલે-આવી મૂખની ઇચ્છા હોય છે; આથી તેનો અહંકાર અને તૃષ્ણા વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૫)

એક માર્ગ ધન તરફ દોરી જાય છે. જીજ્ઞે માર્ગ નિર્વાણ ભણી લઈ જાય છે; બુદ્ધનો શિષ્ય-બિહુક જો આ બાળત સમજતો હોય તો તે કીર્તિને વાસ્તે પ્રયત્ન કરશે નહિ, પણ સંસારમાંથી મુક્ત થવાને ઉદ્યમી થશે. (૧૬)

પ્રકરણ ૬ ટું-પંડિતવર્ગ (ખરો જ્ઞાની)

જે મનુષ્ય ત્યાગ કરવા લાયક શું છે તે જાતાવે, જે ઠપકો આપે અને બુદ્ધિશાળી હોય, તેવો જ્ઞાની મનુષ્ય જો તમને મળે તો, કોઈ ખાનગી જાહેર જતાવનારની પાછળ પાછળ તમે જાઓ છો, તેમ તેને અનુસરજો. જે તેવા જ્ઞાનીને અનુસરશે તેની દશા જગડશે નહિ પણ વધારે સારી થશે. (૧)

તે જ્ઞાની પુરુષને સલાહ આપવા દો, ઉપદેશ આપવા દો અને જે અયોગ્ય હોય તેમાંથી પાછા હઠવાનું કહેવા દો. તે દેવોને પણ વલ્લભ (પ્રિય) થશે, કેવળ ખરાબ મનુષ્યો જ તેને ધિક્કારશે. (૨)

ખરાબ કામ કરનારાને તમારા મિત્ર જનાવતા ના; હલકા મનુષ્યો સાથે મૈત્રી રાખતા ના; સદ્ગુણી મનુષ્યો સાથે મૈત્રીનો સંબંધ રાખો. ઉત્તમ મનુષ્યો સાથેજ મૈત્રી રાખો. (૩)

જે ધર્મ-અમૃત પીએ છે, તે શાંત ચિત્તથી અને સુખમાં વસે છે. બુદ્ધોએ ઉપદેશેલા ધર્મના નિયમોમાં વિદ્વાન સર્વદા આનંદ માને છે. (૪)

કૂવા પોદનારાજ પાણીને મરણ માફક દોરી જાય છે. તીર-કામઠાવાળા તીરને મરણ સુજળ વાળે છે. સુતાર લાકડાના ઢીમ-આને જેવું રૂપ આપવું હોય તેવું આપે છે; તેજ રીતે વિદ્વાન પુરુષો પોતાની જાતના રચનારા છે. (૫)

જેવી રીતે મજબૂત ખડક પવનથી હાલતો નથી, તેવી રીતે સુર પુરુષ પ્રશંસા કે નિંદાથી ડગતો નથી. (૬)

ધર્મનું શ્રવણ કરવાથી સુર પુરુષ જાંડા, સુંવાળા અને શાંત સરોવર જેવો શુદ્ધ અને ગંભીર થાય છે. (૭)

સઘળા સંજોગોમાં સુર મનુષ્યો સાવધાનીથી વર્તે છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયોની તૃપ્તિની ઇચ્છાથી સુર મનુષ્યો ભોલતા નથી. સુખ-માં કે દુઃખમાં જ્ઞાની પુરુષો બહુ કુલાઈ જતા નથી કે દીન (ગરીબ સુખવાળા) બની જતા નથી. (૮)

પોતાને વાસ્તે કે બીજાને વાસ્તે જે પુત્રની, ધનની કે સત્તાની ઇચ્છા કરતો નથી, તેમજ અયોગ્ય રસ્તે પોતાના વિજયની ઇચ્છા કરતો નથી, તેજ મનુષ્ય સારો, જ્ઞાની અને સદ્ગુણી છે. (૯)

જેઓ સંસારરૂપી સમુદ્રને સામે કિનારે પહોંચે તેવા (અહર્ત જેવા) પુરુષો આ દુનિયામાં બહુ થોડા છે. બીજા મનુષ્યો કિનારા પર આમતેમ દોડનારા છે. (૧૦)

જેઓ એકવાર ધર્મનું રહસ્ય બરાબર સમજીને ધર્મના નિયમો પ્રમાણે વર્તે છે, તેઓ દુઃખે કરી ઉલ્લંઘી શકાય એવા મૃત્યુના રાજ્યમાંથી પસાર થઈ જાય છે. (૧૧)

સુર મનુષ્યે સામાન્ય જીવનનો અંધકાર દૂર કરવો જોઈએ અને બિંદુ તરીકેનું પ્રકાશિત જીવન ગાળવું જોઈએ. ધરતી અન-

ગાર (ધરખાર વગરનો) થઈ એકાંતવાસમાં અલભ્ય આનંદ મેળવવા તેણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૧૨)

સર્વ સુખનાં સાધનોનો ત્યાગ કરીને તેમજ સર્વ વસ્તુઓ ઉપરથી મારાપણનો હક દૂર કરીને સુરા મનુષ્યે મનની સઘળી પીડાઓથી છૂટવું જોઈએ. (૧૩)

જેઓનું મન જ્ઞાનનાં સાત તરવો* સારી રીતે સમજે છે, જેઓ દરેક વસ્તુ ઉપરથી મમત્વ દૂર કરીને વિરાગદશામાં આનંદ માને છે, જેઓની વૃત્તિઓ કાળૂમાં છે અને જેઓનું જ્ઞાન પ્રકાશમય છે, તેઓ આ દુનિયામાં રહેવા છતાં પણ મુક્તજ છે. (૧૪)

પ્રકરણ ૭ મું-અર્હતવર્ગ

જેણે મુસાફરી પૂરી કરી છે, થોડો ત્યાગ કર્યો છે, સર્વ બાબતોથી જે મુક્ત છે અને જેણે સઘળાં બંધનોને ફેંકી દીધાં છે, તેને વાસ્તે કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ નથી. (૧)

તેઓ પોતાના ચિત્તને બરાબર એકાગ્ર કરીને વિચારબળથી ઉદ્ધમ કરે છે, તેઓ એક સ્થાનમાં રહેતા નથી. જેવી રીતે હંસ કાદવવાળા સ્થાનને તણને જાય છે, તેવી રીતે તેઓ પણ ધરખાર તણને જાય છે (અનગાર બને છે). (૨)

જેઓ કોઈ ધન રાખતા નથી, જેઓ અમુકજ પ્રકારનો ખોરાક ખાય છે, જેઓએ અપરિમિત સ્વતંત્રતા-નિર્વાણ મેળવ્યું છે, તેઓનો માર્ગ આકાશમાં ઊડતાં પક્ષીઓના માર્ગની માફક

* બોધિયાન મેગવનાનાં સાત અંગ બૌદ્ધધર્મમાં કહેલાં છે; તેમનાં નામ ૧ સ્મૃતિ, ૨ પ્રજ્ઞા, ૩ ઉત્સાહ, ૪ પ્રીતિ, ૫ પશ્યધિ, ૬ સમાધિ અને ૭ ઉપેક્ષા.

સમજવો બહુ મુશ્કેલ છે. (૩)

જેની વૃત્તિઓ શાંત છે, જે રાગમાં મગ્ન નથી, જેણે અપરિ-
મિત સ્વતંત્રતા-નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેઓનો માર્ગ આકાશમાં
ઊડતાં પક્ષીઓના માર્ગની માફક સમજવો બહુ કઠણ છે. (૪)

સારથિએ ધરાબર ઢેળવીને વશ કરેલા ઘોડાઓની માફક
જેની ઇન્દ્રિયો વશ થયેલી છે, જે અભિમાન અને તૃષ્ણાઓથી
મુક્ત છે, તેની જેવો પણ ઇર્ષ્યા કરે છે. (૫)

જે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવે છે અને જે પૃથ્વી અથવા જિભરા-
ની માફક સહનશીલ છે, તે કાઠવ વગરના સરોવર જેવો-નિર્મળ
છે; તેને ભવિષ્યમાં જન્મ લેવા પડશે નહિ. (૬)

જ્યારે સફારાન વડે તે મુક્ત થાય છે અને જ્યારે તે તલ્લ
શાંત બને છે, ત્યારે તેના વિચાર શાંત હોય છે, તેનું વચન તેમજ
કાર્ય પણ શાંત હોય છે. (૭)

જે ખોટી માન્યતાઓથી મુક્ત છે, જે અમૃત વસ્તુને ઝોળખે
છે, જેણે સઘળાં જાંઘનો તોડી નાખ્યાં છે, સઘળી લાલચો ફૂર
કરી છે અને સઘળી ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કર્યો છે, તે સૌથી ઉત્તમ
મનુષ્ય છે. (૮)

ઝૂંપડામાં કે જંગલમાં, દરિયામાં કે સૂકી જમીન પર, જ્યાં
જ્યાં અહંત વસે છે, તે સ્થાન આનંદદાયક બને છે. (૯)

જ્યાં જગતને આનંદ મળતો નથી, ત્યાં નિર્વિકારીને આનંદ
મળે છે, તેને જંગલો પણ આનંદ આપનારાં નીવડે છે; કારણ કે
તે બાહ્ય સુખને ચોધતો નથી. (૧૦)



પ્રકરણ ૮ મું-સહસ્ર (હજાર) વર્ગ

એક મનુષ્ય હજાર શબ્દોનું ભાષણ આપે, પણ જો તેના શબ્દો અર્થ વગરના હોય તો તે ભાષણ નિર્થક છે. પણ તેને બદલે અર્થવાળો એક શબ્દ જે સાંભળવાથી મનુષ્ય શાંત બને, તે વધારે સારો ગણી શકાય. (૧)

કોઈ કાવ્ય હજાર શબ્દોનું બનેલું હોય પણ જો તે અર્થ વગરનું હોય, તો તેના કરતાં તે ગાથાનો એક શબ્દ જે સાંભળવાથી મનુષ્ય શાંત થાય, તે શબ્દ વધારે ઉપયોગી ગણી શકાય. (૨)

નકામા શબ્દોની સો ગાથા એક મનુષ્ય બોલે તેના કરતાં ધંભંને એક શબ્દ જે સાંભળવાથી મનુષ્ય શાંત બને તે વધારે ઉપયોગી ગણાય. (૩)

એક મનુષ્ય હજાર વાર હજાર મનુષ્યો સાથે લડાઈમાં જીતે અને બીજો મનુષ્ય ફક્ત પોતાના ઉપર જ્ય મેળવે, તો બીજો મનુષ્ય વધારે ઉત્તમ જીત મેળવનાર છે. (૪)

બીજા મનુષ્યોને જીતવા કરતાં આત્મજય કરવો એજ ઉત્તમ છે. જેણે આત્મજય કર્યો છે અને જે સંયમમાં રહે છે, તેના વિજયને પરાભવના રૂપમાં ફેરવવા દેવ કે ગંધર્વ કે (બ્રહ્મા સાથે) મારદેવ કોઈ સમર્થ નથી. (૫,૬)

એક મનુષ્ય દર મહિને હજાર પશુઓનો યજ્ઞ કરે અને જેના આત્માએ અનુભવ જ્ઞાન મેળવ્યું છે, એવા કોઈ મહાન પુરુષને એક ક્ષણવાર નમસ્કાર કરે, તો હજાર વર્ષના યજ્ઞ કરતાં એક ક્ષણનો તે નમસ્કાર વધારે કીમતી છે. (૭)

એક મનુષ્ય સો વર્ષ સુધી જંગલમાં રહી અગ્નિની ઉપાસના કરે અને જેના આત્માએ અનુભવજ્ઞાન મેળવ્યું છે, તેવા કોઈ

મહાન પુરુષને એક ક્ષણવાર નમસ્કાર કરે, તો સો વર્ષની અશ્વિની ઉપાસના કરતાં એક ક્ષણનો નમસ્કાર વધારે કીમતી છે. (૮)

પુણ્ય મેળવવાને મનુષ્ય આખા વર્ષ સુધી ગમે તેવો ભોગ કે યજ્ઞદાન આપે, છતાં તેની કિંમત એક કુટેલી બદામ જેટલી પણ નથી, પણ અહંત તરફ બતાવેલો પૂજ્યભાવ વધારે ઉત્તમ છે. (૯)

જે મનુષ્ય વૃદ્ધોનો આદરસત્કાર કરે છે અને તેમને માન આપે છે, તેનું જીવન, સૌંદર્ય, સુખ અને બળ-આ ચાર બાળતો વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૦)

એકસો વર્ષ સુધી મનુષ્ય વિષયી કે અજિતેન્દ્રિય રહે, તેના કરતાં સદૃશુણી અને વિચારશીલ મનુષ્યની એક દિવસની જિંદગી વધારે ઉત્તમ છે. (૧૧)

અજ્ઞાની અને અજિતેન્દ્રિય મનુષ્યની સો વર્ષની જિંદગી કરતાં જ્ઞાની અને વિચારશીલની એક દિવસની જિંદગી વધારે ઉત્તમ છે. (૧૨)

આળસુ અને નિર્જાળ તરીકે ગણેલી એક સો વર્ષની જિંદગી કરતાં મજબૂત મનવાળા તરીકે ગણેલી એક દિવસની જિંદગી વધારે ઉત્તમ છે. (૧૩)

આદિઅંત (જન્મમરણ)નો વિચાર કર્યા વગરની સો વર્ષની જિંદગી કરતાં આદિ અને અંત (જન્મમરણ) ના જ્ઞાનવાળી એક દિવસની જિંદગી વધારે ઉત્તમ છે. (૧૪)

અમરસ્થાન(નિર્વાણ)ના જ્ઞાન વગરની સો વર્ષની જિંદગી કરતાં નિર્વાણના જ્ઞાનવાળી એક દિવસની જિંદગી વધારે ઉત્તમ છે. (૧૫)

ઉત્તમ ધર્મ સમજ્યા વગરની સો વર્ષની જિંદગી કરતાં ઉત્તમ ધર્મ સમજીને ગણેલી એક દિવસની જિંદગી વધારે ઉત્તમ છે. (૧૬)

પ્રકરણ ૧ મું-પાપવર્ગ

મનુષ્યે શુભ કામ કરવા તરફ ઉતાવળ કરવી જોઈએ અને ખરાબ વિચારથી મનને દૂર રાખવું જોઈએ. જે મનુષ્ય સારું કામ કરવામાં આજસ કરે છે, તેનું મન પાપ કામમાં રમે છે. (૧)

• કદાચ કોઈ મનુષ્ય કોઈ પાપ કરે તો તેણે ફરીથી તે કરવું નહિ. તેણે તે પાપમાં આનંદ માનવો નહિ. પાપ એકકું થાય છે ત્યારે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. (૨)

જો કોઈ મનુષ્ય સારું કામ કરે તો તેણે ફરીથી તે કરવું. સારા કામમાં તેણે આનંદ માનવો, કારણ કે સારું કામ એકકું થાય છે ત્યારે સુખજનક છે. (૩)

જ્યાંસુધી ખરાબ કામનું ફળ આવ્યું નથી, ત્યાંસુધી ખરાબ કામ કરનાર સુખજ જીએ છે; પણ જ્યારે ખરાબ કામનું ફળ આવે છે, ત્યારે તે ખરાબ કામનું ખરાબ ફળ તેના જાણવામાં આવે છે. (૪)

જ્યાંસુધી સારા કામનું ફળ આવ્યું નથી, ત્યાંસુધી સજ્જનને પણ ખરાબ દિવસ ભોગવવા પડે છે. પણ જ્યારે સારા કામનું ફળ આવે છે, ત્યારે સારા માણસને સારી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

પાપની મને અસર થશે નહિ, એવો વિચાર કરી કોઈએ પાપની તરફ બેદરકાર થવું નહિ. ટીપું ટીપું પાણી પડવાથી પણ ઘડો ભરાય છે, તે પ્રમાણે થોડું થોડું પાપ કરીને પણ મૂખ મનુષ્ય પાપથી ભરાય છે. (૬)

થોડા પુણ્યની અસર થશે નહિ, એવું ધારીને કોઈએ પુણ્ય તરફ બેદરકાર રહેવું નહિ. ટીપું ટીપું પાણી પડવાથી પણ જેમ

ઘડો ભરાય છે, તે પ્રમાણે થોડું થોડું પુણ્ય કરીને પણ જ્ઞાની પુણ્યથી ભરાય છે. (૭)

જે વેપારી પાસે પુષ્કળ ધન હોય છે અને જોછા સેબતીઓ હોય છે, તે જેમ જોખમકારક રસ્તાનો ત્યાગ કરે છે અને જેમ જિંદગીની દરકાર કરનાર ઝેરનો ત્યાગ કરે છે, તેમ મનુષ્યે પાપનો ત્યાગ કરવો. (૮)

જેના હાથ પર જખમ નથી, તે ઝેરનો ભલે સ્પર્શ કરે. ઝેર તેવા જખમ વગરનાને અસર કરતું નથી. જે પાપ કરતો નથી, તેને વાસ્તે કાંઈ દુઃખ નથી. (૯)

પવનની સામે નાખેલી ધૂળ મનુષ્યના ઉપર આવી પડે છે, તેવી રીતે જે મનુષ્ય નિરપરાધી, પવિત્ર અને નિર્દોષ મનુષ્યને ઇલા કરે છે, તે મૂખ ઉપર દુઃખ આવી પડે છે. (૧૦)

કેટલાક મનુષ્યોને ફરીથી જન્મ લેવો પડે છે. ખરાબ કામ કરનારા નરકમાં જાય છે. પુણ્યકામ કરનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. જેઓ સાંસારિક તૃષ્ણાઓથી સુક્રાંત છે તે નિર્વાણ પામે છે. (૧૧)

આકાશમાં, દરિયાના મધ્ય ભાગમાં, પર્વતના ચીરામાં, અથવા આખા વિશ્વમાં એવી એક પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં વસવાટી મનુષ્ય પાપકર્મના ફળથી સુક્રાંત થઈ શકે. (૧૨)

આકાશમાં, દરિયાના મધ્ય ભાગમાં, પર્વતની શુક્રામાં અથવા આખી દુનિયામાં એવી એક પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં રહેવાથી મનુષ્ય મરણના ભયથી સુક્રાંત થઈ શકે. (૧૩)



પ્રકરણ ૧૦ મું-દંડવર્ગ

સઘળા મનુષ્યો સન્નથી હરે છે. સઘળા મનુષ્યો પાપથી હરે છે. યાદ રાખો કે તમે પણ તેમના જેવા છો. હિંસા કરતા નહિ, અથવા કરાવતા નહિ. (૧)

સઘળા મનુષ્યો સન્નથી ક'પે છે. સઘળા મનુષ્યો જીવવાને ઇચ્છે છે. તમે પણ તેમના જેવા છો, એ યાદ રાખો. હિંસા કરતા નહિ, અથવા કરાવતા નહિ. (૨)

પોતાના સુખની ઇચ્છા કરતો જે પુરુષ સુખનીજ ઇચ્છા કરતા બીજા પ્રાણીઓને સન્ન કરે છે, અથવા તેની હિંસા કરે છે, તેને મરણ પછી સુખ મળતું નથી. (૩)

પોતાના સુખની ઇચ્છા કરતો જે પુરુષ સુખની ઇચ્છા કરતાં બીજાં પ્રાણીઓને સન્ન કરતો નથી, અથવા મારતો નથી, તે મરણ પછી સુખ મેળવે છે. (૪)

કોઈને પણ કઠોર શબ્દો કહેતા ના. જેઓ કઠોર શબ્દો બોલે છે, તેમને જવાબ પણ કઠોર શબ્દોમાં મળે છે. ક્રોધભરેલું વચન હુઃખકારક છે. ઘાના ઘડલામાં ધા સહન કરવા પડશે. (૫)

જેવી રીતે ભાંગી ગયેલા ઘંટનો અવાજ નીકળતો નથી, તેમ જો તું કંઈ પણ બોલીશ નહિ તો જરૂર તું નિર્વાણ મેળવીશ. ક્રોધ તો તારાથી દૂર ભાગશે. (૬)

જેવી રીતે ગોવાળ ગાયોને હાંકીને પોતાની લાકડીવતી તળેલામાં લઈ જાય છે, તેમ વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુ મનુષ્યના જીવનને હાંકી કાઢે છે. (૭)

મૂર્ખ મનુષ્ય જ્યારે ખરાબ કામ કરે છે, ત્યારે તે બાણતો નથી. પણ અગ્નિથી જેમ તૃણ બળે, તેમ પોતાનાં ખરાબ કામોરૂપી અગ્નિથી તે બળે છે. (૮)

જે નિર્દોષ અને નિરપરાધી મનુષ્યોને હુઃખ દે છે, તેને નીચે

જંજીરાવેલી દશ સ્થિતિમાંથી એકાંદ સ્થિતિ તરત મળે છે. (૧) તેને ત્રાસદાયક દુઃખ થયે, (૨) ભારે નુકસાન થયે, (૩) શરીરને નુકસાન થયે, (૪) અસહ્ય વેદના થયે, (૫) માનસિક ચિંતા થયે, (૬) રાજદંડ થયે, (૭) ભયંકર આરોપ તેના પર આવશે, (૮) તેના સ્વજનનો વિયોગ થયે, (૯) તેનો ખજાનો નાશ પામશે, અથવા તો (૧૦) વીજળી પડવાથી તેનું ઘર બળી જશે અને જ્યારે તેનું શરીર નાશ પામશે, ત્યારે તે મૂખ નરકમાં પડશે. (૯-૧૨)

જ્યાંસુધી તૃષ્ણાઓ વશ કરી નથી, ત્યાંસુધી નાગા રહેવાથી, જટા ધારણ કરવાથી, મલિન રહેવાથી, ઉપવાસ કરવાથી, જમીન પર પડ્યા રહેવાથી, શરીર પર ભરમ ચોળવાથી અને સ્થિર ખેંચી રહેવાથી મનુષ્ય પવિત્ર બનતો નથી. (૧૩)

સારાં વસ્ત્ર પહેરવા છતાં પણ જે શાંત છે, સ્થિર છે, જિતેન્દ્રિય છે, સંયમી છે, પવિત્ર છે અને બીજાના કોયે તરફ દૃષ્ટિ કરતો નથી, તેજ ખરેખર બ્રાહ્મણ, અમણ અથવા શિક્ષુ છે. (૧૪)

સારી રીતે કેળવાયેલાં ઘોડાને ચાણુકની જરૂર પડતી નથી; તેમ જેને કપડાની જરૂર નથી એવો કેાઈ ખરો જિતેન્દ્રિય પુરુષ જગતમાં છે? (૧૫)

સારી રીતે કેળવાયેલાં ઘોડાને ચાણુકનો સ્પર્શ થતાં જેવી રીતે તે અંચળ અને ઉત્સાહી બને છે, તેમ તમે પણ શ્રદ્ધાથી, સદાચરણથી, ઉત્સાહથી, ધ્યાનથી અને ધર્મના જ્ઞાનથી, અંચળ અને ઉત્સાહી બની દુઃખનો નાશ કરો અને જ્ઞાનમાં તથા આરિન્દ્રિયમાં પરિપૂર્ણ બનો અને કદાપિ પણ સન્નિયમને ભૂલતા નહિ. (૧૬)

જેવી રીતે નહેરો બનાવનારાઓ પાણીને મરણ મુજબ લઈ જાય છે. બાણ તૈયાર કરનારા ગમે તેવા બાણને વાંકું-વાળે છે. સુતારો લાકડાના ઢીમચા ને વાંકું વાળે છે; તેજ રીતે સારા મનુષ્યો પોતાનું સ્વરૂપ પોતાની મેળે ઘડે છે. (૧૭)

પ્રકરણ ૧૧ મું—વૃદ્ધાવસ્થા

ત્યારે આ જગત બળી રહું છે ત્યારે હાસ્ય કેવું? ત્યારે આનંદ કેવો? તમે અધારામાં ફસાયલા છો, છતાં તમે પ્રકાશને કેમ શોધતા નથી? (૧)

જેના હિપર ધા પડ્યા છે, જે મહામહેનતે જોડાયલું છે, જે માંદું છે, જે ઘણીક યોજનાઓ રચે છે, પણ જે બળ કે ટેકા વગરનું છે, તે આ કપડાં પહેરેલા માટીના ઢેફા (શરીર) તરફ નજર કરો! (૨)

આ શરીર ખાતલું પડેલું છે, અનેક રોગોથી ઘેરાયલું છે અને ક્ષણભંગુર છે. આ કચરાના ઢગલાના (શરીરના) કકડે કકડા થાય છે અને જિંદગીનો મૃત્યુમાં અંત આવે છે. (૩)

શરદ્ઋતુમાં નાખી દીધેલા કમંડલુના જેવા સફેદ રંગનાં હાડકાં બહારી જે નજર કરે છે, તે જિંદગીમાં આનંદ શી રીતે માને? (૪)

હાડકાંની કિલ્લો બનાવી, તેને માંસ અને લોહીથી ઢાંકવામાં આવે છે અને તેમાં વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ, અભિમાન અને કપટ આવી વસે છે. (૫)

રાત્રીઓના મોટા રથો ભાંગે છે, શરીર પણ નાશ પામે છે; પણ સદાચારીના સદ્ગુણનો નાશ થતો નથી આમ સત્જનો સારા પુરુષોને કહે છે. (૬)

જે મનુષ્યે થોડો અભ્યાસ કર્યો હોય છે, તે બળદની માફક વધે છે, તેનું માંસ વધે છે, પણ તેનું જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામતું નથી. (૭)

આ શરીરને બનાવનારની શોધમાં મેં ઘણા જન્મ ગુમાવ્યા છે; કારણ કે તે મને જડયો નહિ. જન્મ અને મરણ દુઃખ-

દાયક છે. (૮)

પણ હે શરીરના રચનાર! હવે તું જોવામાં આવ્યો છે; તું ફરીથી આ શરીર રચી શકીશ નહિ. આ શરીરરૂપી મકાનના સઘળા વાંસ ભાંગી ગયા છે. તારો મુખ્ય વાંસ પણ ભાંગી ગયો છે અને મન પણ શાશ્વત નિર્વાણ પાસે પહોંચવાથી તૃષ્ણારહિત થયું છે. (૯)

જે મનુષ્યોએ પ્રદ્વચ્યમત પાળ્યું નથી અને જીવાનીમાં ધનનો સંચય કર્યો નથી, તેઓ માછલાં વિનાના સરોવરમાં રહેનાર વૃદ્ધ બગલાની માફક નાશ પામે છે. (૧૦)

જે મનુષ્યોએ પ્રદ્વચ્યમત પાળ્યું નથી અને જીવાનીમાં ધનનો સંચય કર્યો નથી, તેઓ ભૂતકાળને સારું પશ્ચાત્તાપ કરતા ભાંગેલા ધનુષ્યની માફક પડયા રહે છે. (૧૧)

પ્રકરણ ૧૨ મું-આત્મવર્ગ

જો કોઈ મનુષ્ય પોતાની જાતને વહાલી ગણતો હોય, તો તેણે પોતાની જાતની બરાબર તપાસ રાખવી જોઈએ. ત્રણ પ્રહરમાંથી* એક પ્રહર તો પાંડિતજને અવશ્ય જાગૃત રહેવું જોઈએ. (૧)

જો કોઈ યોગ્ય હોય તે મનુષ્યે જાતે કરવું; અને પછી બીજાને ઉપદેશ આપવો; આ રીતે મુક્ત મનુષ્ય દુઃખ પામશે નહિ. (૨)

જો જાગૃતનો બીજાને બોધ આપે, તે પ્રમાણે જો મનુષ્ય વતો* તો પોતે આત્મસંયમી હોઈ બીજાને વશ રાખી શકે; કારણ કે આત્મસંયમ ખડું દુઝર (અઘરો) છે. (૩)

આત્માજ આત્માનો નિયંત્રા છે. આત્માનો નિયંત્રા બીજો કોણ હોઈ શકે? આત્મસંયમી મનુષ્ય બીજાઓને દુલ્લસ એવા

* આ ત્રણ પ્રહર બાહ્યાવસ્થા, જીવાની અને વૃદ્ધાવસ્થા સંબંધી છે.

સ્વામીને મેળવે છે. (૪)

જેવી રીતે હીરો ક્રીમલી પથરાને પણ ભાંગી નાખે છે, તેમ પોતે આચરેલાં, પોતે ઉત્પન્ન કરેલાં અને પોતે વધારેલાં પાપો મૂઢ મનુષ્યને કચરી નાખે છે. (૫)

જેવી રીતે લતા જે ઝાડને વળગે છે, તે ઝાડને નીચે નમાવે છે, તેવીજ રીતે જેનું પાપીપણું વધારે છે તેવો મનુષ્ય, તેના શત્રુઓ તેની જે દશા ઇચ્છે તે સ્થિતિએ આવી પહોંચે છે. (૬)

ખરાબ અને પોતાને હાનિ કરનારાં કામો કરવાં સહેલાં છે, પણ સારાં અને લાભકારક કામો કરવાં મુશ્કેલ છે. (૭)

જે મૂખ મનુષ્ય અહંતા, આર્થ અને સદાચરણી પુરુષોની આજ્ઞાનો તિરસ્કાર કરે છે અને અસત્ય મતને અનુસરે છે, તે કલ્પક નામના જનની માફક પોતાનોજ નાશ કરનારાં ક્ષણ મેળવે છે. (૮)

પાપ કરનાર પોતેજ છે, તેમ ભોગવનાર પણ પોતેજ છે. પાપનો ત્યાગ કરનાર પણ પોતે છે અને પોતાની શુદ્ધિ કરનાર પણ પોતે છે. પવિત્ર મનુષ્યો આપખળથી ટકે છે અને પાપીઓ પડે છે. કોઈ ખીજને પવિત્ર બનાવી શકતું નથી. (૯)

ખીજનું કર્તાવ્ય ગમે તેટલું મોટું હોય તોપણ કોઈએ સ્વકર્તાવ્યનો ત્યાગ કરવો નહિ. એક વાર પોતાનું કર્તાવ્ય સમજ્યા પછી મનુષ્યે તે ધ્યાનપૂર્વક કરવું. (૧૦)

પ્રકરણ ૧૩ મું-લોકવર્ગ

ખરાબ નિયમને અનુસરતા નહિ, પ્રમાદથી ચાલતા નહિ, અસત્ય નિયમને અનુસરતા નહિ, સંસારની વૃદ્ધિ કરતા નહિ. (૧)
ભીડો, પ્રમાદ ન કરો. સદ્ગુણના નિયમને અનુસરો; સદ્ગુણી

મનુષ્યો આ લોક તેમજ પરલોકમાં સુખમાં રહે છે. (૨)

સદ્ગુણના નિયમને અનુસરે, પાપના નિયમને અનુસરતા નહિ; સદ્ગુણી મનુષ્યો આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં સુખમાં રહે છે. (૩)

જગત પાણીના પરપોટા સમાન છે એમ જાણો; જગત મૃગ-જળ જેવું છે એમ જાણો; જગતને જેઓ આ રીતે તુચ્છ માને છે, તેના સામું યમદેવ પણ જોતો નથી. (૪)

આવો અને આ બાદશાહી રચની માફક ચળકતા જગત તરફ જુઓ. મૂખ મનુષ્યો તેમાં આસક્ત બને છે, 'હાહ્યા મનુષ્યો તેને અકકતા પણ નથી. (૫)

જે પ્રથમ અવિચારી હોય, પણ પાછળથી અપ્રમત થાય છે, તે વાદળાંથી સુક્ત થયેલા ચંદ્રની માફક જગતને પ્રકાશિત કરે છે. (૬)

જેનાં પૂર્વનાં ખરાબ કામો સારાં કામોથી ઢંકાયેલાં છે, તે વાદળાંથી સુક્ત થયેલા ચંદ્રની માફક જગતને પ્રકાશિત કરે છે. (૭)

જગત અંધકારમય છે. થોડાજ મનુષ્યો અહીં જોઈ શકે છે. જાળમાંથી છૂટેલાં પક્ષીઓની માફક ફક્ત થોડાજ સ્વર્ગે જાય છે. (૮)

હંસ સૂર્યના માર્ગે જાય છે, તેઓ અજાણ્ય રીતે આકાશમાં જીડે છે. જે સુર મનુષ્યો છે તે મારદેવ અને તેના હોતોને છતીને આ દુનિયાની પેલી પાર જાય છે. (૯)

જેણે ધર્મના એક પણ નિયમનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે, જે અસત્ય બોલે અને પરલોકની બાબતને હસી કાઢે છે, તેવો મનુષ્ય ગમે તેવું પાપાચરણ કરતાં ડરશે નહિ. (૧૦)

અનુદાર (કંજૂસ) મનુષ્યો કદાચિ સ્વર્ગલોકમાં જતા નથી. કેવળ મૂખ મનુષ્યોજ ઉદારતાની સ્તુતિ કરતા નથી. સુર મનુષ્યો ઉદારતાની પ્રશંસા કરે છે અને પરલોકમાં સુખી થાય છે. (૧૧)

પૃથ્વી ઉપર રાત્ર્ય મેળવવા કરતાં, સ્વર્ગે જવા કરતાં અને સઘળાં ભુવનો ઉપર ઉપરીપણું પ્રાપ્ત કરવા કરતાં પવિત્રતાનું પહેલું પગથિયું-જે 'સોતાપત્રની સ્થિતિ-તે મેળવવું' વધારે સારું છે. (૧૨)

પ્રકરણ ૧૪ મું-વુદ્ધવર્ગ

જેના જયને કોઈ છૂટી શકે નહિ, જેના જયમાં કોઈ દાખલ થઈ શકે નહિ, તેવા અગમ્ય-ત્રિકાળજ્ઞાની-પુદ્ધને તમે કયે માગેં દોરી શકશો ? (૧)

જેને વાસના તેના ઝેર અને પાશથી અવળે માગેં દોરી શકે નહિ, તેવા અગમ્ય-ત્રિકાળજ્ઞાની-પુદ્ધને તમે કયે માગેં દોરી શકશો ? (૨)

જે પુદ્ધ (ખરેખરો જ્ઞાની) છે, જે અપ્રમત્ત છે, જે ધ્યાનમાં મગ્ન છે, જે જ્ઞાની છે અને સર્વ પ્રકારનો સંગત્યાગ કરવાથી મગ્નતી શાંતિમાં જે આનંદ માને છે, તેવાની દેવો પશુ ઇર્ષ્યા કરે છે. (૩)

મનુષ્યપણે જન્મવું એ દુર્લભ છે, મનુષ્યનું જીવન દુર્લભ છે, સદ્ધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ છે અને પુદ્ધનો જન્મ (પુદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ) દુર્લભ છે. (૪)

કોઈ પશુ પ્રકારનું પાપ ન કરવું, સારું કામ કરવું અને મનને શુદ્ધ કરવું એજ સઘળા પુદ્ધોનાં શિક્ષણો છે. (૫)

પુદ્ધ કહે છે કે, ધૈર્ય એ મોટું તપ છે અને સહનશીલતા એજ નિર્વાણ છે; કારણ કે જે બીજને મારે છે તે 'પ્રવર્જિત' (યતિ) નથી, જે બીજનું અપમાન કરે છે તે 'શ્રમણ' નથી. (૬)

નિંદા ન કરવી, મારવું નહિ, ધર્મની આજ્ઞા પ્રમાણે જિતે-

૧ ખરો શબ્દ સોનાપત્ર છે. એટલે ઝરામા પગ મૂકનાર છે. નિર્વાણ સુધી વહેતા ઝરામાં પગ મૂકવો એ પ્રથમ પગથિયું છે. આ પગથિયાને 'વિવેક' તરીકે દિંદુઆ કહે છે.

દ્રિય રહેવું, ખાવામાં મિતાહારી થવું, એકાંતમાં બેસવું અને સૂવું અને ઊંચા વિચારોનું ચિંતન કરવું એજ બુદ્ધોનાં શિક્ષણો છે. (૭)

સુવર્ણના સિક્કાની વૃદ્ધિથી પણ તૃષ્ણા કદાપિ શાંત થાય નહિ. જે જાણે છે કે તૃષ્ણાની મીઠાશ ક્ષણિક છે અને દુઃખગર્ભિત છે તે સુર છે. (૮)

તૃષ્ણાવાળો મનુષ્ય સ્વર્ગનાં સુખથી પણ સંતુષ્ટ થતો નથી. જે શિષ્યના મનનાં દ્વાર ખૂલી ગયાં છે, તે સઘળી તૃષ્ણાઓનો નાશ કરવામાંજ આનંદ માને છે. (૯)

ભયથી નાઠેલા મનુષ્યો પર્વતોનો, જંગલોનો, વનનો કે પવિત્ર વૃક્ષોનો આશ્રય લે છે. (૧૦)

પરંતુ તે સહીસલામત આશ્રય નથી. તે ઉત્તમોત્તમ શરણુ નથી. તે જગ્યાનો આશ્રય લેવાથી મનુષ્ય સઘળાં દુઃખોથી મુક્ત થતો નથી. (૧૧)

જે મનુષ્ય બુદ્ધનું, ધર્મનું અને સંઘનું એ ત્રણ શરણુ ગ્રહણ કરે છે, જે ચાર પવિત્ર સત્યોને (દુઃખ, દુઃખનું કારણ, દુઃખનો નાશ અને દુઃખનો નાશ કરાવનાર* અષ્ટવિધ માગ આ ચાર સત્યોને) ખુલ્લી રીતે જુએ છે, તેણે ઉત્તમ શરણુ લીધું છે. તેજ ઉત્તમોત્તમ શરણુ છે. તે શરણુ લીધા પછી મનુષ્ય સઘળાં દુઃખોથી મુક્ત થાય છે. (૧૨-૧૪)

અલૌકિક પુરુષ (બુદ્ધ) હતાં છે, તે સર્વત્ર જન્મતો નથી, જે વંશમાં તે જન્મે છે, તે વંશની આબાદી થાય છે. (૧૫)

બુદ્ધનો જન્મ સુખદાયક છે, સદ્ધર્મનો ઉપદેશ સુખદાયક છે, સંઘની શાંતિ સુખદાયક છે, જેઓ શાંત છે તેમની ભક્તિ સુખદાયક છે. (૧૬)

જેમણે મારદેવના સૈન્યને છોડ્યું છે, જેમણે દુઃખના સમુદ્રને

જોળંગ્યો છે, જેમણે મુક્તિ મેળવી છે અને જેઓ નિર્ભય થયા છે-તે બુદ્ધ અથવા તેમના શિષ્યો તરફ જે ભક્તિભાવ બતાવે છે, તેમનું પુણ્ય માપી શકાય નહિ. (૧૭,૧૮)

પ્રકરણ ૧૫ મું-સુખવર્ગ

જે અમને ધિક્કારે છે, તેને નહિ ધિક્કારવાથી અમે સુખમાં રહીએ છીએ. અમને ધિક્કારનાર મનુષ્યોની વચમાં પણ અમે ધિક્કારથી છૂટા રહીએ છીએ. (૧)

પીડા પામતા મનુષ્યોમાં પણ પીડાથી મુક્ત થઈ અમે સુખમાં રહીએ છીએ. જે લોકો પીડા પામે છે, તે લોકોની વચમાં પણ ચાલો આપણે પીડાથી મુક્ત રહીએ. (૨)

લોભી મનુષ્યોની વચમાં પણ નિર્લોભી થઈ અમે સુખથી રહીએ છીએ. લોભી મનુષ્યોની વચમાં પણ ચાલો આપણે નિર્લોભી તરીકે રહીએ. (૩)

અમારું કંઈ નથી, એમ માનવાથી અમે સુખમાં રહીએ છીએ. સુખનું જ લોજન કરનારા અમે ચળકતા દેવો જેવા થઈશું. (૪)

છતથી વેર પેદા થાય છે, કારણ કે હાર પામનાર દુઃખી થાય છે. જેણે જય કે પરાજય (પરાભવ)નો ત્યાગ કર્યો છે, તે સંતોષી અનુભવ સદા સુખી છે. (૫)

રાગ જેવો કંઈ અગ્નિ નથી; દ્વેષ જેવો કંઈ કલિ નથી; શરીરના જેવું કંઈ દુઃખ નથી; શાંતિ કરતાં જિંતું સુખ નથી. (૬)

બધા રાજામાં બુદ્ધ (હુધા) એ મોટો રાજા છે; શરીરનું 'ઉપાદાન' તે મોટામાં મોટો અનર્થ છે-આ બરાબર જાણવું-તેજ નિર્બોધ-તેજ પરમ શાંતિ છે. (૭)

આરોગ્ય એ મોટી બક્ષિસ છે, સંતોષ એ મોટું ધન છે,

વિનાશ એ સૌથી ઉત્તમ સંબંધ છે અને નિર્બળ એ ઉત્તમ મુખ છે. (૮)

જે જે એકાંત અને શાંતિની મીઠાશ અનુભવી છે અને જે જે શાસ્ત્રામૃત પીધું છે, તે બધા અને પાપથી મુક્ત છે. (૯)

આયં (આયં ગુણવાળા) નું દર્શન મુખ છે; તેનો સમાગમ તે મુખજનક છે; જે મનુષ્ય મૂળને જોવા ન પામે તો તે ખરેખર મુખી થાય. (૧૦)

મૂળની જોડે સદવાસ કરવામાં લાંબા કાળ મુખી હુઃખ લોગ-વળું પડે છે. યાત્રુના સદવાસની માફક મૂળનો સદવાસ હુઃખ-દાયક છે. (૧૧)

સર્ગાવદાતાના સમાગમની માફકજ સ્થાનીના સદવાસથી આનંદ થાય છે; તેટલા માટે જેવી રીતે ચંદ્ર નક્ષત્રના માર્ગમાં જાય છે, તેમ હરેક મનુષ્યે ડાહ્યા, બુદ્ધિમાન, વિદ્વાન, સહનશીલ, કર્તવ્યપરાયણ અને પવિત્ર પુરુષને અનુસરવું જોઈએ. (૧૨)

પ્રકરણ ૧૬ મું-પ્રિયવર્ગ

જે મનુષ્ય જીવનનું કર્તવ્ય જૂઠીને પ્રિય વસ્તુની પાછળ દોડે છે, અભિમાનને તાબે થાય છે અને ધ્યાન કરતો નથી, તે મનુષ્ય આગળ જતાં ધ્યાન કરનારની ઇર્ષ્યા કરવા માંડશે. (૧)

મનુષ્યે પ્રિય કે અપ્રિય કોઈ પણ વસ્તુને વળગી બેસવું નહિ. પ્રિય વસ્તુ ન મળવી એ પણ હુઃખ છે અને અપ્રિય વસ્તુનો સંબંધ થવો તે પણ હુઃખ છે. (૨)

આ ઉપરથી મનુષ્યે કોઈ વસ્તુ ઉપર રાગ ધરવો નહિ. પ્રિય-વસ્તુનો વિચોગ એજ હુઃખ છે. જેઓ કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર રાગ

ધરાવતા નથી, તેમજ તેને ધિક્કારતા નથી, તેમને કોઈ પણ પ્રકારનાં બંધન નથી. (૩)

રાગથી શોક પેદા થાય છે, રાગથી ભય પેદા થાય છે; જે રાગથી મુક્ત છે તે શોક કે ભય જાણતો નથી. (૪)

સ્નેહથી શોક ઉત્પન્ન થાય છે, સ્નેહથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે; જે સ્નેહથી મુક્ત છે તે ભય કે શોક જાણતો નથી. (૫)

રતિથી શોક ઉત્પન્ન થાય છે, રતિથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે. જે રતિથી મુક્ત છે તે ભય કે શોક જાણતો નથી. (૬)

કામથી શોક ઉત્પન્ન થાય છે, કામથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે. જે કામથી મુક્ત છે તે ભય કે શોક જાણતો નથી. (૭)

તૃષ્ણાથી શોક પેદા થાય છે, તૃષ્ણાથી ભય પેદા થાય છે; જે તૃષ્ણાથી મુક્ત છે તે શોક કે ભય જાણતો નથી. (૮)

જેનામાં સદ્ગુણ અને શુદ્ધિ છે, જે ન્યાયી છે, જે સત્યવાદી છે, પોતાનું કર્તવ્ય બજાવે છે, તે વિશ્વને પ્રિય થશે. (૯)

જેનામાં નિત્યતત્ત્વ (નિર્વાણ)ની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા પામી છે, જે મનમાં સંતુષ્ટ છે, જેના વિચારો રાગથી ભ્રમિત થયા નથી, તે ઉદ્ધવશ્ચોતમ્ કહેવાય છે (અર્થાત્ તે નિર્વાણ મુખી વહેતા ઝરામાં આગળ વધેલો છે.) (૧૦)

જે મનુષ્ય લાંબા કાળ સુધી દુરંગયો હોય અને દુરથી સહી-સલામત પાછો ફરે છે, તે મનુષ્યને તેનાં સર્ગાવહાલાં, મિત્રો અને ચાહનારાં નમસ્કાર કરે છે. (૧૧)

તેજ રીતે જેણે સારાં કામ કર્યાં હોય છે અને જે આ લોક-માંથી પરલોકમાં જાય છે, તે મનુષ્યને-સ્વજનો પોતાના મિત્રને પાછો આવતાં ભેટે છે, તેમ તેનાં સત્કાર્યો આવકાર આપે છે. (૧૨)

પ્રકરણ ૧૭ મું-ક્રોધ

માણુરો ક્રોધનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, અભિમાન તજવું જોઈએ અને સઘળા પ્રકારનાં બંધનો પર જય મેળવવો જોઈએ. જે નામ અને રૂપને (નામ-રૂપાત્મક વસ્તુઓને) વળગતો નથી અને કોઈ પણ વસ્તુને 'મારી' એમ કહેતો નથી, તે મનુષ્ય ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનું હુઃખ આવી પડતું નથી. (૧)

જે ચાલતા રથની માફક ચડતા ક્રોધને અટકાવી શકે છે, તેનેજ હું ખરો સારથિ (હાંકનાર) માનું છું. ખીજાઓ તો ફક્ત લગામ પકડનારા છે. (૨)

મનુષ્યે ક્રોધીને પ્રેમથી વશ કરવો જોઈએ, અસાધુ પુરુષને સાધુતાથી વશ કરવો જોઈએ, કંબૂસને ઉદારતાથી વશ કરવો જોઈએ અને અસત્યવાદીને સત્યથી વશ કરવો જોઈએ. (૩)

સત્ય બોલો; ક્રોધને વશ થતા નહિ; માગવામાં આવે તો થોડું પણ આપો; આ પ્રભુ પગથિયાંથી-સત્યથી, ક્રોધનિઝલથી અને હાનથી તમે દેવોની સમીપ જશો. (૪)

જે બિહુકો કોઈને હેરાન કરતા નથી, જેઓ પોતાના શરીરને નિરંતર કાળૂમાં રાખે છે, તેઓ નિત્યસ્થાન (નિર્વાણ) માં જશે, જ્યાં પહોંચવાથી તેઓ સર્વકાળને વાસ્તે હુઃખથી મુક્ત થશે. (૫)

જેઓ અપ્રમત્ત છે, જેઓ દિનરાત અસ્થાસ કરે છે, જેઓ નિર્વાણને વાસ્તે પ્રયત્ન કરે છે, તેઓના મનોવિકારો જરૂર દબાઈ જશે. (૬)

હે અતુલ ! + આ વાત સર્વકાળને વાસ્તે ખરી છે કે—

+ શ્રીકૃદના એક શિષ્યનું નામ અતુલ હતું.

" જે ચૂપ બેસે છે તેની લોકો નિંદા કરે છે; જે બાટુ ખાંચે છે તેની લોકો નિંદા કરે છે; જે થોડું ખાંચે છે તેની પણ તેઓ નિંદા કરે છે; આ જગતમાં એવો એક પણ નથી, કે જેની નિંદા ન થઈ હોય. " (૭)

એવો એક પણ મનુષ્ય હોતો નહિ, છે નહિ અને થશે પણ નહિ, કે જેની સર્વદા નિંદા થઈ હોય અથવા જેની સર્વદા પ્રશંસા થઈ હોય. (૮)

જે નિષ્કલંક છે, સુર છે, જ્ઞાની છે અને સદ્ગુણી છે તેમજ જેની વિવેકી મનુષ્યો નિરંતર દિનપ્રતિદિન પ્રશંસા કરે છે તેની, જંબુ નદીમાંથી નીકળેલા સુવર્ણના સિંધાની માફક-નિંદા કરવા કેણું હિંમત ધરશે? હવે પણ તેની પ્રશંસા કરે છે, બ્રહ્મદેવ પણ તેની સ્તુતિ કરે છે. (૯, ૧૦)

શારીરિક ક્રોધથી ચેતતા રહો ! તમારા શરીરને કાળૂમાં રાખો; શારીરિક પાપોનો ત્યાગ કરો અને તમારા શરીરથી સદ્ગુણી જીવન ગાળો. (૧૧)

જીભના ક્રોધથી ચેતતા રહો ! તમારી જીભને વશ રાખો; જીભનાં પાપોનો ત્યાગ કરો અને તમારી જીભ વડે સદ્ગુણને પાળો. (૧૨)

માનસિક ક્રોધથી ચેતતા રહો ! તમારા મનને કાળૂમાં રાખો; માનસિક પાપોનો ત્યાગ કરો અને મનથી સદ્ગુણી જીવન ગાળો. (૧૩)

જે સુર મનુષ્યો આ રીતે પોતાના શરીરને, પોતાની જીભને અને પોતાના મનને કાળૂમાં રાખે છે, તેઓજ ખરા નિઃક્રોધી-સંયમી-યતિ છે. (૧૪)



પ્રકરણ ૧૮ મું-મલ (અશુદ્ધિ) વર્ગ

તું પાકેલા પાન જેવો છે, ચમદૂતો તારી પાસે આવેલા છે, તું જવાના (મરવાના) દરવાજાની પાસે બિલો છે, છતાં તે તારી મુસાફરીને વાસ્તે કાંઈ તૈયારી કરી નથી. (૧)

તારા વાસ્તે એક દ્વીપ બનાવ, બહુ મહેનત કર અને ડાહ્યો થા. જ્યારે તારી અશુદ્ધતા દૂર થશે અને તું દોષથી મુક્ત થઈશ, ત્યારે તું આર્ચના પવિત્ર સ્વર્ગમાં દાખલ થઈ શકીશ. (૨)

તારી જિંદગી પૂરી ચવા આવી છે, તું યમની પાસે આવી પહોંચ્યો છે, માર્ગમાં તારે વિસામાની જગ્યા નથી અને મુસાફરીને વાસ્તે કાંઈ ભાથું તારી પાસે નથી. (૩)

તારા વાસ્તે એક દ્વીપ બનાવ, ઉદ્યમ કર અને ડાહ્યો થા. જો તારી અશુદ્ધતા દૂર થશે અને તું દોષથી મુક્ત થઈશ, તો તારે ફરીથી જન્મમરણના ફેરામાં પડવું પડશે નહિ. (૪)

જેમ સોની રૂપાનો મેલ કાઢી નાળે છે, તેમ મુશ્મ મનુષ્યે હૃદયની અશુદ્ધતા ધીમે ધીમે, જરા જરા અને પળે પળે કાઢતા રહેવું જોઈએ. (૫)

લોઢામાંથી જે કાટ ઉત્પન્ન થાય છે, તે લોઢા પર જ્યારે ચડે છે, ત્યારે લોઢાને ખાઈ જાય છે, તેવીજ રીતે સત્ય માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરનારનાં કામ તેને દુર્માતિમાં ફેરી જાય છે. (૬)

અભ્યાસ ન કરવો એ વિદ્યાનું કલંક છે, મરામત ન કરવી એ ઘરનું કલંક છે, આલસ્ય એ શરીરનું કલંક છે અને અસાવધપણું એ ચોકીદારનું કલંક છે. (૭)

વ્યભિચાર એ સ્ત્રીઓનું કલંક છે; કંબૂસાઈ એ દાતારનું

કલંક છે; આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં સઘળા અધર્મના માર્ગ કલંકવાળા છે. (૮)

પણ આ બધા કરતાં એક મોટું કલંક છે અને તે મોટું કલંક અવિદ્યા છે. હે લિશુકો ! એ મલને દૂર કરો અને નિર્મળ બનો. (૯)

જે નિર્લજ્જ છે, કાગડા જેવો છે, તોફાની છે, ખીબતું અપમાન કરનાર છે, ઉદ્વેગ અને હલકો છે, તેને જીવનયાત્રા બહુ સરળ છે. (૧૦)

પણ જે વિનયી છે, જે શુદ્ધતાનો અભિલાષી છે, જે નિઃસ્વાર્થી છે, શાંત છે, નિષ્કલંક છે અને બુદ્ધિમાન છે, તેને વાસ્તે જીવનયાત્રા કઠિન છે. (૧૧)

જે પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે, અસત્ય બોલે છે, લોકમાં કોઈએ નહિ આપેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરે છે, પરદારાત્રી સેવન કરે છે, સુરા (દારૂ) આદિ માદક પદાર્થોનું પાન કરે છે, તે મનુષ્ય આ લોકમાં પણ પોતાની પડતીનું મૂળ ખોદે છે, એટલે પોતાનો નાશ કરનાર બને છે. (૧૨, ૧૩)

હે માનવી ! જેઓનો પોતાના ઉપર કાબૂ નથી, તેઓ ખરાબ સ્થિતિમાં છે, એમ માન. દુરાચરણ અને લોભને લીધે તું લાંબા વખત સુધી દુઃખમાં ન આવી પડે તેથી તું ચેતતો રહે. (૧૪)

મનુષ્યો પોતાની શ્રદ્ધા અને પોતાની મરજીને અનુકૂળ દાન કરે છે. ખીબાને આપવામાં આવેલા અન્ન કે પાણીને લીધે જે મનમાં બળે છે, તેને દિવસે કે રાત્રિએ શાંતિ મળતી નથી. (૧૫)

જેનામાં આ લાગણી નાશ પામી ગઈ છે, અર્થાત્ તદ્દન નિર્મૂળ થઈ છે, તે દિવસે તેમજ રાત્રિએ શાંતિ મેળવે છે. (૧૬)

વિકાર સમાન અશ્નિ નથી, દ્રેષના જેવો મગર નથી, અજ્ઞાન જેવી જાણ નથી અને તૃષ્ણા જેવી નહીં નથી. (૧૭)

ખીન્નઓના દેવ સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે, પણ પોતાના દોષ જોવા મુશ્કેલ છે. મનુષ્ય પોતાના પાડોશીના દોષ ફોતરાંની માફક છૂટા પાડે છે, પણ જેવી રીતે એક ઠગ રમનારાઓથી ખોટો સિક્કો સંતાડે છે, તેમ તે પોતાના દોષ સંતાડે છે. (૧૮)

જો મનુષ્ય ખીન્નના દોષ જોયા કરે અને જો હંમેશાં ગુસ્સે થયા કરે, તો તેના વિકારો વૃદ્ધિ પામે છે અને તે વિકારોના નાશના માર્ગથી ઘણું દૂર જાય છે. (૧૯)

હવામાં ઘડને જવાનો માર્ગ નથી, મનુષ્ય બહારના દેખાવથી શ્રમણ બનતો નથી; દુનિયાના લોકો બહારની માટાઈથી ખુશી થાય છે. પણ તથાગત (યુદ્ધ) તે ખોટી માટાઈથી મુક્ત હોય છે. (૨૦)

હવામાં ઘડને જવાનો માર્ગ નથી, મનુષ્ય બહારના દેખાવથી શ્રમણ બનતો નથી. કોઈ પણ પ્રાણી અમર નથી, પણ જે યુદ્ધ છે તે અચળ છે. (૨૧)

પ્રકરણ ૧૯ મું-ધર્મશીલવર્ગ -

જે મનુષ્ય વગરવિચારે કોઈ પણ બાબતનો નિકાલ લાવે તે ધર્મશીલ નથી. (૧)

પણ જે ન્યાય-અન્યાયનો વિચાર કરી, બળાત્કારનો ત્યાગ કરી ધર્મપૂર્વક ખીન્નઓને દોરે છે, તે બુદ્ધિમાન અને ધર્મિષ્ઠ પુરુષ ધર્મશીલ કહેવાય છે. (૨)

જે ઘણું જાણે છે તેથી તે પંડિત કહેવાતો નથી; પણ જે સહનશીલ, વેર વગરનો અને નિર્ભય છે તે પંડિત કહેવાય છે. (૩)

મનુષ્ય ઘણું જાણે છે તેથી તે ધર્મને પારણ કરનાર કહેવાતો નથી; પરંતુ જે ધર્મનું ચોક્કસ જ્ઞાન મેળવે છે, પણ તે પ્રમાણે પતે

છે અને ધર્મકાર્યમાં પ્રમાદ કરતો નથી, તે ધર્મશીલ કહેવાય છે. (૪)
મનુષ્યના વાળ સફેદ થયા હોય તે ઉપરથી તે સ્થવિર (વૃદ્ધ) બનતો નથી; તેની મય વધી હોય તેથી તે 'ખિચારો ધરડો' કહેવાય છે. (૫)

જેનામાં સત્ય, સફળતા, દયા, સંયમ અને દમ છે, જે અશુદ્ધિરહિત છે અને જે જ્ઞાની છે તે સ્થવિર* કહેવાય છે. (૬)

જે મનુષ્ય અદેખો, કંબૂસ અને કપટી છે, તે બહુ વચન બોલવાથી અથવા તેના શરીરસૌંદર્યથી સાધુ કહેવાતો નથી. (૭)

જેનામાં આ દોષ નાશ પામ્યા છે, મૂળ સહિત ઊખડી ગયા છે, તે દેવ વિનાનો ડાહ્યો પુરુષ સાધુ કહેવાય છે. (૮)

મત વિનાનો અને જૂઠું બોલનારો પુરુષ માથું મૂંડાવવાથી શ્રમણ બનતો નથી. જેનામાં લોભ અને તૃષ્ણા વસેલાં છે, તેને કેવી રીતે શ્રમણ કહી શકાય? (૯)

નાનાં કે મોટાં સર્વ પાપને જે શમાવે છે તે, પાપને શાંત કરવાથી શ્રમણ (શાંત પુરુષ) કહેવાય છે. (૧૦)

જે બીજા પાસે ભિક્ષા માગે છે, તે પરથી તે ભિક્ષુ કહેવાય નહિ. જે અખિલ નિયમને અંગીકાર કરે છે તેજ ભિક્ષુ છે, માત્ર ભિક્ષાશનથી કોઈ ભિક્ષુ બનતો નથી. (૧૧)

જે પુણ્ય અને પાપની પેટ્ટી પાર છે, જે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, જે જગતમાં સંભાળપૂર્વક વિચરે છે, તેજ ખરો ભિક્ષુ છે. (૧૨)

જે મૂઢ તથા અજ્ઞાન છે તે મૌન ધારણ કરે તેથી મુનિ બનતો નથી. જે પંડિત પુરુષ હોયમાં ત્રાજવું રાખનારની માફક સારું શ્રદ્ધા કરે છે અને ખરાબનો ત્યાગ કરે છે તે, તે કારણથી

* જૌદધર્મના સંપ્રદાય પ્રમાણે જેણે વીસ વર્ષપર્યંત સંન્યસ્ત-ધર્મ પાલન કર્યો હોય તે સ્થવિર કહેવાય છે અને તેથી વધારે વર્ષ ભિક્ષુધર્મ પાળનારને મહાસ્થવિર વગેરેની પદવી આપવામાં આવે છે.

મુનિ છે. જે આ લોકની જે બાબુનો વિચાર કરે છે તેને મુનિ કહે છે. (૧૩,૧૪)

જે પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે, તે આત્મ કહેવાતો નથી; જે સર્વ પ્રાણીઓ પર દયા કરે છે તેજ આત્મ છે. (૧૫)

જેનો કોઈ સંસારીને અનુભવ નથી એવું મુક્તિનું મુખ જે મને મળે છે તે કેવળ મતથી અથવા બહુતરથી, લૌકિક સમાધિથી અથવા એકલા શયન કરવાથી મળી શકતું નથી. હે બિહુકો! જેણે તૃષ્ણાઓનો નાશ કર્યો છે, તેણે પૂર્ણ શ્રદ્ધાપ્રાપ્ત કરી છે. (૧૬)

પ્રકરણ ૨૦ મું-ધર્મમાર્ગવર્ગ

સર્વ ભાગોમાં અષ્ટવિધ માર્ગ શ્રેષ્ઠ છે; સર્વ સત્યોમાં આર સત્યો ઉમદા છે; સર્વ સદ્ગુણોમાં વૈરાગ્ય શ્રેષ્ઠ છે અને સર્વ મનુષ્યોમાં જેની આખ જીઘડી છે તે (જ્ઞાની) શ્રેષ્ઠ છે. (૧)

તમારી દૃષ્ટિ શુદ્ધ કરવાને ક્રૂર આજ માર્ગ છે, બીજો કોઈ પદ્ય માર્ગ નથી. આ માર્ગ પર તમે ચાલો, કારણ કે તે મારદેવનો પરાજય કરનાર થશે. (૨)

જો તમે આ માર્ગ પર ચાલશો તો તમારા દુઃખનો અંત આવશે. રાગદેવરૂપશબ્દ શી રીતે દૂર કરી શકાય, એ સમન્થા પછી મેં ઉપદેશ્યેલો આ માર્ગ છે. (૩)

તમારે જાતેજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તથાગત (બુદ્ધ) તો ઉપદેશક છે. જે વિચારવાન પુરુષો આ માર્ગનું અવલંબન કરે છે, તે મારરાજના બંધનથી મુક્ત થાય છે. (૪)

‘સર્વ ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુઓનો નાશ છે’. જે આ નિયમ જાણે છે અને જુએ છે, તે દુઃખ લોગવવામાં સફળશીલ થાય છે. આજ શુદ્ધિનો માર્ગ છે. (૫)

‘સર્વ ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુઓ દુઃખમય છે અને શોકમય છે’. આ નિયમ જે જાણે છે અને જુએ છે, તે દુઃખ ભોગવવામાં સહનશીલ થાય છે. આજ શુદ્ધિનો માર્ગ છે. (૬)

‘સર્વ આકારો અનિત્ય છે’. આ નિયમ જે જાણે છે અને જુએ છે, તે દુઃખ ભોગવવામાં સહનશીલ થાય છે. આજ શુદ્ધિનો માર્ગ છે. (૭)

જે જીવાન અને બળવાન પુરુષ જાગૃત થવાને સમયે જાગૃત થતો નથી, જે આજાણ છે, જેની ઇચ્છાશક્તિ અને સંકલ્પબળ દુર્બળ છે, તે સુસ્ત મનુષ્યને કદાપિ જ્ઞાનનો માર્ગ જડથે નહિ. (૮)

વાણી ઉપર દેખરેખ રાખીને, મનને કાબૂમાં રાખીને અને પોતાના શરીરથી કાંઈ પણ ‘ખોટું’ કામ કરવું નહિ, આ ત્રણ રસ્તે શુદ્ધ રીતે વ્યાસ્યાથી મનુષ્ય જ્ઞાનીઓએ ઉપદેશ્યેલો માર્ગ ગ્રહણ કરી શક્યો. (૯)

ઉત્સાહથી જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે, ઉત્સાહના અભાવથી જ્ઞાનનો ક્ષય થાય છે. આખે માર્ગ જે જાણે છે તેણે એવી રીતે વર્તવું જોઈએ કે જેથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય. (૧૦)

તૃષ્ણાના એક વૃક્ષને કાપતા નહિ, પણ આખા જંગલને કાપી નાખો; તૃષ્ણારૂપી વનથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે; તૃષ્ણા અને તૃષ્ણાનું મૂળ બંધારે કાપી નાખ્યો ત્યારે તમે તૃષ્ણારહિત થશો. (૧૧)

જ્યાંસુધી મનુષ્યમાં સ્ત્રીવિષયક ઇચ્છા જરા સરખી પણ રહેલી છે ત્યાંસુધી, જેમ દ્રુધ પીનારા વાછરડાનું મન પોતાની માતા પર આસક્ત રહે છે, તેમ તેનું મન સ્ત્રી તરફ આસક્ત રહે છે. (૧૨)

શરદ્ગુપ્તના કમળની માફક તું તારા ઉપરની પ્રીતિ (સ્વાર્થી વૃત્તિ) કાઢી નાખ; શાંતિનો માર્ગ ગ્રહણ કર, મુંગતે (જુદ્ધે) નિર્વાણનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે. (૧૩)

ચોમાસામાં હું અહીં રહીશ, ઉનાળામાં અને શિયાળામાં

હું અહીં વસીશ એવો મૂખ વિચાર કરે છે, પરંતુ વચમાં શી સ્થિતિ થશે તેનો ગિલકુલ વિચાર કરતો નથી. (૧૪)

જેમ ભાંધતા ગામને નદીનું પૂર ખેંચી બાય છે, તેમ છોકરાં-છૈયાં અને પશુ આદિ વાસ્તે પ્રખ્યાત થયેલા અને તેમાં આસક્ત થયેલાને મૃત્યુ આવી ખેંચી બાય છે. (૧૫)

જ્યારે મૃત્યુ આવી પહોંચે છે, ત્યારે પુત્રો, પિતા, સર્ગા-વહાલાં કે જ્ઞાતિજન કોઈની પણ મદદ કામમાં આવતી નથી. (૧૬)

હાહા અને સુચારિત્ર્યવાન પુરુષે આ બધું સમજીને નિર્વાણ તરફ લઈ જનારા માર્ગને શુદ્ધ કરવો જોઈએ. (૧૭)

પ્રકરણ ૨૧ સું-પ્રકીર્ણવર્ગ

જે થોડા સુખનો ત્યાગ કરવાથી વિશેષ સુખનો લાભ થતો હોય, તો હાહા પુરુષે તે થોડા સુખનો ત્યાગ કરી વિશેષ સુખ પર ચિત્ત લગાડવું જોઈએ. (૧)

જે બીજાને હુઃખ આપીને પોતાને વાસ્તે સુખ મેળવવા ઇચ્છે છે, તે દ્રેષની સાંકળમાં બંધાયેલા હોવાથી કદાપિ દ્રેષમુક્તા થશે નહિ. (૨)

જે મનુષ્ય કરવા યોગ્ય કામનો ત્યાગ કરે છે અને ન કરવા યોગ્ય કામ કરે છે, તેવા આજસુ અને પ્રમાદી મનુષ્યની વાસનાઓ વૃદ્ધિ પામે છે. (૩)

પરંતુ જે લોકો પોતાના સંબંધમાં નિરંતર સર્વ રીતે જાગૃત રહે છે, જે નહિ કરવા યોગ્ય કામ કરતા નથી અને કરવા યોગ્ય કામ દહતાથી કરે છે. આવા અપ્રમત્ત અને હાહા પુરુષોની વાસનાઓનો અંત આવે છે. (૪)

જે ખરે પ્રાણી પોતાના પિતા તથા માતાને મારી નાખે,

બે ક્ષત્રિય રાજાને મારી નાખે અને પ્રજા સાથે આખા રાજ્યનો નાશ કરે, છતાં તે શિક્ષાને પાત્ર નથી. (૫)

જે ખરો બ્રાહ્મણ પોતાના પિતા તથા માતાને મારી નાખે તથા બે પવિત્ર રાજાઓને મારી નાખે અને વળી એક પ્રસિદ્ધ પુરુષને મારે, તોપણ તે શિક્ષાને પાત્ર નથી. (૬)

ગૌતમ (બુદ્ધ)ના શિષ્યો^૨ નિરંતર જાગૃત રહે છે અને તેઓના વિચાર રાતદિન બુદ્ધ પર લાગેલા હોય છે. (૭)

ગૌતમ (બુદ્ધ)ના શિષ્યો નિરંતર જાગૃત રહે છે અને તેઓના વિચાર રાતદિન ધર્મ પર લાગેલા હોય છે. (૮)

ગૌતમ (બુદ્ધ)ના શિષ્યો નિરંતર જાગૃત રહે છે અને તેઓ-

૧. પ્રૌદેસર મેક્ષમુંદર અને પ્રૌદેસર ચિદ્ધર્સ જન્મણે આ ગ્રંથનું બાપાંતર કર્યું છે, તેઓ એમ માને છે કે કોઈ પવિત્ર પુરુષ આવાં નિષ્ઠ કામ કરે છતાં પણ તે શિક્ષાને પાત્ર નથી, આવા આ બે શ્લોકનો અર્થ છે; પણ આ અર્થ તદ્દન વિચિત્ર લાગે છે. ખર્મોના બૌદ્ધ શ્લોક આ શ્લોકનો નીચે પ્રમાણે અર્થ કરે છે:-

તૃપ્ત્યા એ માતા છે, અહંકાર એ પિતા છે; આત્મવાદ અને પુનર્જન્મ ન માનવો એ ક્રિષ્ણેદવાદ-આ બે ક્ષત્રિય રાજાઓ છે, દક વિષય રામરૂપી નોકર છે અને દશ ઇન્દ્રિયો, ધર્મ અને મનરૂપી બાર આયતનવાળું રાજ્ય છે. આ સર્વનો જ નાશ કરે છે તેને કાંઈ પણ પાપ લાગતું નથી.

મીનના બૌદ્ધ ગ્રંથ લંકાવતાર પ્રમાણે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. તૃપ્ત્યા એ માતા છે, અવિદ્યા-અમાન્ય એ પિતા છે, દશ કલેશ એ એક રાજા છે અને પાંચ રક્ત્ત્વરૂપી સંઘ એ બીજો રાજા છે અને પ્રસિદ્ધ પુરુષને ધામલ કરવો એટલે સાત તત્ત્વોના બનેલા શરીરનો નાશ કરવો-આ પાંચ પ્રકારના મનુષ્યોને મારનાર બ્રાહ્મણ પાપી બનતો નથી.

૨. પાલી ભાષામાં ગૌતમ સાવકા એ શબ્દ છે.

ના વિચાર રાતદિન સંઘ પર લાગેલા હોય છે. (૯)

ગૌતમ (બુદ્ધ)ના શિષ્યો નિરંતર જાગૃત રહે છે અને તેઓના વિચાર રાતદિન શરીર પર લાગેલા હોય છે. (૧૦)

ગૌતમ (બુદ્ધ)ના શિષ્યો નિરંતર જાગૃત રહે છે અને તેઓનું મન રાતદિન દયામાં આનંદ માને છે. (૧૧)

ગૌતમ (બુદ્ધ)ના શિષ્યો નિરંતર જાગૃત રહે છે અને તેઓનું મન રાતદિન ભાવનામાં રમે છે. (૧૨)

સંસારનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લેવી તે કઠિન છે, સંસારમાં રહેવું તે પણ કઠિન છે. મઠમાં રહેવું કઠિન છે, ઘરમાં રહેવું કઠિન છે, સમાન પુરુષોની સાથે રહેવું તે કઠિન છે તેમજ બિ-
શુદ્ધ થઈને ફરવું તે પણ કઠિન છે. (૧૩)

શ્રદ્ધાવાન, શીલવાન, કીર્તિસંયુક્ત પુરુષ જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં માન પામે છે. (૧૪)

સારા પુરુષો ખરફવાળા પર્વતની માફક દૂરથી પ્રકાશે છે, રાત્રિમાં ફેંકેલા તીરની માફક ખરાબ મનુષ્યો કોઈની નજરે પણ પડતા નથી. (૧૫)

જે એકલો બેસે છે, એકલો સૂઈ રહે છે, આલસ્યરહિત એકલો વિચરે છે અને જે પોતાની જાતને વશ કરે છે, તે પુરુષ જંગલને છેડે પણ સુખમાં વસે છે. (૧૬)

પ્રકરણ ૨૨ મું—નિરયવર્ગ (અધોગતિનો માર્ગ)

જે અસત છે, તે નરકમાં જાય છે; પોતે કોઈ કામ કર્યા પછી કહે છે કે 'મેં' કયું' નથી, તે પણ નરકે જાય છે. મરણ પછી તે બે પાપી મનુષ્યોની પરલોકમાં સરખી સ્થિતિ થાય છે. (૧)

કાષાય વસ્ત્ર ધારણ કરનારામાંના પણ ઘણાખરા પાપિષ્ઠ

અને અસંયત હોય છે; એવા પાપી મનુષ્યો પોતાનાં પાપકર્મથી નરકમાં પડે છે. (૨)

ઇન્દ્રિયદમન કર્યા વગરના ખરાબ ચારિત્ર્યવાળા પુરુષે, લોકોએ આપેલી લિપ્તા ઉપર ચેટ ભરવા કરતાં અગ્નિની શિખા સરખો અગ્નિ-થી તપાવેલો લોકોનો ગોળો ભક્ષણ કરવો એ વધારે સારું છે. (૩)

જે પ્રમત્ત પુરુષ પરછીતું સેવન કરે છે, તે ચાર પ્રકારના અનર્થ લોગવે છે. (૧) પાપનો લાભ, (૨) અસ્વસ્થ બિંધ, (૩) લોકનિંદા અને (૪) નરકપતન. (૪)

(પરદારાતું સેવન કરવાથી) પાપ થાય છે, હલકી ગતિ મળે છે, ખીનેલા પુરુષને ખીનેલી સ્ત્રી સાથે થોડું સુખ મળે છે અને રાજા ભારે સભા કરે છે. માટે મનુષ્યે પરદારાતું સેવન ન કરવું. (૫)

સંભાળ વગર ઝાલેલા કુશ નામના ઘાસથી હાથ ચિરાય છે. તેમ જ સંન્યાસ ખરાબર પાળવામાં ન આવે તો તે નરકમાં લઈ જાય છે. (૬)

ઘેઠ્ઠિકરાઈથી કરેલું કામ, ભંગ થયેલું વ્રત અને ભાવ વગર પાળેલું શ્રદ્ધાચર્ય, આ બધાથી મહાન ફળ મળતું નથી. (૭)

જો કાંઈ પણ કામ કરવાતું હોય તો મનુષ્યે તે કામ ઘણાજ ઉત્સાહથી કરવું; જે યતિ શિયેલ છે, તે વિકારોની ધૂળને વધારે વિસ્તારે છે. (૮)

હૃષ્ટ ન કરવું એજ સારું છે, કારણ કે હૃષ્ટ કરવાથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે; સુકૃત કરવું એજ સારું છે, કારણ કે તે કરવાથી પશ્ચાત્તાપ થતો નથી. (૯)

સીમા પર આવેલા કિલ્લાનું અંદરથી તેમજ બહારથી રક્ષણ કરવામાં આવે છે; તેજ રીતે મનુષ્યે પોતાના આત્માની રક્ષા કરવી. એક ક્ષણ પણ નકામી સુમાવવી નહિ; કારણ કે જેઓ

યોગ્ય સમયને ગુમાવે છે, તેઓ નરકમાં પાછળથી પસ્તાય છે. (૧૦)

જે મનુષ્યો લજ્જા ન કરવા યોગ્ય પદાર્થોથી લજ્જા પામે છે અને લજ્જા કરવા યોગ્ય પદાર્થોથી લજ્જા પામતા નથી, તેવી અસત્ય દષ્ટિવાળા પુરુષો દુર્ગતિ પામે છે. (૧૧)

જેઓ ભય ન પામવાને સ્થળે ભય પામે છે અને ભય પામવાને સ્થળે ભય પામતા નથી, તેવી અસત્ય દષ્ટિવાળા પુરુષો દુર્ગતિ પામે છે. (૧૨)

જેઓ ત્યાગ ન કરવાલાયક વસ્તુને ત્યાગ કરવાલાયક ગણે છે અને ત્યાગ કરવાલાયક વસ્તુને અત્યાજ્ય ગણે છે, તેવી અસત્ય દષ્ટિવાળા પુરુષો દુર્ગતિ પામે છે. (૧૩)

જેઓ ત્યાગ કરવાલાયક વસ્તુને ત્યાજ્ય ગણે છે અને ત્યાગ ન કરવાલાયક વસ્તુને અત્યાજ્ય ગણે છે, તેવી સત્ય દષ્ટિવાળા પુરુષો સુગતિને પામે છે. (૧૪)

પ્રકરણ ૨૩ મું-નાગ(હાથી)વર્ગ

જેવી રીતે હાથી ધનુષ્યમાંથી છૂટેલું જાણુ સુદમાં સહન કરે છે, તેવી રીતે હું અપમાન સહન કરીશ; કારણ કે જગતજ દુષ્ટ સ્વભાવવાળું છે. (૧)

પાળેલા હાથીને તેઓ લડાઈમાં લઈ જાય છે; પાળેલા હાથી ઉપર રાજા બેસે છે. જે નિંદા સહન કરે છે અને જેણે ઇન્દ્રિયોનું દમન કર્યું છે, તેજ પુરુષ મનુષ્યોમાં ઉત્તમ છે. (૨)

પાળેલાં અન્યર ઉત્તમ છે, પાળેલા સિંધુ જાતના ઘોડા અને મહાદન્તુશળવાળા હાથીઓ પણ ઉત્તમ છે; પણ આત્માને વશ કરનાર સૌથી ઉત્તમ છે. (૩)

આ પ્રાણીઓની મદદથી કોઈ અગમ્ય પ્રદેશ (નિર્વાણ) ભણી

નઈ શકતું નથી; પણ ત્યાં આત્મસંયમી મનુષ્ય સંયમના બળથી નઈ શકે છે. (૪)

જેના લમણામાંથી મદ જરે છે અને જેને વશ કરવો દુષ્કર છે, તેવો 'ધનપાળક' નામનો હાથી, જ્યારે તેને ણાંધવામાં આવે છે, ત્યારે એક ઢોળિયો પણ ખાતો નથી. તે પોતાના નિવાસસ્થાનનું જ સ્મરણ કરે છે. x (૫)

જે મનુષ્ય ઢેવળ જાડો બને છે અને બહુજ ખાધા કરે છે; વળી જો તે ઊંધણી તથા સુસ્ત બને છે, તો ઘાસ ખવરાવી પોપેલા દુધરની માફક તે મૂખ ફરી ફરીને જન્મ લે છે. (૬)

આ મારું મન, પ્રથમ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે, તેને ગમે ત્યાં સુખપૂર્વક લમણું હાંપું; પણ જેમ અંકુશ પાસે હોવાથી મહાવત મહોન્મત્ત હાથીને વશ કરે છે, તેમ હું તેને આજે સંપૂર્ણ વશ કરીશ. (૭)

અપ્રમત્તદશામાં આનંદ માનો; તમારા મનનું રક્ષણ કરો; દીયડમાં પડેલા હાથીની માફક કુમાર્ગથી તમારી જાતનો ઉદ્ધાર કરો. (૮)

જો કોઈ જોડે ચાલનારો ડાહ્યો તથા સારા આચરણવાળો સોબતી મળી જાય તો સઘળાં સંકટ સહન કરીને પણ સુખથી અને વિચારપૂર્વક તેની સાથે ચાલવું. (૯)

જો કોઈ જોડે ચાલનારો ડાહ્યો તથા સારા આચરણવાળો સોબતી ન મળે, તો જેમ રાજા જીતેલા દેશને તજીને એકલો જાય છે, અથવા હાથી જેમ જંગલમાં એકલો જાય છે, તેમ તેણે એકલા વિચરવું જોઈએ. (૧૦)

x શ્રીબુદ્ધદેવના સમયમાં ધનપાળક નામે એક હાથી હતો, લોકોએ તેને કોઈ પણ રસ્તે પકડી લીધો; પણ તેનું મન તેની માતાની સેવામાં લાગેલું હોવાથી તેણે અન્નજળ લીધાં નહિ; આ ઉપરથી માતાપિતાની સેવા કરવી એવો જોષ સૂચાય છે.

મૂર્ખોની સોળતમાં રહેવા કરતાં એકલા રહેવું એ વધારે સારું છે. મનુષ્યે હાથીની માફક એકલા ફરવું જોઈએ, તેણે પાપ કરવું ન જોઈએ અને થોડી ઇચ્છાઓ રાખવી જોઈએ. (૧૧)

પ્રસંગ પડ્યે મદદ કરનારા મિત્ર આનંદદાયક છે; મળેલી વસ્તુથી સંતોષ માનવો સુખકારક છે; મરણસમયે પુણ્ય સુખદાયક છે; સર્વ પ્રકારના દુઃખની હાનિ એજ સુખ છે. (૧૨)

માતૃત્વ સુખકર છે, પિતૃત્વ સુખકર છે, શ્રમણપણું સુખદાયક છે, બ્રાહ્મણત્વ સુખદાયક છે. (૧૩)

વૃદ્ધાવસ્થા સુધી પાળેલા સદ્ગુણો સુખદાયક છે, દંઢ શ્રદ્ધા સુખદાયક છે, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ સુખદાયક છે; પાપકર્મોનો ત્યાગ કરવો સુખદાયક છે. (૧૪)

પ્રકરણ ૨૪ સું-તૃષ્ણાવર્ગ

પ્રમત્ત (અવિચારી) મનુષ્યની તૃષ્ણા લતાની માફક વધે છે. ફળની ઇચ્છાથી જેમ કોઈ વાંદરો એક વૃક્ષ પરથી બીજા વૃક્ષ પર ફેરે છે, તેમ તે તૃષ્ણાને લીધે અનેક ભવમાં ભ્રમણ કરે છે. (૧)

આ વિકરાળ અને ઝેરી તૃષ્ણા જેને આ લોકમાં વશ કરે છે, તેનો શોક વીરણ નામના ઘાસની માફક વૃદ્ધિ પામે છે. (૨)

આ જગતમાં દુર્જય એવી વિકરાળ તૃષ્ણાને જે વશ કરે છે, તેનો શોક કમળપત્ર પરના જળખિંદુની માફક સરી પડે છે. (૩)

આ ઉપદેશવચન તમારા કલ્યાણ અર્થે કહ્યું છું. “જેને સુગંધવાળું ઉશીરનું મૂળ જોઈએ છે, તે જેવી રીતે વીરણ ખોદી કાઢે છે, તેવી રીતે અત્ર એકત્ર થયેલા તમે બધા તૃષ્ણાનું મૂળ ખોદી નાખો કે જેથી જેવી રીતે નદીનો પ્રવાહ બરુના છોડવાને

વારંવાર ક્યરે છે, તેમ માર (મોહરાજ) તમને વારંવાર ક્યરી નાખે નહિ.” (૪)

તે દે વૃક્ષને કાપી નાખવામાં આવે, પણ જ્યાંસુધી મૂળ ઉખેડવામાં નથી આવ્યું, ત્યાંસુધી તેનું મૂળ દઢ રહે છે અને તે ફરીથી વધે છે, તેજ રીતે તૃષ્ણાનું મૂળ જ્યાંસુધી ઉખેડવામાં આવ્યું નથી, ત્યાંસુધી દુઃખ ફરી ફરીને પાછું આવશેજ. (૫)

સુખની પ્રજ્ઞાલિકામાં જેનાં છત્રીસ પ્રકારનાં આશારૂપી ઝરણાંઓ મળજૂત રીતે વહે છે, તે તુચ્છ મતિવાળાને વિષયાસક્ત વિચારોરૂપી ઝરણાંઓ ખેંચી જાય છે.^૧ (૬)

એ (તૃષ્ણારૂપી નદીની) પ્રજ્ઞાલિકાઓ ઘણી દિશામાં વહે છે, વિકારોરૂપી લતા ફેલાતીજ રહે છે; એ લતાને ઊગતી જોતાંજ તેનું મૂળ વિદ્યા વડે કાપી નાખો. (૭)

પ્રાણીમાત્ર સુખોમાં આસક્ત અને સુખોપલોગમાં લીન હોય છે; વિષયમાં આસક્ત થયેલા અને તેમાંજ સુખ શોધનારા જીવો જન્મમરણની પરંપરામાં રખડે છે. (૮)

તૃષ્ણાથી ઘેરાયેલા મનુષ્યો જાળમાં ફસાયેલા સસલાની માફક આમતેમ ઢોડે છે. દશ પ્રકારના સંયોજન (બંધન)થી બંધાયેલા જીવો વારંવાર અનેક પ્રકારનું દુઃખ લોગવે છે. (૯)

તૃષ્ણાથી ઘેરાયેલા મનુષ્યો જાળમાં ફસાયેલા સસલાની માફક આમતેમ ઢોડે છે; જાતે નિર્વિકારી થવાનો પ્રયત્ન કરીને ભિક્ષુકે તૃષ્ણાને દૂર કરવી જોઈએ. (૧૦)

જે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી તૃષ્ણામાં આડૂઢ થાય છે અને જે તૃષ્ણારૂપી વનનો ત્યાગ કરી તૃષ્ણારૂપી વનમાં ફરીથી ઢોડે છે, તે મનુ-

૧. ચક્ષુ, શ્રોત્ર, ઘ્રાણ, જિહ્વા, ત્વક્, મન, રૂપ, શબ્દ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને ધર્મ. એ બારને કામતૃષ્ણા, ભવતૃષ્ણા અને વિભવતૃષ્ણા એ ત્રણ પ્રકારની તૃષ્ણાએ ગુણવાથી છત્રીસ પ્રકારની તૃષ્ણા થાય છે.

ધ્યને તો જુઓ ! તે મુક્ત હોઈ ફરીથી બંધનમાં પડવા જાય છે. ^૧ (૧૧)

લોહાની, લાકડાની અને દોરડાની બેડીને સુર પુરુષો મજબૂત બેડી કહેતા નથી, પણ મણિકુંડલ, પુત્ર અને સ્ત્રીમાં આસક્તિરૂપ જે બંધન છે, તેનેજ મજબૂત બંધન તેઓ કહે છે. (૧૨)

જે દેખીતું 'સહેલું', પણ છોડવામાં કઠિન, એવું હલકી દશા તરફ લઈ જનારું બંધન તેનેજ સુર લોકો સખ્ત બંધન કહે છે. તેને છેદીને, કામચુખનો ત્યાગ કરીને, કોઈ પણ બાબતની અપેક્ષા વિનાના મનુષ્યો પ્રમજ્યા ગ્રહણ કરે છે. (૧૩)

જેમ પોતે બનાવેલી જાળમાં કરોળિયો દોડે છે, તેમ વિષયા-સક્ત પુરુષ તૃષ્ણાના પ્રવાહમાં તણાય છે. પણ આ તૃષ્ણાપ્રવાહને રોકીને, વિષયચુખનો ત્યાગ કરીને, કોઈ પણ બાબતની અપેક્ષા વિનાના મનુષ્યો પ્રમજ્યા ગ્રહણ કરે છે. (૧૪)

સંસારસમુદ્રને તરવાની ઇચ્છાવાળા હે પુરુષ ! આગળની તૃષ્ણાનો નાશ કર, પછવાડેની તૃષ્ણાનો નાશ કર, વચલી તૃષ્ણાનો ત્યાગ કર; જે તારું મન સર્વત્ર વિષયથી મુક્ત હશે, તો ફરીથી તને જન્મમરણ પ્રાપ્ત થશે નહિ. ^૨ (૧૫)

જે પ્રાણી તર્કમાં જૂંચાયેલો છે, તીવ્ર રાગવાળો છે, સુખનેજ શોધવાવાળો છે, તેની તૃષ્ણા વધારે ને વધારે વધે છે અને તેનું બંધન મજબૂત થતું જાય છે. (૧૬)

જે (જ્ઞાનથી) શંકાનું સમાધાન કરે છે, અપ્રમત્ત છે અને અશુભ ભાવનાવાળો ^૩ છે, તે મારનું બંધન દૂર કરે છે-કાપી નાખે છે. (૧૭)

૧ જે સંન્યાસી યદ્યપિ ફરીથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાવા ઇચ્છા રાખે છે, તેને ઉદ્દેશી આ શ્લોક લખેલો છે.

૨. આગળની, પાછળની અને વચલી એટલે ભવિષ્યકાળની, જૂતકાળની અને વર્તમાનકાળની તૃષ્ણાનો નાશ કરવાનો છે.

૩. રક્ત, માંસ, મળમૂત્રાદિથી ભરેલું આ શરીર તુચ્છ છે,

જે અહંતદશાએ પહોંચ્યો છે, જે નિર્ભય બન્યો છે, જેની તૃષ્ણા નાશ પામી છે અને જે પાપરહિત છે, તેણે જીવનના કાંટા તોડી નાખ્યા છે; તેને વાસ્તે આ છેવટનું શરીર છે. (ફરીથી તેને જન્મ લેવો પડતો નથી.) (૧૮)

જે તૃષ્ણારહિત છે, જે રાગરહિત છે, જે શબ્દો અને તેનું રહસ્ય (નિરુક્તિ) સમજે છે, જે શબ્દોનો પૂર્વાપર સંબંધ સમજે છે, તે અંતિમ શરીરી મહાબુદ્ધિમાન અને મહાપુરુષ કહેવાય છે.

"મેં સર્વ પર જય મેળવ્યો છે, હું સર્વ બાણું છું, સર્વ પ્રકારની સ્થિતિમાં હું અલિપ્ત છું, મેં સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે, તૃષ્ણાના ક્ષયથી હું સુક્ત છું, સર્વ મારી મેળે શીખીને, હું કેને મારા ગુરુ તરીકે ઓળખાવું?" (૨૦)

ધર્મનું દાન સર્વ દાન કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, ધર્મનો રસ સર્વ રસ કરતાં વધારે સ્વાદિષ્ટ છે, ધર્મનું સુખ સર્વ સુખ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, તૃષ્ણાનો ક્ષય સર્વ દુઃખનો જય કરે છે. (૨૧)

સંસારસમુદ્રથી પાર જવાની ઇચ્છા નહિ કરનાર તુચ્છ બુદ્ધિવાળાનો નાશ ભોગવેલવ કરે છે; ભોગવેલવની તૃષ્ણાથી તુચ્છ બુદ્ધિવાળો પુરુષ, બીજાનો નાશ કરતો હોય તેમ યોતાનોજ નાશ કરે છે. (૨૨)

ક્ષેત્ર નકામા છોડવાથી પાપમાલ થાય છે; મનુષ્યો મનોવિકા-

એવો વારંવાર વિચાર કરી શરીર હિપરથી આસક્તિ ધટાડવી તેને અશુભ ભાવના કહે છે.

x ત્યારે શ્રીકૃષ્ણેવ બોધિતાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી કાશી તરફ હિપદેશ આપવાને જતા હતા, ત્યારે રસ્તામાં હિપક નામના દિગંબર જૈનસાધુ તેમને મળ્યા; ત્યારે તે સાધુએ શ્રીકૃષ્ણેવને પ્રશ્ન પૂછ્યો: "આપ છન છો? આપના ગુરુ કોણ છે?" તેના પ્રત્યુત્તરરૂપે આ શ્લોક છે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૮૮.)

રથી પાયમાલ થાય છે. તેટલા માટે જેના નિકારો નાશ પામ્યા છે, તેવા પુરુષને આપેલું દાન મોટા ફળવાળું છે. (૨૩)

ક્ષેત્ર નકામા છોડવાથી પાયમાલ થાય છે, મનુષ્યો દેવથી પાયમાલ થાય છે, તેટલા માટે દેવરહિત પુરુષને આપેલું દાન મોટા ફળવાળું છે. (૨૪)

ક્ષેત્ર નકામા છોડવાથી પાયમાલ થાય છે, મનુષ્યો મોહથી પાયમાલ થાય છે; તેટલા માટે મોહરહિત પુરુષને આપેલું દાન મોટા ફળવાળું છે. (૨૫)

પ્રકરણ ૨૫ મું—ભિક્ષુવર્ગ

આંખનો સંયમ હિતકારી છે, કાનનો સંયમ હિતકારી છે, માણુનો સંયમ હિતકારી છે, જીભનો સંયમ હિતકારી છે. (૧)

શરીરનો સંયમ હિતકારી છે, વાણીનો સંયમ હિતકારી છે, વિચારનો સંયમ હિતકારી છે, સર્વ પ્રકારનો સંયમ હિતકારી છે; સર્વ જાળતોનો સંયમ કરનાર ભિક્ષુ સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે. (૨)

જેણે હાથનો સંયમ કર્યો છે, જેણે પગનો સંયમ કર્યો છે, જેણે વાણીનો સંયમ કર્યો છે, જે સારી રીતે સંયત છે, જે આત્મિક જાળતોમાં આનંદ માને છે, જે સમાધિસ્થિત છે, જે એકાગ્રી છે અને જે સંતોષી છે, તેને ભિક્ષુ કહે છે. (૩)

જે ભિક્ષુએ મુળનો સંયમ કર્યો છે, જે મિતલાપી છે, જે ઉદ્ધત નથી, જે ધર્મ અને તેનો અર્થ પ્રકાશે છે તેનું વચન મધુર હોય છે. (૪)

જે ભિક્ષુ ધર્મમાં આરામ માને છે, જે ધર્મમાં રમે છે, જે ધર્મનું સદા ચિંતન કરે છે, જે ધર્મનું સ્મરણ કરે છે, તે ભિક્ષુ સદ્ધર્મથી કદાચિ પતિત થતો નથી. (૫)

પોતાને મળેલી વસ્તુને લિશ્તુએ ઓછી ગણવી નહિ અને ખીલ્તને મળેલી વસ્તુની ધખ્યા કરવી નહિ; જે લિશ્તુ ખીલ્તના લાભની ધખ્યા કરે છે તેને કદાપિ શાંતિ મળતી નથી. (૬)

પોતાને ઘયેલા થોડા પણ લાભને જે લિશ્તુ થોડા માનતો નથી, એવા શુદ્ધ જીવનવાળા અને અપ્રમત લિશ્તુની દેવો પણ પ્રશંસા કરે છે. (૭)

નામરૂપાત્મક બાહ્ય વસ્તુઓમાં જેને મમત્વલાભ ગિલકુલ નથી અને જે નાશ પામેલી વસ્તુનો થોડક કરતો નથી, તેને લિશ્તુ કહે છે. (૮)

જે લિશ્તુ દયાથી વર્તે છે, જે શુદ્ધતા શાસનમાં આનંદ માને છે, તે લિશ્તુ સર્વ સંસ્કારનો નાશ થવાથી સુખ અને પરમ શાંતિ-રૂપ નિર્વાણ મેળવશે. (૯)

હે લિશ્તુ ! આ હોલી ખાલી કર; ખાલી કરવાથી તે જલદીથી ચાલશે અને તું રાગદ્વેષનો નાશ કરી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરીશ. (૧૦)

પાંચને કાપી નાખો; પાંચને તજ દો; પાંચને વધારો; પાંચને સંગ જેને છૂટ્યો છે, એવા લિશ્તુને ઓઘતીણું (પૂરને ઓળંગીને પેલી પાર ગયેલો) કહે છે^૧ (૧૧)

હે લિશ્તુ ! ધ્યાન કર; પ્રમાદી થતો ના; ઇન્દ્રિય સુખમાં તારા મનને ચોટાકતો નહિ કે જેથી તારા પ્રમાદને લીધે નરકમાં તપાવેલો લોહાનો ગોળો તારે ગળવો ન પડે અને ગળતી વખતે આ

૧ મિથ્યા કલ્પના, સંસાર, મિથ્યાવત, વિષયલોભેષ્ટા અને દ્વિંસા-આ પાંચ હલકી ગતિમાં લઈ જનારાં કારણોને કાપી નાખો; રૂપરાગ, અરૂપરાગ, અહંકાર, અસ્થિરતા અને અવિદ્યા-આ પાંચને તજ દો. શ્રદ્ધા, હિત્સાહ, સ્મૃતિ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞા-આ પાંચને વધારો. લોભ, દેષ, મોહ, માન અને મિથ્યા કલ્પના-આ પાંચનો જેને સંગ છૂટ્યો છે, તે સંસારરૂપી નદીના પૂરને ઓળંગી ગયો છે.

હુઃખ છે એમ કહી રહ્યું ન પડે. (૧૨)

જ્ઞાન સિવાય ધ્યાન નથી, ધ્યાન સિવાય જ્ઞાન નથી; જેને જ્ઞાન તથા ધ્યાન છે, તે નિર્ગોષ્ટ્રની સમીપમાં છે. (૧૩)

જે ભિક્ષુ શૂન્ય ઘરમાં રહે છે, જેનું ચિત્ત શાંત છે, તથા જે ધર્મ પરાખર સમજે છે, તેને અલૌકિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૪)

જ્યારે પાંચ રત્નની ઉત્પત્તિ અને વિનાશનું કારણ તે જાણે છે, ત્યારે નિર્ગોષ્ટ્ર જાણનારને મળતું સુખ અને આનંદ તેને મળે છે (૧૫)

સુરા ભિક્ષુએ સૌથી પ્રથમ આ પ્રમાણે વર્તવું:—ઇન્દ્રિયનો નિયંત્રક થવો, સંતોષ રાખવો, ધર્મ પ્રમાણે સંયમ કરવો; કલ્યાણ કરવાવાળા, શુદ્ધ જીવનવાળા અને અપ્રમત્ત એવા મિત્રો કરવા, સર્વની સાથે હળીમળીને ચાલવું, પોતાના આચાર પરાખર પાળવા; આથી બહુજ આનંદ થશે અને સર્વ હુઃખનો અંત આવશે.

જેવી રીતે વસિકા નામનો છોડવો કરમાયેલાં ફૂલોનો ત્યાગ કરે છે, તેવી રીતે હે ભિક્ષુઓ! રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરો. (૧૮)

જે ભિક્ષુએ પોતાના શરીર, વાણી અને મનનો સંયમ કર્યો છે, જે સમાધિસ્થ છે અને જેણે જગતની લાલચોનો ત્યાગ કર્યો છે તેને શાંત કહે છે. (૧૯)

હે ભિક્ષુ! તારા આત્માને તારી જાતે જાગૃત કર; તારી મેળે તારી પરીક્ષા કર; આવી રીતે તું તારું પોતાનુંજ રક્ષણ કરીને અને અપ્રમત્ત થઈને સુખમાં રહીશ. (૨૦)

આત્માજ આત્માનો નાથ છે; આત્માજ આત્માનું આશ્રય-સ્થાન છે. જેવી રીતે વ્યાપારી સારા ઘોડાને કાબૂમાં રાખે છે, તેવી રીતે તમે આત્માને કાબૂમાં રાખો. (૨૧)

૨ પાંચ રત્નનાં નામ-(૧) રૂપ, (૨) વેદના, (૩) સંઘા, (૪) સંસ્કાર અને (૫) વિજ્ઞાન.

જે લિપ્તુ આનંદપૂર્ણ થઈને પુદ્ગલા શાસનમાં પ્રસન્ન રહે છે, તે સર્વ પ્રકારના સંસ્કારોના નાશરૂપ સુખ અને પરમશાંતિ રૂપ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨૨)

જે લિપ્તુ તરીકે નાની વયનો હોવા છતાં પુદ્ગલા સિદ્ધાંતોમાં પૂર્ણ મન લગાડે છે, તે વાદળાંથી સુકત થયેલા ચંદ્રમાની માફક આ વિશ્વને પ્રકાશિત કરે છે. (૨૩)

પ્રકરણ ૨૬ મું-બ્રાહ્મણવર્ગ

હે બ્રાહ્મણ! તૃષ્ણારૂપી ઝરાને વહેતો અટકાવવા કામનાઓને દૂર કર; ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુઓના ક્ષયનું કારણ જ્યારે તું સમજીશ, ત્યારે અનુત્પન્ન વસ્તુ (નિર્વાણ) ને તું જાણીશ. (૧)

ધ્યાન અને સંયમ-આ બે માર્ગમાં જ્યારે બ્રાહ્મણ પારગામી થાય છે, ત્યારે તે જ્ઞાનીના સર્વ પ્રકારનાં બંધનો તૂટી જાય છે. (૨)

જેને વાસ્તે આ કિનારો* નથી, તેમજ સામે કિનારો નથી, તેમજ બન્ને કિનારા નથી, તે નિર્લંઘ અને બંધનરહિત પુરુષને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩)

જે વિચારવાન છે, જેમાંથી રજોગુણ જતો રહ્યો છે, જે સ્થિર છે, જે કૃતકાય છે, જે વિકારરહિત છે અને જેણે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ વસ્તુ મેળવી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૪)

સૂર્ય દિવસે પ્રકાશે છે, ચંદ્ર રાત્રિએ પ્રકાશે છે; હથિયાર-વાળો ક્ષત્રિય શોભે છે, ધ્યાન કરતો બ્રાહ્મણ દીપે છે; પણ શ્રી-પુદ્ગલ દિવસે તેમજ રાત્રિએ-સર્વ કાળમાં પ્રકાશે છે. (૫)

* આ બે કિનારાનો અર્થ ટીકા લખનાર જણાવે છે કે, બાહ્ય તથા આંતર ઇન્દ્રિયો; અર્થાત્ જેને કર્મ તથા જ્ઞાન-ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલ સુખદુઃખ તરફ રાજ કે દેષ નથી તે બ્રાહ્મણ છે.

જેણે પાપનો ત્યાગ કર્યો છે, તે ઉપરથી તે બ્રાહ્મણ છે; જે સમભાવથી ચાલે છે તે શ્રમણ છે; જે પોતાના મળને પ્રવ્રજિત કરે છે, (અર્થાત્ નસાડી મૂકે છે) તેને પ્રવ્રજિત (સંન્યાસી) કહે છે. (૬)

કોઈએ બ્રાહ્મણ ઉપર પ્રહાર કરવો નહિ; તેમજ બ્રાહ્મણે પ્રહાર કરનાર પર તૂટી પડવું નહિ; બ્રાહ્મણને મારનારને ધિક્કાર હો, પણ પ્રહાર કરનાર પર તૂટી પડનાર બ્રાહ્મણને વિશેષ ધિક્કાર હો. (૭)

પોતાને પ્રિય લાગતી વસ્તુમાંથી મનને પાછું હટાવવું એમાં કોઈ બ્રાહ્મણત્વં ઓછું કહ્યાણ નથી. ગીર્જનું તુકસાન કરનારી બુદ્ધિ જેમ જેમ જતી રહે છે, તેમ તેમ દુઃખ પણ જતું રહે છે. (૮)

જેણે કાયાથી, વાણીથી કે મનથી દુઃકૃત કર્યું નથી અને આ ત્રણ બાબતમાં જે સંયમી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૯)

જેવી રીતે અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ અગ્નિને નમસ્કાર કરે છે, તેવી રીતે શ્રીબુદ્ધે ઉપદેશોલ્લેખ મં જે શીખવે તે શુરુ તરફ આદર સંહિત પૂજ્યભાવ બતાવવો જોઈએ. (૧૦)

જટા ધારણ કરવાથી, અથવા ગોત્રથી, અથવા જન્મથી કોઈ બ્રાહ્મણ થતો નથી; જેનામાં સત્ય અને ધર્મ છે, તેજ પવિત્ર છે અને તેજ બ્રાહ્મણ છે. (૧૧)

હે મૂઢમતિ ! જટા ધારણ કરવાથી અથવા મૃગચર્મ પહેરવાથી લાભ શો ? અંદર તો તૃષ્ણાનું ગહન વન છે અને બાહ્યને તું શુદ્ધ કરે છે. (૧૨)

મલિન વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હોય, નસો દેખાય એવો અતિ દુર્બળ થઈ ગયો હોય, છતાં વનમાં એકલો જે ધ્યાન કરે છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૩)

જન્મ ઉપરથી અથવા અચુક માતાથી ઉત્પન્ન થયો છે તે

ઉપરથી હું કોઈને બ્રાહ્મણ કહેતો નથી. તે ઉદ્ધત પણ હોય અથવા શ્રીમંત પણ હોય; પણ જે ગરીબ છે, તેમજ સંગરહિત છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૪)

જેણે સર્વ પ્રકારની બેડીઓ કાપી નાખી છે, જે ભયરહિત છે, જે સંગરહિત છે અને જે બંધનરહિત છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૫)

દેવરૂપી દોરી, રાગરૂપી દોરડું, અથદ્વારૂપી સાંકળ અને તેને લગતી બીજી વસ્તુઓને અનુક્રમે કાપીને, અજ્ઞાનરૂપી અડચણને દૂર કરી જ્ઞાન મેળવનારને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૬)

જેણે કોઈ પણ પ્રકારનો ગુનો કર્યો નથી, છતાં જે ઠપકો, ચાપકા અને બંધન સહન કરે છે અને ક્ષમારૂપી બળ એજ જેનું લક્ષર છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૭)

જે ક્રોધરહિત છે, મુશીલ છે, સદ્ગુણી છે, તૃષ્ણારહિત છે, નિતેન્દ્રિય છે અને અરમશરીરી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૮)

જેવી રીતે કમળના પાંદડા પર જળનું ટીપું અથવા સોયની અણી પર સરસવનો દાણો ચોટતો નથી, તેમ જે વિષયસુખમાં લીન થતો નથી, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૯)

જે અહીંયાંજ પોતાના દુઃખનો અંત બાણે છે, તેવા ભારરહિત થયેલા વિરક્ત મનુષ્યને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૦)

જેનું જ્ઞાન ગંભીર છે, જે પુદ્ધિમાન છે, જે સારાસાર સમજે છે અને જેણે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૧)

જે સંસારી તેમજ ત્યાગી બન્નેથી તદ્દન અલગ રહે છે, જે ઘેરઘેર ભટકતો નથી અને જે ઇચ્છારહિત છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૨)

જે ત્રસ (જંગમ) તથા સ્થાવર પ્રાણીઓ તરફ દયા રાખીને

કોઈ પણ જીવની ઘાત કરતો નથી અથવા કરાવતો નથી, તેને હું
પ્રાદક્ષણ કહું છું. (૨૩)

જે વિરુદ્ધ લોકોની સાથે પણ અવિરુદ્ધતાથી વર્તે છે, જે જી-
લમી લોકોની સાથે પણ નમ્ર છે, જે લોભી મનુષ્યોની વચમાં
પણ નિર્લોભી છે, તેને હું પ્રાદક્ષણ કહું છું. (૨૪)

સોયની અણી પરથી સરસવનો દાણો જેમ ખરી પડે તેમ જે-
નામાંથી રાગ, દ્વેષ, અભિમાન અને કષ્ટ ત્યાજ્યા ગયાં છે, તેને
હું પ્રાદક્ષણ કહું છું. (૨૫)

કોઈને પણ દુઃખ ઉત્પન્ન ન કરે તેવી નમ્ર, સત્ય અને હિત-
કારક વાણી જે બોલે છે, તેને હું પ્રાદક્ષણ કહું છું. (૨૬)

લાંબું અથવા ટૂંકું, નાનું અથવા મોટું, સારું અથવા નફારું,
કાંઈ પણ બીજાને નહિ આપેલું જે આ જગતમાં પ્રદક્ષણ કરતો
નથી, તેને હું પ્રાદક્ષણ કહું છું. (૨૭)

જેને આ લોક કે પરલોક સંબંધી આશા નથી, એવા વાસના-
રહિત વિરક્ત મનુષ્યને હું પ્રાદક્ષણ કહું છું. (૨૮)

જે તૃપ્તારહિત છે, જે સત્ય સમજીને શંકારહિત થયો છે,
અમરત્વરૂપ નિર્વાણનું જેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે, તેને હું પ્રાદક્ષણ
કહું છું. (૨૯)

જેણે પુણ્ય તથા પાપ બન્નેનો સંગ છોડ્યો છે, એવા ચોકરહિત,
પાપરહિત અને અશુદ્ધિરહિત પુરુષને હું પ્રાદક્ષણ કહું છું. (૩૦)

જે અંદ્ર સમાન નિર્માળ છે, શુદ્ધ છે, સુમસન છે, કલંકરહિત
તથા સંસારમાં બંધન કરનાર આશારહિત છે, તેને હું પ્રાદક્ષણ
કહું છું. (૩૧)

જે આ કાલવચન દુર્ગમ સંસાર અને અવિદ્યાની પેલી પાર
ગયો છે, જે આ સંસારસમુદ્ર ઓળંગીને પેલી પાર ગયો છે, તેવા
વિચારશીલ, દૃઢ, સંકેહરહિત, આસક્તિરહિત અને સંતોષી
પુરુષને હું પ્રાદક્ષણ કહું છું. (૩૨)

બધી કામનાઓનો ત્યાગ કરીને, ઘરખાર તણને જે સંન્યાસ લે છે, તેવા દામદેવનો ક્ષય કરનાર પુરુષને હું પ્રાણજ્ઞ કહું છું. (૩૩)

તૃષ્ણાઓનો ત્યાગ કરીને ઘરખાર તણને જે સંન્યાસ લે છે, તેવા તૃષ્ણાનો નાશ કરનાર પુરુષને હું પ્રાણજ્ઞ કહું છું. (૩૪)

જેણે મનુષ્યસંબંધી બંધન તોડી નાખ્યાં છે, જેણે દેવસંબંધી બંધન તોડ્યાં છે અને જેણે સર્વ પ્રકારનાં બંધન તોડ્યાં છે, તેને હું પ્રાણજ્ઞ કહું છું. (૩૫)

જેણે રતિ (સુખ આપનાર વસ્તુ) અથવા અરતિ (દુઃખ આપનાર વસ્તુ) નો ત્યાગ કર્યો છે, જે શાંત છે, જે (પુનર્જન્મના કારણરૂપ) ઉપાધિરહિત છે, જે સર્વ લોકને જીતનાર વીર છે, તેને હું પ્રાણજ્ઞ કહું છું. (૩૬)

જે સર્વ જાજીએ પ્રાણીમાત્રની ઉત્પત્તિ તથા નાશ જીએ છે, જે આસક્તિરહિત છે, જે સુગત (સારે માર્ગે ચાલનાર) છે અને જે શુદ્ધ (ખીલેલી શુદ્ધિવાળો) છે, તેને હું પ્રાણજ્ઞ કહું છું. (૩૭)

દેવો, મનુષ્યો કે ગંધર્વો જેની ગતિ બાળી થકતા નથી, જેની વાસનાઓનો ક્ષય થયો છે, એવા અહંતને હું પ્રાણજ્ઞ કહું છું. (૩૮)

જે આગળ, પાછળ કે વચમાં કોઈ પણ વસ્તુને 'મારી પોતાની' એમ કહેતો નથી, જે ગરીબ છે અને આસક્તિરહિત છે, તેને હું પ્રાણજ્ઞ કહું છું. (૩૯)

જે પુરુષાથી, ઉમદા, વીર, મહર્ષિ, જીન, નિષ્કામી, સિદ્ધ અને શુદ્ધ છે, તેને હું પ્રાણજ્ઞ કહું છું. (૪૦)

જે પોતાનો પૂર્વજન્મ જાણે છે, જે સ્વર્ગ તથા નરક જોઈ શકે છે, જેનાં જન્મમરણ પૂરાં થઈ ગયાં છે, જે સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન છે, જે મહર્ષિ છે અને જે સર્વ રીતે સંપૂર્ણ છે, તેને હું પ્રાણજ્ઞ કહું છું. (૪૧)



શ્રીબુદ્ધનાં વિવિધ શિક્ષણો

ભૂતદયા ધર્મ

તે' કહ્યું કે તારી ભતિને છાજે તેવી અને કીર્તિ'વંત કૃણ લાવી આપે તેવી આહુતિ ધર્મને સારુ આપવાને તૈયાર થા; પણ હું કહ્યું છું કે, ખીજને દુઃખ આપીને મળતા કૃણની મને ઇચ્છા નથી. ભવિષ્યમાં મળનારા કૃણની ઇચ્છાથી એક નિરપરાધી પ્રાણીનો ભોગ આપવો, તે જો કૃણ શાશ્વત હોય તોપણ કયાંદ્ર' હૃદયના સમજનને વાસ્તે અયોગ્ય કાર્ય'જ કહેવાય અને જો તે કૃણ અનિત્ય હોય તો તેવા કાર્ય' વિષે તો કહેવુંજ શું ?

અને જો કે ખરો ધર્મ આત્મસંયમ, નૈતિક વ્યવહાર અને વિકારોના અભાવરૂપ વર્તનના તદ્દન બુદ્ધાનિયમમાં સમાયેલો ન હોત, તોપણ જ્યાં શ્રેષ્ઠ બદલો પ્રાણીવધ કરવાથી મળે તેમ કરાવવામાં આવે છે, તેવા યજ્ઞનિયમને અનુસરવું તે યોગ્ય ગણાય નહિ.

ખીજને દુઃખ દેવાથી દુનિયામાં ને દુનિયામાંજ મળતા સુખને, સુરા પુરુષ અને સહૃદય પુરુષ ધિક્કારે છે; તો પછી આપણાથી અદૃશ્ય અને ખીજ દુનિયામાં જો તે મળવાનું હોય તો કેટલું વધારે ધિક્કારને પાત્ર થાય ? જે મનુષ્ય એકસો વર્ષ સુધી મહિને મહિને હબાર ચરા કરે છે તે, જે મનુષ્ય પ્રાણીમાત્ર તરફ માયાણુ

છે અને દયા બતાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેને સોળમે ભાગે પણ નથી.
(અશ્વધોપતું પુદ્યચરિત્ર)

જેવી રીતે માતા પોતાની જિંદગીના જોળમે પણ પોતાના બાળકનું-એકના એક બાળકનું રક્ષણ કરે છે, તેવીજ રીતે દરેક મનુષ્યે સર્વ પ્રાણી તરફ 'મૈત્રીભાવના' ખીલવવી જોઈએ.

દરેક મનુષ્યે આખા જગત પ્રતિ-જિંદગી, નીચે, સર્વ જાનુએ નિરંતર, ધિક્કાર વિના તેમ વૈર વિના શુભેચ્છા રાખવી જોઈએ.
(મૈત્રી સૂત્ર)

ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે: "દરેક પ્રાણી તરફ દયાળુ અને પરોપકારી થા; જગતમાં શાંતિ ફેલાવ; જો કોઈ પણ વધ્ય વસ્તુ તારા જોવામાં આવે તો તારું હૃદય કૃપા અને દયાથી પીગળવું જોઈએ."
(શા-મી-લ્લુપ્ત-યસ-લીસ)

સર્વ જીવતાં પ્રાણી પ્રતિ મારા હૃદયને પ્રેમાળ બનાવવા ઇચ્છું છું.
(ફા-ચેન-હીંગ-ટીશ-કીંગ)

દરેક જીવતાં પ્રાણીનું મારે હૃદયથી રક્ષણ કરવું જોઈએ.

ધર્મિક સૂત્રમાં ગૃહસ્થધર્મ

આ દુનિયામાં મજબૂત અને નબળાં સઘળાં પ્રાણીને ઇનકરવાનું બંધ કરીને જીવતાં પ્રાણીનો તેણે વધ કરવો નહિ અને ખીજ વધ કરનારને અનુમોદન આપવું નહિ. (ટા-ચાંગ-ઓ-કિંગ)

ખીજ ત્યાગ કરવાલાયક પાપ આ છે:-ચોરી, અપ્રદક્ષ્યય, અસત્ય, નશો ચઢે તેવા પ્રવાહી પદાર્થનું સેવન અને મોજમ-જાની જિંદગી.

મનુષ્યે માતાપિતાનું આશાંકિત રીતે પોપણ કરવું જોઈએ અને ઉચ્ચ પ્રકારનો વેપાર કરવો જોઈએ.

મનુષ્ય પોતાને હાથે વધ કરે અથવા ખીજ પાસે વધ કરાવે અથવા વધનું કાર્ય શુશીથી જુએ તો તે સઘળાં 'પાપ' છે; કારણ

કે તે સઘળાંનો 'મહાન નિયમ' માં પ્રતિબેધ છે અને બીજી ઘણી ચીજો જેવું એક પછી એક લઈ વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે, તેનો 'મહાન નિયમ' માં પ્રતિબેધ છે. (શા-મી-દ્યુ-ધ-યેઓ-લાધક)

ભિક્ષુઓના ધર્મ

તેણે વિચારવંત થઈને મનની અંદર ઉત્પન્ન થતી સઘળી વાસનાઓનો નિરોધ કરતાં શીખવું. તેણે અભિમાન કરવું નહિ; કારણ કે સજ્જનો તેમાં આનંદ પામતા નથી. તેણે બીજાં કરતાં પોતાની જાતને ઉત્તમ ગણવી નહિ.

જેમ સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં (ગંભીરતા-ઉંડાણને લીધે) કદલોલ ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ તે ભાગ તો શાંતજ હોય છે, તેમ 'ભિક્ષુ'એ ઇચ્છારહિત અને શાંત થવું. તેણે ચક્ષુથી વિવિધરૂપ આકૃતિઓ જોવાને લોભી ન થવું; તેણે દેશવિદેશની વાતોથી કાન ફર રાખવા; તેણે મિષ્ટાન્નની લાલસા ન રાખવી; તેણે જગતમાં કોઈ ચીજની ઇચ્છા ન રાખવી; જ્યારે તે રોગગ્રસ્ત થાય ત્યારે તે ભિક્ષુએ દિલગીર ન થવું; ભયથી તેણે કંપવું નહિ; તેણે 'ધ્યાની' થવું પણ પરછિદ્ર જોવાં નહિ; તેણે સ્વપ્નનો અને શુકનનો ભાવ સમજાવવો નહિ; તેમજ જ્યોતિષ જોવું નહિ; વળી તેણે પક્ષી-ઓના નાદનો અર્થ કરવો નહિ; ગદ્ગદોલા શ્રમણ પાંસેથી ઘણી વાતો સાંભળીને તેણે ક્રોધી ન થવું તેમજ અપ્રિય શબ્દ બોલવા નહિ. કારણ કે 'સજ્જનો' તિરસ્કાર કરતા નથી. (પુરતક સૂત)

(ગૌતમ બુદ્ધના છેલ્લા વ્યાખ્યાનમાં નીચલો ફકરો માલૂમ પડે છે. તે ફકરો 'તમારો મોક્ષ જાતેજ સાધી લો' આ વાક્યનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ છે.)

હું આનંદ! જે મનુષ્ય હમણાં અથવા મારા મરણ પછી પોતાની જાતનાજ દીપ અને આશ્રયરૂપ થશે, બીજાના આશ્રય વાસ્તે આધાર રાખશે નહિ, પણ સત્યને દીપ તથા આશ્રયરૂપ

દૃઢ રીતે ગણીને ચોતાના પંડ ત્રિવાય બીજા દોઢ ઉપર આધાર રાખશે નહિ, તે 'ભિક્ષુ' જ સર્વોચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરશે; પણ તેને વાસ્તે તેઓએ શીખવાની અભિલાષા બતાવવી જોઈએ.

કર્મ

મનુષ્યે કરેલાં શુભ અને અશુભ કાર્યમાંનું દોઢ પાત્ર અનુ-પયોગી નથી; કારણ કે તે સઘળાંને દોઢક પ્રકારનાં ફળ આવે છે. આંધણાં શુભ અને અશુભ કાર્યો છાયાની પેઠે આપણને અનુસરે છે.

(ફે-શો-હોંગ-ટાસ-કોંગ)

આપણા કાર્યનો નાશ નથી; તેનો નિઃસંશય બદલો મળે છે.

(કેતલીય સૂત)

પુરુષ યા સ્ત્રીએ દાનથી, ધાર્મિક વૃત્તિથી અને આત્મસંયમથી પવિત્ર દેવાલયમાં, બૌદ્ધધર્મી સંઘમાં, અમુક વ્યક્તિમાં, મુસાદ્-રમાં, તેના પિતામાં, તેની માતામાં, અથવા જ્યેષ્ઠ બંધુમાં જે ભંડાર એકઠો કર્યો હોય છે તેજ ખરા છે.

આ શુભ ભંડાર ચોક્કસ છે; તે જતો રહેતો નથી. જો કે મનુષ્ય આ સંસારના ક્ષણવિનશ્વર ધનનો ત્યાગ કરે છે, તોપણ તે મનુષ્ય આ ભંડારને સાથે લેતો જાય છે.

જે ભંડાર બીજાનું ભૂંડું કરતો નથી અને જેની ચોર ચોરી કરી શકતો નથી, તેવો ભંડાર મેળવવો હોય તો સુર પુરુષે શુભ કાર્ય કરવાં, એટલે ભંડાર એની મેળેજ આવી જશે. (નિબિકંદ સૂત)

જેમ જીવતા વૃક્ષને મૂળ સહિત ઉખેડી નહિ નાખતાં ફક્ત ઉપરથી કાપવામાં આવે છે તો ફરીથી તે વૃક્ષ ઊગી નીકળે છે, તેજ રીતે જો વિષયાભિરુચિનો જરા પણ ભાગ ઉન્મૂલ કર્યાં સિવાયનો રહ્યો હોય, તો તે મનુષ્યને ફરી ફરીને જન્મ લઈ દુઃખ ભોગવવાં પડશે.

(ઉદાનવર્ગ)

જે મનુષ્ય અધર્મ પર પ્રીતિ રાખે છે, તે દુર્ભાગ્યને આમંત્રણ

આપે છે. હુલાંચ તો તેના શબ્દના પ્રતિધ્વનિરૂપ છે.

જે મનુષ્ય શુભાચરણ કરે છે તે સુખ પામે છે. સુખ તેવા મનુષ્યની પાછળ છાયાની માફક અનુસરે છે.

સત્ય વાણી

ગુરૂના ઉપદેશ પ્રમાણે વાણીના ચાર ગુણો નીચે પ્રમાણે હોવા જોઈએ:—

(૧) તે વાણી સારી રીતે બોલવી જોઈએ.

(૨) તે અન્યાયયુક્ત નહિ પણ ન્યાયયુક્ત હોવી જોઈએ.

(૩) તે અપ્રિય નહિ પણ પ્રિય હોવી જોઈએ.

(૪) તે અસત્ય નહિ પણ સત્ય હોવી જોઈએ.

હૃદયને અનુપયોગી એકસો શ્લોકોનો ઉચ્ચાર કરવા કરતાં મનુષ્યે શાંતિ આપે તેવા જ્ઞાનનો એક શબ્દ બોલવો વધારે ઉત્તમ છે.

મનુષ્ય જન્મે છે ત્યારે સુખમાં કુહાડી સહિત જન્મે છે અને તે કુહાડી વતી ખરાબ શબ્દ બોલીને, મનુષ્ય પોતાનો જ નાશ કરે છે.

(કેશલીય સૂત)

જે વાણી પોતાને પશ્ચાત્તાપ ઉપજાવતી નથી, તેમજ બીજાને કાંઈ પણ ઇર્ષા કરતી નથી, તેવી વાણી બોલનારજ ‘સારું’ બોલે છે.

મનુષ્યે એવાં પ્રિય વચન બોલવાં જોઈએ કે, જેનો ઉચ્ચાર થતાં બીજાં મનુષ્યો આનંદ પામે, ખુશીથી તેનો સ્વીકાર કરે અને તે વચનનો અનાદર ન કરે.

સત્ય બોલવું તે અમૃત તુલ્ય છે. સત્ય અનુપમ છે. સત્ય ન્યાયયુક્ત ને શુભ વસ્તુને વળગી રહે છે. એમ સુણો જણાવે છે.

મતાંતરો અને ધર્માનુયાયીઓ

જે મનુષ્ય તત્ત્વજ્ઞાનની એક વિચારશ્રેણિને વળગી રહીને જણાવે છે કે, આ ઉત્તમોત્તમ છે અને તેને સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણી તે-

નાથી ભિન્ન એવી દરેક વિચારપદ્ધતિને હલકી ગણે છે, તે મનુષ્યે હંદુ વાદવિવાદની વૃત્તિ ઉપર જ્ય મેગવ્યો નથી.

તેવો મનુષ્ય જોયેલી અથવા સાંભળેલી કોઈ એકાદ વસ્તુથી પોતાને લાભ થયેલો હોવાથી, તેને વળગી રહીને બીજી સર્વ વસ્તુઓને અધોગચ્છ ગણે છે.

જે વસ્તુને કોઈ માણસ વળગી રહી બીજી સર્વ વસ્તુઓને અશુભ ગણે છે, તે વસ્તુને મુસ પુરુષો 'ખંધન' રૂપ ગણે છે. તેટલા માટે 'લિશુ'એ જોયેલા, સાંભળેલા, વિચારેલા વિષય અથવા સદ્ગુણ અને સત્કાર્યને પણ આધીન થવું નહિ. પોતે જે જોયું છે, સાંભળ્યું છે, વિચાર્યું છે, તેને વિષે જેના મનમાં જરા પણ પક્ષપાતયુક્ત વિચાર નથી, તેવા 'બ્રાહ્મણ'ના વિચારને કેવી રીતે કોઈ પણ મનુષ્ય બાંધી શકનાર છે? (પરમથક સૂત)

■ બીજા પંથો ઉપર આશ્રેષ્ઠ કરવો નહિ, તેમજ નિષ્કારણ તે પંથોની અપ્રતિષ્ઠા કરવી નહિ, પણ તેથી બિલકુલ જે જે કારણોને લીધે માન આપવું ઘટતું હોય તે તે કારણો સારુ બીજા પંથને માન આપવું. આ રીતે વર્તવાથી બંને ધર્મને લાભ થાય છે, પોતાના ધર્મની ઉન્નતિ થાય છે અને બીજા ધર્મને ફાયદો થાય છે, આથી જુદી રીતે વર્તવાથી—બીજાને હેરાન કરવાથી પોતાનોજ પંથ નાશ પામે છે. (અશોકનો સિદ્ધાંત ૧૨)

દુરાગ્રહી વિચારો પ્રમાણે ચાલનાર અને તેને મળેલા ઉપદેશમાંજ સત્ય રહેલું છે, પવિત્રતા તેમાંજ છે, એમ કથન કરનાર મનુષ્ય પવિત્રતાનો માર્ગ બતાવી શકે નહિ.

× રદાઈસ ડેવિડ્ઝ અશોકના લેખના બાળાંતર સાથે નીચેના ફકરા લખે છે:—“બૌદ્ધધર્મના આટલા લાંબા વખતના પ્રતિદામમાં, જે જે દેશોમાં ધણા લાંબા કાળ સુધી બોદ્ધો મર્વોત્કૃષ્ટ સત્તા ભોગવતા હતા, ત્યાં બૌદ્ધોએ પરધર્મોનુયાયીઓને હેરાન કર્યા હોય એવો એક પણ લેખ મળી આવતો નથી.”

પણ સંસારબંધનથી છુટો થયેલો મુનિ વારંવાર ઊઠતા પ્ર-
શ્નોના વાદવિવાદમાં કોઈનો પક્ષ લેતો નથી; તેના પ્રથમના વિકા-
રોને ગ્રહણ નહિ કરવાથી, સ્વેચ્છાનુસાર નહિ-સહકવાથી, સ્વમ-
તાભિમાની નહિ હોવાથી, તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી બુદ્ધા બુદ્ધા મતોની
બળબળમાંથી તે મુક્ત થાય છે અને સુર હોવાથી તે જગતને વળગી
રહેતો નથી, તેમજ આત્માને નિંદતો નથી. (મહાવિષ્ણુ સૂત્ર)

હે ભાઈઓ ! જેઓ આપણા મતના નથી તેઓ કદાપિ મારી,
મારા ધર્મની, અથવા મારા સંઘની નિંદા કરે તોપણ તમારે
ક્રોધ કરવાને કાંઈ પણ કારણ નથી. (બ્રહ્મભગ્ન સૂત્ર)

જે બીજા મનુષ્યો સન્માર્ગે ન ચાલતા હોય તો આપણે તેમને
સદ્વર્તનથી સંતુષ્ટ કરવા. આ રીતે સન્માર્ગનો લાભ બતાવીને,
ધર્મની દરેક ઠેકાણે ઊંડી છાપ પાડી શકીએ અને તેને ચિરકાલ
સ્થાયી બનાવી શકીએ.

સુહૃદ અને મિત્ર

ખરાબ મનુષ્યો સાથેની મિત્રતા ટકતી નથી અને નબળા
હૃદયના મનુષ્યની મિત્રતા સંપત્તિ માફક નાશ પામતી જાય છે.
કેવળ સત્જનોજ મિત્રતાનાં નવાં કાર્ય કરીને તેઓના વડીલોની
મિત્રતામાં વૃદ્ધિ કરે છે.

જે મિત્રો વિપત્તિકાળમાં પણ પોતાના મિત્રો તરફ વફાદાર
રહે છે, તેમનેજ હું ખરા સુહૃદ તરીકે મારા હૃદયમાં ગણું છું.
કારણ કે વૈલવવાળા મનુષ્યનો સંપત્તિસમયે કોણ મિત્ર નથી ?

માટે જે મનુષ્યો આ જગતમાં ધન પ્રાપ્ત કરીને પોતાના
મિત્રો તથા ધર્મ ખાતર તેનો વ્યય કરે છે, તેઓનુંજ ધન ખરેખર
સ્થાયી છે અને જ્યારે તે ધન નાશ પામે છે, ત્યારે અંતે કોઈ
પણ પ્રકારનું દુઃખ ઉત્પન્ન કરતું નથી. (અશ્વમેધનું ગુદ્યરિત)

દૂંધમાં હું તમને મિત્રનાં લક્ષણ નીચે પ્રમાણે જણાવીશ:-

ત્યારે તમે ખોટું કરતા હો ત્યારે તે તમને ચેતવણી આપે.
ત્યારે શુભ કાર્ય કરતા હો ત્યારે ખંતથી મંડયા રહેવાને ઉપદેશ આપે.

જ્યારે તમે સંકટમાં અથવા ભયમાં હો ત્યારે તમને મદદ કરે, આશ્વાસન આપે અને દુઃખથી મુક્ત કરે. આવો મનુષ્ય ખરેખર ખરો અને અનુકરણ કરવાલાયક મિત્ર છે.

જો મનુષ્યને નિશ્ચય અને પવિત્ર સુત્ર મિત્ર મળી આવે, તો તેણે પોતાના સ્વભાવને શુદ્ધ બનાવીને વિચારપૂર્વક અને હૃદય સહિત તેની મિત્રતા કરવી.

પોતાના જીવનમાર્ગ પ્રમાણે વર્તતો જો દોષ પણ સુત્ર મિત્ર ન મળી આવે, તો તેણે દૃઢ રીતે એકાંત માર્ગ શ્રદ્ધા કરવો—પણ મૂર્ખાની મિત્રતા કરવી નહિ.

જે અપવિત્ર મનુષ્યની સોળત કરે છે તેને દુષ્ટતાનો પાશ બેસે છે. જે દુષ્ટની સોળત કરે છે તેને જૂમિ પર નીચે જોડું પડે છે, (અર્થાત્ શરમાવું પડે છે); આરા મનુષ્યોની મિત્રતા તેને ધાર્મિક (ન્યાયી) બનાવે છે. તેટલા માટે જેના સાંનિધ્યથી તમે ઉન્નતિ પામે તેનેજ વળગી રહો.

જે અપવિત્ર મનુષ્યની મિત્રતા કરે છે તે, દોડેલી માછલી જેમાં મૂડેલી છે, તેના મધુર કુશ (ધાસ) તુલ્ય છે. કુશ (ધાસ) અપવિત્ર બને છે.

જેવા મનુષ્યના મિત્ર હશે અને જેવી તેની ઉચ્ચ ભાવના હશે, તેવા તમે થોડા સમયમાં થશો. માટે મિત્રની પસંદગીમાં ડહાપણ વાપરો. શ્રદ્ધાસહિત મનુષ્ય સાથે મિત્રતા બાંધવી નહિ; કારણ કે એક સુકાયેલો ફૂલો, કે જે ખોદવામાં આવે ત્યારે ફક્ત કાદવવાળું પાણીજ આપે છે, તે ફૂલો જેવો તે મનુષ્ય છે.

પણ સુત્ર પુરુષો શ્રદ્ધાવંત પુરુષો સાથે મિત્રતા બાંધવી, કારણ

કે તેઓ વિશાળ અને નિર્મળ ઝરા અથવા ઠંડા અને શાંત સરોવર સરખા છે.

મુનિને પણ ઘીલ મનુષ્યના રાગદ્વેષથી અસર થાય છે.

તેટલા માટે અશ્રદ્ધાળુ સાથે વ્યવહાર રાખવો નહિ; પણ ફક્ત શ્રદ્ધાવંત સાથે મિત્રતા બાંધવી.

વિવિધ વચનો

સર્વ સંયોગોમાં સર્વ મનુષ્યો ભણી ઉદારતા, સભ્યતા, પરોપકાર અને નિઃસ્વાર્થતા દાખવવી; આ ગુણો ચાલતા રથને પેડાની ખીલી માફક જગતને ઉપયોગી છે. (મીઠૂબોવાદ)

જિંદગી છે ત્યાંસુધી ધન ને મિલકત છે; પણ શરીર નાશ પામે છે ત્યારે તેની સાથે સર્વ મિલકત નકામી થાય છે. જ્ઞાન તે હંશ હજાર જમાના સુધી ચાલે તેટલી મિલકત છે. મુર પુરુષની જિંદગી પછી પણ તેના જ્ઞાનની કીર્તિ અમર રહે છે.

જો રતનને ઓપ ચડાવવામાં ન આવે તો તેનામાં તેજ આવશે નહિ અને તેજ વગરનું રતન નિરુપયોગી પથ્થર સરખું છે.

જો મનુષ્ય અભ્યાસ ન કરે તો તેને જ્ઞાન મળશે નહિ અને જે મનુષ્યમાં જ્ઞાન નથી તે મૂળ છે.

કોઠારમાં ભરી મૂકેલા ખજાનાનો નાશ થાય છે; પણ મનમાં સંગ્રહેલો ખજાનો નાશ પામતો નથી. કોઈ પણ વસ્તુના ખજાના લાંબા વખત સુધી ચાલતા નથી; માટે જ્ઞાનનેજ તારા ઉત્તમ અને અમૂલ્ય ખજાનારૂપ જાણ.

બુદ્ધ લોકની ઉચ્ચ ભાવનાઓ

મૂળાંની સેવા કરવી નહિ પણ સુરુની સેવા કરવી. પૂણ્ય પુરો પોને માન આપવું. આ સર્વ મુળનાં ઉત્તમ આધનો છે.

રમણીય ભૂમિમાં વાસ, પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં સુકૃત્ય અને

શુભ ઇચ્છાઓથી પૂર્ણ આત્મા-આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

અતિશય જ્ઞાન અને કેળવણી, આત્મસંયમ, સારી રીતે કેળવાયેલું મન, સારી રીતે જોલેલાં પ્રિય વાક્યો-આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

દાન આપવું તે, ન્યાયયુક્ત વર્તન, અનિંદ આચાર-આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

પાપ પ્રતિ તિરસ્કાર, પાપવિરમણ, માદ્ય વસ્તુનો નિષેધ, સત્કાર્યોમાં ઉત્સાહ-આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

પૂજ્યલાવ, નમ્રતા, સંતોષ, આભાર અને યોગ્ય ઋતુમાં ધર્મ (નિયમ) નું શ્રવણ-આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

સહનશીલતા, સૌમ્યતા, શાંત પુરુષોની મિત્રતા અને યોગ્ય ઋતુમાં ધર્મકથા-આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

આત્મનિશ્ચય, પવિત્રતા, મહાન સત્યોનું જ્ઞાન અને નિર્વાણનો અનુભવ-આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

જેનો આત્મા જીવનના ફેરફારના સપાટામાં નિશ્ચલ, નિર્વિકારી, હિલગીરીરહિત અને સ્વસ્થ રહે છે, તે સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો પામ્યો છે.

આ પ્રમાણે વર્તનાર મનુષ્ય દરેક જાણુએ અજિત થઈ, નિર્ભયતાથી વિચરે છે. આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

(૨)

બૌદ્ધધર્મશ્રદ્ધામાં દરેક બૌદ્ધની ઉચ્ચભાવના દેવી હોવી જોઈએ, તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે કરેલું છે.

જે કોઈ બીજાનું ભલું કરવાની અને અત્યંત શાંતિના સ્થાનરૂપ નિર્વાણની ઇચ્છા ધરાવતો હોય તે નિષ્કપટી, પ્રમાણિક અને અંતઃકરણના આદેશ પ્રમાણે કામ કરનારો હોવો જોઈએ. તેણે શબ્દોમાં નમ્ર, મિલનસાર, વિનયી, સંતોષી અને થોડી વસ્તુઓથી ચલાવી લેનારા થવું જોઈએ. તેણે નિશ્ચિંત અને સ્વસ્થ મન-

વાળા થવું જોઈએ અને તે સાથે નિરભિમાની અને નિર્દોષી બનવું જોઈએ. તેણે કાંઈ પણ હલકું કામ કરવું નહિ; પણ વિચારમાં, વચનમાં અને કાર્યમાં ધર્મના નિયમો પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. ચાર ઉમદા સત્યોનું જ્ઞાન મેળવીને તેણે અષ્ટવિધ માર્ગ પ્રમાણે નિર્દોષ જીવન ગૂળવું જોઈએ. તેણે સંપત્તિમાં મહાલવું નહિ, વિપત્તિમાં તદ્દન દીન બનવું નહિ; વિજયથી અભિમાની ન બનવું, તેમ પરાજયથી ગભરાઈ ન જવું. જેને કોઈ પ્રકારની તૃષ્ણા જ ન હોય તેના જેવી મનની સમતોલવૃત્તિ રાખવી જોઈએ.

કેવળ કાષાયવસ્ત્ર પહેરવાથી, ગાદ્યક્રિયાઓ અને આચારો કરવાથી, જંગલમાં જિંદગી ગાળવાથી, ગરીબાઈથી, પરાધીન-પણાથી કે કેવળ પુસ્તકોના ભણતરથી મનુષ્ય શ્રમણ બનતો નથી; પણ જે ઇન્દ્રિયોના વિકારોથી મુક્ત છે, જે શુદ્ધ હૃદયનો છે, જેણે સ્વાર્થવૃત્તિ પર જય મેળવ્યો છે, તેજ ખરો બુદ્ધનો શિષ્ય છે. તેટલા માટે તેણે આંતરબુદ્ધિ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ, સમભાવ અને પરોપકારવૃત્તિ ખીલવવાં જોઈએ.

પૃથ્વી પર કે પૃથ્વીની પેઢી પારનાં જીવનોમાં, નિખળ તેમજ સખળ તરફ, ઉચ્ચ તેમજ નીચ તરફ, સારા તેમજ ખોટા તરફ, પાસેનાં તથા દૂરનાં-સઘળાં પ્રાણીઓ તરફ તેણે દયાજીવૃત્તિ રાખવી જોઈએ.

તેણે કોઈને ધમકાવવું નહિ, ધિક્કારવું નહિ તેમજ હેરાન કરવું નહિ. જેવી રીતે માતા પોતાના એકના એક બાળક તરફ પ્રેમભાવથી જુઓ છે, તેમ તેણે દયા અને પરોપકારની વૃત્તિથી દરેક દિવસે અને દરેક કલાકે સઘળા જીવો તરફ જોવું જોઈએ.

જે ઉમદા અષ્ટવિધ માર્ગ પ્રમાણે ચાલે છે, તેનો સ્વભાવ પર્વતમાં આવેલા ઝરાની માફક શુદ્ધ અને કંઈકોલરહિત હોવો જોઈએ. જે વેર અને અભિમાન, આશા અને ભય, વિકાર અને લોભ,

રાગ અને દ્રેષથી મુક્ત છે તે પવિત્રતામાં રહે છે. જેણે જીવન-તૃષ્ણાનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરી ખરું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે દુઃખ અને પુનર્જન્મનો અંત લાવે છે ને પરિનિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે.

સદ્ધર્મનાં સાત રત્નો

- (૧) સંપૂર્ણ જીવનનું રત્ન-હોં લિહુકો ! સર્વશુભસંપન્ન જીવન ગાળવાનો ઉપદેશ અહીં કરે છે અને પવિત્રતાનું રત્ન ધારણ કરે છે.
- (૨) સંપૂર્ણ શાંતતાનું રત્ન-હોં લિહુકો ! પવિત્ર વિચારની ભૂમિકા પર તમારું મન એકાગ્ર કરો અને સંપૂર્ણ શાંતતાનું રત્ન ધારણ કરીને જન્મમરણના ચક્ર સાથે મનને બાંધનાર શૃંખલાનો નાશ કરો.
- (૩) પવિત્ર જ્ઞાનનું રત્ન-હોં લિહુકો ! તમારી યુદ્ધિનો ઉપયોગ કરો અને જીવાત્માનું આ સૃષ્ટિમાં અસ્તિત્વ હોવાનું કારણ શોધી કાઢો. પવિત્ર જ્ઞાનનું રત્ન ધારણ કરીને તમારી જાતને જન્મ અને પુનર્જન્મના ક્રેદખાનામાંથી છૂટી કરો.
- (૪) શાશ્વત આનંદનું રત્ન-હોં લિહુકો ! જે રત્નથી અમિતને ઉત્કૃષ્ટ સુખની સ્થિતિ લોગવવાની શક્તિ મળે છે, તે રત્ન મેળવવાને તમે ઉદ્યમ કરો, મુક્ત થયેલા અહંતો આ રત્ન ધારણ કરીને જીવતાં પણ શાશ્વત આનંદ લોગવે છે.
- (૫) ઇન્દ્રિયાતીત જ્ઞાનરત્ન-હોં લિહુકો ! જેથી કુદરતના નિયમોના કાર્યમાં પ્રવેશ મળે તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્યમ કરો.
- (૬) સંપૂર્ણ નિર્ભયતાનું રત્ન-હોં લિહુકો ! જે લિહુક ચાર યતિ સંલિદમાં x નિપુણ છે તે સંપૂર્ણ રીતે લયથી મુક્ત છે. તે લિહુક કવચ ધારણ કરેલા યોદ્ધાની માફક નિર્ભયતાથી યુદ્ધિના મેદાનમાં પ્રવેશ કરે છે.

x અહંતોએ પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાન અને નિરીક્ષણની શક્તિઓ સંબંધીનો ઔદ્ધર્મના સિદ્ધાંતનો ભાગ.

(૭) સાત સર્વોત્કૃષ્ટ સદ્ગુણોના સંપૂર્ણ પ્રબોધનું રત્ન-હે લિહુકો !
આ સાત રત્નના હારને ધારણ કરનાર પુરુષ મનુષ્યને તેમજ
દેવતાઓને પૂજ્ય છે.

પાંચ નૈતિક શક્તિઓ

શિષ્યોએ મેળવવા લાયક પાંચ નૈતિક શક્તિઓ:—

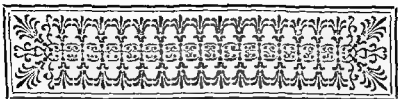
(૧) આત્મનિષ્ઠા અને આત્મ શ્રદ્ધા, (૨) ઉત્તમાહ, (૩) મનની
ખારીક તપાસ (આત્મનિરીક્ષણ) (૪) વિચારોની એકાગ્રતા
(સમાધિ) અને (૫) જ્ઞાનપ્રાપ્તિ.

ચાર સંપાદન અથવા પ્રયત્નો

(૧) ઊગતા પાપને અટકાવવાનો પ્રયત્ન.
(૨) ઉત્પન્ન થયેલા પાપને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન.
(૩) પ્રકટ નહિ થયેલા શુભ કાર્યને પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન.
(૪) અસ્તિત્વ ધરાવતા શુભ કાર્યમાં વૃદ્ધિ કરવાનો પ્રયત્ન.

ધર્મ વિષે

જેમ ખરાબ રીતે સંચારેલા છાપરામાં વરસાદ જોરથી રસ્તો
ઠરે છે, તેવીજ રીતે પવિત્ર વિચારોને ધિષ્ઠાકરનારાના મનમાં મનો-
વિકારો માગે પ્રાપ્ત કરે છે અને જેમ સારી રીતે સંચારેલા છાપ-
રાથી વરસાદ સરી જાય છે, તેમ સુત્ર પુરુષોથી વિકારો દૂર નાસે
છે. જે નિયમરહિત મનુષ્ય ધર્મને માનતો નથી પણ ફક્ત પાનાં
પછી પાનાં ઊકેલે છે અને એક પછી એક શ્લોકનો ઉચ્ચાર કરે છે,
તે બૌદ્ધધર્મ પાળનાર નથી પણ બીજાની ગાયો ગણનાર મૂર્ખ
ગોવાળ છે. નિયમાનુયાયી અને પ્રેમાળ મનુષ્ય જે ફક્ત ધર્મનો
એક શ્લોક જાણે છે, પણ ઇર્ષ્યા, દ્વેષ-દ્રોહ અને અજ્ઞાનથી મુક્ત
છે તેજ બૌદ્ધધર્મનો યતિ છે.



પ્રતાપી બૌદ્ધરાજા મહાન અશોકના શિલાલેખો

શાસન નં ૧

ભૂતદયા

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી* મહારાજની આજ્ઞાથી આ શાસન લખવામાં આવે છે. અહીં યજ્ઞને માટે કોઈ પણ પ્રાણીનો વધ કરવો નહિ, તેમજ તહેવારને દિવસે સમાજો ભરવા નહિ; કારણ કે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી (અશોક) રાજા આવા મેળાવડાને હોયરૂપ ગણે છે, છતાં કેટલાક પવિત્ર દિવસોના સમાજોને થોડા માને છે.✕

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના રસોડામાં કઢી બનાવવાને હરરાજ હજારે પ્રાણીઓનો પહેલાં વધ કરવામાં આવતો હતો. આ શિલાલેખ જો વખતે લખાય છે તે વખતે બે મોર અને એક હરણ મળી ત્રણ

* આ બધા શિલાલેખોમાં અશોકને પ્રિયદર્શી એવું નામ આપવામાં આવેલું છે.

✕ આવા મેળાવડામાં ઉગ્મણીઓ યતી અને તે નિમિત્તે પ્રાણીઓનો વધ દરાવવામાં આવતો હતો, માટે આ ઉત્તેષ છે. જો આ પ્રાણીવધ ન થતો હોય તો આવા મેળાવડા પણ અતિ ઉત્તમ છે.
(મિરનારનો લેખ.)

૨૦૮ પ્રતાપી બૌદ્ધરાજ મહાન અશોકના શિલાલેખો

પ્રાણીઓને દરરોજ કાપવામાં આવે છે. (તેમાં પણ હરણ દર-
રોજ નહિ.) x

આ પ્રાણીઓની પણ ભવિષ્યમાં કતલ કરવામાં આવશે નહિ.

શાસન નં. ૨

મનુષ્ય અને પશુઓને સુખનાં સાધનો પૂરાં પાડવા વિષે

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી^૧ રાજાના સચળા મુલકોમાં તથા પાસેના
દેશમાં જેવા કે ચોલ, પાંડ્યદેશ, સત્યપુત્ર, કેરલપુત્ર, તામ્રપણી^૨
(લંકા) માં તથા ગ્રીકરાજા એન્ડીઓકસ તથા તેના સામંત રાજા-
ઓના મુલકોમાં—દરેક સ્થળે મનુષ્યના સુખના તેમજ પ્રાણીઓના
સુખના ઉપાયો દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી^૩ મહારાજા તરફથી યોગ્યતામાં
આવ્યા છે. મનુષ્યો તથા પશુઓને ઉપયોગી જે જે ઔષધિઓ
જે જે સ્થાને નથી તે તે ઔષધિઓ મંગાવીને તે તે સ્થાને રાપેલી
છે; તેમજ કળમૂળ જે સ્થળે નથી તે સ્થળે મંગાવીને રાપેલાં છે.
મનુષ્યો તથા પશુઓના ઉપયોગ આજે માત્રમાં વૃદ્ધો વવરાબ્યાં
છે અને કૂવા ખોદાવરાબ્યાં છે.

શાસન નં. ૩

પૃથ્વીવાર્ષિક સભા

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી^૪ મહારાજા કહે છે કે, મારા રાજ્યાભિષેકના
તેરમા વર્ષમાં મેં આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી છે કે, મારા રાજ્યમાં
દરેક સ્થળે જિલ્લાના ઉપરીઓએ તેમજ મારા અમલદારોએ દરેક
પાંચ વર્ષે એક ત્રીટી સામાન્ય સભામાં એકઠા મળવું. ત્યાં પે-

x જિરનારનો શિલાલેખ વળ્ગાને ઠી કે:—આમજ પર્મશામન
બદાર પાડવામાં આવ્યું છે કે, મલકમાં પ્રાણીઓ મારી લેવા
અને આજ સુધી આવી રીતે ચાલતી આવી છે; પણ તે રીત
તેને છૂટ નથી. તેથી આ પર્મશામન બદાર પાડવામાં આવે છે કે
દેવેલી રાજ્યે પ્રાણીને મારવાં નહિ.

તાનું કામકાજ પતાવવા ઉપરાંત નીચેના ધર્મનિયમોની ઉદ્દ્યોષ-
ણા કરવી. માતાપિતાની આરા માનવી એ ઉત્તમ છે; મિત્રો, ઓ-
ળખીતાઓ, સ્વજનો, ગ્રાહણો અને શ્રમણો (સિદ્ધુઓ) તરફ
ઉદારતા બતાવવી એ ઉત્તમ છે. દરેક જીવતા પ્રાણીની જિંદગી
પવિત્ર છે, એવી ખુદ્દિ રાખવી એ ઉત્તમ છે ને ઉડાઉપણાથી અને
નિંદાથી દૂર રહેવું એ ઉત્તમ છે; અંધે શ્રદ્ધાવાન મનુષ્યોને વિસ્તાર
સહિત શબ્દશઃ અને ભાવ સાથે આ નિયમો સમજાવવા જોઈએ.

શાસન નં. ૪

ધાર્મિક જીવન

ધણા લાંબા સમયથી-સેંકડો વર્ષથી પ્રાણીઓની હિંસા ચાલી
આવે છે; જીવતાં પ્રાણીઓ તરફ ઘાતકી વર્તણૂક ચલાવવામાં આવે
છે. સ્વજનોનો વિનય સચવાતો નથી અને ગ્રાહણ-શ્રમણોનું
માન જળવાતું નથી.

પણ હવે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શીના ધાર્મિક જીવનથી લડાઇના
ઢોલને બદલે ધર્મનું ઢોલ વગાડવામાં આવે છે. રથની હાર તથા
ગજાદિની સવારી કાઢવામાં આવે છે, રાશની કરવામાં આવે છે
અને આ વગેરે કરીને દિવ્ય દેખાવ લોકોને બતાવવામાં આવે છે.
જે સેંકડો વર્ષથી બન્યું નથી તે હાલ દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા
તરફથી થયેલી ધાર્મિક નિયમની ઉદ્દ્યોષણાથી બને છે-જીવતાં
પ્રાણીઓની કતલ બંધ થતી જાય છે, જીવતાં પ્રાણી પ્રતિ ઘાત-
કીપણું બંધ થતું જાય છે, સ્વજનો તેમજ ગ્રાહણ-શ્રમણો તરફ
માનખુદ્દિ તથા વડીલો અને માતાપિતા તરફ ભક્તિભાવ વૃદ્ધિ
પામતા જાય છે. આ અને બીજી ઘણીક રીતે ધાર્મિક જીવન વૃદ્ધિ
પામ્યું છે ને દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા હજી પણ તેને વધારશે.

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાના પુત્રો તથા પૌત્રો પણ કાળ-

ચક્રના અંત સુધી આ ધર્માચરણની વૃદ્ધિ કરશે અને જાતે ધર્મ તથા શીલ પાળી ધાર્મિક નિયમની ઉદ્વેષણ કરશે; કારણ કે ધાર્મિક નિયમને જાહેર કરવો એ સૌથી ઉત્તમ કામ છે. જે દુઃશીલ મનુષ્ય છે તે કદાપિ ધર્મ પાળી શકે નહિ.

ધર્માચરણની વૃદ્ધિજ લાભકારી છે અને હાનિ (ઘટાડો) ન થાય તેમાંજ લાભ છે. આ કારણથીજ આ લેખ લખવામાં આવ્યો છે કે, મનુષ્યોએ ધર્માચરણની વૃદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પણ તેમાં ઘટાડો થવા દેવો નહિ.

રાજ્યાભિષેકના તેરમાં વર્ષમાં દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ આ લેખ લખાવેલો છે.

શાસન નં. ૫

ધર્મમહામાત્રા (ધર્માચરણની તપાસ રાખનારા)

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજ જણાવે છે કે:—સારું કામ કરવું એ મુશ્કેલ છે. સારું કામ કરનારો ખરેખર ઠઠિન કામ કરે છે. ઘણાં સારાં કામો મારે હાથે થવા પામ્યાં છે. જે મારા પુત્રો, પૌત્રો અને મારા વંશજો કાળચક્રના અંત સુધી આ પ્રમાણે વત્યાં કરે, તો તેઓ ઘણું સારું કામ કરી શકશે. પણ જો કોઈ આ આરાતું ઉદ્ભવન કરશે તો તે દુઃખ ભોગવશે; કારણ કે પાપ કરવું એ ઘણું સહેલું છે. ભૂતકાળમાં કોઈ પણ વખત ધર્મનીતિની તપાસ રાખનારા (ધર્મમહામાત્રા)ઓ નીમવામાં આવ્યા નથી, પણ મારા રાજ્યના ચૌદમા વર્ષમાં આ ધર્મમહામાત્રાઓ નીમવામાં આવ્યા છે. મારા રાજ્યમાં તેમજ ચેાન (યવન), કાબીજ, ગાન્ધાર, શકિરક અને પિટેનિક, તથા સીમાપર આવેલાં બીજાં રાજ્યોમાં સર્વ ધર્મના લોકોમાં ધાર્મિક જીવનની સ્થાપના કરવા સારું, ધર્મનીતિ વધારવા સારું અને સુધર્મી મનુષ્યોના મુખ અને કંઠમાં સારું આ પુરુષો કામો લાગેલા હોય છે. મારા પગારદાર નોકરો, ગ્રામજનો,

ધનવાનો અને ગરીબો તેમજ વૃદ્ધ મનુષ્યોના કસ્યાણ તથા સુખ-ની વૃદ્ધિ કરવા સારુ અને ધર્મિષ્ઠ* મનુષ્યોના માર્ગમાંથી વિઘ્નો દૂર કરવા સારુ તેમને નીમવામાં આવ્યા છે.

ખેટી કેદખાનાની સજા અથવા દંડ દૂર કરવાને, અડચણો દૂર કરવાને તથા કોઈને મોટું કુટુંબ હોય, એકાએક આદત આવી પડી હોય અથવા વૃદ્ધ થયો હોય તેવા મનુષ્યોની હકીકતો તપાસી, તેમને દુઃખથી છોડાવવાને આ ધર્મમહામાત્રાને નીમવામાં આવ્યા છે.

અહીં પાટલિપુત્રમાં તેમજ ખીજ્જં શહેરોમાં મારા ભાઈઓ, બહેનો તથા સ્વજનોના સ્ત્રીવર્ગની દેખરેખ રાખવામાં તેઓને નીમવામાં આવ્યા છે. મારા રાજ્યમાં દરેક સ્થળે જે રાજ્યભક્ત પુરુષો ધર્મિષ્ઠ છે, સદ્ગુણી છે અને હાતાર છે, તેમની સાથે કામ કરવાને આ ધર્મમહામાત્રાઓને નીમવામાં આવ્યા છે. આ કારણથીજ આ પવિત્ર શાસન લખવામાં આવ્યું છે, કે જેથી તે લાંબો કાળ ટકી શકે અને મારી પ્રજા પણ તે પ્રમાણે આદી શકે.

શાસન નં. ૬

કામકાજ ઘણીજ ત્વરાથી પતાવવા વિષે

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી* મહારાજ આ પ્રમાણે જણાવે છે કે:- ઘણા લાંબા કાળથી કામકાજ બરાબર ચાલતું નથી, તેમજ દરેક કલાકે લોકોની હકીકતો મને પહોંચાડવામાં આવતી નથી. આથી મેં એવી ગોઠવણ કરી છે કે, ગમે તે કલાકે તેમજ ગમે તે સ્થળે-હું જમતો હોઉં અથવા જનાનખાનામાં હોઉં અથવા મારા શયનગૃહમાં હોઉં કે મારા ખાનગી દીવાનખાનામાં હોઉં; મારી ગાડીમાં હોઉં અથવા તો મહેલના બગીચામાં હોઉં-ગમે ત્યાં હોઉં ત્યાં પ્રજાની હકીકત પૂરી પાડનારાઓએ મને લોકોનાં કામકાજ

સંબંધી નિરંતર ખબર આપવી. કારણ કે લોકોનાં કામનો ગમે તે જગ્યાએ નિકાલ આણવાને હું તૈયાર છું.

અને જો કદાચ હું જાતે સુખથી એવા શબ્દો ઉચ્ચારી આજ્ઞા કરું કે અમુક દાન આપવું, અથવા અમુક હુકમનો અમલ કરવો અથવા કાંઈક ઘણુંજ ઉપયોગી કામ અમલદારોને સોંપવામાં આવ્યું હોય અને હવે જો તે કામ કરવામાં કાંઈ તકરાર થાય, અથવા તો સમાજમાં કાંઈ કપટ થાય તો મારી આજ્ઞા છે કે, ગમે તે કલાકે તથા ગમે તે સ્થાને મને તે હકીકત જણાવવી; કારણ કે હું મારા ઉદ્યોગથી તેમજ જલદીથી કામ કરવાની રીતથી કદાચિ પૂરેપૂરો સંતોષ પામ્યો નથી.

જનસમુદાયના કલ્યાણ અર્થે મારે કામ તો કરવુંજ નોંધ્યું. ઉદ્યોગમાં તેમજ જલદીથી કામકાજ પતાવવામાં ઉદ્યત્ન મૂળ છે અને સામાન્ય પ્રજાના હિત અર્થે આ જો બાબત કરતાં કોઈ પણ બાબત વધારે અગત્યની નથી અને હું શા માટે મહેનત કરું છું? આ મહેનત કરવાનું મારું પ્રયોજન એટલુંજ છે કે, જીવતાં પ્રાણીઓ પ્રતિનું મારું ઋણ હું અદા કરું કે જેથી હું કેટલાકને આ જગતમાં સુખી કરી શકું અને તેથી તેઓ ખીજા જગમાં સ્વર્ગ મેળવે.

આ કારણથી મેં આ પવિત્ર શિલાલેખ લખાવરાવ્યો છે કે તે લાંબા વખત સુધી ટકે અને મારા પુત્રો, પૌત્રો અને પ્રપૌત્રો જનસમુદાયના હિત અર્થે પ્રયત્ન કરે. આ કામ અત્યંત ઘમ વિના જાને તેમ નથી.

શાસન નં. ૭

ધમનું અનુદાન

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાની એવી ઇચ્છા છે કે, સઘળાં સ્થાનોમાં સઘળા ધર્મના મનુષ્યો શાંતિથી રહે; કારણ કે તે

સર્વે ઇન્દ્રિયસંયમ અને મનઃશુદ્ધિની ઇચ્છા રાખે છે.

મનુષ્યોની ઇચ્છાઓ તથા મતો અસ્થિર હોય છે.* કેટલાક પૂરેપૂરો ધર્મ પાળશે, ત્યારે બીજા કેટલાકો અપૂર્ણ રીતે તે પાળશે. જે મનુષ્ય ઉદારતાથી પુષ્કળ ધન આપવાને અસમર્થ હોય તેવા ગરીબમાં ગરીબ મનુષ્યમાં પણ ઇન્દ્રિયસંયમ, ભાવશુદ્ધિ, કૃતજ્ઞતા અને દૃઢભક્તિ (શ્રદ્ધા) પ્રશંસા કરવા લાયક છે.

શાસન નં. ૮

ધર્મયાત્રા

ભૂતકાળમાં રાજાઓ મૃગયા (શિકાર) વગેરે મોજશોખને વારતે સવારી કાઢતા હતા; પણ દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી* મહારાજાને તેમના રાજ્યના દશમા વર્ષમાં જ્ઞાન યજ્ઞ કે ધર્મયાત્રા સૌથી ઉત્તમ છે, કારણ કે ધર્મયાત્રામાં બ્રાહ્મણ-શ્રમણાનું દર્શન થાય તથા તેમને દાન અપાય; વૃદ્ધજનોનું દર્શન થાય તથા તેમને સુવર્ણની બક્ષિસ અપાય; દેશની તથા લોકોની મુલાકાત લઈ શકાય અને દેશજનો આગળ ધર્મની ઉદ્દ્યોત્સાહ કરી શકાય તથા ધર્મ સંબંધી સંવાદ ચલાવી શકાય.

આ કારણથી દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી* મહારાજા તે વખતથી ભૂતકાળનો પોતાનો નિચાર ફેરવીને ધર્મયાત્રામાં આનંદ માને છે.

શાસન નં. ૯

ક્રિયામાર્ગ

દેવોના પ્રિય પ્રિયદર્શી* મહારાજા આમ જણાવે છે કે:- મંદવાડને પ્રસંગે, પુત્રલગ્ન પ્રસંગે, પુત્રીલગ્ન પ્રસંગે, પુત્રપ્રસવ પ્રસંગે તેમજ પ્રવાસ કરવાને પ્રસંગે; આ તેમજ બીજાં એવા અનેક પ્રસંગે લોકો અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરે છે.

* મનુષ્યોની ઇચ્છાઓ તથા મતો જુદા જુદા હોય છે.

વળી આવા પ્રસંગે ઘણી સ્ત્રીઓ તો ઘણા પ્રકારની હલકી અને નિરુપયોગી ક્રિયાઓ કરે છે. જો કે ક્રિયાઓ કરવી તો જોઈએ, પણ ઉપર જણાવેલી ક્રિયાઓ નિષ્ફળ છે; પણ ધર્મ-ક્રિયા-એજ ક્રિયા ઘણા ફળવાળી છે. આ ધર્મક્રિયામાં નીચેની યાજ્ઞતોનો સમાવેશ થાય છે. નોકર-ચાકરોની તરફ દયાળુ રીતે વર્તવું; ગુરુઓનો યોગ્ય વિનય સાત્તવવો; જીવો તરફ દયા બતાવવી; બ્રાહ્મણ-શ્રમણને સારું દાન આપવું. આ અને આવા પ્રકારનાં બીજાં સત્કાર્યોજ ધર્મક્રિયા કહેવાય છે. તેટલા માટે પિતાએ, પુત્રે, ભાઈએ, બહેને, ચેઠે, મિત્રે અથવા સોબતીએ તથા પાડોશીએ પણ કહેવું જોઈએ કે, “ આ ધર્મક્રિયા ઉત્તમ છે; અને જ્યાંસુધી ઇષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી આ ધર્મક્રિયાઓ કરવી. ”

કેવી ક્રિયાઓ કરવાથી ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ શકે ? આ જગતમાં ચાલતી ક્રિયાઓનું ફળ અચોક્કસ છે; કદાચ તેથી ઇષ્ટ વસ્તુ મળી પણ શકે, કદાચ તેનું ફળ આ જગતને લગતુંજ આવે, તેથી બિલકુલ ધર્મની ક્રિયા અશાશ્વત નથી. આ જગતમાં તેથી ઇષ્ટ વસ્તુ કદાચ ન મળે તોપણ પરલવમાં તેને લીધે અનંત ફળ ચોક્કસ આવે છે અને જો આ ધાર્મિક ક્રિયાનું ફળ મળે તો બે પ્રકારનું ફળ ચોક્કસ મળ્યું ગણી શકાય. એટલે કે આ લવમાં ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ધર્મક્રિયા કરવાથી પરલવમાં ઉપર જણાવેલી અનંત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શાસન નં. ૧૦

ખરી કીર્તિ

જો પ્રજાજન વર્તમાનકાળમાં તેમજ ભવિષ્યમાં-બાકે કાળમાં ધર્મના નિયમને બરાબર સાંભળે નહિ અને તે પ્રમાણે વર્તે નહિ, તો કીર્તિ અને પ્રખ્યાતિ લાભકારી ગણાય નહિ, એમ દેવપ્રિય

પ્રિયદર્શી રાજા માને છે. પ્રજાજન ધર્મનો નિયમ સાંભળે અને તે પ્રમાણે વર્તે, તેથીજ દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા કીર્તિ અને પ્રખ્યાતિ ઇચ્છે છે.

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા જે જે ઉદ્યમ કરે છે, તે કેવળ પરલોકને માટે છે, કે જેથી દરેક જણ દુઃખથી મુક્ત થઈ શકે; કારણ કે દુઃખ એજ પાપ છે. મનુષ્ય ભલે જાંચી કે નીચી પંક્તિનો હોય, છતાં અત્યંત પરિશ્રમ અને સંપૂર્ણ સ્વાર્થત્યાગ કયાં સિવાય તેને આવી સ્વતંત્રતા મળવી દુષ્કર છે. પણ જેઓ જાંચી પંક્તિના છે, તેમને માટે તો આ કામ વધારે મુશ્કેલ છે.†

શાસન નં. ૧૧

અરી ઉદારતા

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા જણાવે છે કે:—

ધર્મના દાન સમાન કોઈ દાન નથી; ધર્મની મિત્રતા સમાન કોઈ મિત્રતા નથી; ધર્મની લઢાણી સમાન બીજી કોઈ લઢાણી નથી અને ધર્મના સંબંધ જેવો બીજો કોઈ સંબંધ નથી.

ધર્મ નીચેની જાળતોમાં સમાયેલો છે—નેાકર—આકરની સારી ખરદાસ કરવી; માતાપિતાની ભક્તિ કરવી; બ્રાહ્મણ—શ્રમણને દાન આપવું તથા જિંદગીને પવિત્ર ગણવી. (અર્થાત્ જીવોની રક્ષા કરવી.) આ શુભ કામ છે અને તે કરવા યોગ્ય છે, એમ પિતાએ, પુત્રે, ભાઈએ, શેઠે, મિત્રે અથવા સોબતીએ અને પાડોશીએ પણ કહેવું જોઈએ.

જે આ પ્રમાણે વર્તે છે, તે આ પ્રમાણે ધર્મના દાનથી આ

† જેઓ પદ્મીવાળા છે અને ધનાઢ્ય છે, તેઓ તેમના પિતા-બાપા તથા ધનમાં એટલા બધા મગ્ન થઈ રહે છે કે, ધર્મને વારસે તેઓને ભાગ્યેજ અવકાશ મળે છે.

જગતમાં સર્વની પ્રીતિને પાત્ર થાય છે અને પરલવમાં પણ અનંત પુણ્યનું ફળ મેળવે છે.

શાસન નં. ૧૨

પરમસદ્વિષ્ણુતા

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજ સર્વ સંપ્રદાયના લિહુમંડળ તથા ગૃહસ્થોના દાનમાનાદિથી સત્કાર કરે છે. દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજ સર્વસંપ્રદાયની યશોવૃદ્ધિ થાય એને જેટલું મહત્ત્વનું માને છે, તેટલું દાન અને સન્માનને માનતા નથી. દરેક ધર્મનું મહત્ત્વ અનેક રીતે વધે છે; પણ તેનું મૂળતો એજ છે કે વાણીને કાબૂમાં રાખવી અને નજીવાં કારણો સારુ બીજા ધર્મની નિંદા કરીને પોતાના ધર્મનું મહત્ત્વ કોઈએ વધારવું નહિ, તેમજ યોગ્ય કારણો સિવાય બીજા ધર્મની હલકાઈ કરવી નહિ; કારણ કે એક અથવા બીજા કારણસર દરેક બીજા ધર્મ માનને પાત્ર છે. આ પ્રમાણે વર્તવાથી મનુષ્ય પોતાના પંથનું મહત્ત્વ વધારી શકે છે, તેમજ બીજા પંથ પર ઉપકાર કરે છે. આથી વિરુદ્ધ વર્તવાથી મનુષ્ય પોતાના પંથને નુકસાન કરે છે અને બીજા પંથને અપકાર કરે છે. હું મારા ધર્મની કીર્તિ વધારું છું એવું સમજીને, પોતાના ધર્મ ઉપરના અતિશય રાગને લીધે બીજા ધર્મની નિંદા કરીને જે પોતાના ધર્મને માન આપે છે, તે પોતાના આવા વર્તનથી પોતાના ધર્મને બારે હાનિ પહોંચાડે છે.

માટે આત્મસંયમજ એજ ઉત્તમ છે. એકબીજાના ધર્મની વાતો સાંભળવી અને તે પણ ખુશીથી સાંભળવી.

આ વાસ્તે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજની ઇચ્છા છે કે, દરેક ધર્મવાળાએ ધર્મનો ધરાળર અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને ધર્મમાં નિપુણતા મેળવવી જોઈએ.

જુદા જુદા ધર્મ પાળનારાઓને જણાવવું જોઈએ કે, સર્વ સંપ્રદાયનો યશ વધે તથા તેને માન મળે તે સિવાયના દાન કે માનને દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા મહસ્વનાં માનતો નથી.

આ કારણથીજ ધર્મમહામાત્રા, સ્ત્રીઓની તપાસ રાખનારા, (સંન્યાસીની) તપાસ રાખનારાઓ અને એવા ખીજા અમલદારો કામે લગાડવામાં આવ્યા છે. આમ કરવાનું કૃપા એજ છે કે પોતાના ધર્મની વૃદ્ધિ થાય અને ધર્મમાર્ગની કીર્તિ થાય.

શાસન નં. ૧૩*

ખરો વિજય

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ પોતાના રાજ્યના નવમા વર્ષમાં કલિંગદેશ જીતી લીધો. એક લાખ અને પચાસ હજાર મનુષ્યોને બંદીવાન તરીકે પકડી લઈ જવામાં આવ્યા હતા. એક લાખ અને પચાસ હજાર મનુષ્યોની કતલ કરવામાં આવી હતી અને આઠલી આઠલી ઘણી સંખ્યામાં મનુષ્યો મરી ગયા.

કલિંગદેશ જ્યારથી જોડી દેવામાં આવ્યો, ત્યારથી દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ ઉત્સાહથી ધર્મનું રક્ષણ કર્યું છે, ધર્મમાં શ્રદ્ધાવાન રહ્યો છે અને ધર્મના નિયમોની ઉદ્વેગપણા કરી છે.

કલિંગદેશ ઉપર મેળવેલી જીતથી દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાને પક્ષાત્તાપ થાય છે; કારણ કે પ્રયત્ન નહિ જિતાયેલા દેશ જીતવામાં મનુષ્યોની કતલ, મરણ, કેદ વગેરે કામો અવશ્ય જાને છે, જેને વાસ્તે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાને અત્યંત શોક તથા ખેદ થાય છે.

આના કરતાં પણ વધારે ખેદ ધરવાનું દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાને કારણ છે. આ દેશોમાં પ્રાદ્યલો, શ્રમલો, જુદા જુદા ધર્મના મનુષ્યો અને ગૃહસ્થો વસે છે, કે જેઓ પોતાના વડીલોની ભક્તિ કરે છે, માતૃપિતાની આજ્ઞા પાળે છે અને ગુરુઓનો વિનય

* આ શિલાલેખ 'ગિરનાર' પર મળતો નથી.

કરે છે; તથા જેઓ મિત્રો, ઓળખીતાઓ, સોળતીઓ, સ્વજનો, દાસજન અને નોકરો તરફ માયાળુ વર્તણૂક ચલાવે છે તથા જેઓ ધર્મ પાળે છે. તે દેશમાં વસનારા આવા લોકોને (લઠાઈથી) જીલ્લમ સહન કરવો પડે છે, તેઓની કતલ થાય છે અને જેમને તેઓ ચઢાતા હોય તેમનાથી વિરોધ થાય છે.

જે લોકોનું રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હોય છે, તેઓને પણ સ્વ-જન આદિ વર્ગ તરફ પુષ્કળ પ્રીતિ હોય છે. તેઓના મિત્રો, ઓળખીતાઓ, સોળતીઓ અને સ્વજનોનો નાશ થાય છે અને આ પ્રમાણે જાતે હેરાન નહિ થનારા પુરુષો પર પણ જીલ્લમ થાય છે. (અર્થાત્ તેમની લાગણી દુખાય છે.)

આ સઘળા ચારે તરફ વ્યાપતા દુઃખથી દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાને અતિશય ખેદ થાય છે. એવો એક પણ દેશ નથી કે જ્યાં પ્રાક્ષણ-શ્રમણ વગેરે હોય તેવો સમાજ ન માલૂમ પડે અને દેશમાં એવું એક પણ સ્થાન નથી કે જ્યાં લોકો એક યા બીજો ધર્મ પાળતા ન હોય.

જે લોકો કલિંગ દેશમાં કપાયા હતાં, બંદીવાન તરીકે લઈ જવામાં આવ્યા હતા અથવા ગરહન મારવામાં આવ્યા હતા, તેવા લોકોના સોમર્ અથવા હનરમા ભાગનો નાશ પણ હવે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાને અતિશય ખેદનું કારણ થશે. કોઈ પણ મનુષ્ય તુકસાન કરી જાય; તોપણ દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાની એવી માન્યતા છે કે, જ્યાંસુધી તે સહન થઈ શકે ત્યાંસુધી ધીર-જથી તે સહન કરવું જોઈએ.

પોતાની જંગલમાં રહેનારી પ્રજા ઉપર પણ દેવપ્રિય પ્રિય-દર્શી મહારાજા દયાની લાગણીથી જીએ છે અને તેઓને ધર્મ-ભાગ તરફ વાળવા ઇચ્છે છે. કારણ કે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારા-જાનું બળ પશ્ચાત્તાપ છે. તેઓને આ પ્રમાણે ચેતવણી આપવામાં

આવે છે કે, “ જોદ્ધા કામ કરવાનું છોડી દો કે જેથી તમારો નાશ ન થાય.” કારણ કે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા સર્વ જીવોને વાસ્તે સહી-સલામતી, ઇન્દ્રિયોપર કાળુ, મનની શાંતિ અને મૃદુતા ઇચ્છે છે.

અને દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ધર્મથી જ્ય મેળવવો એ મોટામાં મોટો જ્ય છે. દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાએ આ જ્ય પોતાના અને પાડોશના રાજ્યમાં છેક ૬૦ યોગ્ય સુધી મેળવ્યો છે. (ઉત્તરમાં) જ્યાં ગ્રીકરાજા એન્ડીઓક્સ વસે છે અને તે રાજાની પછુ પેઢી પાર જ્યાં ચાર જુદા જુદા રાજાઓ ટોલેમી, એન્ડીગોનસ, મેગસ અને અલેક્ઝાન્ડર વસે છે ત્યાં અને દક્ષિણમાં ચોલદેશ, પાંચદેશ અને છેક લંકા સુધી અને અહીં રાજાના રાજ્યમાં, તેમજ યવનોમાં, કાંગોજમાં, નાભિતીના નાભ-કર્મા, લોજ લોકોમાં અને પિતિનીકમાં, આન્ધ્ર લોકોમાં, પુલીંદ લોકોમાં—દરેક રથજે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાએ જાહેર કરેલો ધર્મનો નિયમ લોકો પાળે છે.

જે દેશોમાં દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાના હોતો જઈ શકતા નથી, તેવા દેશોમાં પણ મનુષ્યો હાલમાં ધર્મ પાળે છે અને ધર્મ પ્રમાણે પ્રકટ કરેલો મહારાજા પ્રિયદર્શીનો પવિત્ર ઢંઢેરો સાંભળશે કે તરતજ તે ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાનું ચાલુ રાખશે.

આ પ્રમાણે સર્વ સ્થળે વિજય મેળવવામાં આવેલો છે અને આ રીતે સર્વત્ર મેળવેલો વિજય આનંદની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે. ધર્મથી મેળવેલી જીતમાં આનંદ મળે છે; તોપણ આ આનંદ પણ તુરંત છે, જે પરભવને લગતું હોય તેના જેવું ખીજું એક પણ પ્રિયદર્શી મહારાજા મહારવનું ગણતા નથી.

અને તેટલાજ કારણથી આ પવિત્ર લેખ લખવામાં આવ્યો છે કે, જેથી મારા પુત્રો અને મારા પોત્રો—તે ગમે તેટલા હોય—નવો જ્ય મેળવવો એ કર્તવ્ય છે એમ ન માને, હથિયારથી જીત

મેળવવામાં ગૂંથાયેલા હોય ત્યારે પણ દૈય અને નમ્રતામાં આનંદ માને અને જે ધર્મથી છૂત મેળવવામાં આવી છે તેજ ખરી છૂત છે એમ ગણે. કારણ કે આ છૂત આ ભવ તથા પરભવ ખત્રેમાં લાલકારી છે. જે આ ભવ તથા પરભવમાં લાલકારી થાય તેવો ઉદ્યોગ કરવામાંજ તેમને આનંદ માનવા દો.

શાસન નં. ૧૪

ઉપસંહાર

ધર્મને લગતા આ શિલાલેખો દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજની આજ્ઞાથી લખવામાં આવ્યા છે. કેટલીક વાર ટુંકાણમાં, કેટલીક વાર મધ્યમ કદમાં તથા કેટલીક વાર વિસ્તારમાં તે લખવામાં આવ્યા છે; કારણ કે દરેક સ્થળમાં દરેક બાળત યોગ્ય હોતી નથી અને મારાં રાજ્યો વિશાળ છે.

અગાઉ ઘણું લખાઈ ગયું છે અને ભવિષ્યમાં હું હજી ઘણું લખાવીશ. આ શિલાલેખોમાંનાં કેટલાંક વાક્યો વિવચની મધુરતાને લઈને તેમજ લોકો તે પ્રમાણે ચાલી શકે તેવી આશાથી ફરી ફરીને લખવામાં આવ્યાં છે. કોઈક બાળત અપૂર્ણ રીતે પણ લખાઈ હોય, તો તે જગ્યાના અભાવે, અથવા અમુક કારણને લીધે અથવા કોતરનારની ભૂલને લીધે તેમ થવા પામ્યું હશે.



સમાપ્ત

યુરોપને ચક્રિત કરે તેવા દેશી પ્રયોગ

ઘોળા ખાખરાના મૂળનો અર્ક

જાંખ, છારી, ખીલ, ફૂલાં, પડળ, મોતિયા, કામરવા, રતાં-ધળાપણું, પાણી ઝરવું વગેરે દહો ચોક્કસ મટે છે. ચરમાં જિતરે છે.

આ ખાખરા ચોટીલાની આજુબાજુ માંડવના પહાડી પ્રદેશમાં ખાખરાના મોટા વનમાં મળી શકે છે અને ખાસ પહાડી પ્રદેશના અનુભવી માણસો મારફત મેળવાય છે. આયુર્વેદમાં ઘોળા ખાખરાનું આંખ માટે વિશેષ મહત્ત્વ છે. આ વૃક્ષનાં ફૂલ, ઘડ, મૂળ, પાન વગેરે તમામ સફેદ હોય છે.

મોતિયા અને ફૂલાં જેવા દહો ઓપરેશન વગર ન મટે, તે મધ્યાના ઘણા દાખલા મળ્યા છે. થોડા તાજ અભિપ્રાય:—
(૧) આંખનાં અસાધ્ય દહોમાં આ દવા સફળ નીવડી છે. ડૉ. વૃસિંહપ્રસાદ બક્ષી, આંખના સરજન, રાજકોટ. (૨) ફૂલું મટયું છે. વડોદરા સુલેમાન નુરજી, મુ. ચમરા—(વાપા વાસક).
(૩) મોતિયામાં અજ્ય કામદો છે. પંદર શીશી મોકલો.

ડૉ. અમીનખાન પકાન, મેડિકલ ઓફિસર, બૂનાગઢ. કિં. રૂ. ૧૧

આંખનાં દહો માટે બીજી ઉત્તમ દવા

“ નયનામૃત ”

લીમડો, ખાખરો, બાવળ અને કમળના મધના મિશ્રણથી આ દવા બનાવાય છે. આંખનાં ફૂલાં, જાંખ, છારી, સોટસાઈટ, અકાજે આવેલ ચરમા, વગેરે મટાડી આંખ નિર્મળ, સ્વચ્છ, ને રોગરહિત તેજસ્વી બનાવે છે. ગોરખપુરથી ‘કલ્યાણના’ મંત્રી શ્રી. ધનંયમામદાસજી જણાવે છે કે:—“નયનામૃત થોડા દિવસ આંજવાથી આંખનું તેજ ઘણું વધ્યું છે, બીજી બાર શીશી મોકલો.” કિં. રૂ. ૧૧, ટપાલખર્ચ જુદું. આફ્રિકા માટે અઢી શિલિંગ.

વૈદ્ય બી. રાણપુરી—સુખશાન્તિ ઔષધાલય,
(પત્રિકા મફત મંગાવો) ચોટીલા—કાઠ્યાવાડ (India).

ખાખરાના મૂળનો અર્ક

કાયદા તથા આંજવાની રીત—(૧) આ અર્કની એક શીશી વાપરવાથી અને રોગ વધુ હોય કે જૂનો હોય તો ૨ થી ૬ શીશી વાપરવાથી આંખની ઝાંખ, છારી, ખીલ, પડળ ફૂલું, મોતિયો, ઝામરવા, રતાંધળાપણું, પાણી વહેવું વગેરે દરદો મટે છે; તથા સારી આંખમાં આંજવાથી આંખનું તેજ વધી ઘણાનાં ચરમાં ઊતરી જાય છે.

ખાવાની રીત તથા લાભ—નાગરવેલના પાનમાં કાચો, ચૂનો કે ખીજું કાંઈ નહિ નાખતાં માત્ર અર્કનાં જ ૩ થી ૫ ટીપાં ચોપડવાં અને જમ્યા પછી એ પાન ખાવું. એવળી પાન ગરમ હોઈ કપૂરી પાન ઠીક છે. આ રીતે આ અર્ક ૫-૭ દિવસ ખાવાથી જૂખ વધે, તાકાત આવે, વીપ્સાવ યતો હોય તો મટે; તથા સ્ત્રી-એને પ્રદરોગમાં કાયદો કરે છે.

મૂલ્ય ઇત્યાદિ—(૧) નાની દરજ્યાની બારની શીશીનું મૂલ્ય ૦-૧-૬ અને એવી ૮ શીશીઓના રૂા. ૦-૧૦-૦ છે. બહારગામથી મંગાવનારે ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂા. ૧-૨-૦ મોકલવા. (૨) બેઠા ઘાટની અઢી તોલા અર્કવાળી શીશીના રૂા. ૦-૫-૦ અને ચાર શીશીના રૂા. ૧-૨-૦ છે; અને બહારગામથી મંગાવનારે ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂા. ૧-૧૦-૦ મોકલવા. (૩) ૫૦ તોલા અર્કવાળો શીરો રૂા. ૧-૮-૦ થી મળશે. (૪) રેલવે રસ્તે જોઈએ તો પેકિંગ ઇત્યાદિના રૂા. ૧-૦-૦ અને બેધી વધુ શીશી જોઈએ તો રૂા. ૧-૮-૦ વધુ મોકલવા. રેલવે નૂર ઇત્યાદિ માર્ગખર્ચ થાય તે જુદો બરવાનો રહેશે. (૫) અર્ક હવે સીધી દેખરેખ નીચે સરચામાં જ તૈયાર કરવામાં આવે છે; વળી શીશીઓ ઉપર સરચાના નામવાળી ટિકિટો ચોડાય છે; માટે અર્ક જેમ તેમ જનાવીને બળતા નામથી વેચનારાઓથી સાવચેત રહેવું જરૂરનું છે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

૩. ભદ્ર પાસે અમદાવાદ ને કાલજાદેવીરોડ, મુંબઈ-૨

અમારી રબબરની બનાવટો

- ૧ રબબર રોલર્સ
- ૨ એબોનાઈટ રોલર્સ
- ૩ રબબર બુશિંગ્સ
- ૪ રબબર વોશર્સ
- ૫ રબબર વાલ્વઝ
- ૬ " રિંગ્ઝ
- ૭ " હાઈડ્રન્ટ રિંગ્ઝ
- ૮ " ગેજગ્લાસ કોન્સ
- ૯ " એન્ડ લેસ બેલ્ડ્રસ

વગેરે ઉત્તમ પૂરવાર થયા છે

“સેન્ડ્રીફ્યુલિસ કોન્સ સ્વચ્છ ફેક્ટરીઓ” માટેના સ્પેશિયાલીસ્ટ”

અમારી રબબરની ખાસ જરૂરિયાતો માટે હવે
બહાર જવાની જરૂર નથી.

ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

મળે અગર લખો:—

ધી રબબર પ્રોડક્ટ્સ લિ.

મેનેજિંગ એજન્ટ્સ:— મોહનલાલ ઈ. પંચાલ એન્ડ કં.

ટે. નં. ૨૧૪૯

સોલ સેલિંગ એજન્ટ્સ:—

ઓફિસ } દુધેશ્વરરોડ,
કારખાનું } અમદાવાદ. સર હોમી મહેતા (અમદાવાદ) લિ.



काठमाडौं सिंगुलरपुस्तकालय, अन्तर २५५०००, सिटी रोड, काठमाडौं, नेपाल

તમે પરણ્યા હો કે, કુંવારા હો
મુખી હો કે, દુઃખી હો

છતાં પણ જીવનની જરૂરિયાતોમાં તમે કાપડ
વગર ચલાવી ચકો નહિ; વળી લગાઈ
જેવા બારીક સમયમાં મોંઘવારીનો હાડ
તમને મૂંઝવી રહ્યો હોય તેવો
વખતે તમને અનુકૂળ થાય તેવું
દરેક પ્રકારનું કાપડ

અસારવા મિલ્સ

પૂરું પાડ્યો: દરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

મિલની ખાસ બનાવટો-દરેકના

ખિસ્સાને માફક આવે તેવી

સુંદર સાડીઓ, ઘોતી, ટૂંકી, લોંગ ક્લોથ,
મુશી, હાથરમાલ, મલમલ, પટા શર્ટિંગ,
ચણિયા પાટ, અચરદાની, લોન વગેરે.

સુંદર કાપડની અનેક જાતો માટે

જેવી કે—

શર્ટીંગ

પોપલીન

સાડી

ઘાતી

મલમલ

વોયલ

દારિયા

સુંદર, આકર્ષક તથા ટકાઉ

છેલ્લી લખનું

સમાજના સઘળા વર્ગોને

પોસાય તેવું

મળવાનું એક જ સ્થળ :—

શ્રી વિવેકાનંદ મિલ્સ લિં.

ગોમતીપુર-અમદાવાદ

સમાજના સર્વ વર્ગો માટે

સુંદર સાડી

ટકાઉ ધોતી

મુલાયમ મલમલ

તરેહવાર દારિયા

- * સુંદર વણાટ
- * વિધવિધ ડિઝાઇન
- * આકર્ષક ડિઝાઇન
- * અનેકવિધ રંગો

વિગેરે

સુંદર કાપડ મળવાનું એક જ

અનોખું સ્થળ :

શ્રી રામકૃષ્ણ મિલ્સ કં. લિં.

ગોમતીપુર-અમદાવાદ

ધી ન્યુ રાજપુર મિલ્સ

કંપની લિમિટેડ

ગોમતીપુરરોડ-અમદાવાદ

એજન્ડસ:-મેસર્સ બીખાભાઈ છવાભાઈ એન્ડ કં. લિ.

ગરીબ તેમજ તવંગરવર્ગને પોસાય તેવું અમારી મિલનું કુમાશદાર, ટકાઉ અને આકર્ષક કાપડ જેવું કે, ઘોતી, સાડી, શર્ટીંગ, ઢાંચલ, મલમલ દોરિયા, પોપલીન લૅંગક્લોથ વગેરે વાપરવાનો આગ્રહ રાખો:—

તારનું સરનામું

'JOY'

ટેલીફોન નં.

૫૨૭૭

શ્રી દિનેશ મિલ્સ લિં

પાદરારોડ-વડોદરા

(એજન્ડસ:-મેસર્સ મગનલાલ બીખાભાઈ લિ.)

અમારી મિલમાં શુદ્ધ જીનમાંથી બનેલા બદેરખબને માટે બ્લેન્ડેડ્સ, શાલ, મફલર, લોડી, ડોટિંગ તથા મિલોમાં વપરાતાં ટેક્સટાઈલ પ્રલન ક્લોથ જેવાં કે, સાઈર્ટીંગ ફ્લેનલ, કઝીઅરર ક્લોથ તથા રૅલર ક્લોથ બનાવનાર:

તારનું સરનામું:

'DINMILL'

ટેલીફોન નં.

૧૪૬

ચોખ્ખાં અને સફાઈદાર
ઘરગથ્થુ અને ફેન્સી
તમામ જાતનાં

વાસણો

સરકારી કોન્ટ્રોલ નીચે પિત્તળનાં વાસણો
ચોખ્ખી કલાઈ કરેલાં, સસ્તા ભાવથી
દૂક મુદતમાં અમારે ત્યાંથી
મળશે.

લલ્લુભાઈ અમીચંદ

(કે. ૫૫૪-કંસારાચાલ-મુંબઈ ૨)

પ્રોપ્રાઈટર :

ધી ડન એલ્યુમિનિયમ ફેક્ટરી

૧૦૭, તારદેવ રોડ, મુંબઈ-૭

ધી જોમ્બે સ્ટીમ નેવિગેશન કં. લિ.

ધી ઇન્ડિયન કોઓપરેટિવ ને. એન્ડ ટી. કં. લિ.

ધી રત્નાગરસ્ટીમ નેવિગેશન કં. લિ.

ધી ઇસ્ટર્ન સ્ટીમ નેવિગેશન કં. લિ.

ઉત્તારુ તથા માલ લઈ જવાની સરવીસીઝ

મુંબઈ-ભાવનગર

મુંબઈ-કચ્છ

મુંબઈ-કરાંચી વાયા કચ્છ-માંડવી

કોંકણ લાઈન

મુંબઈ-માલવણ

મુંબઈ, હરનાઈ, ડાલોલ

હારબર સરવીસ (રેવસ, ધરમતર, ઉરણ,
એલીફન્ટા, નહાવા)

રજિસ્ટ્રેશન નં. ૨૫૩૬૧ — ચાર લાઈન

ક્રેટ શ્રોકસ:-કાનણ બાદવણ એન્ડ કં.

રજિસ્ટ્રેશન નં. ૨૫૭૪૪

સિંધિયા હાઉસ

બેલાડ એસ્ટેટ, મુંબઈ

ટેલીફોન નંબરો } ૨૨૬૩૬
 } ૨૨૬૩૮ ટેલીગ્રામ 'Vulinco'

ધી વલ્કન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

હક ઓફિસ:-ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ એસ્યુરન્સ બિલ્ડિંગ,
 કાટ, મુંબઈ

આગ, દરિયાઈ અકસ્માત અને નોંકરોની
 જવાબદારીના વીમાનું કામકાજ
 કરવામાં આવે છે.

જે. સી. સેતલવડ
 જનરલ મેનેજર

કે. સી. દેસાઈ
 મેનેજર

શાખાઓ:-

ધી મોથ-લાહોર
 શા લાઈન બીચ-મદ્રાસ
 કારંગ બદ્ર-અમદાવાદ

૩૫ રોલેન્ડ રોડ, કલકત્તા
 પો. બો. નં. ૬૦૦, બાંબોરોડ.
 કચ્છાલા (મુગાંડા)
 ૧૭૯ શુધવાર પેઠ, પૂના

એજન્સીઓ હિંદલમાં છે.

હાલની કટોકટીના સમયમાં

પ્રેસીડેન્સી લાઈફ ઈન્સ્યુરન્સ કં. લિમિટેડની

પોલિસી આપને મદદરૂપ થશે

નિંદગીના વીમા ઉપર

રૂા. ૨૨)

જાનસ

હયાતીના વીમા ઉપર

રૂા. ૧૮)

સાધાર સ્વદેશી વીમા કંપની

હેડ ઓફિસ:-

સર શીરાજસાહ મહેતારોડ,

સુબઈ

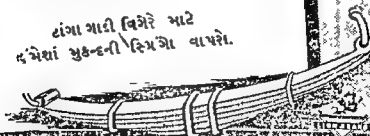
જાન્ય ઓફિસ:-

પગ/૩ ગાંધીરોડ,

અમદાવાદ

સ્પ્રિંગ મશીન, ટકાઉ
અને સ્થિતિસ્થાપક

લાંબા ગાદી વિમેરે માટે
દંમેશાં મુકન્દની સ્પ્રિંગ વાપરે.



મુકન્દ સ્પ્રિંગ સ્ટીલ

અમદાવાદ ન્યુ ટેકસ્ટાઇલ મિલ્સ

પોસ્ટ બોક્ષ નંબર ૩૦, રાયપુર હરવાળા બહાર
અમદાવાદ

ટેલીફોન } ૫૧૦૧
 } ૫૪૧૧

ટેલીગ્રામ : 'ટેક્સ્ટાઇલ'

ફેન્સી અને ટકાઉ દરેક જાતનું કાપડ જેવું કે:-

ધોતી

- શરટીંગ -

મલમલ

સાડી

લોંગ ક્લોથ

ફાસ્ટ કે બ્લીચ કલર્સ પ્રિન્ટ્સ વોયલ

અને છીંટ બનાવનાર :

PRINTING IS OUR SPECIALITY

એનન્ડર્સ :

મેસર્સ નારણલાલ જીવણલાલ એન્ડ કં. લિ.

અમદાવાદ

રામતીર્થ આંહી તેલ

સ્પેશ્યલ નં. ૧



મયજના ફાનલંતુઓ બળવાન બને છે,
ધોળા વાળ કાળા ચાપ છે, ખરતા અટકે
છે, યાત્રામાં વાળ લેગે છે, ખોડા મટે છે,
ચાદરાકાં અને આંખોની દૃષ્ટિ વધે છે.
દરેક કસ્ટમાં બહેનો, પુરુષો અને બાળકો
માટે મહાન ફાયદો કરનાર છે.

રત્નકી ખાટકીના રૂ. ૩-૮-૦

૮ ઓ'સના રૂ. ૩-૦-૦

બધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ, ૪૪૮, સેન્ટ્રલસ્ટ રોડ, મુંબઈ-૪.

સેફ્ટી ફાયર ફુગ્ગી કેટર

કીંમત રૂ. ૮ અને વધારે સાઈઝ મુજબ

ગેરંટી ૩ વરસ

કોઈપણ જાતના ખર્ચ

સ્ટેન્ડીંગ પેપર

સ્પેશીઅલ કલમ કે કાગળ



રહિસ્ટર્ડ

છાપ

વગર



સેફ્ટી ફુગ્ગી કેટ નકલો અને રંગોમાં

છાપી શકાય છે.

સોલ ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ:- સેનારકા બ્રધર્સ પોખો નં. ૨૬૨A મુંબઈ-૪

સેક્રેટરી:- ઓરીજનલ સ્ટેશનરી માર્ટ ૧૦૬-૫૪૨૨૧ બજાર સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૧

THE SPLENDOR OF THE ORIENT



VIKRAM

The greatest name in Printed fabrics

SAREES · VOILES · CHINTZS

IN A MULTITUDE OF COLOURFUL DESIGNS

THE VIKRAM MILLS LTD., AHMEDABAD

રાજદંત જેવી શુભતા.



આર્થોદય

જીર્ણાંગના

દર્શીશુભાંગ

વાપરો.

ધા



પ્રભાત

જુજ જિહારીનાં આકર્ષણ અનેરાં છે.
જિહારી મીલના કાપડનાં
આકર્ષણ પણ
એવાંજ છે.



જિહારી મીલના

જીવનરસાયનશાસ્ત્ર

કિંમત રૂ. ૨)

લેખક:-પ્રિન્સિપાલ જે. જે. કલ્ચિયા, ખી.એ.

આ બાઈબેલિસ્ટીનો મુંદર ગ્રંથ છે. એની ગમે તેટલી નકલો થઈ છે પણ એની બરોબરી એકે ગ્રંથ કરી શક્યો નથી.

જીવનરસાયન દવાઓ: અમારી અમેરિકન બુટીક બેક પોટેન્સીમાંથી, ૨૦૦ મેશીઝ, ખી. પી. મિલ્કરબુગર સાથે બનેલી, અતિ સુક્ષ્મતાને પમાડેલ અણુઓવાળી દવા ઝડપી કામ કરે છે. તે દર્દીનો સમય ને ખર્ચ બચાવે છે. બાર દવાની પેટી અને એક પુસ્તક દાક્તર અને હોસ્પિટલની ગરજ સારે છે. બારે દવા ૧ ઓ'સ (પેટી સાથે) રૂ. ૧૫-૦-૦.

અંપકલાલ મગનલાલ, બજાર-લાવનગર

ટેલીગ્રામ: 'નચીકેતા'

ટેલીફોન નંબરો: ૨૫૮૧૧, ૨૬૮૧૧

તુલસીદાસ ખીમજી

કક્ષીઅરીંગ, ફોર્વર્ડીંગ, શીર્ષીંગ, ફ્રેઈટ એન્ડ ઇન્સ્યુરન્સ એજન્ટસ.

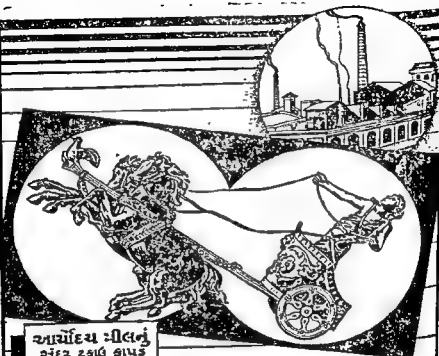
એજન્ટસ ફોર:-એટલાસ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની, લિ.

(ઇંગ્લાંડમાં રજીસ્ટર્ડ)

ફાયર, મરીન, મોટર અને એકસીડન્ટના વીમાઓ

વિગત માટે લખો આ મળે:-

કે. ૪૬, ચર્ચમેટ સ્ટ્રીટ કોટ, સુબાઈ, ૧



આયોદ્ય ખીલનું
ચુંદર ટકાઉ કાપડ
શાકી, ધોતી,
મલમલ, વૉચલ,
શરીંગ, રવીલ,
ફીલ, ટેપેરફી.

આયોદ્ય સ્પીનીંગ
અન્ડ વીવીંગ કં. લી.
અમદાવાદ.

અરવિન્દ

એટલે

અનોખા વસ્ત્ર માટે

હિંદનું સૌથી વિખ્યાત ડાપડ

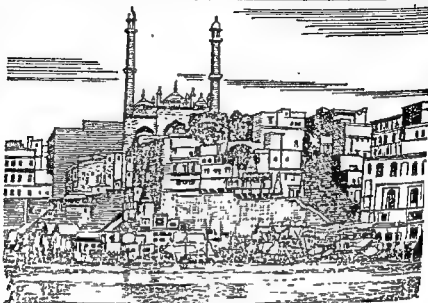
તેમાં કે મુતશકિત સાદીઓ - પાતળાં - શર્ટીંગ
સ્વીટ - ક્રેપ - ચોપડીન - નેનમુક - લોન - મલમલ
દોરીયા અને વાવણ.

તમે જે
ડાપડ ખરીદો



તે ઉપર આ
માર્ક લુઓ.

જાહેર માટે મીટિંગ રૂમી મીટિંગ રૂમ અમદાવાદ



ખનારસના નહીકિનારે

આ પુરાતન શહેરની મુલાકાતે રાજ હબરો યાત્રાળુઓ આરે છે અને અનુપવિત્ર અંગાજનમાં રનાન કરે છે.

તે જ પ્રભાવે

હબરો લોકો 'હમામ' નાહવાનો સાબુ રાજ રાજ વાપરે છે,

કારણ

તેમાંથી મનમોહક ને સુવાસિત ફીણના ગોટગોટ નીકળે છે અને શીતલ તાજગી આપે છે.

'હમામ'

તમારા નાહવા માટે મોટી ગાદી

ધી તાતા ગ્રોઈલ મિલ્સ કંપની લિમિટેડ, તાતાપુરમ અને મુંબઈ





એસ્યુમિનિયમ

અને



પિત્તળનાં વાસણો

વાસણોનો વિચાર આવતાં જ 'ક્રાઉન' માર્કની યાદ તાજ થાય છે. બનાવટની ઉત્તમતા, ઉપયોગિતા માટેનું સંશોધન, બાવેલું વ્યાજબી-પણું અને વ્યવહારની નિયમિતતાનું એ સાચું પરિણામ છે.

જગતમાં ૧૯૧૬ માં ઉત્પન્ન થયું તે કરતાં અનેક ગણું વધારે એસ્યુમિનિયમ હાલ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યું છે. હિંદુસ્તાનમાં પણ ૧૯૪૩ થી એસ્યુમિનિયમનું ઉત્પાદન શરૂ થઈ ગયું છે. જૂના ભંગાર ઉપરાંત નવા માલનો પણ વાસણોની બનાવટમાં ઉપયોગ થશે અને વધારે વ્યાજબી બાવે વાસણોની છૂટ વધશે.

વાસણો માટે એસ્યુમિનિયમ જેવી કિંદ્રાવત બાવે મળતી ઉપયોગી ખીજ કોઈ ધાતુ નથી. અનેક ઉપયોગી ઉદ્યોગોમાં તે વપરાય છે. પોલાદ કે વીજળીના પંખા, રેલવે કે એરોપ્લેન, મોટર કે સ્ટીમર બધા ઉદ્યોગોમાં તેના વિના ચાલતું નથી.

નવાં પિત્તળનાં પતરાંની પણ હવે છૂટ થશે અને તેનાં વાસણો પણ વધારે કિંદ્રાવત બાવે મળશે. કલાર્થ મેળવવાની વ્યવસ્થા પણ થઈ રહી છે.

જીવનલાલ (૧૯૨૯) લિમિટેડ

કલકત્તા, મુંબઈ, મદ્રાસ, રાજમહેન્દ્રી, દિલ્હી,
એડન, રંગુન

ધી

ઇન્ડિયન ગ્લોબલ ઇન્સ્યુરન્સ

કંપની લિમિટેડ

આગ,

અકસ્માત,

જિંદગી,

મોટર,

દરિયાઈ વીમાના કામકાજ માટે

ઝોની સંગીન પ્રગતિનું માપ નીચેના આંકડા દર્શાવે છે:-

ભરપાઈ થયેલી થાપણ રૂ. ૭,૦૦,૧૦૦-૦-૦

પ્રીમિયમ આવક (૧૯૪૧) રૂ. ૧૧,૬૦,૮૬૬-૦-૦

રીઝર્વફંડ (ટોટલ) રૂ. ૮,૮૭,૪૧૧-૦-૦

ટોટલ જિંદગીના વીમા ૧૯૪૧ ના અંત સુધી	}	રૂ. ૫૩,૭૩,૧૪૬-૦-૦

હેડ ઓફિસ:-	}	ગ્રાસ્પેક્ટ ચેમ્બર્સ, ૩૧૫-૨૧, હોર્નબી રોડ, કોટ-મુંબઈ.

શ્રીરામ મિલ્સ લિં

ફેન્સી ટેક્સ્ટાઇલ માલે બનાવનાર

જેવાં કે:-

ધોતિયાં,

સાડીઓ,

વોયલ્સ,

શર્ટિંગ,

લોંગ ક્લોથ,

ઓફિસ:- મિલ પ્રીમિસીસ

વરલી-મુંબઈ

ધી

ઇન્ડિયન ગ્લોબ ઇન્સ્યુરન્સ

કંપની લિમિટેડ

આગ,

અકસ્માત,

નિંદગી,

મોટર,

દરિયાઈ વીમાના કામકાજ માટે

એની સંગીન પ્રગતિનું માપ નીચેના આંકડા દર્શાવે છે

ભરપાઈ થયેલી થાપણ રૂા. ૭,૦૦,૧૦૦-૦-

પ્રીમિયમ આવક (૧૯૪૧) રૂા. ૧૧,૬૦,૮૬૯-૦-

રીઝર્વફંડ (ટોટલ) રૂા. ૮,૮૭,૪૧૧-૦-

ટોટલ નિંદગીના વીમા
૧૯૪૧ ના અંત સુધી } રૂા. ૫૩,૭૩,૧૪૯-૦-હેડ ઓફિસ:— } ગ્રાસચેક્ટ એમ્પાસ
૩૧૫-૨૧, હોર્નબી રોડ, કોલકાતા

શ્રીરામ મિલ્સ લિં

ફેન્સી ટેક્સ્ટાઇલ માલે બનાવનાર

જેવાં કે:-

ઘોતિયાં,

સાડીઓ,

વોયલ્સ,

શર્ટિંગ,

લોંગ ક્લોથ,

ઓફિસ:- મિલ પ્રીમિસીસ

વરલી-મુંબઈ

ક્રાઉન



બ્રાન્ડ

એલ્યુમિનિયમ તથા પિત્તળ

દરેક જાતનાં વાસણો અને સાધનો

	ઘર ઉપયોગી કે ઓફિસ ઉપયોગી	
	કારખાના માટે કે રસશાળા માટે	
	રેલગાડી માટે કે વિમાનો માટે	

તમારી દરેક જરૂરિયાત માટે લખો અથવા મળો:-

જીવનલાલ (૧૯૨૯) લિમિટેડ

કલકત્તા, મુંબઈ, મદ્રાસ, રાજમહેન્દ્રી,

દિલ્હી, બનારસ, રંગુન, એડન

ગોરં

ગોરંટીવાળા
પાકા રંગની

સુંદર આકર્ષક
ટકાઉ પોતની
લાલ મીલની છીંટ
પ્રખ્યાત છે.

અવનવી
અસંખ્ય
ડીઝાઇનો



લાલ મીલ

અમદાવાદ

છેલ્લાં ૩૩ વર્ષથી શિષ્ટ અને ઉપયોગી સાહિત્ય પૂરું પાડી રહેલી

વિવિધ ગ્રંથમાળા

શિક્ષુ અખંડાનંદે સ્થાપેલી

સંવત
૨૦૦૦

]

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૪-૦
પોસ્ટેજ માફ

[

વર્ષ
૩૩ મું.



વરસે દિવસે ૬૬ ઇંચ પત્રજાનાં પાન ૨૦૦૦ નું
વાચન પટ્ટીવાળાં પૂઠાંમાં બાંધેલાં ૪ થી ૬
પુસ્તકો દ્વારા ચેર બેઠાં અપાય છે.

આ માળાનું વર્ષ કારતકથી શરૂ થઈ આસોમાં પૂરું
થાય છે. વર્ષની અધવચે ગમે ત્યારે ગ્રાહક થનારને કારતક
માસથી ગ્રાહક ગણીને બહાર પડેલાં પુસ્તકો તરતમાં
અપાય છે, અને બાકીનાં નીકળે તેમ તેમ મોકલી અપાય છે.

વધુ વિગત માટે લખો:—

સર્વ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

કે. જી. નંદી જ્વાને રસ્તે, સેશન્સ કોર્ટ પાસે, અમદાવાદ
અને કાલબાદેવી રોડ, દ્વાપી બિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, મુંબઈ-૨

ગ્રંથોનું સૂચીપત્ર*

ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

સંપૂર્ણ મહાભારત દળદાર ૭ ગ્રંથોમાં	} ૪૫-૦
કપલિપદો-૧૧૨, બે ગ્રંથમાં	
મહાભારતનું સાંતિપત્ર	૭-૮
માનસ રામાયણ-બે ગ્રંથમાં	૭-૦
ઉવસીકૃત રામાયણ ...	૭-૮
વાકમીકિ રામાયણ ...	૧-૮
યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ	૧૨-૦
દત્ત-પરશુરામ ...	૨-૦
શ્રીમદ્ભાગવત-બે ગ્રંથમાં	૮-૦
ભગવતી (દેવી) ભાગવત	૧-૦
મનુસ્મૃતિ ...	૩-૦
પાતંજલ યોગસૂત્ર ...	૧-૦
જ્ઞાનયોગ ...	૦-૧૨
આખ્યાનમાળા-બે ગ્રંથમાં	૧-૦
વેદિક વિનય ...	૩-૧૨
મહાભારત મંજરી ...	૩-૦
ઈં કોણુ ? ...	૨-૦
અણવક્રગીતા ...	૦-૮
અત્મરામાયણ ...	૦-૧૨
જીવનમુક્તિવિવેક ...	૧-૪
ઉપદેસચારસંગ્રહ ...	૧-૮
સુબોધરત્નાકર ...	૧-૮
હૃદયતરંગ ને બાહ્યજીની ગી	૧-૦
આર્ષધર્મનીતિ અને ચાલુક્યનીતિચાર	} ૦-૮
વિશ્વની વાટે ને	
રામાયણની રત્નપ્રજ્ઞા	૦-૪
વિષ્ણુસદસનામાવલિ દર્શન	૦-૧

વિષ્ણુસદસનામા ...	૦-૨
શ્રીહાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા	૪-૦
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-નીલકંઠી	૧-૧૦
શ્રીભગવદ્ગીતા-આ. ૧૮ મી	૦-૮
શ્રીભગવદ્ગીતા-આ. ૧૯ મી	૦-૭
શ્રીભગવદ્ગીતા-આ. ૨૦ મી	૦-૪
શ્રીપંચરત્નગીતા-(શ્રીધરી)	૧-૧૦

સંતવાણી તથા ઉપદેશો

પરમજીવી યવાના વપાય	૧-૪
અખાની વાણી ...	૩-૦
દીવાને સાગર ...	૪-૮
સંત કબીર-આધ્યાત્મિક પદો	૧-૮
પ્રીતમદાસની વાણી ...	૨-૮
જનનસાગર ...	૨-૮
બુદ્ધરાવની ગરબો ...	૧-૦
દુકાસમ આયા-બે ગ્રંથમાં	૧-૦
દાસબોધ ...	૨-૮
સ્વામી રામનીર્ષના ઉપદેશો	૨-૮
” ” સદુપદેશો ૬૦	૨-૮
રામકૃષ્ણકથામૃત ...	૫-૦
સ્વામી વિવેકાનંદના ઉપદેશો	૨-૪
” ” ભક્તિયોગ	૧-૮
પાતંજલયોગ ને જ્ઞાનયોગ	૨-૦
તુકામ્હજો:- ...	૦-૫

બાળોપદેશો

ભારતીય નીતિકથાઓ...	૦-૮
સુબોધક નીતિકથા ...	૦-૮
સદ્ગુણી બાળકો ...	૦-૪
બાળસદ્બોધ ..	૦-૪
બાળકોની વાતો-આગ ૧, ૨	૦-૧૧

